

Міністерство внутрішніх справ України
Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

М. В. КРИВОНОС
В. С. БОНДАР

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ
У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ,
ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН,
ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ**

Монографія

Севєродонецьк
РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка
2017

УДК 343.98+343.575(477)
ББК 67.99(4Укр)408
К 82

А В Т О Р И :

КРИВОНОС МАКСИМ ВАСИЛЬОВИЧ, фахівець науково-дослідної лабораторії з правових та організаційно-тактичних проблем оперативно-розшукової діяльності Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, кандидат юридичних наук;
БОНДАР ВОЛОДИМИР СЕРГІЙОВИЧ, начальник відділу організації наукової роботи Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, кандидат юридичних наук, доцент

Р Е Ц Е Н З Е Н Т И :

РОЗОВСЬКИЙ БОРИС ГРИГОРОВИЧ, завідувач кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
ЧОРНОУС ЮЛІЯ МИКОЛАЇВНА, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Рекомендовано вченою радою

*Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(протокол № 7 від 23 січня 2017 року)*

Кривонос М. В.

К 82 Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія / М. В. Кривонос, В. С. Бондар ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. – 412 с.

ISBN 978-617-616-076-2

У монографії на підставі результатів аналізу міжнародного та вітчизняного законодавства, спеціальної літератури досліджено особливості використання спеціальних знань в розслідуванні та профілактиці злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Сформульовані пропозиції щодо оптимізації техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування та профілактики злочинів даної категорії.

Видання розраховане на практичних працівників правоохоронних органів, науковців, викладачів, аспірантів, ад'юнктів, а також курсантів та студентів юридичних вищих навчальних закладів.

УДК 343.98+343.575(477)
ББК 67.99(4Укр)408

© Кривонос М. В., Бондар В. С., 2017

© Луганський державний університет

ISBN 978-617-616-076-2

внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, 2017

З М І С Т

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ 5

ПЕРЕДМОВА 7

Р О З Д І Л 1

Теоретичні та прикладні основи використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

- 1.1 Сучасне теоретичне й процесуальне уявлення про спеціальні знання та форми їх використання у кримінальному провадженні..... 10
- 1.2 Процесуальні та організаційні засади використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень 46
- 1.3 Інтегративна модель використання спеціальних знань у кримінальному процесі – засіб оптимізації судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розслідування та профілактики злочинів.....104
- 1.4 Зміст використання спеціальних знань під час досудового розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.....114

Р О З Д І Л 2

Особливості використання спеціальних знань в досудовому розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

- 2.1 Використання спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій 194

2.2	Використання спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	215
2.3	Використання сучасних можливостей судових експертиз	269

РОЗДІЛ 3

Особливості використання спеціальних знань в профілактиці злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

3.1	Участь спеціаліста у профілактичній діяльності слідчого під час проведення слідчих (розшукових) дій	320
3.2	Експертна профілактика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.....	354

	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	372
--	---------------------------------	-----

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРМ	автоматизоване робоче місце
ГУ НП.....	головне управління Національної поліції
ГХ.....	газова хроматографія
ГХ-МС	газорідинна хроматографія з мас-селективним детектуванням
ДК.....	Державний кордон
ДНДЕКЦ	Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
ДПН	Департамент протидії наркозлочинності
ДПСУ	Державна прикордонна служба України
ДФА	дифеніламін
ЕОМ	електронна обчислювальна машина
ЕСА.....	емісійний спектральний аналіз
ЄРДР	єдиний реєстр досудових розслідувань
ІЧ	інфрачервоний (інфрачервона)
КК.....	Кримінальний кодекс
КР	карний розшук
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я
МСА	метилстеарат
НС(Р)Д	негласні слідчі (розшукові) дії
НДЕКЦ	Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
НП	Національна поліція
НТЗ	науково-технічні засоби
ОВС	орган внутрішніх справ
ОМП.....	огляд місця події
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ОРД.....	оперативно-розшукова діяльність
ПМЗ	повідомлення мобільного зв'язку
РСМА.....	рентгеноструктурний мікроаналіз

САР .....стимулятори амфетамінового ряду
СБУ .....Служба безпеки України
СЕУ .....судово-експертна установа
СЕД.....судово-експертна діяльність
СОГ .....слідчо-оперативна група
ст.....стаття
ст.ст. ....статті
СУСЕ .....спеціалізована установа судових експертиз
ТГК.....тетрагідроканабінол
ТШХ.....тонкошарова висхідна хроматографія
ТКЗ.....техніко-криміналістичне забезпечення
УПНОН .....Управління протидії незаконному обігу наркотиків
УМВС.....Управління міністерства внутрішніх справ
УФ.....ультрафіолетовий (ультрафіолетова)

ПЕРЕДМОВА

Євроінтеграційний курс, узятий Україною на побудову демократичної правової держави, передбачає оптимізацію діяльності правоохоронних органів з протидії злочинності, в тому числі у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Конституція України, новий Кримінальний процесуальний кодекс України заклали основи реформування кримінального процесуального законодавства відповідно до практики боротьби зі злочинами, що розглядаються, в тому числі у питаннях, що стосуються використання спеціальних знань.

Результати аналізу статистичних даних, слідчої, судової та експертної практики підтверджують, що, не дивлячись на вжиті державою останніми роками заходи щодо протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проблема боротьби з ними не втрачає своєї актуальності й потребує постійного вивчення.

Кількість виявлених кримінальних правопорушень даної категорії має динаміку до зменшення (25908 у 2015 році проти 30494 в 2014 році або на 15% менше). Ще менше направлено до суду обвинувальних актів за цими злочинами (18633 проти 22883, що теж на 18,5% менше). Щодо встановлення осіб, які незаконно виготовили, придбали, зберігали, перевозили, пересилали чи здійснювали збут наркотичних засобів, то в 2015 році цей показник складав всього 6614 фактів проти 8412 у 2014 році, що теж менше на 21,37%. Однак, деяке зниження кількісних показників зовсім не відображає позитивні тенденції у протидії вчиненню даних злочинів, а у більшості випадків пов'язане зі складностями їх виявлення та розслідування.

Процес судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування та профілактики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або

прекурсорів потребує комплексного використання значного обсягу спеціальних знань, які лежать в основі різних спеціальностей та спеціалізацій, зокрема криміналістичної техніки, хімії, біології, агрономії, комп'ютерної техніки тощо; проведення складних у технічному відношенні експертиз. Отримання слідчим та прокурором за допомогою спеціальних знань відомостей, які надають можливість простежити шляхи поширення наркотичних засобів територією держави, встановити спільність джерел їх походження, встановити географічне походження наркотичних засобів, отриманих з сировини природного походження, мають важливе профілактичне значення.

Разом із тим, практика свідчить про певні невідповідності обсягу, змісту та якості використання спеціальних знань сучасним нормативним правилам та фактичним можливостям спеціалістів та експертів з комплексного судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розслідування та профілактики злочинів.

Значний внесок у дослідження проблем теорії та практики використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів зробили: Т. В. Авер'янова, Ю. П. Аленін, Л. Ю. Ароцкер, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, Л. Г. Бордюгов, М. Б. Вандер, Т. В. Варфоломеева, В. К. Весельський, В. О. Волинський, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, О. О. Ейсман, В. А. Журавель, Е. Б. Сімакова-Єфремян, З. М. Соколовський, А. В. Іщенко, П. П. Іщенко, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, В. Я. Колдін, В. П. Колмаков, М. В. Костицький, І. І. Котюк, В. В. Коваленко, В. О. Коновалова, В. В. Кощинець, О. А. Крестовніков, В. В. Курдюков, О. П. Кучинська, К. В. Легких, М. І. Леоненко, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Р. П. Марчук, В. С. Мітрічев, Г. М. Надгорний, О. В. Одерій, М. А. Погорецький, В. М. Ревака, М. Я. Сегай, М. О. Селіванов, П. Т. Скорченко, В. О. Снетков, В. В. Тіщенко, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаківський, О. Р. Шляхов, Ю. Б. Форіс, І. Я. Фрідман, І. Ф. Хараберюш, В. Г. Хахановський, В. М. Хрустальов, П. В. Цимбал, В. В. Циркаль, М. П. Яблоков, О. Г. Яновська, В. О. Яремчук, Ю. Ю. Ярослав.

Проблематику застосування окремих форм спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів досліджували О. А. Вовчанська, Н. А. Запорощенко, О. В. Іванова, Н. М. Косміна, Н. М. Прокопенко, А. П. Сакаль, Д. Ю. Стригун, Л. Є. Чистова та інші автори. Однак комплексного монографічного дослідження, в якому було б розроблено теоретичні основи та науково обґрунтовані прак-

тичні рекомендації щодо оптимізації процесу техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування та профілактики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, дотепер не проводилося.

Автори монографії намагалися досягти цієї мети. Також в роботі розвинуті й поглиблені теоретичні положення та рекомендації, що розроблені вченими, котрими досліджувалися проблеми використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів, вирішення яких призводить до певних ускладнень і дискусій в теорії та практиці кримінального процесу і криміналістики, судової експертології та оперативно-розшукової діяльності. В роботі сформульовані пропозиції щодо покращення практики використання спеціальних знань у розслідуванні та профілактиці злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

РОЗДІЛ 1

Теоретичні та прикладні основи використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

1.1 Сучасне теоретичне й процесуальне уявлення про спеціальні знання та форми їх використання у кримінальному провадженні

Результати аналізу слідчої та судової практики показують, що злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів характеризуються:

- 1) постійним збільшенням виробництва синтетичних наркотичних засобів, що зумовлено: а) мінімальними витратами, адже для виробництва та виготовлення синтетичних наркотиків не потрібні значні людські та (або) природні ресурси, відсутня необхідність у дорогому обладнанні та особливих кліматичних умовах (як, наприклад, у випадку з коноплею, опійним маком або кокою); б) виробництво синтетичних наркотиків може бути налагоджено майже в будь-якому місці, кінцевий продукт має низьку собівартість та високу прибутковість на ринку; в) при виробництві та виготовленні синтетичних наркотиків може використовуватись не тільки ключовий прекурсор, але й його замітники, за допомогою яких є можливість отримати не один, а декілька різних видів синтетичного наркотику;
- 2) залученням у виробництво синтетичних наркотичних засобів кваліфікованих спеціалістів – хіміків, співробітників підприємств хімічної промисловості, науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів;
- 3) використання злочинцями комп'ютерної техніки та мережі Інтернет при вчиненні злочинів, завдяки яким серед злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх ана-

логів або прекурсорів з'явилися такі, як безконтактний збут, контрабанда, вчинені шляхом замовлення наркотику через мережу Інтернет тощо. Якщо способи придбання та збуту наркотичних засобів опійного або канабісного ряду протягом часу не зазнали особливих змін, то незаконний обіг синтетичних наркотичних засобів (придбання, збут) здійснюється в теперішній час переважно віртуально, що робить дані злочини латентними та такими, що важко виявити.

Зазначені фактори викликають якісну зміну слідової картини, а відповідно, ставлять перед слідчим та процесуальним керівником нові завдання, вирішення багатьох з яких потребує комплексного застосування спеціальних знань різних форм, видів (у галузі криміналістичної техніки, інформаційних технологій, хімії, біології, психології, агрономії тощо), при проведенні як слідчих (розшукових), так і негласних слідчих (розшукових) дій.

Разом із тим, процес правової регламентації використання та застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні триває: створюються нові та вносяться поправки в чинні нормативно-правові акти, нажаль, не завжди якісні.

Отож криміналістична наука поки що в боргу перед практиками, а тому комплексний розгляд окреслених проблем з метою оптимізації техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення виявлення, розслідування та профілактики даних злочинів є актуальним завданням.

Судова експертиза, участь спеціалістів у кримінальному провадженні сьогодні є найбільш дієвими формами реалізації сучасних досягнень науки і техніки в розслідуванні та профілактиці злочинів. Водночас технологічні, методичні, організаційні та правові основи діяльності спеціаліста й експерта потребують подальшої теоретичної та практичної розробки.

Забезпечення оптимального й ефективного вирішення слідчих та експертних завдань у розслідуванні злочинів досягається за рахунок використання технологічного підходу.

М. Я. Сегай – автор продуктивної ідеї використання технологічного підходу в судово-експертній діяльності зазначав: «Технологія експертного провадження в цілому (загальна експертна технологія) та технологія провадження певного виду судової експертизи й

конкретного експертного провадження (окрема експертна технологія) повинні інтегрувати та відображати дії, послідовність у просторі та часі всіх суб'єктів, причетних до процесу організації, управління, провадження та оформлення «експертної продукції»... експертна технологія включає типові методики та методичні схеми вирішення експертних задач лише в якості програм методичного рівня, котрі відповідають на питання «яким чином» й «за допомогою чого». Крім того, вона повинна відповідати на питання «хто», «де», «коли» та «яким чином» на всіх інших рівнях діяльності експертних установ: організації прийому та випуску експертиз, управління якістю експертиз, їх технічного оформлення тощо»¹.

В подальшому категорія «технологія» стала однією з ознак сучасної криміналістики та судової експертології (загальної теорії судової експертизи).

Вченими-криміналістами (В. О. Образцовим, Р. С. Белкіним, В. Я. Колдіним, О. А. Крестовніковим, В. В. Тіщенком, М. П. Яблоковим та ін.) взагалі пропонується визначати предмет криміналістики через категорію «технологія».

На думку В. В. Тіщенка, технологічний підхід у криміналістиці є новітнім напрямом дослідження закономірностей щодо реалізації комплексів взаємопов'язаних дій та процедур, що застосовуються в певній послідовності для досягнення необхідного результату в практиці злочинної, а також криміналістичної діяльності. Зародившись у надрах алгоритмічних досліджень (пов'язаний з розвитком концепції алгоритмізації та програмування, застосуванням моделювання в криміналістиці), технологічний підхід, обумовлений потребами практики, розвивався послідовно, набув у подальшому самостійного розвитку й поступово поширився у всіх напрямках криміналістичних досліджень².

---

¹ Сегай М. Я. Актуальные проблемы экспертной технологии в условиях НТР / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : Вища школа, 1984. – Вып. 29. – С. 6.

² Див.: Тіщенко В. В. Становлення технологічного підходу – новаційний напрям розвитку криміналістики / В. В. Тіщенко, А. А. Барцицька // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – С. 564; Тіщенко В. В. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці : монографія / В. В. Тіщенко, А. А. Барцицька. – Одеса : Фенікс, 2012. – 198 с.

Цілком обґрунтованою є пропозиція В. В. Тіщенка щодо необхідності виділення технологічного аспекту в діяльності з розслідування злочинів, поєднуючи його з іншими криміналістичними сторонами такої діяльності – техніко-криміналістичною, тактичною та методичною. Відповідно до такого підходу автор вважає, що в криміналістичній науці повинне знайти відображення і подальше поглиблене теоретичне розроблення вказаної проблеми на всіх її напрямках дослідження – загальнотеоретичних, техніко-криміналістичних, експертних, тактичних та методичних, що сприятиме підвищенню ефективності в розслідуванні злочинів¹.

Зазначимо, що окремі автори під криміналістично-технологічним підходом розуміють нерозривно пов'язаний комплекс дій, який забезпечує взаємодію інтелектуальних, матеріальних об'єктів та засобів пізнання (у тому числі технічних засобів) у діяльності суб'єктів під час розслідування злочинів, спрямований на послідовне виконання дій відповідно до поставленої мети та процедури їх застосування².

Такий підхід з огляду на предмет нашого дослідження визначив:

- 1) у змістовно-технологічній лінії – орієнтацію на встановлення інтегративно-цілісних зв'язків між складовими судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розслідування та профілактики злочинів, використання криміналістичної технології для реалізації цих зв'язків з метою створення повного технологічного циклу роботи з криміналістично значущою інформацією, іманентно притаманною слідам злочину – основним об'єктам експертної систематики;
- 2) в організаційній лінії – організацію операційного процесу судово-експертної діяльності та діяльності з техніко-криміналістичного забезпечення розслідування та профілактики злочинів, обумовленої їх криміналістичною характеристикою.

Отже, оптимізація техніко-криміналістичного забезпечення розслідування та профілактики злочинів є актуальним завданням теорії та практики використання спеціальних знань в розслідуванні

---

¹ Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія В. В. Тіщенко. – Одеса : Фенікс, 2007. – 260 с.

² Див.: Радбиль Т. Б. Язык и метод в современной судебной экспертизе / Т. Б. Радбиль, В. А. Юматов : монографія / под ред. д.ю.н., проф. А. Ю. Арефьева. – М. : Юрлитинформ, 2015. – С. 23.

злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Сьогодні вже можна стверджувати те, що техніко-криміналістична діяльність на організаційному та нормативному рівнях відокремлюється від судово-експертної. Сприяли цьому прийняття у 2012 році нового КПК України, а згодом, на підставі закладених нових можливостей реалізації спеціальних знань у цьому виді діяльності – прийняття відповідних відомчих нормативних актів, насамперед, Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої Наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339, а також Інструкції про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБУ як спеціалістів в кримінальному провадженні, затвердженої Наказом Центрального управління СБУ від 19.03.2016 № 138¹.

Врегульовані питання фіксування результатів роботи спеціаліста-криміналіста на місці події (які можуть оформлятися у вигляді довідки), результатів попереднього дослідження слідів злочинів до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. При цьому техніко-криміналістична діяльність фактично набуває статусу засобів доказування, а найближчою перспективою може стати формування, за зразком деяких країн Європейського союзу та США, «технічної поліції» та «наукової поліції».

Наприклад, у англо-американському кримінальному процесі є можливим залучення обізнаних осіб у стадії розслідування для спри-

---

¹ Див.: Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : затверджена наказом Міністерства Внутрішніх Справ України від 03 листопада 2015 року № 1339 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#n14>; Інструкція про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні : затверджена наказом Центрального управління Служби безпеки України від 19 березня 2016 № 138 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14 квітня 2016 р. за № 564/28694) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0564-16>.

яння в збиранні доказової інформації, котрі не проводять дослідження. Так, у стадії поліцейського розслідування на місце злочину можуть бути запрошені спеціалісти (в англійському процесі вони іменуються «police scenes of crime offices (SOCOs)», в американському – «crime scene investigators (CSIs)») для використання техніко-криміналістичних засобів.

Не буде зайвим підкреслити у цьому зв'язку, що в багатьох розвинених зарубіжних країнах зміст криміналістики поданий в двох частинах – природничо-науковій та організаційно-методичній, започаткованих «Криміналістикою для слідчих» Г. Гроса та «Криміналістикою для експертів» Р. Рейса. Наприклад, у США поряд з курсом «Поліцейська техніка», судячи за все мається на увазі не тільки криміналістична, але й спеціальна техніка. Представники всіх відомих моделей (шкіл) зарубіжної криміналістики дотримуються здебільшого «технократичного підходу» до визначення її сутності та змісту.

Зважаючи на вищевикладене, вважаємо, що процес використання спеціальних знань щодо розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів має ґрунтуватися на принципах криміналістично-технологічного підходу, який забезпечить якомога ширше залучення сучасного науково-технічного потенціалу завдяки повному циклу техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування злочинів цієї категорії. Більш докладно це питання буде розкрито в підрозділі 1.3 монографії.

Ще Р. Декарт говорив: «Дайте поняттям точне тлумачення та ви звільните світ від половини помилок»¹. Тому вихідним пунктом даного дослідження проблем використання спеціальних знань є визначення їх сутності, основних рис, ознак та форм використання у кримінальному провадженні.

Почнемо з цитування слушної в цьому зв'язку думки академіка М. І. Козюбри, який стверджує, що надійність (однозначність) мови іноді більш важлива, ніж її відповідність окремим нюансам реальної дійсності. Принцип «*nullum crimen sine lege*» (немає покарання без

---

¹ Декарт Рэнэ. Избранные произведения / Рэнэ Декарт. – М. : Государственное издательство политической литературы (Политиздат), 1950. – С. 35.

закону) так і залишався б невизнаним, якби закон формулювався в термінах, незрозумілих настільки, що суддя сам повинен був визначати, під який вид злочину підпадає те чи інші діяння та вид відповідного покарання. Це свідчить про те, що зміст юридичних термінів має бути однозначним і стійким¹.

При формуванні правових понять завжди має місце використання різноманітних прийомів, таких як пошук інформації, висунення наукових ідей, гіпотез, розробка наукових теорій і концепцій, застосування формалізованих процедур та операцій при вивченні соціально-правових явищ. Тут присутні складні логіко-гносеологічні процедури, які характеризуються як органічно єдиний та такий, що має одночасно внутрішні протиріччя пізнавальний процес².

Використання термінології в правових актах має відповідати таким вимогам:

- єдності термінології: один і той самий термін повинен вживатись в цьому акті (як і в усіх інших) в одному значенні;
- загальновизнаності термінів: слова не повинні бути вигаданими тільки для даного правового акта або застосовуватись в ньому в якомусь особливому значенні його розробниками;
- стабільності термінів: вони мають бути усталеними, їх значення не повинно змінюватись з кожним новим актом;
- доступності: за всієї складності юридичної термінології слова і вислови правового акта повинні в цілому давати правильне уявлення про зміст його норм³.

Незважаючи на існування процесуального інституту спеціальних знань, нормативно-правового визначення цього поняття не існує.

Чи потрібно воно? Спробуємо розібратися.

У правовій науці термінологічна точність має принципове значення, адже вироблені теоретичні поняття в подальшому можуть бути використані в законодавчій практиці, завдяки чому досягається усталеність їх значення.

---

¹ Див.: Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. – К. : Ваіте, 2015. – С. 217.

² Див.: Боруленков Ю. П. Юридическое познание (некоторые методологические, теоретические и праксеологические аспекты) : монография / под науч. ред. проф. В. Н. Карташова. – М. : Юрлитинформ, 2014. – С. 122.

³ Див.: Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. – К. : Ваіте, 2015. – С. 217.

Знання – категорія гносеологічна й означає відображення об'єктивних характеристик дійсності у свідомості людини; це результат пізнання об'єктивної реальності. Вони здобуваються під час пізнавальної діяльності суб'єкта як продукт пізнання предметів і явищ дійсності, законів природи і суспільства.

Прослідкуємо, як витлумачується термін «знання» у різних дослідницьких галузях.

«Знання» – це складне мереживо понять та різноманітних відносин між ними, котре свідомо (логічно) або несвідомо використовується нейронною мережею головного мозку за потреби вироблення нових суджень або прийняття різних рішень» – приклад судження, що генерується дослідником, який цікавиться не стільки генезою поняття «знання», скільки використанням його в технічній творчості¹.

Проаналізуємо погляди тих, хто за видом своєї дослідницької діяльності повинен цікавитися сутнісним аспектом знання. «Знання – результати процесу пізнання дійсності, які відображують її у свідомості людини у вигляді гіпотез, уявлень, теорій, концепцій, принципів, законів, закономірностей тощо»²; «Освіта повинна вести людину від знання (поняття про те, чим є запропонований предмет або явище) до пізнання (поняття про їхню сутність, природу, їх походження та розвиток)»³.

Що є загальним у цих різних судженнях? – указівка на процесність походження знання. Процес як атрибут зародження знання передано словами та словосполученнями: *вироблення, процес пізнання, пізнання, набути, функція інтелекту*. Очевидно, що набір даних слів у сукупності окреслює поняття, яке принципово не зводиться до понять «дані» та «інформація». Таким чином, виходячи із сучасного вживання терміна «знання», ми наділяємо поняття «знання» атрибутом мінливості. Знання є онтологічно дуальним. Зміст поняття «знання» уміщує не тільки речові елементи, такі як поняття, відношення,

---

¹ Див.: Тузовский А. Ф. Онтолого-семантические модели в корпоративных системах управления знаниями : дис. ... д-ра техн. наук : спец. 05.13.02 / А. Ф. Тузовский. – Томск, 2007. – С. 18.

² Современный словарь по педагогике / сост. Е. С. Рапацевич. – Минск : Современное слово, 2001. – С. 320.

³ Бим-Бад Б. М. Образование в контексте социализации / Б. М. Бим-Бад, А. В. Петровский // Педагогика. – 1996. – №1. – С. 3–8.

гіпотези, судження, теорії тощо, але й процесні – пізнання, вироблення тощо.

З філософської точки зору всі знання людського суспільства можуть бути тільки донауковими, буденними, художніми (як специфічний засіб естетичного засвоєння дійсності) і науковими (емпіричними та теоретичними)¹.

Наукові (теоретичні) знання, практично реалізовані конкретною людиною, формують у неї навички, а ті, своєю чергою, створюють фонд умінь людини. Проте не зовсім зрозумілим є механізм формування спеціального знання. Імовірно, цей процес відбувається під час набуття людиною конкретної спеціалізації на виконання певної роботи, яка для неї є професійною. Я. М. Яковлев щодо цього зазначав, що поняття діяльності людини, крім її зовнішніх дій, акумулює й складні внутрішні процеси, у яких виявляються, зокрема, два види особливостей: по-перше, притаманні будь-якій діяльності людини, які розкриваються в усіх професіях та, по-друге, особливості, характерні для певного роду діяльності (професії). Тому, окрім загальних рис, трудова діяльність має й специфічні особливості, властиві певній професії. Саме ці особливості і є передумовою для їх використання в процесі здійснення правосуддя².

Більше того, серед спеціалізованих предметних компетенцій випускників з кваліфікацією «бакалавр» з напрямку підготовки «Філософія» виокремлюються професійні компетенції, що включають:

- а) загально-професійні компетенції (теоретичні, виробничо-технологічні, системні);
- б) спеціальні компетенції (теоретичні, виробничо-технологічні, науково-виробничі та системні) – відповідно до своєї спеціальності та спеціалізації.

Деякі філософи стверджують про дещо іншу систему знань суспільства, котра включає лише буденні, філософські та наукові знання³, однак місця спеціальним знанням у їхньому філософському баченні

---

¹ Див.: Философский энциклопедический словарь / под ред. Л. Ф. Ильчева, П. Н. Федосеева, С. М. Ковалева и др. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – С. 192.

² Див.: Яковлев Я. М. Психологические особенности познавательной деятельности судебного эксперта / Я. М. Яковлев // Криминалистический сборник. – Рига, 1974. – С. 73.

³ Див.: Мостепаненко М. В. Философия и методы научного познания / М. В. Мостепаненко. – Ленинград : Лениздат, 1972. – С. 9–13.

світу не знайшлося. Отже, гносеологія не виділяє особливої категорії «спеціальні знання».

Натомість у педагогічній літературі зазначається, що ерудиція педагога складається з загальних та спеціальних знань. Загальні знання характеризують світогляд та загальну культуру педагога. Спеціальні знання, які необхідні для викладання предмету, поділяються на психолого-педагогічні, медико-біологічні та знання зі свого предмету.

Спеціальні знання, якими володіє педагог, можна поділити на теоретичні, практичні та методичні. Теоретичні знання стосуються історії науки, принципів навчання тощо. Це знання, які необхідні для пояснення та пов'язані з питанням «чому»? Практичні знання педагога стосуються насамперед знань того, як необхідно виконувати те або інше завдання, як провести той або інший експеримент з фізики, хімії, біології тощо. Це основні знання, котрі набуваються на практичних заняттях під час навчання в педагогічному вищі. Методичні знання також надають можливості відповісти на питання, як навчити учнів виконувати те або інше завдання.

Змістовне значення терміну «спеціальний» (фр. *spécial*, нім. *spezial*, лат. *speciālis* – особливий) – виключно для чого-небудь призначений¹.

Словник С. І. Ожегова та М. Ю. Шведової подає таке тлумачення слова спеціальний: «той, що відноситься до окремої галузі чого-небудь, притаманний тій або іншій спеціальності»².

У науковій літературі досліджуване поняття використовується досить активно, не знаходячи, однак, чіткої дефінітивної форми вираження.

Чому в такому випадку законодавець, говорячи про спеціальні знання, користується цим терміном, зокрема, у кримінальному процесуальному законі?

Імовірно, що факт вживання законодавцем терміну «спеціальні знання» у КПК України зумовлений власно правовим, процедурним аспектом їх існування та використання для цілей кримінального процесу.

---

¹ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 1364.

² Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : Азбуковик, 1997. – С. 755.

Зазначимо при цьому, що процесуальне пізнання в самому загальному вигляді являє собою нерозривну єдність розумової та практичної діяльності суб'єкта при виконанні ним своїх повноважень, які здійснюються в порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством, й при цьому спрямованих на формування знання про соціальну подію, що минула, а також на визначення його юридичної характеристики.

Ю. П. Боруленков виділив такі особливості кримінального процесуального пізнання:

- а) дотримання єдиної процесуальної форми;
- б) здійснення за допомогою специфічних засобів, які іменуються процесуальними (судовими) доказами, їх джерелами, способами отримання та перевірки;
- в) здійснення в рамках «меж доказування», що визначаються як сукупності доказів, необхідних і достатніх для встановлення обставин, котрі утворюють предмет доказування;
- г) здійснення в умовах дії процесуальних фікцій та презумпцій, а також системи принципів, у тому числі вимог диспозитивності, законності, змагальності, гласності та ін.¹

І. І. Котюк зазначає, що специфіка пізнання у сфері судочинства полягає ще й в:

- 1) особливостях його об'єкта, яким є обставини скоєного злочину та інші юридично значущі факти;
- 2) специфіці його мети і завдань;
- 3) здійсненні його в межах правовідносин та за визначеною законом процедурою;
- 4) особливостях його суб'єктів та колегіальному характері його здійснення;
- 5) тому, що його засоби та форми їхнього застосування визначені законом;
- 6) особливостях його процесуальної форми (доказування), тобто його результати мають бути не тільки обґрунтовані, а й документально підтверджені;

---

¹ Боруленков Ю. П. Юридическое познание (некоторые методологические, теоретические и праксеологические аспекты) : монография / под науч. ред. проф. В. Н. Карташова. – М. : Юрлитинформ, 2014. – С. 122.

- 7) переважно ретроспективному й опосередкованому характері відображення подій та явищ, що здійснюється на основі різноманітних слідів, а тому й отримало назву розслідування;
- 8) особливостях фіксації отриманих результатів;
- 9) особливостях оперування ними в процесі доказування;
- 10) обмежених часових мережах;
- 11) конфліктних умовах його здійснення;
- 12) особливій соціальній значущості його результатів, які використовуються не для задоволення особистих інтересів його суб'єктів, а для суспільних потреб.

На підставі даного аналізу, І. І. Котюк стверджує, що при характеристиці процесу доказування, як правило, беруться до уваги два його аспекти:

- *пізнавальний*, спрямований на встановлення фактичних даних, або коли за допомогою одних (доказових) фактів отримують (виводять) знання про інші (встановлювані) факти (обставини);
- *процесуальний (організаційний)*, який має прояв у виявленні, закріпленні, перевірці та оцінці доказів¹.

Саме тому в статті 1 Закону України від 25.02.1994 № 4038-XII «Про судову експертизу»², в якій подано визначення судової експертизи зазначаються обидві її сторони – гносеологічна і процесуальна.

Про *гносеологічну* йдеться у формулюванні «судова експертиза – це дослідження... на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів».

Процесуальний характер містять вказівки про те, що дослідження виконується експертом і здійснюється у зв'язку з тим, що певні об'єкти містять інформацію про обставини справи, яка перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду, тобто результати дослідження мають доказове значення.

У такому розумінні термін «спеціальний» не означає «науковий» або «практичний», «технічний», «криміналістичний» тощо. Із позиції загальної концепції кримінального процесуального закону він

---

¹ Котюк І. Основи теорії судового пізнання. Ч. 1. Загальнотеоретичні аспекти : навчальний посібник для студентів юридичних факультетів / І. Котюк. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – С. 61, 64.

² Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

живається в значенні – особливий. Однак варто зауважити, що ця «особливість» має чітко визначену спрямованість, окреслену законодавцем у ст. 69 КПК України, котрий зазначає, що експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями.

Ризикнемо уявити, що в такому випадку доцільно було б говорити взагалі про спеціалізовані знання.

Професор В. Я. Колдін цілком слушно зауважує з цього приводу: «На відміну від юридичних наук, які вивчають окремі галузі права та окремі види правовідносин, криміналістика розглядає злочинну подію як цілісну систему, яка охоплює його матеріально-правову, процесуальну та фактологічну природу, потребує для свого аналізу всієї повноти загальнонаукового та спеціалізованого наукового знання».

В англосаксонській системі права цей синтез позначений як «forensic science», тобто «судові науки», в австро-угорській та романській родинях прийнятий термін «криміналістика». Це свідчить про те, що вивчення догми права в окремих галузях юриспруденції у теперішній час є недостатнім та будь-яка система права має потребу в науковому апараті, який забезпечував би інтеграцію всієї системи наукового знання для вирішення задач правосуддя та правозастосування, коли власно юридичних інструментів стає недостатньо¹.

Звернемося до трактування поняття «спеціалізований» у Тлумачному словнику Т. Ф. Єфремової: «Призначений для роботи або використання в одній спеціальній галузі, сфері»². У Тлумачному словнику Д. М. Ушакова подається два значення поняття «спеціалізований»: 1. Від спеціалізувати. 2. Той, що має спеціальне, особливе призначення. Спеціалізований магазин (на противагу універсальному)³. Академічний тлумачний словник української мови фіксує: 1. Дієпр. пас. мин. ч. до спеціалізувати. 2. У знач. прикм. призначений для роботи

---

¹ Див.: Колдин В. Я. Вызовы времени и экспертно-криминалистические технологии правоприменения / В. Я. Колдин // Научные труды. Российская академия юридических наук. Выпуск 15. — М.: ООО «Издательство «Юрист», 2015. — С. 1262–1263.

² Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный [Электронный ресурс] / Т. Ф. Ефремова // Толковый словарь Ефремовой: [сайт]. — Режим доступа: www.efremova.info/word/spetsializirovannyj.html.

³ Див.: Толковый словарь русского языка: В 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. Репринтное издание. — М.: ОГИЗ, 2000. — С. 311.

або використання в якій-небудь одній спеціальній галузі; який має спеціальне, особливе призначення¹.

У відомому в США «Юридичному словнику Блека» (Black's law dictionary) термін «спеціальні знання» («special knowledge») відсутній. З розкриття дефініцій експерта («*the expert*», «*the expert witness*») та експертного доказу («*the expert evidence*») слідує, що законодавець країн англосаксонської правової системи під ними розуміє знання, спеціальну підготовку або навчання, навички, досвід та знання предмета експертизи². Англосаксонська правова система розглядає експерта як обізнаного свідка («*the expert witness*», «*the skilled witness*», «*the witness professional*»).

На погляд деяких учених³, факт уживання законодавцем терміну «спеціальні» зумовлений власно правовим, прикладним, процедурним аспектом існування та використанням накопиченого людством знання для цілей кримінального процесу.

Є. Г. Коваленко не випадково зазначає, що це поняття є галузевим, юридичним та застосовується для розмежування знань різних фахівців, які залучаються для сприяння у вирішенні певних питань⁴.

Така точка зору на роль та місце спеціальних знань прийнята більшістю вчених. Причому багато хто став протиставляти спеціальні знання загальновідомим (буденним).

Знання, які використовуються слідчим (адвокатом, прокурором, суддею) під час розслідування та розгляду кримінальних проваджень, інших суб'єктів, можна поділити на дві складові: *буденні знання та професійні знання*.

Професійні знання формуються в процесі цілеспрямованої підготовки особи до певного роду діяльності. Вони є незамінними, без їх

---

¹ Див.: Словник української мови : в 11 томах. – Том 9. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 501.

² Див.: Black's Law Dictionary / By ed. B. A. Garner, 9-th ed. – St. Paul, MN: Thomson Reuters, 2009. – 1920 p.

³ Див.: Мохов А. А. Теория и практика использования медицинских знаний в гражданском судопроизводстве России / А. А. Мохов. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – С. 38.

⁴ Див.: Коваленко Е. Г. Использование экспертных знаний в деятельности органов внутренних дел по предупреждению хищений социалистического имущества : учебное пособие / Е. Г. Коваленко. – К. : НИИ РИО МВД СССР, 1990. – С. 9.

оволодіння неможливе належне здійснення професійної діяльності. Такі знання можна умовно іменувати спеціальними.

На думку О. О. Ейсмана, до речі, першого, хто сформулював визначення цього поняття, *спеціальні знання* – це «знання не загальновідомі, не загальнодоступні, ті, що не набули масового розповсюдження; знання, якими володіє обмежене коло спеціалістів, причому є очевидним, що глибокі знання в галузі, наприклад, фізики є в указаному сенсі спеціальними для біолога та навпаки»¹.

Крім цього, учений виділив ознаки поняття спеціальних знань:

- юридичні знання не належать до спеціальних у тому сенсі, у якому це поняття застосовується в законі;
- склад і рівень спеціальних знань суворо не регламентовані;
- вони не є загальновідомими та загальнодоступними;
- складають основу професійної підготовки людини;
- використовуються в порядку, установленому кримінально-процесуальним законом для сприяння слідству і суду у виявленні доказової та орієнтуючої інформації².

Пізніше ознаки спеціальних знань систематизовано В. О. Нагорним:

- 1) кількісна ознака – обмежена кількість суб'єктів – носіїв спеціальних знань;
- 2) якісна ознака – цілеспрямоване навчання та професійна підготовка носія спеціальних знань, що виходять за межі загальнодоступних, та тих, що містяться в загальноосвітніх програмах навчання;
- 3) кінцева мета використання таких знань – встановлення обставин, які підлягають доказуванню;
- 4) зміст спеціальних знань – конкретні відомості в галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла³.

---

¹ Эйсман А. А. Заключение эксперта (Структура и научное обоснование) / А. А. Эйсман. – М. : «Юрид. лит.», 1967. – С. 91.

² Див.: Эйсман А. А. Заключение эксперта (Структура и научное обоснование) / А. А. Эйсман. – М., «Юрид. лит.», 1967. – С. 90–91.

³ Див.: Нагорный В. А. Понятие и признаки специальных знаний в уголовном процессе / В. А. Нагорный // Юридическая наука. – 2013. – № 4. – С. 147.

Як система ідеально відтворених у мовній формі закономірних зв'язків практично перетвореного об'єктивного світу, знання поділяються на загальнотеоретичні (загальні) та прикладні (спеціальні).

Будучи елементами цілісної системи знань, вони водночас стають системами власних підсистем (науки, техніки, мистецтва, ремесла), які, у свою чергу, є системами щодо інших підсистем. Систему наукових знань складають суспільні, природничі, технічні та інші знання.

Основу підготовки людини до її професійної діяльності складають певні спеціальні знання (навички й вміння), які людина набуває в процесі практичної реалізації цих знань. Таким чином, основу спеціального знання людини складають її спеціальна (професійна) освіта та досвід. Будь-яка професійна спеціалізація людини передбачає її належність до певного кола осіб, які володіють цією професією. За межами цього кола їх знаннями (уміннями та навичками) ніхто не володіє, а якщо й володіє, то не на стільки, щоб вважати їх професійними. Розглядаючи необхідний елемент спеціального знання як спеціальну підготовку суб'єкта-носія певного знання, слід погодитися з позицією вчених, які стверджують, що знання набувається людиною в процесі її професійної підготовки, а також практичної діяльності в конкретних галузях, на конкретних посадах, які потребують саме таких професійних знань, результатом яких є формування в людини професійного досвіду¹.

На сьогодні поняття «спеціальні знання» є невід'ємною складовою великого загалу наукових джерел з криміналістики, судової експертології та кримінального процесу. Так, після О. О. Ейсмана, авторські визначення формулювали: З. М. Соколовський (1968), І. В. Постіка (1969), Ю. Г. Корухов (1974), Р. С. Белкін (1978, 2000), Г. М. Надгорний (1979, 1983), В. Г. Гончаренко (1980, 2007), В. В. Ціркаль (1984), П. П. Іщенко (1990), В. Н. Махов (1975, 1993, 2000), С. Ф. Бичкова (1999), М. Г. Щербаковський (2000), Б. В. Романюк (2002), Б. М. Бішманов (2003), О. О. Бондаренко (2004), В. В. Коваленко (2004),

---

¹ Див.: Енциклопедія судової експертизи / под ред. Т. В. Аверьяновой і Е. Р. Росинской. – М.: Юрист, 1999. – С. 402–403.

В. В. Семенов (2006), В. М. Ревака (2006), В. В. Курдюков (2009), В. Ю. Шепітько (2014), Л. Г. Бордюгов (2014) та багато інших учених¹.

Висвітлену вченими проблематику доцільно згрупувати навколо трьох головних точок зору: питання про визначення поняття «спеціальні знання»; методологічні аспекти форм застосування спеціальних знань; відповідність цього процесуального інституту новій ідеології кримінального процесуального судочинства.

Згадані вище автори під спеціальними знаннями в кримінальному процесі розуміють:

- сукупність відомостей, отриманих у результаті професійної спеціальної підготовки, у межах якої і вивчаються окремі питання, що має вирішити експерт під час розслідування злочину (за З. М. Соколовським)²;
- незагальновідомі в судочинстві наукові, технічні й практичні знання, яких набула під час професійного навчання чи роботи з визначеною спеціальністю особа, залучена як спеціаліст чи експерт для допомоги слідчому чи суду в з'ясуванні обставин справи або наданні висновків з питань, для вирішення яких потрібне їх використання (за В. К. Лисиченком та В. В. Циркалем)³;
- знання, які не належать до загальновідомих, що складають основу професійної підготовки з наукових, інженерно-технічних і виробничих спеціальностей, а також незагальновідомі знання, потрібні для здійснення якихось інших видів діяльності (за Г. М. Надгорним)⁴;

---

¹ Див.: Соколовский З. М. Понятие специальных знаний (к вопросу об основаниях назначения экспертизы) / З. М. Соколовский // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1969. – № 6. – С. 199–205; Ищенко П. П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальный и криминалистический аспекты) / П. П. Ищенко. – М. : «Юридическая литература», 1990 – С. 4; Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій : монографія / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ / В. В. Коваленко. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. – 248 с.

² Див.: Соколовский З. М. Понятие специальных знаний (к вопросу об основаниях назначения экспертизы) / З. М. Соколовский // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1969. – № 6. – С. 203.

³ Див.: Лисиченко В. К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учебное пособие / В. К. Лисиченко В. В. Циркаль. – К. : КГУ, 1987. – С. 19.

⁴ Див.: Надгорный Г. М. Гносеологические аспекты определения «специальные знания» / Г. М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1980. – № 21. – С. 42.

- будь-які знання та вміння об'єктивного характеру, отримані в результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, які відповідають сучасному науково-практичному рівню (за В. Ю. Шепітьком)¹;
- знання і навички, набуті в процесі фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовують визначені законом учасники процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань (за В. В. Курдюковим)²;
- неодноразово апробовані наукові знання, практичні вміння та навички, які сформувалися під час отримання загальної та професійної освіти, досвіду роботи за спеціальністю і які можна застосувати відповідно до процедурних правил кримінально-процесуального закону для вирішення його завдань (за В. В. Семеновим)³;
- наукові, технічні та інші професійні, зокрема техніко-криміналістичні знання, отримані внаслідок фахової підготовки в поєднанні з навичками, набутими в процесі роботи у певних галузях практичної діяльності, які разом з науково-технічними засобами використовуються під час пошуку, виявлення, вилучення й дослідження слідів із метою одержання доказової та орієнтувальної інформації, необхідної для встановлення істини в справі (за І. І. Когутичем)⁴;
- незагальновідомі для судочинства наукові та практичні знання, що застосовують обізнані особи – експерт і спеціаліст (відповідно до їх компетенції) для формулювання висновку, а

---

¹ Див.: Шепітько В. Ю. Інститут «спеціальних знань» і некоторые тенденції криміналістики / В. Ю. Шепітько // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 7-8 листопада 2013 року). – Харків : Право, 2013. – С. 98.

² Див.: Курдюков В. В. Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертів в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. В. Курдюков. – К., 2009. – С. 7.

³ Див.: Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. В. Семенов. – К., 2006. – С. 6.

⁴ Див.: Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій / І. І. Когутич. – К. : Атіка, 2008. – С. 168.

також для консультацій та надання безпосередньої технічної допомоги під час досудового розслідування та судового розгляду в цілях встановлення обставин, які підлягають доказуванню в конкретній справі (за Л. Г. Бордюговим)¹;

Е. Б. Мельникова, характеризуючи спеціальні знання, виходить з процесу їх формування та вказує, що вони базуються на спеціальній освіті або професійних навичках. За словами авторки, «...спеціальні знання експерта визначаються його освітою, а також його кваліфікацією, яка включає в себе досвід роботи та виробничу спеціалізацію»².

Наведений комплекс визначень поняття «спеціальні знання» свідчить про те, що численні спроби встановити єдине уніфіковане його значення поки не досягли успіху, адже в принципі таке завдання, ймовірно, є нездійсненим тільки-но на формальному рівні, тому доцільно говорити про певну «сім'ю» понять «спеціальні знання». З методологічної точки зору перспективним убачається змістовний шлях визначення поняття «спеціальні знання» через взаємну послідовність ознак, коли їх накопичення все більше обмежує клас об'єктів, що підпадають під визначення.

У подібній ситуації формулювання ще одного авторського визначення поняття «спеціальні знання» бачиться недоцільним.

Серед існуючих же принципово вирізняються дві позиції, уже зазначені вище.

Перша сформульована в працях О. О. Ейсмана, М. Я. Сегая, В. К. Лисиченка, Г. М. Надгорного, В. В. Циркаля, Л. Г. Бордюгова, які вважають, що «...це незагальновідомі в судочинстві наукові, технічні й практичні знання, яких набула під час професійного навчання чи роботи з визначеною спеціальністю особа, залучена як спеціаліст чи експерт для допомоги слідчому чи суду в з'ясуванні обставин справи або наданні висновків з питань, для вирішення яких потрібне їх використання»³.

---

¹ Див.: Бордюгов Л. Г. Применение и использование специальных знаний в уголовном процессе Украины / Л. Г. Бордюгов // Теория та практика судової експертизи і криміналістики. – Харків: Право, 2014. – Вип. 14. – С. 181.

² Див.: Мельникова Э. Б. Участие специалистов в следственных действиях / Э. Б. Мельникова. – М. : «Юрид. лит.», 1964. – С. 12.

³ Див.: Циркаль В. В. Тактика производства следственных действий с участием специалистов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; судоустройство; прокурорский надзор; криминалистика» / В. В. Циркаль. – К., 1984. – С. 8.

Згадані автори пропонують спеціальні знання в кримінальному судочинстві розглядати в широкому та вузькому смислах, чітко визначивши форми їх використання: *участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій та судову експертизу.*

Сутність *другої* позиції відображає визначення поняття спеціальних знань, запропоноване академіком В. Г. Гончаренком зі співавторами, як знань і навичок, одержаних у результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовують визначені законом учасники процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань¹. Із цієї позиції слідує, що слідчий також є суб'єктом спеціальних знань.

На думку академіка В. С. Нерсесянца, систему юридичної науки складають такі види дисциплін:

- 1) юридичні науки теоретичного та історичного профілю (теорія держави і права, історія політичних та правових учень тощо);
- 2) галузеві юридичні науки (конституційне право, адміністративне право, кримінальне право, кримінально-процесуальне право тощо);
- 3) спеціальні юридичні науки (правова статистика, криміналістика, судова медицина, судова психіатрія тощо)².

Л. О. Морозова всі юридичні науки розподіляє на такі групи:

- 1) теоретико-історичні (теорія держави і права тощо);
- 2) галузеві юридичні науки (цивільне право, кримінальне право, конституційне право тощо);
- 3) прикладні юридичні науки, що використовують дані природничо-математичних і технічних наук (криміналістика, судова статистика, судова медицина тощо);
- 4) так звані організаційні науки (судоустрій, організація роботи адвокатури, нотаріату);

---

¹ Див.: Гончаренко В. Г. Спеціальні знання : генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / В. Г. Гончаренко, В. В. Курдюков, К. В. Легких // Вісник Академії адвокатури України. – 2007. – Число 2 (9). – С. 24.

² Див.: Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : учебник для юридических вузов и факультетов / В. С. Нерсесянц. – М. : Издательская группа НОРМА – ИНФРА М, 1999. – С. 17.

- 5) міжнародні науки (міжнародне публічне, міжнародне приватне право, морське право);
- 6) порівняльне правознавство – компаративістика¹.

Отож, криміналістичні, психологічні та будь-які інші знання, що складають основу криміналістики та судової психології є спеціальними (прикладними). У цьому сенсі спеціальними будуть і професійні знання слідчого, прокурора, судді, адвоката (наприклад, криміналістичні знання і навички, отримані під час здобуття відповідних освітніх ступенів чи освітньо-кваліфікаційних рівнів за спеціальностями «Право» або «Правоохоронна діяльність»). У кримінальному судочинстві поняття спеціальних знань має вужчий зміст (без зазначення правових знань суб'єктів доказування). Недаремно свого часу Ю. Г. Корухов, П. П. Іщенко та В. Г. Гончаренко запропонували визначення спеціальних знань, співзвучне формулюванню відповідної норми кримінально-процесуального закону, зв'язавши їх застосування з інтересами кримінального судочинства. Так, у 1980 році В. Г. Гончаренко, спираючись на доробки В. П. Колмакова ввів поняття «спеціальні криміналістичні знання», яке у процесуально-правовому розумінні охарактеризував як знання в галузі криміналістичної техніки, застосовувані спеціально підготовленими особами для пізнання об'єктів при здійсненні юридичної діяльності з їх природничо-наукової та технічної сторін. Як зазначає автор, «спеціальні знання – це сукупні знання спеціалістів у даній галузі, що характеризують досягнення конкретної наукової чи технічної галузі, тому вони завжди відбивають сучасний рівень розвитку науки, техніки, мистецтва, навіть якщо окремі спеціалісти, з якихось причин, відстають від цього рівня»². На думку Н. І. Клименко та Р. Г. Домбровського, зміст криміналістичних знань становить криміналістична практична пізнавальна діяльність, здійснювана з приводу її об'єкта – злочинної діяльності³.

---

¹ Див.: Морозова Л. А. Теория государства и права : учебник. 4-е изд., перераб. и доп. / Л. А. Морозова. – М. : Российское юридическое образование, 2010. – С. 14.

² Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовной судопроизводстве (Методологические вопросы) / В. И. Гончаренко. – К. : Вища школа, 1980. – С. 114.

³ Див.: Клименко Н. Криминалистические знания : природа и содержание / Н. Клименко, Р. Домбровский // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : КНИИСЭ, 1995. – № 47. – С. 3–10.

Визначаючи поняття «спеціальні знання» А. В. Іщенко та Р. П. Марчук зазначили: «На сучасному етапі розвитку кримінально-процесуальної науки та криміналістики спеціальні знання є умовною назвою не загальновідомих, конкретно-наукових та практичних знань, за винятком знань у галузі матеріального та процесуального права»¹.

Про спеціальні знання в кримінально-процесуальному значенні зазначав і Г. І. Грамович, визначаючи їх як «знання (уміння, навички) у певній галузі людської діяльності (виключаючи знання в галузі матеріального та процесуального права), отримані в результаті професійної підготовки, досвіду роботи, які використовуються для збирання доказової інформації про злочин, а також сприяють розробці технічних засобів та прийомів роботи з доказами»².

Ще раз зауважимо, що в такому випадку доцільно було б говорити взагалі про спеціалізовані знання.

Для належного розуміння сутності «спеціальних знань» також необхідно врахувати їх співвідношення з правовими (юридичними) знаннями.

Криміналістика за своєю природою є юридичною наукою, яка в окремій своїй частині – криміналістичній техніці – акумулює, перероблює, пристосовує до завдань, пов'язаних зі збиранням (виявленням, фіксуванням та вилученням) і дослідженням доказової інформації, методи природничих і технічних наук, на основі чого й розроблюються відповідні спеціальні методи, методики та технології. Використання їх вимагає крім суто криміналістичних знань, ще й належних знань інших наук – природничих, технічних, гуманітарних. Для цього потрібна спеціальна експертно-криміналістична підготовка, яку отримують після закінчення спеціальних курсів, вивчення й опанування відповідних технологій і методик, проходження стажування, складання іспитів тощо. Крім того, співробітники експертних установ

---

¹ Іщенко А. В. Використання спеціальних знань у правоохоронній практиці : старі та нові проблеми / А. В. Іщенко, Р. П. Марчук // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – К., 2001. – Вип. 3. – С. 204–211.

² Див.: Грамович Г. И. Криминалистическая техника (научные, правовые, методологические, организационные основы) : моногр. / Г. И. Грамович. – Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2004. – С. 17–26; Грамович Г. И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособие / Г. И. Грамович. – Минск : Минская школа МВД СССР, 1987. – 65 с.

зазвичай регулярно застосовують техніко-криміналістичні засоби, прийоми, методи під час залучення до проведення слідчих (розшукових) дій, а тому набувають відповідних навичок і вмінь.

Водночас аналіз змісту норм КПК України (ст.ст. 40, 93, 103–107 та ін.) доводить, що слідчий, прокурор можуть самостійно, без допомоги спеціалістів відповідного профілю (фаху), застосовувати науково-технічні засоби та методи під час проведення процесуальних дій (виявлення, фіксування та вилучення слідів злочину тощо), оскільки такі вміння вони набувають у процесі професійної підготовки протягом навчання в юридичному освітньому закладі, курсах підвищення кваліфікації та проходження практики в правоохоронних органах. Доцільність безпосереднього застосування слідчим НТЗ у проведенні процесуальної дії або залучення з цією метою спеціаліста визначає особа, яка здійснює досудове розслідування, у кожному окремому випадку.

Отже, термін «спеціальність» виявляється, з одного боку, через процесуальну форму та регламентовану законом процедуру, а з іншого – через володіння конкретним суб'єктом певним обсягом знань та навичок, що знаходяться за межами буденних знань за певною професією (додаткова підготовка, застосування найсучасніших наукових, теоретичних знань).

Зазначимо, що сьогодні в Україні з прийняттям КПК у 2012 році, а згодом і низки підзаконних нормативних актів криміналістичні знання трансформувалися від загально-професійного (слідчого) рівня до спеціалізованого рівня (судового) експерта. Тобто, спеціальні криміналістичні знання в галузі криміналістичної техніки перетворилися на спеціальні знання щодо проведення судових експертиз.

Проте застосування спеціальних криміналістичних знань не обмежується судово-експертною діяльністю.

У процесі проведення низки слідчих (розшукових) дій, а в окремих випадках й негласних слідчих (розшукових) дій завданням слідчого є раціональна організація процесу збирання доказів, як комплексного поняття, котре включає в себе дії з виявлення, фіксування, вилучення та збереження доказів (виявлення латентних слідів, використання методів фіксування, пов'язаних із застосуванням складних засобів криміналістичної техніки), забезпечення адекватної інтерпретації отриманої криміналістично значущої інформації тощо. Тому

залучення до участі в кримінальному провадженні спеціаліста насамперед з використання «прикладної» криміналістичної техніки зумовило введення в кримінальне судочинство відокремленого від слідчого процесуального суб'єкта – «спеціаліста».

Сучасні досягнення науки і техніки визначають закономірне вдосконалення криміналістичної техніки як розділу криміналістичної науки та її головного інструментарію – науково-технічних засобів як процесу їх застосування при проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

При цьому основних завдань застосування науково-технічних засобів два:

- 1) об'єктивізація доказування;
- 2) оптимізація доказування.

Завдяки застосуванню науково-технічних засобів розширюються можливості доказування, процес доказування стає більш «прозорим», відбувається укріплення доказової бази за рахунок надійних доказів та збільшення характеру достовірності останніх. Отже під об'єктивізацією слід розуміти залучення в кримінальний процес доказів та способів їх збирання, перевірки та оцінки, які меншою мірою піддані впливу суб'єктивних факторів.

Оптимізація являє собою організацію доказування, яка здійснюється раціональними та доцільними способами на основі широкого застосування новітніх засобів науки і техніки.

Надання безпосередньої технічної допомоги та консультацій під час досудового розслідування і судового розгляду складає самостійний, досить об'ємний і такий, що вимагає криміналістичних знань високого рівня спеціалізації, вид криміналістичної діяльності.

Це пояснюється низкою причин.

Як зазначала свого часу Т. В. Варфоломеева, методи отримання похідних речових доказів вимагають кваліфікованого застосування науково-технічних засобів, що складно здійснити слідчому самостійно, основне завдання якого організувати розслідування, зібрати та оцінити докази¹.

---

¹ Див.: Варфоломеева Т. В. Получение сведений о фактах с помощью производных вещественных доказательств / Т. В. Варфоломеева // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1982. – № 25. – С. 57, 61.

Потреба в допомозі спеціалістів зумовлена також вимогою економії часу, принцип «самообслуговування» не є економічно вигідним, а тому організаційно раціональне та рентабельне застосування науково-технічних засобів слідчими можливо лише за умови відмови від цього принципу, про що постійно йдеться на сторінках криміналістичної літератури¹.

Слід погодитися з думкою Р. С. Белкіна, що криміналістична техніка як сукупність засобів і прийомів здійснення певної діяльності не може існувати ізольовано від цієї діяльності. І якщо така діяльність неоднорідна, якщо компетенція осіб, які займаються цією діяльністю, й межі застосування ними криміналістичної техніки неоднакові, то техніка також не може не відчувати на собі впливу такої диференціації².

Як слушно зазначає О. Ф. Волинський, робота спеціаліста є не менш складною, трудомісткою та значущою, аніж робота експерта. Її успішне виконання не можливе без спеціальної підготовки, без постійної практики, у результаті якої формуються та набувають стійкості відповідні навички та вміння. У підсумку від її результатів залежить ефективність судової експертизи як засобу доказування в кримінальному процесі. Розглядати цю діяльність як додаткове навантаження на експертів експертно-криміналістичних підрозділів означає погодитися ще на якийсь час із її недосконалою організацією та вкрай низькою ефективністю. Інакше кажучи, очевидно є необхідність організаційного розмежування цих видів діяльності³.

Як уже згадувалось, із прийняттям у 2012 році КПК України, а згодом й низки відомчих нормативно-правових актів, було виділено самостійний суб'єкт застосування криміналістичної техніки – спеціа-

---

¹ Див.: Бишманов Б. М. Эксперт и специалист в уголовном судопроизводстве / Б. М. Бишманов. – М. : МПСИ, 2003. – С. 34; Снетков В. А. Основы деятельности специалиста экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел : учебное пособие / В. А. Снетков. – М. : ГУ ЭКЦ МВД России, 2001. – С. 3.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики. Общая теория криминалистики : в 3 т. Т 1 / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – С. 281.

³ Див.: Волинський А. Ф. Судебно-експертна і техніко-криміналістическая – різні види діяльності / А. Ф. Волинський, С. С. Чегодаєв, В. Ю. Ткач // Известия Тульского государственного университета. Юридические науки. – 2013. – № 2. – С. 25–26.

ліст та виокремлено техніко-криміналістичну діяльність, яка отримала статус засобу доказування¹.

Зазначене свідчить про трансформацію спеціальних криміналістичних знань на новий рівень спеціалізації, виділення суб'єкта застосування криміналістичної техніки, що вимагає появи спеціальності «спеціаліст-криміналіст», відповідної оптимізації правових, методологічних, організаційних, науково-методичних засад його діяльності².

Такий напрям наукових досліджень передбачає пошук нових ефективних шляхів роботи спеціаліста як під час провадження окремих слідчих (розшукових) дій (оглядів, обшуків, допитів), так і проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Тісна співпраця слідчого та спеціаліста зумовлена тим, що в сучасних умовах боротьби з наркозлочинністю дефіцит специфічної

---

¹ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змін та допов. станом на 14 трав. 2014 р. : (відповідає офіц. текстові). – К. : Центр учбов. л-ри, 2014. – 236 с.

² Див.: Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1343 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>; Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : затверджена наказом Міністерства Внутрішніх Справ України від 03 листопада 2015 року № 1339 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#n14>; Інструкція про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : затверджена наказом Міністерства Внутрішніх Справ України від 14.08.2012 № 700 [Електронний ресурс] // Ліга Закон : офіційний правовий портал України. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS391.html; Інструкція про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні : затверджена наказом Центрального управління Служби безпеки України від 19 березня 2016 № 138 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 14 квітня 2016 р. за № 564/28694) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0564-16>; Інструкція про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах внутрішніх справ України : затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 09 липня 2014 року № 653 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 28 липня 2014 р. за № 870/25647) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0870-14>.

інформації неможливо компенсувати надлишком загальних знань, у зв'язку з чим слідчий повинен активно залучати до аналізу вихідної інформації спеціалістів, процес взаємодії слідчого (прокурора) зі спеціалістами у кримінальному провадженні являє собою діяльність зазначених суб'єктів зі сприйняття, усвідомлення, інтерпретації та переробки вихідних даних про злочин, які базуються на умовно-ймовірнісному силогізмі: «якщо... те, ймовірно...», з метою визначення та використання закономірних зв'язків у версійних та прогностичних моделях злочинної діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів з діяльністю щодо досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Зазначене пояснює зростання зацікавленості вчених до вивчення механізму участі спеціаліста в кримінальному провадженні.

Не можна лишити поза увагою й питання підготовки кадрів відповідної кваліфікації.

Нормативною моделлю професійної компетентності спеціаліста є його освітньо-кваліфікаційна характеристика, що побудована на засадах цілеспрямованості, прогностичності, технологічності та діагностичності.

Компетенція є відчуженою від суб'єкта, наперед заданою соціальною нормою освітньої підготовки вчителя, яка необхідна для його якісної продуктивної діяльності у певній сфері. Компетенції – реальні вимоги до засвоєння знань, способів діяльності, досвіду ставлення до певної галузі, якостей особистості, яка діє в певному соціумі. Вони втілені в Держстандартах освіти, у програмах, критеріях оцінювання навчальних досягнень.

Тому авторами пропонується розробити та затвердити професійний стандарт «слідчий-криміналіст». Стандартом передбачити трудові функції (функціональна карта професійної діяльності), вимоги до освіти, трудові дії та значний обсяг необхідних умінь. Наприклад, серед необхідних умінь, якими повинен володіти випускник навчального закладу вищої освіти за напрямом підготовки «бакалавр», передбачити використання різних техніко-криміналістичних засобів і тактичних прийомів при проведенні слідчих (розшукових) дій.

До набору спеціальних знань криміналістів-інтеграторів також мають бути включені:

- а) професійні знання типових механізмів відповідних подій, у тому числі типових способів злочинів та притаманних ним слідових комплексів;
- б) вичерпне знання сучасної парадигми судово-експертного пізнання матеріально-відображеної слідової картини злочину, у тому числі:
  - криміналістичного вчення про зв'язки взаємодії;
  - експертної технології;
  - комплексного підходу.

Утім, криміналістична техніка розвивається як єдиний процес активного застосування в криміналістиці всіх можливих сучасних даних науки і техніки в боротьбі зі злочинністю, отже, теза А. І. Вінберга про те, що «питання криміналістичної техніки розробляються поза штучного розділення їх «для слідчих» та «для експертів»¹, залишається актуальною, тобто саме криміналістичну техніку слід вважати методологічною базою діяльності спеціаліста-криміналіста.

На думку В. К. Стринжі, сферу застосування спеціальних криміналістичних знань складають також і питання ведення криміналістичних обліків та використання їх даних у роботі правоохоронних органів².

На сьогодні криміналістична інформаційно-аналітична діяльність – це якісно новий за формою та змістом вид криміналістичної діяльності, що виник на стику криміналістичної техніки й оперативно-розшукової діяльності³, система, елементами якої є різні види обліків, функціонування яких у МВС України та апараті НП України забезпечують підрозділи Департаменту інформаційних технологій, Департаменту організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, Департаменту інформаційної підтримки та

---

¹ Див.: Винберг А. И. К вопросу об основах криминалистической техники как разделе науки советской криминалистики / А. И. Винберг // Правоведение. – 1967. – № 1. – С. 92.

² Див.: Стринжа В. К. Процесуальні питання використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві (до розробки нового КПК України) / В. К. Стринжа, Г. М. Надгорний, М. Я. Сегай // Вісник АПрНУ. – 1994. – № 2. – С. 153-154.

³ Див.: Вольнский В. А. Криминалистическая техника: наука – техника – общество – человек / В. А. Вольнский. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 311 с.; Карлов В. Я. Использование криминалистической техники в расследовании преступлений : научно-практическое пособие / В. Я. Карлов. – М. : Экзамен, 2006. – С. 53.

координації поліції «102» й Експертної служби МВС України. Отже, оптимізація застосування спеціальних знань потребує диференціації та спеціалізації названої форми, котра, до речі, ще не отримала належної правової, науково-методичної та організаційної підтримки.

Аналіз трансформації загальних криміналістичних знань у криміналістичну діяльність суб'єктів використання спеціальних знань дає змогу дійти висновку про те, що оптимізація використання криміналістичної техніки в розслідуванні злочинів має відбуватися в таких видах криміналістичної діяльності:

- 1) судово-експертна діяльність;
- 2) техніко-криміналістична діяльність (діяльність спеціаліста-криміналіста);
- 3) інформаційно-аналітична діяльність (моніторинг) у кримінальних провадженнях.

Криміналістична техніка є методологічною основою застосування спеціальних криміналістичних знань і розробки науково-технічних засобів, методів та методик їх використання у відповідних видах криміналістичної діяльності:

- а) участі спеціаліста в кримінальному провадженні;
- б) судово-експертній;
- в) інформаційно-аналітичній.

Результатом взаємодії зазначених видів діяльності є диференціація та формування науки судової експертології (загальної теорії судової експертизи), міждисциплінарного вчення про криміналістичні обліки та фактичне процесуальне розмежування суб'єктів спеціальних криміналістичних знань: експерта та спеціаліста.

Для досягнення поставленого завдання – оптимізації процесу техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування злочинів – його елементи мають бути систематизовані.

Водночас в юридичній літературі висловлюється дискусійна думка про те, що все ж можливі випадки доцільності проведення правової експертизи, яку можна доручити компетентному фахівцеві-правознавцю чи науковому колективу. Однак погоджуватися з нею не слід, оскільки органи досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя та, зрештою, суд у кримінальному процесі з урахуванням

усіх отриманих доказів надають правову оцінку діям певної особи, обставинам події, кваліфікують злочин тощо.

Отже, критеріями спеціальних знань у кримінальному процесі є:

- 1) *процесуальний*, який свідчить, що спеціальні знання: а) відокремлені від суб'єктів доказування; б) мають особливе цільове призначення та обмежену спрямованість (наука, техніка, мистецтво, ремесло); в) їх використання зумовлено діяльністю сторін кримінального провадження й суду та потребою вирішення завдань кримінального судочинства; г) є засобом отримання доказів;
- 2) *гносеологічний*, згідно з яким під спеціальними треба розуміти знання, що лежать в основі певних спеціальностей та спеціалізацій, отримані під час навчання; навички, набуті в процесі практичної та наукової роботи в різних галузях людської діяльності (окрім права), що ґрунтуються на професійних знаннях у відповідних галузях й використовуються для вирішення питань, які виникають при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних проваджень.

Щоб досягти єдності практики у використанні спеціальних знань, потрібні чіткі та конкретні ознаки, які характеризують сутність спеціальних знань. До них слід віднести низку положень:

- спеціальні знання повинні відповідати новітнім досягненням у відповідній галузі;
- спеціальні знання отримують у результаті спеціальної освіти у певній галузі;
- спеціальні знання використовують у своїй діяльності працівники правоохоронних і судових органів;
- професійні правові знання суб'єкта доказування не є спеціальними.

Можливості використання спеціальних знань у кримінальному провадженні зумовлені загальним призначенням кримінального провадження в тому вигляді, у якому воно сформульовано в ч. 1 ст. 2 КПК України. Таким чином, спеціальні знання можуть бути використані для доказування будь-якої групи обставин з числа вказаних у ст. 91 КПК України та в будь-який установлений законом спосіб. Що ж стосується, наприклад, спеціаліста, то він може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування,

складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду. Щодо експерта, то ст.ст. 242, 243 КПК України передбачена можливість його залучення як стороною обвинувачення, так і захисту.

Отже, спеціальні знання обов'язково застосовуються в усіх випадках, коли цього безпосередньо потребує чинне законодавство (зазвичай при проведенні судової експертизи в порядку ч. 2 ст. 242 КПК України). Хоча, безумовно, можливості такого залучення значно ширші. Їх можуть використовувати сторони кримінального провадження, суд шляхом запрошення спеціалістів для отримання консультацій, письмових пояснень, безпосередньої технічної допомоги, участі в дослідженні інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів (з телекомунікаційних мереж або електронних інформаційних систем) під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Спеціальні знання як процесуальний інститут визначають підстави та умови участі обізнаних осіб у кримінальному провадженні. КПК України детально регламентує діяльність експерта і спеціаліста як носіїв спеціальних знань.

Єдності в поглядах учених щодо класифікації відповідних процесуальних форм спеціальних знань немає.

Так, на слушну думку Л. Г. Бордюгова, їх використання регламентує КПК України у двох процесуальних формах:

- 1) використання спеціальних знань особи, яка задіюється як експерт для проведення експертизи за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду (статті 69, 242 КПК України);
- 2) використання спеціальних знань особи, яка залучається для надання консультацій та безпосередньої технічної допомоги як спеціаліст сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування та судом під час судового розгляду (ст. 71 КПК України)¹.

---

¹ Див.: Бордюгов Л. Г. Применение и использование специальных знаний в уголовном процессе Украины / Л. Г. Бордюгов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Харків : Право, 2014. – Вип. 14. – С. 179–180.

Л. Ю. Капітанчук, виділяючи види спеціальних знань у вузькому розумінні, пропонує їх наступну класифікацію:

- 1) спеціальні знання стадії досудового розслідування:
  - а) для виявлення ознак кримінального правопорушення;
  - б) прийняття рішень за заявами та повідомленнями про кримінальне правопорушення;
  - в) розслідування кримінального правопорушення у формі дізнання, досудового слідства;
  - г) знання, якими володіє слідчий;
  - д) спеціальні знання суб'єктів, які надають допомогу слідчому при розслідуванні кримінального провадження: знання спеціалістів, які надають допомогу слідчому при розслідуванні (об'єктивуються в рішенні слідчого, його діях); знання експертів, які використовуються при провадженні експертних досліджень та формуванні висновку;
  - е) знання експертів залежно від галузі науки (фізики, хімії тощо), які необхідні для проведення експертизи;
- 2) спеціальні знання, які використовуються на судових стадіях кримінального процесу.

Процесуальними формами використання спеціальних знань автор називає:

- 1) безпосереднє використання їх слідчим, прокурором і складом суду при виконанні своїх процесуальних функцій збирання, дослідження та оцінки доказів;
- 2) участь спеціалістів при проведенні слідчих (розшукових) дій (ст. 71 КПК України);
- 3) призначення і провадження судових експертиз (ст.ст. 69, 101, 242 КПК України)¹.

В. В. Тіщенко до форм використання спеціальних знань відносить:

1. Проведення судових експертиз (ст. 242–245 КПК України), висновки яких є джерелами доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України) і засобом доказування (ч. 2 ст. 93 КПК України).
2. Участь спеціаліста в проведенні слідчих (розшукових) дій (ст. 71 КПК України) для надання допомоги слідчому у вияв-

---

¹ Капітанчук Л. Ю. Використання спеціальних знань при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Л. Ю. Капітанчук // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3–2. – С. 304–307.

ленні, фіксації та вилученні слідів злочину, речових доказів, надання консультацій зі спеціальних питань. Він може висловлювати думки й припущення щодо обставин злочину на основі своїх професійних знань. Таким чином, спеціаліст сприяє збиранню доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій, чим підвищує їх ефективність. Крім того, слідчий за допомогою спеціаліста проводить попереднє дослідження обстановки, слідів та інших об'єктів, що дає змогу висунути версії стосовно учасників події та її обставин.

3. Допит експерта (п. 2 ч. 5 ст. 69, ч. 1 і 3 ст. 95 КПК України), що дає змогу слідчому з'ясувати незрозумілі питання в експертному дослідженні й висновках. Слід звернути увагу на ситуацію, передбачену ч. 7 ст. 95 КПК України, а саме: якщо особа, яка дає показання, висловила думку або висновок, що ґрунтується на спеціальних знаннях, і суд визнав їх допустимими, то інша сторона в судовому розгляді має право допитати цю особу за правилами допиту експерта (ст. 356 КПК України).
4. Участь у допиті малолітньої або неповнолітньої особи (статті 226, 227, 491 КПК України) педагога, психолога, лікаря як спеціалістів, що дає змогу встановити психологічний контакт з допитуваним, звернути увагу на особливості характеру, інтелекту, поведінки, об'єктивність показань тощо.
5. Отримання висновків ревізій і актів перевірок (п. 4 ч. 2 ст. 40, ч. 2 ст. 93, п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України) як документів – джерел доказів.
6. Застосування технічних засобів у кримінальному провадженні (п. 2 ч. 1 ст. 103, ч. 2 ст. 104, п. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 105, ч. 1–4 ст. 107 КПК України), що розглядається законом як один із способів фіксації (закріплення) доказів, який може забезпечувати процес проведення слідчої (розшукової) дії. Наприклад, проведення допиту або впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК України).
7. Письмові пояснення спеціалістів (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України), які брали участь у слідчих (розшукових) діях щодо особливостей виявлення та фіксації слідів, особливостей особи допитуваного і його поведінки тощо. Такі роз'яснення можуть сприяти обґрунтуванню процесуальних рішень щодо подальших експертних досліджень, проведенню процесуальних дій. Автор у

цьому сенсі зауважує, що, нажаль, КПК України не передбачає можливості допиту спеціаліста, що сприяло б більш чіткому уявленню про окремі обставини події, що розслідується.

8. Участь у кримінальному провадженні перекладача (ч. 3 ст. 29, п. 18 ч. 3 ст. 42, п. 9 ч. 1 ст. 56, п. 4 ч. 1 ст. 66, ст. 68, ч. 1 ст. 79 та ін. КПК України), що забезпечує учасникам кримінального провадження, які не володіють або неналежно володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання й подавати скарги рідною або іншою мовою, якою вони володіють, а також користуватися послугами перекладачів.
9. Консультації спеціалістів при підготовці до призначення експертизи і проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, аналізу документів тощо. Можливість їх використання впливає з положень ч. 1 ст. 71 КПК України. Це можуть бути рекомендації щодо питань на експертизу, консультації зі спеціальних питань перед допитом підозрюваного або свідка та інші ситуації¹.

Вбачається, що сформульована В. В. Тіщенком наукова позиція щодо класифікації форм використання спеціальних знань дає добре розуміння новацій, закладених законодавцем у інститут спеціальних знань у кримінальному провадженні. Однак вважаємо, що формуючи класифікацію форм спеціальних знань треба виходити з того, що спеціальні знання у кримінальному провадженні застосовують (а не використовують) лише чітко визначені Законом учасники кримінального провадження – носії спеціальних знань: експерт, спеціаліст, перекладач (сурдоперекладач), педагог, психолог, лікар. Виконання ж, наприклад, спеціалістом тих або інших функцій у кримінальному провадженні (надання консультацій, дача письмових пояснень, дача показань у ході допиту) навряд чи можливо визнати окремими формами спеціальних знань.

З класифікацією Л. Ю. Капітанчука важко погодитись: наприклад, участь спеціаліста у кримінальному провадженні за змістом нового

---

¹ Див.: Тіщенко В. В. Щодо сутності спеціальних знань і форм їх використання в кримінальному провадженні / В. В. Тіщенко // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 7–8 листопада 2013 року). – Харків : Право, 2013. – С. 45–46.

КПК України не обмежується тільки слідчими (розшуковими) діями, а судові експертизи проводяться не лише на досудових стадіях кримінального процесу.

Тому позиція Л. Г. Бордюгова щодо класифікації форм спеціальних знань¹ виглядає більш виваженою та такою, що дає чітке уявлення про процесуальні аспекти їх використання, відображає характер і призначення форм спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Таким чином, до процесуальних форм застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні слід віднести:

- 1) використання спеціальних знань особи, яка задіюється як експерт для проведення експертизи за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду (ст.ст. 69, 242 КПК України);
- 2) використання спеціальних знань особи, яка залучається для надання консультацій та безпосередньої технічної допомоги як спеціаліст сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування та судом під час судового розгляду (ст. 71 КПК України)².

Розмежування ж таких форм використання спеціальних знань, як судова експертиза та участь спеціаліста у кримінальному провадженні доцільно здійснювати за наступними підставами:

- суб'єктом, який володіє спеціальними знаннями;
- об'ємом прав та обов'язків суб'єктів, набором засобів та методів, що використовуються суб'єктами при здійсненні своєї діяльності;
- результатами застосування спеціальних знань.

Кримінальне процесуальне законодавство, крім залучення спеціалістів, (ст. 71 КПК України), як на це слушно зазначено В. В. Тіщенком, вказує на інших суб'єктів, які також залучаються до проведення процесуальних дій (перекладача, сурдоперекладача, педагога, психолога, лікаря). При цьому законодавець вказує лише на необхідні випадки залучення, не розкриваючи їх процесуального положення (за

---

¹ Див.: Бордюгов Л. Г. Применение и использование специальных знаний в уголовном процессе Украины / Л. Г. Бордюгов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Харків : Право, 2014. – Вип. 14. – С. 179–180.

² Там само.

винятком перекладача, ст. 68 КПК України) й не зараховуючи їх до спеціалістів, через що виникають додаткові питання щодо правового регулювання їх діяльності в кримінальному провадженні. Зокрема, необхідними випадками залучення відповідного перекладача (сурдоперекладача) є переклад пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження (ст. 69 КПК України). На відміну від цього, розкриваючи процесуальний статус експерта та спеціаліста, законодавець зазначає, що ними є:

- а) спеціаліст – це особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ч. 1 ст. 71 КПК України);
- б) експерт – це особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ч. 1 ст. 69 КПК України).

В. К. Лисиченко та В. В. Ціркаль свого часу обґрунтовано зазначали¹, що вказані особи за характером функцій, які вони виконують при проведенні процесуальних дій, за способом їх реалізації та процесуальним значенням результатів діяльності не повинні ототожнюватися зі спеціалістами. Потреба в їхньому залученні виникає не в усіх провадженнях, а лише у випадках, прямо передбачених законом (зазвичай у разі необхідності перекладу пояснень, показань або документів задіюється перекладач). Їхня участь не створює самостійних джерел доказів. А отже, обов'язкове залучення до проведення процесуальних дій перекладача, педагога, психолога, лікаря у випадках, визначених КПК України, треба розглядати як одну з допоміжних

---

¹ Див.: Лисиченко В. К. Формы использования специальных познаний и виды участия специалистов на предварительном следствии / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск, 1983. – С. 10.

процесуальних форм використання спеціальних знань, на що також вказує В. В. Коваленко¹.

У зв'язку з цим до допоміжних форм спеціальних знань ми пропонуємо відносити:

- 1) участь перекладача (сурдоперекладача) в слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та судових діях (ст.ст. 29, 68, 224, 376 КПК України);
- 2) участь педагога в слідчих (розшукових) та судових діях (ст.ст. 226, ч. 8 ст. 228, 230, 232 КПК України);
- 3) участь психолога в слідчих (розшукових) та судових діях (ст.ст. 226, ч. 8 ст. 228, 230, 232 КПК України);
- 4) участь лікаря в слідчих (розшукових) та судових діях (ст.ст. 226, 230, 232, ч. 1 ст. 238, ч. 2 ст. 241 КПК України).

Однак, через те, що допоміжні процесуальні форми використання спеціальних знань не є предметом нашого дослідження, детальніше у монографії вони не розглядатимуться.

1.2 Процесуальні та організаційні засади використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень

Для того, щоб учасники правовідносин успішно здійснювали свої функції у кримінальному судочинстві, необхідна погоджена та оптимальна система нормативного регулювання їх процесуального статусу.

Чіткість формулювань статей кримінального процесуального законодавства є неодмінною умовою адекватного та ефективного правозастосування. Закріплені в КПК України нормативні дефініції учасників кримінального процесу повинні розкривати їх сутнісні ознаки, необхідні для здійснення ними процесуальних функцій. Ці визначення слугують певною базою для розробки основних положень, які регламентують правовий статус учасників кримінального судочинства. З урахуванням цього дефінітивні норми повинні бути бездоганними з точки зору законодавчої техніки. Експерт та спеці-

---

¹ Див.: Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій : монографія / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ / В. В. Коваленко. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. – С. 62.

ліст є учасниками кримінального судочинства, чії спеціальні знання в більшій мірі є затребуваними в доказуванні, що зумовлено об'єктивними тенденціями розвитку сучасного суспільства, в основі розвитку якого знаходяться досягнення науки і техніки та необхідністю ефективного виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України). Саме з урахуванням значущості кримінальної процесуальної діяльності вказаних осіб нами в даному підрозділі приділяється особлива увага питанням їх правового положення.

У найбільш розгорнутому вигляді концепція кримінально-правового статусу особи обґрунтована В. М. Корнуковим лише у 80-ті роки ХХ ст.¹ На його думку, кримінально-правовий статус особи – це закріплене засобами кримінального процесуального права становище особи в кримінальному судочинстві, яке базується на конституційному статусі особи та є основою процесуального становища кожного учасника процесу². Позиції цієї концепції можна розглядати як основу для дослідження процесуального статусу учасників кримінального провадження, незважаючи навіть на різні тлумачення його змісту вченими.

Вважаємо, що процесуальний статус учасника кримінального процесу складається з процесуальних прав, обов'язків та відповідальності.

Експерт. Процесуальний статус експерта в сучасному кримінальному процесі України суттєво відрізняється від статусу, яким був наділений експерт у ХІХ та ХХ століттях.

На початку ХХ століття експерта розглядали як свідка зі спеціальних питань³.

У 30-ті роки минулого століття роль експертів не обмежувалася повідомленням слідчому або суду своїх спеціальних знань, а полягала в активному їх залученні в процес збирання, обробки та оцінки доказів. У 50-ті роки ХХ ст. експерт розглядався як помічник слідчого⁴ або особи, яка зберігає стосовно слідчого повну самостійність та незалежність⁵.

---

¹ Див.: Корнуков В. М. Конституционные основы положения личности в уголовном судопроизводстве / В. М. Корнуков; под ред. В. А. Познанского. – Саратов, 1987. – С. 20–21.

² Там само. – С. 53.

³ Див.: Случевский В. К. Учебник русского уголовного процесса / В. К. Случевский. – Спб., 1895. – С. 204. – Сведения доступны также по Интернету: <https://books.google.com.ua/books?id=VJIIAwAAQBAJ&pg=PR5&lpq=PR5&dq=306>.

⁴ Див.: Чельцов М. А. Проведение экспертизы в советском уголовном процессе / М. А. Чельцов, Н. В. Чельцова. – М.: Госюриздат, 1954. – С. 127.

⁵ Див.: Строгович М. С. Уголовный процесс / М. С. Строгович. – М.: Юриздат, 1946. – С. 23.

У Великій радянській енциклопедії зазначено, що «експерт» це:

- 1) спеціаліст у галузі науки, техніки, мистецтва та інших сферах, який запрошується для вирішення питання, що потребує спеціального знання;
- 2) спеціаліст у праві – обізнана особа, яка володіє спеціальними знаннями та залучається органами слідства, суду та іншими державними органами (наприклад, арбітраж) для проведення експертизи.

Під експертизою в зазначеному виданні розуміється дослідження яких-небудь процесів особами, які володіють спеціальними знаннями в певній галузі¹. Тобто, ще в 1957 р. поняття експерта охоплювало як спеціаліста, який залучається для відповіді на запитання, що потребують спеціальних знань, так і обізнану особу, яка запрошується для проведення експертизи.

У Радянському енциклопедичному словнику експертиза визначається як дослідження спеціалістом (експертом) яких-небудь питань, вирішення яких потребує спеціальних пізнань у царині науки, техніки, мистецтва тощо². У наведеному трактуванні термін «спеціальні знання» змінився на «спеціальні пізнання», а обізнана особа в праві замінена на спеціаліста (експерта), який проводить дослідження з яких-небудь питань.

Результати аналізу чинного законодавства України і позицій науковців (Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, А. П. Зайця, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, В. В. Коваленка, Н. І. Кліменко, П. І. Репешка, О. А. Парфіла, М. Я. Сегая, Е. Б. Сімакової-Єфремян, В. В. Федчишиної, Ю. Б. Форіс, В. Ю. Шепітька, О. В. Юнацького, Ю. Ю. Ярослава та ін.³) свідчать про наявність деяких недоліків у питаннях нормативно-правового регулювання експертної діяльності, що утруднюють процес пере-

---

¹ Див.: Большая советская энциклопедия. 2-е издание в 51 томе. Т. 48 : Шербрук – Элодея / гл. ред. Б. А. Введенский. М. : Государственное научное издательство «Большая Советская Энциклопедия». – 1957. – С. 590.

² Див.: Советский энциклопедический словарь. – 3-е изд. / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Советская энциклопедия, 1984. – С. 1930.

³ Див.: Бордюгов Л. Г. Носители специальных знаний и проблемы их использования в уголовном производстве / Л. Г. Бордюгов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 68–73; Гора І. В. Проблемні питання залучення експерта стороною захисту / І. В. Гора // Криміналістика і судебна експертиза : Межвед. науч.-метод. сб. / отв. ред. И. И. Емельянова. –

будови вітчизняної системи права в контексті європейських стандартів як пріоритетної складової концепції процесу інтеграції України¹.

К. : Министерство юстиции Украины, 2014. – Вып. 59. – С. 87–98; Панько Н. А. Доказове значення висновку експерта : практичний аспект / Н. А. Панько // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 260–265; Журавель В. А. Залучення експерта: процесуальні та організаційні проблеми / В. А. Журавель // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 15–20; Репешко П. І. Стан нормативно-правового забезпечення державного регулювання розвитку судово-експертної діяльності в Україні / П. І. Репешко, В. В. Гузенко, О. М. Шабля // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. – Харків : Право, 2011. – Вип. 11. – С. 233–243; Лозовой А. И. Проблемные вопросы судебной экспертизы в проекте нового уголовного процессуального кодекса Украины / А. И. Лозовой, Э. Б. Симакова-Ефремян // Lietuvos Respublikos Baudziamojo Proceso Kodeksui – 10 Metu: recenzuotu moksliniu straipsniu, Lietuvos ir uzsienio saliu baudziamojo proceso, baudziamosios teises ir kriminalistikos aktualijoms ir problematikai, rinkinys / Vilniaus universiteto Teises fakultetas / Vilnius, 2012 : УАВ «VILNAUS PANDA». – Р. 430–443; Поліщук І. Ю. Щодо питання призначення судової експертизи стороною захисту в рамках кримінального провадження / І. Ю. Поліщук // Актуальні питання судово-експертного забезпечення кримінальних проваджень : матеріали круглого столу (10 квітня 2014 р.) / МВС України, НАВС. – К., 2014. – С. 224–226; Сімакова-Ефремян Е. Б. Проблемні питання застосування нового кримінального процесуального кодексу України під час призначення та проведення судової експертизи / Е. Б. Сімакова-Ефремян // Криміналістика и судебная экспертиза : Межведомственный научно-методический сборник. – Вып. 58. ч. 2 / отв. ред. И. И. Емельянова. – К. : Министерство юстиции Украины, 2013. – С. 54–58.

¹ Див.: Ткаченко Н. М. Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України / Н. М. Ткаченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 1. – С. 11–14. – Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmj_2013_1_5; Форіс Ю. Б. Поняття судово-експертного права / Ю. Б. Форіс // Судово-експертна діяльність : сучасний стан та перспективи розвитку : збірник матеріалів круглого столу. / редкол. : Кобилянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю. ; ННПФЕКП НАВС. – К. : Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ, 2015. – С. 356–358; Тимошок І. М. Порядок проведення судових експертиз у кримінальному процесі за ініціативою сторони захисту : проблеми та шляхи вирішення / І. М. Тимошок, О. В. Косякова, Л. В. Цвик // Судово-експертна діяльність : сучасний стан та перспективи розвитку : збірник матеріалів круглого столу / редкол. : Кобилянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю. ; ННПФЕКП НАВС. – К. : Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ, 2015. – С. 201–203; Федчишина В. В. Управління судово-експертною діяльністю у процесі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу / В. В. Федчишина // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. – 2014. – № 2. – С. 358–363; Ярослав Ю. Ю. До питання присутності осіб при проведенні судових експертиз / Ю. Ю. Ярослав // Криміналістика и судебная экспертиза. – 2014. – Вып. 59. – С. 87–98; Ярослав Ю. Ю. Звіт про результати проведення громадського обговорення проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://old.minjust.gov.ua/file/28531>; Ярослав Ю. Ю. Уніфікація структури методик експертного дослідження / Ю. Ю. Ярослав, А. О. Полтавський // Судова експертиза. Сучасний стан та перспективи розвитку : тези доповідей. – К. : М-во юстиції України, 2010. – С. 66–69.

Досліджуючи стан нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності в Україні, М. Я. Сегай виділив структурні блоки, що складають її цілісну систему та включають діяльність:

- а) держави з правового забезпечення судово-експертної діяльності на законодавчому і відомчому нормативно-правовому рівнях;
- б) державних органів виконавчої влади, що здійснюють функцію керування судово-експертною діяльністю;
- в) головних суб'єктів судово-експертної діяльності, що забезпечують організацію й проведення судових експертиз;
- г) учасників судочинства, залучених до проведення судових експертиз.

З огляду на викладене судово-експертна діяльність як об'єкт пізнання судової експертології, на переконання М. Я. Сегая, може бути визначена як діяльність держави, юридичних і фізичних осіб із забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною та кваліфікованою експертизою, здійснюваною професійними судовими експертами¹.

Пізніше ця наукова концепція була розвинена Ю. Б. Форіс, яка запропонувала виокремити галузь експертного права². Авторка, відповідно, визначає судово-експертне право як систему загальнообов'язкових комплексних норм (правил), що регулюють відносини у сфері зайняття судово-експертною діяльністю, встановлюються і охороняються державою. Вважає за необхідне кодифікувати ці норми, тобто створити не тільки Закон України «Про судово-експертну діяльність», а й взагалі єдиний Кодекс судово-експертного права, в який включити всі норми різних галузей права, закони та деякі норми підзаконних нормативно-правових актів. Зокрема, врегулювати засади проведення судових експертиз у різних видах процесу, можливість дистанційного допиту судового експерта тощо³.

---

¹ Див.: Сегай М. Я. Судебная экспертология : объект, предмет, природа и система науки / М. Я. Сегай // Теория та практика судебной экспертизы і криміналістики. – Харків : Право, 2003. – Вип. 3. – С. 28.

² Форіс Ю. Б. О формировании судебного-экспертного права : постановка проблемы / Ю. Б. Форіс // Теория та практика судебной экспертизы і криміналістики. – Вип. 3. – Харків : Право, 2003. – С. 45.

³ Форіс Ю. Б. Поняття судово-експертного права / Ю. Б. Форіс // Судово-експертна діяльність : сучасний стан та перспективи розвитку : збірник матеріалів круглого столу. / редкол. : Кобилянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю. ; ННПФЕКП НАВС. – К. : Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних

Дана пропозиція підтримана вітчизняною та зарубіжною науковою спільнотою¹. Автори також вважають продуктивною ідею М. Я. Сегая та Ю. Б. Форіс щодо створення концепції судово-експертного права.

У ч. 1 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» експерт визначається як особа, яка має необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань². Згідно з п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України експерт є учасником кримінального провадження і може брати в ньому участь як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового провадження в першій інстанції. Порядок залучення експерта визначається ст. 243 КПК України³. Зі свого боку ч. 1 ст. 69 КПК України називає експертом у кримінальному провадженні особу, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та надавати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Процесуальний статус, роль експерта в досудовому розслідуванні та судовому провадженні, окремі вимоги та гарантії його незалежності встановлено ст.ст. 69, 79, 80, 83, 84, 93, 95, 101, 118, 122, 124,

---

підрозділів Національної академії внутрішніх справ, 2015. – С. 234–235; Колонюк В. П. Судово-експертне право на захисті від правопорушень в інформаційній сфері / В. П. Колонюк, Ю. Б. Форіс // Теорія і практика юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері : Матеріали науково-практичної конференції (8 червня 2016 р., м. Київ) / упорядн. : В. М. Фурашев, С. Ю. Петряєв. – К. : НДІП НАПрН України, Апарат РНБО України, КНДІСЕ Мінюсту України, НТУУ «КПІ», 2016. – С. 155–161.

¹ Див.: Вараксин В. И. Судебно-экспертное право. Этапы становления / В. И. Вараксин, С. А. Смирнова // Вестник криминалистики / отв. ред. А. Г. Филиппов. – Вып. 1 (13). – М. : Спарк, 2005. – С. 76; Плешаков С. М. К вопросу о возникновении судебно-экспертного права / С. М. Плешаков // Научные труды. Российская академия юридических наук. – Вып. 9: В 3 т. Т. 3. – М. : Юрист, 2009. – С. 1146–1149; Нестеров А. В. Экспертика : общая теория экспертизы. – М. : Типография НИУ ВШЭ, 2014. – 261 с.

² Див.: Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

³ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація. – Харків : Право, 2012. – С. 183.

242–245, 266, 327, 332, 244, 352, 356, 517, 518 КПК України¹, Законом України «Про судову експертизу»², Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, що затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 у редакції Наказу від 26.12.2012 № 1950/5 із змінами, внесеними згідно з Наказом від 27.07.2015 № 1350/5, Інструкцією про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затвердженою Наказом Міністерства юстиції України 12.12.2011 № 3505/5 у редакції Наказу від 07.09.2015 № 1659/5, Положенням про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затвердженим Наказом МВС України від 03.11.2015 № 1343; Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України, затверджену Наказом Центрального управління Служби безпеки України від 29.05.2015 № 371³.

Слушно зауважує у цьому зв'язку Н. М. Ткаченко, що незважаючи на окремі прогалини та неточності понятійного апарату нового КПК

---

¹ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змін та допов. станом на 14 травня 2014 року: (відповідає офіц. тексту). – К. : Центр учбов. л-ри, 2014. – 236 с.

² Див.: Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 28. – ст. 232.

³ Див.: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26 грудня 2012 року № 1950/5) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>; Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : затверджена наказом Міністерства юстиції України від 12 грудня 2011 року № 3505/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 07 вересня 2015 року № 1659/5) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11>; Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03 листопада 2015 року № 1343 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>; Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України : затверджена наказом Центрального управління Служби безпеки України від 29 травня 2015 року № 371 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0738-15>.

України, його прогресивні новели дають змогу значно розширити можливість застосування спеціальних знань учасниками кримінального провадження для забезпечення повноти доказів з метою встановлення істини у справі та захисту особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження¹.

Праві також й П. І. Репешко та В. В. Гузенко, які стверджують, що норми КПК України доволі прогресивно регламентують права та обов'язки судового експерта, що потребує подальшого вдосконалення норм чинних підзаконних нормативно-правових актів міністерств і відомств, у складі яких діють судово-експертні установи, для приведення їх у відповідність із законодавством, що реформується².

Відповідно до ч. 3 ст. 69 КПК України експерт має право:

1) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження. До того ж допускаються будь-які законні та прийнятні форми ознайомлення (зазвичай надання експертові оригіналів чи копій документів разом із постановою про доручення проведення експертизи);

2) заявляти клопотання щодо надання додаткових матеріалів та зразків, а також здійснення інших дій, пов'язаних з проведенням експертизи.

Такі клопотання можуть мати письмову або усну форму. Додатковими матеріалами можуть бути різні об'єкти: документи, предмети, зразки тощо. У слідчого з'являється обов'язок надати їх експертові в тому випадку, коли останній обґрунтує, чому вони необхідні для надання висновку. Експерт може запропонувати конкретного експерта або особу, яка володіє певного роду спеціальними знаннями, яку необхідно залучити до проведення експертизи;

3) бути присутнім при здійсненні процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження. Брати участь у проведенні

---

¹ Див.: Ткаченко Н. М. Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України / Н. М. Ткаченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 1. – С. 11-14. – Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmjju_2013_1_5.

² Див.: Репешко П. І. Процесуальні права та обов'язки судового експерта за кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року [Електронний ресурс] / П. І. Репешко, В. В. Гузенко. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kand-nauk>.

процесуальної дії експерт може лише з дозволу. Факт отримання дозволу рекомендується відображати у відповідному протоколі, який фіксує його хід та результати. Так, за сприяння співробітників ДНДЕКЦ МВС України, які залучалися до кримінального провадження як експерти, працівники ДПН НП України задокументували протиправну діяльність злочинної групи, яка на території освітніх та розважальних закладів м. Бердянськ відкрито поширювала інформацію про можливість придбання психотропних речовин, здійснювала збут через мережу Інтернет і доставку поштовою службою «Нова пошта» особливо небезпечних психотропних речовин «МРНР», «АВ-PINACA», «піровалерон» та «5-Fluоро-АКВ48», що належать до групи речовин, які спричиняють виражену фізіологічну активність людини та є небезпечними в разі їх зловживання¹;

4) викладати у висновку експертизи виявлені в процесі її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження та щодо яких не було поставлено запитань. У теорії судової експертизи це право називається «експертна ініціатива». Воно дозволяє в окремих випадках уникнути призначення додаткової експертизи, якщо слідчий забув вказати в постанові якесь важливе запитання або не знав, що певне питання можна вирішити за допомогою цього виду експертизи. Його реалізація є можливим за умови одночасного дотримання двох правил:

- відповідь не повинна виходити за межі компетенції експерта;
- запитання та відповіді експерта повинні стосуватися предмета експертного дослідження;

5) ставити запитання, які стосуються предмета та об'єктів дослідження особам, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Експерт має право ставити запитання будь-якому учасникові процесуальної дії, участь у якій він бере, у тому числі, й до особи, яка її проводить. До того ж запитання експерта повинні стосуватися предмета судової експертизи. Результати участі в процесуальних діях, також як і відповіді допитуваних на поставлені запитання експерт має право використовувати у своєму висновку;

---

¹ Див.: Експертно-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів : практика, досвід, проблеми / за заг. ред. О. А. Федотова. – К. : Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2015. – Вип. 28. – С. 24–25.

6) одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи та викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт;

7) заявляти клопотання про гарантування безпеки;

8) користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу»¹, Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень².

Також експерт зобов'язаний:

1) особисто провести повне дослідження й надати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі потреби – роз'яснити його;

2) прибути до слідчого, прокурора, суду та дати відповіді на запитання під час допиту;

3) забезпечити збереження об'єкта експертизи.

У випадку, якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це письмовий дозвіл. Такий дозвіл повинен містити відомості про те, хто, кому та що саме дозволяє робити, зазвичай, дозволено повне або часткове знешкодження об'єкта тощо. Інакше висновок експерта може бути визнаний отриманим з порушенням вимог КПК України;

4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати.

Під відомостями, що стали відомими експертів з огляду на виконання обов'язків розуміються:

а) дані про хід досудового розслідування (порядок проведення процесуальних дій, їх суб'єктів тощо);

---

¹ Див.: Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

² Див.: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

- б) відомості, що містяться в матеріалах, поданих для проведення експертизи, у процесуальних діях, у яких він брав участь;
- в) інформація, яка стала йому відома у зв'язку з проведеними ним дослідженнями;

5) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених у КПК України.

У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт повинен невідкладно повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, щодо його уточнення або повідомити про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням через відсутність необхідних знань, матеріалів або без залучення інших експертів.

Правовою гарантією належного ставлення судового експерта до виконання покладених на нього обов'язків є встановлена законом відповідальність. Згідно зі ст. 70 КПК України за завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків експерт несе відповідальність, встановлену законом. У висновку експерта відповідно до п. 2 ст. 102 КПК України обов'язково має бути зазначено, що його попереджено про можливість настання такої відповідальності¹. Види відповідальності експерта визначено в ст. 14 Закону України «Про судову експертизу» (кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, матеріальна)² та конкретизовано в п. 2.4. «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень»³.

Обов'язковими вимогами, що висуваються до експерта, є такі:

1. *Незацікавленість* у вирішенні справи (експерт підлягає відводу за наявності його прямої або непрямої зацікавленості у вирішенні справи).

---

¹ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змін. та допов. станом на 14 трав. 2014 р. : (відповідає офіц. текстів). – К. : Центр учбов. л-ри, 2014. – 236 с.

² Див.: Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

³ Див.: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

2. *Процесуальна незалежність експерта та повна «автономія»*, що розповсюджується на відносини з усіма учасниками процесу. Експерт має право відстоювати свою незалежність у виборі методів дослідження, формулюванні висновків, адже саме він несе персональну відповідальність за наданий висновок. Керівник експертної установи може лише рекомендувати йому скористатися певним методом, застосувати певну методику, однак право вибору залишається за експертом. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про судову експертизу» незалежність експерта та правильність його висновку забезпечуються:

- процесуальним порядком призначення судового експерта;
- заборону втручатися будь-кому в проведення судової експертизи;
- існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду;
- створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальним і соціальним забезпеченням;
- кримінальною відповідальністю за надання свідомо неправдивого висновку, відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;
- можливістю призначення повторної судової експертизи;
- присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи.

Остання гарантія забезпечення незалежності експерта та правильності його висновку потребує окремої уваги.

Законодавець дозволяє присутність фізичних осіб при проведенні судової експертизи. Це зафіксовано у наступних вимогах до складеного в результаті експертного дослідження процесуального документу: «у висновку експерта повинно бути зазначено:... 3) хто був присутній при проведенні (ст. 102 КПК України)».

Окрім цього, незалежність експерта від сторін обвинувачення та захисту виділяється законодавцем у п. 25 ст. 3 та ст. 22 КПК України.

Першочергово в колі можливих присутніх при проведенні судової експертизи фізичних осіб слід визнати учасників процесу. Зі сторони обвинувачення, це – слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, а також потерпілий і його законний представник; зі сторони захисту, це –

підозрюваний (обвинувачений), підсудний, його захисник та законні представники. Законодавець дозволяє підозрюваному (обвинуваченому) (ст. 42 КПК України), а також потерпілому (ст. 56 КПК України) «брати участь при проведенні процесуальних дій» і «під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу».

Втім, слід погодитись із Ю. Ю. Ярославом, який вважає, що у наведеній процесуальній формулі проглядаються лише загальні риси інституту присутності учасників процесу при проведенні судової експертизи, в ній не сформульовані гарантії невтручання цих осіб в судово-експертну діяльність, що є одним з важливіших принципів судової експертизи.

Якщо експертиза призначається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом, то присутність підозрюваного (обвинуваченого), потерпілого, їх захисників та законних представників при проведенні судової експертизи повинна реалізуватись не автоматично, а за їх клопотанням. У разі задоволення клопотання, слідчий (прокурор) також повинен бути присутнім при проведенні цієї процесуальної дії (у проведенні судової експертизи), скласти протокол, до якого внести зауваження та заперечення присутніх осіб, а також можливі заяви судового експерта. Саме слідчий чи прокурор (слідчий суддя чи суд) виступають гарантом того, що присутність будь-якої фізичної особи не перетвориться у втручання в її судово-експертну діяльність. Слідчий (прокурор), в разі присутності при проведенні судової експертизи, ставить перед собою і інші задачі, зокрема, звертає увагу експерта на зміст окремих завдань дослідження, опікується цілями розслідування, отримуючи з першоджерела інформацію про об'єкти дослідження, усвідомлює необхідність надання додаткових матеріалів (зразків), зосереджує увагу експерта на певних властивостях наданих об'єктів тощо. Інший варіант, коли сторона захисту самостійно, на договірних засадах залучає експерта для проведення судової експертизи. В цьому випадку забезпечення гарантій невтручання сторонніх осіб в судово-експертну діяльність фактично покладається на самого експерта, бо він спілкується зі стороною захисту сам на сам (хоча

в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій Наказом Мініюсту від 08.10.1998 № 53/5 декларується заборона спілкування із зацікавленими по справі особами), при залученні експерта державної судово-експертної установи – на керівника цієї установи. Оплачуючи на договірних засадах роботу судового експерта, в сторони захисту може виникнути неправомірне бажання перейти межу невтручання і підштовхнути експерта до хибних висновків¹.

Тому зазначена гарантія має бути підсилена в чинному КПК України.

3. *Компетентність* експерта (від лат. *compete* – відповідати, бути придатним) може розглядатися в двох аспектах. По-перше, це коло повноважень, права та обов'язки, які визначені КПК України. По-друге, це комплекс знань у галузі теорії, методики та практики судової експертизи певного роду.

Розрізняють об'єктивну компетенцію, тобто обсяг знань, якими повинен володіти експерт, та суб'єктивну компетенцію – міра, у якій конкретний експерт володіє цими знаннями. Суб'єктивну компетенцію часто називають компетентністю експерта². Вона визначається освітнім рівнем, спеціальною підготовкою, стажем експертної роботи, досвідом у вирішенні аналогічних експертних завдань, індивідуальними здібностями.

У статтях 10 та 16 Закону України «Про судову експертизу» вказані професійні та кваліфікаційні вимоги, що висуваються до експерта, порядок атестації експертів на право самостійного проведення експертизи³.

Перша частина ст. 10 цього закону містить головну вимогу до особи, яка претендує на професійне звання судового експерта, – наявність «необхідних знань для надання висновку з досліджуваних питань». Друга частина розкриває зміст поняття «необхідні знання»,

---

¹ Див.: Ярослав Ю. Ю. До питання присутності осіб при проведенні судових експертиз / Ю. Ю. Ярослав // Криміналістика и судебная экспертиза. – 2014. – Вып. 59. – С. 80–87.

² Див.: Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – 2-е изд., доп. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – С. 264.

³ Див.: Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

що стосується фахівців державних СУСЕ і включає рівень базової освіти (вища і «не нижче спеціаліста»), та передбачає відповідну підготовку й атестацію з отриманням кваліфікації судового експерта. Третя частина регламентує вимоги до претендента, який не є працівником державної СУСЕ. Такий фахівець теж зобов'язаний мати вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройти необхідну підготовку з відповідної експертної спеціальності, а в дальшому бути атестованим й отримати кваліфікацію судового експерта¹.

Управління ООН з наркотиків і злочинності для перевірки кваліфікації судових експертів використовує три складових: знання, вміння і обізнаність. Під обізнаністю мислиться бачення інформації з конкретного питання, яке необхідно враховувати при проведенні експертизи².

Водночас автори поділяють думку В. О. Юматова про те, що судові експерти «це штучна продукція» та не можна випускникам вищих навчальних закладів автоматично надавати право самостійного проведення експертиз³. Потрібно спочатку «пройти школу підмайстра» у досвідченого «майстра» та заслужити, як мінімум, довіру та повагу колег, щоб отримати право самостійної роботи. На практиці в державних експертних установах існує спрощена модель «інституту підмайстрів», яка іменується правом отримання допуску для самостійного проведення судових експертиз.

4. *Експерт залучається до провадження окремою постановою (ухвалою)*. Цей процесуальний документ є юридичним фактом, який «породжує» у процесі експерта та сприяє виникненню відповідних процесуальних відносин.

---

¹ Див.: Сегай М. Я. Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу» / М. Я. Сегай, Ю. Б. Форіс // Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посібник / КНДІСЕ, Акад. адвокатури; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – 2-вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 29.

² Див.: Руководство по вопросам развития потенциала судебной экспертизы документов (ST/NAR/42). – Нью-Йорк : ООН, 2010. – С. 14.

³ Див.: Юматов В. А. Технологические и организационные аспекты оптимизации деятельности специалистов и экспертов в уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В. А. Юматов. – Н. Новгород, 2006. – С. 36.

5. *Експерт запрошується для проведення дослідження та надання висновку з питань неправового характеру.* Дослідження із застосуванням спеціальних знань, результатом яких є джерело доказів – висновок експерта – має право в кримінальному провадженні проводити тільки експерт. Головний його обов'язок, що збігається з метою судової експертизи, – проведення повного дослідження і надання обґрунтованого, об'єктивного, правдивого висновку. Іншим обов'язком є роз'яснення наданого висновку на вимогу органів та осіб, у розпорядженні яких перебуває кримінальне провадження, у якому надано висновок.

Зміни, що відбулися у сфері юстиції із прийняттям у 2012 році КПК України, закріпили нову змагальну форму кримінального судочинства, удосконаливши її, в тому числі за рахунок істотного розширення можливостей із використанням сторонами обвинувачення і захисту, потерпілим та судом у доказуванні фактичних обставин кримінального провадження спеціальних знань, а саме, експертних знань. Таке розширення, на думку В. О. Попелюшка, здійснене щонайменше в трьох напрямках.

Перший – це надання стороні захисту та потерпілому самостійно, на договірних умовах, а не виключно через слідчого, прокурора чи суд, як було раніше, права залучати експертів для проведення експертизи, отримувати висновки та використовувати їх в суді як докази нарівні з висновками експертів, отриманих за зверненням сторони обвинувачення або за дорученням слідчого судді чи суду (ст.ст. 242, 243 КПК України та ін.).

У цьому плані названі права сторони захисту та потерпілого стосовно замовлення проведення судових експертиз експертам державних спеціалізованих науково-дослідних установ судових експертиз Мінюсту України та атестованим експертам, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, досить оперативно знайшли своє організаційно-методичне забезпечення шляхом внесення відповідних змін в «Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» (Наказ Мінюсту України від 08.10.1998 в ред. 26.12.2012 № 1950/5) та у «Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та

експертних досліджень» (Наказ Мініюсту України від 08.10.1998 № 53/5 в ред. від 26.12.2012 № 1950/5).

Зрозуміло, що для забезпечення засади змагальності сторін та свободи в наданні ними суду доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, як вона виписана в ст. 22 КПК України, наразі актуальним є питання доступу названих суб'єктів кримінального провадження й до судово-медичних та судово-психіатричних експертиз, які проводяться науково-дослідними установами Міністерства охорони здоров'я України, а також до криміналістичних експертиз, які проводяться експертними службами МВС України, Міністерства оборони України, СБУ та ДПСУ (ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» в ред. від 09.09.2004).

Таким чином, під час судового розгляду як доказ може бути надано одночасно два висновки різних експертів з одних і тих питань, як за дорученням сторони обвинувачення, так і сторони захисту. Водночас, у разі залучення експерта стороною захисту самостійно або за її клопотанням слідчим суддею, експертові можуть бути поставлені й інші запитання, які мають значення для кримінального провадження та судового розгляду, стосуються об'єкта дослідження й не вирішувалися під час проведення експертизи, призначеної стороною обвинувачення. Така можливість забезпечує повноту дослідження всіх матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини правопорушення.

До того ж, результати аналізу експертних проваджень, які надходили на рецензування та для проведення повторних експертиз, проведеного авторами монографії, а також іншими науковцями¹, дозволяють дійти висновку про те, що на цей час відсутня практика одночасного призначення та проведення судової експертизи стосовно одного об'єкта з одних і тих самих питань як за дорученням сторони обвинувачення, так і сторони захисту. Набула поширення практика послідовного призначення двох експертиз стосовно одного об'єкта. Це знову ж таки потребує нормативного вдосконалення.

---

¹ Панько Н. А. Доказове значення висновку експерта : практичний аспект / Н. А. Панько // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 260–265.

У КПК України 2012 року суттєво змінено визначення поняття висновку експерта та його змісту. Зокрема, у статті 101 встановлено, що висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. У статті 102 зафіксовано, що у висновку повинно бути зазначено докладний опис проведених досліджень, серед них методи, застосовані в дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка.

Слід зауважити, що під час оцінки судом двох висновків з аналогічних питань, складених різними експертами, які можуть бути подані як стороною обвинувачення, так і стороною захисту, та в разі їх розбіжності, питання застосованих експертом методів матиме вирішальне значення для врахування та покладення результатів експертизи в основу рішення.

У роз'ясненні Мінюсту України зазначено, що під час оцінки судом двох висновків із аналогічних питань, складених різними експертами, які можуть бути подані як стороною обвинувачення, так і стороною захисту, та в разі їх розбіжності питання застосованих експертом методів матиме вирішальне значення для врахування та покладення результатів експертизи в основу рішення¹. Разом із тим, Н. А. Панько вважає, що цю тезу не можна визнати повністю обґрунтованою, позаяк вироблені чітко визначені методики експертного дослідження, які можуть бути застосовані до кожного конкретного об'єкта. У разі розбіжності вказаних експертних висновків може йтися лише про експертну помилку та некомпетентність одного з судових експертів².

У цьому сенсі слід зауважити наступне.

Законом України «Про судову експертизу» (ст. 8) встановлені атестація та державна реєстрація методик проведення судових

---

¹Ткаченко Н. М. Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України / Н. М. Ткаченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 1. – С. 11–14. – Відомості доступні також з Інтернету : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmjju_2013_1_5.

²Панько Н. А. Доказове значення висновку експерта: практичний аспект / Н. А. Панько // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 265.

експертиз (крім судово-медичних та судово-психіатричних), у зв'язку з чим процес репрезентації зазначених методик набуває особливої значущості. На сьогоднішній день, задокументованими методиками вважаються різноманітні видання у вигляді посібників, методичних рекомендацій тощо. Відсутні і уніфіковані вимоги до змісту та структури задокументованих методик. Це складає певну проблему.

Одним із актуальних етапів розвитку державних судово-експертних установ в Україні є розширення їх науково-методичної бази та поглиблення міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи – вступу до Європейської мережі судово-експертних установ – European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI).

Відповідно до Конституції Європейської мережі, члени цієї організації повинні пройти акредитацію на відповідність міжнародного стандарту ISO/IEC 17025/2005 General requirements for the competence of testing and calibration laboratories (Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій), за яким відбувається стандартизація (акредитація) експертних установ держав світу та який адаптовано в Україні. ДСТУ ISO/IEC 17025:2006 регламентовано, у тому числі, розробку задокументованих методик (або процедур) з певним змістом та структурою.

Стандарт ДСТУ ISO/IEC 17025 зобов'язує проводити валідацію (оцінку на придатність) кожної знову розробленої або вже вдосконаленої методики, а також тих методик, які використовуються для випробувань нових об'єктів, раніше не включених у сферу застосування даної методики.

Цілями валідації методики є:

- 1) підтвердження та надання об'єктивних доказів того, що методика дозволяє проводити вимірювання саме тієї величини, для вимірювання якої вона і була розроблена, а також те, що вона задовольняє встановлені до неї критерії;
- 2) підтвердження чи оптимізація рівняння, що застосовується для обчислення результату вимірювання (перевірка та підтвердження адекватності обраної математичної моделі вимірюваної величини);
- 3) дослідження характеристик результатів вимірювання даною методикою (наприклад, повторюваності, відтворюваності, не-

визначеності вимірювання тощо) і підтвердження їх відповідності поставленим вимогам;

- 4) встановлення «слабких місць», суттєвих параметрів методики і їх оптимізація.

Також, однією з вимог стандарту ДСТУ ISO/IEC 17025:2006 є процедура оцінювання невизначеності вимірювання, що реалізується через параметр, пов'язаний з результатами проведених вимірювань, який характеризує розкид значень, що з достатньою підставою можуть бути приписані вимірюваній величині.

Основним джерелом невизначеності можуть бути:

- процес відбору проб (зразків) або фіксації слідів;
- підготовка проб або зразків для дослідження;
- властивість, стан і склад проби (зразка);
- застосовані методи й обладнання;
- навколишнє середовище;
- оператор;
- стандартні зразки, чисті речовини, зразки з порівняльних колекцій¹.

Разом із тим, атестація експертних методик становить окрему проблему. Так, згідно з чинною постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 року № 595, якою затверджений Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, атестація методик полягає в оцінці звіту про наукову роботу, виконану з метою розроблення методик, шляхом проведення його рецензування та апробації методик спеціалізованими установами².

Згідно положень даної Постанови рецензування звіту про наукову роботу та апробація методики проводиться фахівцями з певних галузей знань, які не брали участь у розробленні методики, з метою визначення актуальності та новизни з урахуванням сучасних досягнень

---

¹ Хоша В. В. Теоретичні та практичні аспекти інтерпретації вимог міжнародного стандарту ISO/IEC 17025 з урахуванням специфіки судово-експертної діяльності / В. В. Хоша // Криміналістика і судебна експертиза : Межведомственный научно-методический сборник. – Вып. 58, ч. 2 / отв. ред. И. И. Емельянова. – К. : Министерство юстиции Украины, 2013. – С. 144–147.

² Порядок атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 02 липня 2008 року № 595 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-п>.

науки і техніки, а також перевірки обґрунтованості методик, оцінки їх ефективності та результативності для виконання експертних завдань. У цій постанові йдеться про рецензування звіту про роботу над методикою, а от структура методики та її зміст залишені поза увагою, окрім цього не розкривається сама процедура проведення апробації, її порядок.

Отож, це сприяє виникненню проблеми конкуренції експертних методик, коли в різних експертних установах, можливо в різний час, були розроблені методики дослідження того самого об'єкта, які в певній мірі відрізняються одна від одної.

Варіантом виходу з цієї ситуації, на думку окремих авторів, є паспортизація.

Держателем Реєстру методик проведення судових експертиз відповідно до вже згаданої Постанови Кабінету Міністрів України є Мінюст. На сьогодні він складає 1119 методик за 15 класами, серед яких почеркознавчі, біологічні, економічні та інші. Окрема частина з них має гриф «для службового користування».

Наявність такого єдиного реєстру судово-експертних методик, безумовно, є позитивним моментом. Але залишаються проблемні питання, пов'язані з доступністю зареєстрованих методик до практичного використання їх експертами, а також слідчими, прокурорами, судами та захисниками як учасниками кримінального провадження для оцінки експертних висновків¹.

Варіантом вирішення проблеми є розробка галузевого стандарту, а можливо й ДСТУ, що буде регламентувати правила побудови (структуру), викладання, оформлення та вимоги до змісту методик експертного дослідження².

Новим КПК України також встановлено норму, згідно з якою до процесуальних джерел доказів разом з висновком експерта віднесе-

---

¹ Слободян Я. І. Методики проведення судових експертиз : проблемно-орієнтовальний аналіз / Я. І. Слободян // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2013. – № 1 (29). – С. 265–272.

² Полтавський А. О. Деякі особливості роботи виміральної лабораторії при акредитації за ДСТУ ISO 17025 / А. О. Полтавський, Г. В. Лінючев, О. О. Посільський // Криміналістика і судебна експертиза : Межведомственный научно-методический сборник. – Вып. 58, ч. 2 / отв. ред. И. И. Емельянова. – К. : Министерство юстиции Украины, 2013. – С. 147–150.

но і його показання, надані в усній чи письмовій формі під час допиту (статті 84, 95, 356 КПК України), що також забезпечить повноту дослідження доказів та вдосконалить процедуру оцінки висновку експерта в суді.

На стадії досудового розслідування допиту експерта прямо не передбачено. Хоча в п. 2 ч. 5 ст. 69 КПК України значиться про його обов'язок прибути не лише до суду, а й до слідчого та прокурора і дати відповіді під час допиту, але в ст. 224 КПК України, норми якої присвячені допиту на досудовому розслідуванні, йдеться лише про допит свідка і потерпілого. Тому слід визнати, що за новим КПК допит експерта може бути здійснений лише в суді (ст. 356 КПК України).

Умовами допиту експерта в суді, як це впливає із приписів ч. 1 ст. 356 КПК України, є, по-перше, проведення ним у даному кримінальному провадженні судової експертизи та, по-друге, хоча в законі прямо, як це зроблено стосовно інших видів доказів (ст.ст. 357, 358, 359 КПК тощо), не сказано (що є його очевидною прогалиною), – попереднє дослідження даного ним висновку в ході судового розгляду. Друга умова є очевидною уже з огляду на те, що без дослідження висновку, незалежно від того, був експерт присутнім при цьому в суді чи ні, його допит завжди являтиметься безпредметним.

Підставою для виклику експерта для допиту в суді є необхідність роз'яснення даного ним висновку (ч. 1 ст. 356 КПК України). Це означає, що інші питання, пов'язані з висновком, зокрема й ті, які стосуються його особи і компетенції, мають з'ясовуватися в суді іншими процесуальними шляхами, наприклад, шляхом подання та дослідження відповідних документів. При цьому виклик експерта для допиту для роз'яснення висновку можливий лише за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суду (ч. 1 ст. 356 КПК України).

Процедура допиту експерта в суді багато у чому відрізняється від процедури допиту в суді інших осіб, що пояснюється гносеологічними особливостями, які лежать в основі висновку експерта, та предметом допиту. Зводиться вона до наступного. Перед допитом експерта головуючий встановлює його особу та приводить до присяги. Після цього головуючий попереджає експерта про кримінальну відпові-

дальність за надання завідомо неправдивого висновку (ч. 1 ст. 356 КПК України), а також за відмову без поважних причин від виконання покладеного на нього обов'язку в суді, який зводиться до обов'язку давання показань, що впливає із приписів п. 2 ч. 5 ст. 69 КПК України та ч.1 ст. 385 КК України. Попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку, в той час як йому належить дати показання (ч.1 ст. 95 КПК України), сьогодні можна пояснити тим, що предметом допиту експерта є саме його висновок, роз'яснення положень висновку, а не їх доповнення. При необхідності доповнення висновку, обов'язково мала б проводитися додаткова експертиза. Тому-то, до речі, редакція ст. 384 КК України, якою передбачена кримінальна відповідальність експерта лише за завідомо неправдивий висновок, а не показання, доповнення Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» від 13.04.2012 № 465-VI щодо завідомо неправдивих показань експерта не потребувала. У цьому зв'язку В. О. Попелюшко звертає увагу на таке. У ч. 7 ст. 101 КПК України, норми якої регламентують висновок експерта як один з видів доказів, на відміну від вищенаведених приписів ч. 1 ст. 356 КПК України, значиться, що кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду не лише для роз'яснення, а й «для доповнення» його висновку. Очевидно, що тут має застосовуватись припис ч. 1 ст. 356 КПК України з тих підстав, що він є нормою спеціальною для даного випадку, і в той же час нормою, яка узгоджується з легальним поняттям експертизи як докладного опису проведених експертом досліджень та зроблених за їх результатами висновків, обґрунтованих відповідей на поставлені експерту запитання, наданий в письмовій формі (ч. 1 та ч. 7 ст. 101 КПК України). А тому його доповнення можливе лише на підставі додаткових досліджень і тільки у письмовій формі. Власне допит експерта здійснюється шляхом постановки йому запитань. Починається він з так званого прямого допиту, процедура якого зводиться до того, що першою експерта допитує сторона (зазвичай це сторона обвинувачення), за зверненням якої він проводив експертизу (ч. 2 ст. 356 КПК України).

Предметом прямого допиту експерта, у першу чергу, є питання, для роз'яснення яких сторона зверталася до суду з клопотанням про його виклик для допиту. Ними можуть бути питання, що стосуються будь-якої частини висновку та будь-якого його аспекту: роз'яснення використаної спеціальної термінології та формулювань, достатності та придатності наданих для дослідження матеріалів як його об'єктів, обґрунтування обраного способу проведення експертизи тощо. У ч. 3 ст. 356 КПК України, зокрема, сказано: «Експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку».

Сторона, яка проводить прямий допит, для доведення чи спростування достовірності висновку експерта має право надавати відомості, які стосуються знань, вмінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта (ч. 5 ст. 356 КПК України), а отже й ставити експерту запитання з приводу цих відомостей, а експерт, у свою чергу, під час відповідей на ці та інші запитання має право користуватися своїми письмовими та іншими матеріалами, які використовувалися під час експертного дослідження (ч. 6 ст. 356 КПК України). Після завершення прямого допиту експерта протилежній стороні надається право його перехресного допиту за такими ж правилами, тобто право допиту «навхрест» як на предмет запитань, що ставилися йому при прямому допиті, так і усіх інших, але уже з протилежних позицій, з метою дискредитації як висновку експерта в цілому, такі і дискредитації самого експерта. Разом із тим, у ст. 356 КПК України право протилежної сторони на перехресний допит експерта прямо не передбачено. Це також прогалина чинного КПК України. Вона долається шляхом застосування практики Європейського суду з прав людини, адже кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням її положень (ч. 5 ст. 9 КПК України).

У випадку, коли суду надані два або більше висновків, які суперечать один одному, суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження (ч. 4 ст. 356 КПК України)¹.

Суттєвим позитивним нововведенням у КПК України є також скасування дослідчої перевірки матеріалів про вчинення злочину, що вирішило багаторічну дискусію про можливість призначення експертизи до порушення кримінальної справи. Якщо раніше підставою проведення експертизи була постанова органу дізнання та слідчого, яка виносилася після порушення кримінальної справи, то відтепер судова експертиза може бути призначена одразу після внесення інформації про кримінальне правопорушення до ЄРДР.

Також позитивним моментом КПК України 2012 року є конкретизація обсягу прав та обов'язків експерта, визначення кола осіб, які можуть бути залучені як експерти, та вимог до них. Так, у статті 69 КПК України міститься посилання на Закон України «Про судову експертизу», яким встановлено чіткі вимоги до осіб, які мають право здійснювати судово-експертну діяльність. Зокрема, обов'язкова наявність відповідної вищої освіти, проходження спеціальної підготовки та атестації для отримання кваліфікації судового експерта. Одночасно також встановлено коло осіб, які не можуть виконувати функції експерта, а саме: особи, визнані в установленому законом порядку недієздатними, які мають не зняту або не погашену судимість чи на яких протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта (ст. 11 Закону України «Про судову експертизу»).

Слід також зазначити, що в новому КПК України встановлено пряму заборону щодо проведення експертизи для з'ясування питань права (ст. 242). Раніше обмеження щодо проведення в кримінальному процесі правових експертиз мало лише рекомендований характер

---

¹ Попелюшко В. О. Експертні знання в кримінальному провадженні за новим КПК України та допит експерта в суді / В. О. Попелюшко // Криміналістика и судебная экспертиза : Міжвідомчий наук.-метод. збірник. – 2013. – Вип. 58. – Ч. 2. – С. 68–74.

(постанова ПВСУ від 30.05.1997 № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»). Таким чином, законодавець врахував думку науковців про те, що вирішення правових питань не потребує застосування спеціальних знань і є тільки компетенцією суду.

Одночасно з позитивними новаціями КПК України містить окремі неточності та прогалини, що стосуються регулювання порядку призначення експертиз у кримінальному провадженні.

Скажімо, звертає увагу відсутність у новому КПК України визначення понять первинної, додаткової, повторної, комісійної та комплексної експертиз.

Можливість призначення повторної експертизи відповідно до ст. 4 Закону України «Про судову експертизу» та доручення її проведення іншому експертові, експертам є гарантією правильності висновку судового експерта. Думки з цього питання поділились. Уважаємо цілком слушною позицію Т. Д. Голикової, В. П. Колонюк та Ю. Б. Форіс, які вважають, що можливість призначення іншої судової експертизи не є гіршим за можливість призначення повторної, та навряд чи, якщо попередній висновок викликав сумніви, нову судову експертизу захочуть призначати тому самому судовому експертові чи судовим експертам. Надто, що в термінології нового КПК України йдеться не стільки про призначення експертизи, скільки про залучення експерта (ст. 243 «Порядок залучення експерта», ст. 244 «Розгляд слідчим суддею клопотання про залучення експерта» тощо). У ч. 1 ст. 242 КПК України наголошується, що експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду. Отже, можна дійти висновку, що експертиза проводиться за «призначенням», «зверненням», «залученням» і «дорученням».

Очевидно, що якщо висновок експерта є, з точки зору сторін кримінального провадження або суду, необґрунтованим або сумнівним, то сторони або суд, які так вважають, будуть мати бажання залучити іншого експерта для вирішення поставлених завдань.

У випадку, якщо суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності, відповідно до ч. 2 ст. 332 КПК України суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі,

експертів або експертам незалежно від наявності клопотання сторін кримінального провадження. Тобто ця норма надає можливість суду призначити повторну експертизу, однак її статус не визначено. Ця обставина є суттєвою прогалиною, оскільки не зрозуміло, які саме питання повинні бути вирішені експертом та які об'єкти підлягають дослідженню, адже від зміни експертного завдання та вихідних даних залежать результати, які будуть отримані експертом.

Якщо раніше експерти, які проводили повторну експертизу, оцінювали з точки зору спеціальних знань висновок попередньої експертизи (попередніх експертиз), то тепер суд оцінює всі висновки без застосування спеціальних знань. На практиці можуть виникнути ситуації, коли суду стане потрібною оцінка висновку з використанням спеціальних знань. Вирішити це питання можна способом перехресного допиту експертів з можливістю ставити запитання один одному. Але така можливість КПК України не передбачена, хоча й не виключена. Так, експерт має право бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження (п. 3 ч. 3 ст. 69 КПК України). Таким чином, бути присутнім при допиті іншого експерта – його право. Також його правом є ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні (п. 5 ч. 3 ст. 69 КПК України). Суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження (ч. 4 ст. 356 КПК України)¹.

Водночас визначення понять первинної, додаткової та повторної експертизи мають значення для реалізації принципів судово-експертної діяльності: законності, незалежності, об'єктивності й повноти дослідження.

---

¹ Див.: Голикова Т. Д. Новеллы уголовно-процессуальной регламентации судебной экспертизы в Украине / Т. Д. Голикова, В. П. Колонюк, Ю. Б. Форис // Восток-Запад : партнерство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы : матер. междунар. науч.-практ. конф. (г. Алматы, 6 ноября 2014 г.). – Астана, 2014. – С. 107–108; Форис Ю. Б. Поняття судово-експертного права / Ю. Б. Форис // Судово-експерта діяльність : сучасний стан та перспективи розвитку : збірник матеріалів круглого столу / редкол. Кобилянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю. ; ННІПФЕКП НАВС. – К. : Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів НАВС, 2015. – С. 356.

Крім того, нормами КПК України 2012 року передбачена можливість призначення експертизи не тільки одному експертові, а й експертам, тобто де-факто йдеться про призначення експертизи двом чи більше експертам, що за своїм змістом носить комісійний характер. До того ж законом не врегульовано статусу кожного члена експертної комісії та межі його окремих повноважень, порядку організації проведення таких експертиз і формулювання ними загальної чи окремих думок, тобто складання ними одного чи окремих висновків. Це також стосується і випадків, коли для вирішення завдання необхідне залучення експертів з різних галузей знань, тобто проведення комплексної експертизи. Проте в новому КПК України взагалі відсутні норми щодо можливості проведення таких експертиз¹.

Новелою є також положення про те, що примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється відповідно до ухвали слідчого судді, суду (ч. 3 ст. 242 КПК України).

Обов'язковим стало призначення експертизи стосовно визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням (ч. 2 ст. 242 КПК України).

До новацій інституту судової експертизи у КПК України також слід віднести визначення особливостей її проведення в кримінальному провадженні, що містить державну таємницю (ст. 518 КПК України). Можна тепер оскаржувати в апеляційному порядку й ухвали слідчого судді, винесені під час досудового розслідування (про направлення особи в медичну установу для проведення психіатричної експертизи або відмову в такому направленні (ст. 309 КПК України)), тоді як раніше ухвали суду про призначення експертизи не підлягали оскарженню.

Особливо підкреслено в новому КПК України призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого (ст. 486 КПК України).

---

¹ Див.: Ткаченко Н. М. Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України / Н. М. Ткаченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 1. – С. 11-14. – Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmjv_2013_1_5.

Дещо проблемним на сьогодні є отримання стороною захисту зразків для експертного дослідження (ст. 245 КПК України).

На певні організаційні та процесуальні проблеми, які виникли внаслідок змін процесуального інституту судової експертизи, указували й інші вчені та практики (Ю. І. Азаров, В. А. Журавель, В. В. Коваленко, Є. Д. Лук'янчиков, М. Г. Щербаковський, О. В. Юнацький та ін.¹). Наведемо деякі з них:

- 1) наявність суперечностей між загальною і спеціальною нормами. Йдеться про ст. 93 КПК «Збирання доказів» і ст. 243 КПК України «Залучення експерта». Законодавець не передбачив можливість збирання доказів стороною захисту способом проведення процесуальних дій. У ч. 3 ст. 93 КПК України йдеться про можливість отримання стороною захисту висновку експерта. Водночас залучення експерта для проведення експертиз (ч. 2 ст. 243 КПК України) є проведенням процесуальної дії стороною захисту. Вирішення цієї проблеми бачиться через зміну ст. 93 КПК України чи виключення ст. 243 КПК України з числа слідчих (розшукових) дій, щодо чого не раз висловлювалися вчені;
- 2) ст. 243 КПК України носить назву «Порядок залучення експерта». Проте в ній йдеться лише про можливість його залучення, а не про порядок реалізації цієї можливості. Законодавець навіть не визначився з назвою процесуального документа, який мають укладати слідчий, прокурор, захисник, що вже спричинило різні підходи до вирішення цього питання. До речі, у Законі України від 05 липня 2012 року № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» цього також не зазначено. Відтак, слідчі, як і раніше, виносять постанову про призначення експертизи,

---

¹ Див.: Журавель В. А. Проблеми організації досудового розслідування в контексті положень чинного Кримінального процесуального кодексу України / В. А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Вип. 14 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2014. – С. 16–25; Азаров Ю. І. Щодо окремих питань призначення та проведення експертизи у кримінальному провадженні / Ю. І. Азаров // Наукове забезпечення досудового розслідування : проблеми теорії та практики : зб. тез доповідей V всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 лип. 2016 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 34–36; Кравчук О. В. Порядок призначення судових експертиз у сфері інтелектуальної власності за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О. В. Кравчук, Ю. В. Циганюк // Криміналістичний вісник. – 2013. – № 2 (20). – С. 34–45.

- тоді як у ст. 69 КПК України йдеться про постанову, якою доручається проведення експертизи. Захисники укладають угоду з експертною установою або експертом про надання експертних послуг, на підставі чого залучають експерта. Але законодавець не вказав, яким актом реалізується це право (клопотанням чи іншим) і який його правовий статус, оскільки захисники не є суб'єктами, які приймають процесуальні рішення (ст. 110 КПК України);
- 3) з метою забезпечення рівних можливостей в отриманні необхідних зразків для проведення експертизи законодавець надав змогу сторонам провадження мати тимчасовий доступ до речей і документів й у потрібних випадках отримувати їх зразки (ст.ст. 160–166, 245 КПК України). Однак реалізувати їх на практиці навряд чи можна. По-перше, у сторони обвинувачення знаходяться матеріали кримінального провадження й більше процесуальних та організаційних можливостей щодо їх отримання. По-друге, законодавець передбачив змогу відібрання зразків з речей і документів, тобто копій з них (ч. 2 ст. 245 КПК України), які й підтверджують їх зміст (фото чи ксерокопії), якщо оригінал знаходиться у володінні однієї зі сторін провадження, яка не надає його на запит іншої сторони (п. 3 ч. 5 ст. 99 КПК України). Отже, законодавець допускає можливість проведення експертиз із використанням копій, і такою стороною зазвичай виступає сторона захисту, яка й здійснює збирання доказів способом витребування та отримання речей, копій документів (ч. 3 ст. 93 КПК України). Ця можливість не враховує ту обставину, що окремі експертизи (наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, техніко-криміналістичне дослідження документів) можливо провести лише з використанням зразків-оригіналів. Крім цього, процесуально не врегульовано питання оформлення відібрання зразків стороною захисту, оскільки захисникам не надано право складати протоколи (ст. 104 КПК України), що істотно зменшує їх процесуальну цінність;
- 4) недостатньо чіткою виглядає регламентація дій щодо збереження та використання зразків для експертного дослідження, особливо стороною захисту, якщо вона першою мала тимчасовий доступ до певних документів. Так, у ч. 4 ст. 100 КПК України

зазначається, що в разі втрати чи знищення стороною кримінального провадження наданого їй документа вона зобов'язана відшкодувати володільцеві витрати та виготовити його дублікат. Проте не враховано ситуації, коли знищується документ (наприклад, журнал видачі наркотичних засобів тощо) із неповторними ідентифікаційними ознаками, що зменшує шанси або унеможливорює притягнення особи до відповідальності.

Що ж до вдосконалення організації судово-експертної діяльності (далі по тексті – СЕД), то на думку М. Я. Сегая є проблеми оптимізації наукової організації та управління інфраструктурою СЕД, що забезпечують практичну реалізацію її правових і методологічних основ. До їх числа слід віднести:

- а) оптимізацію організаційних форм керування державними й недержавними судово-експертними установами;
- б) уніфікацію науково-методичної та інформаційної бази судово-експертних установ, організацію й координування науково-дослідницької роботи;
- в) удосконалення методики та процедури атестації експертів;
- г) організацію базового навчання фахівців у галузі судово-експертної діяльності гуманітарного й природничо-технічного профілів;
- д) удосконалення методичної та профілактичної роботи, оптимізацію можливостей судових експертиз¹.

На підставі проведеного дослідження пропонуємо напрями вдосконалення інституту спеціальних знань у кримінальному провадженні:

1. Гармонізація та уніфікація термінологічного апарата, який визначає порядок призначення судової експертизи в базовому Законі України «Про судову експертизу» та КПК України, котрі оперують різними термінами для позначення означеного порядку: «звернення», «доручення», «призначення».
2. Удосконалення правил оцінки висновку експерта з урахуванням введення в дію суду присяжних шляхом: комплексу пропозицій, спрямованих на вдосконалення процедури допиту експерта:

---

¹ Див.: Сегай М. Я. Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу» / М. Я. Сегай, Ю. Б. Форіс // Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посібник / КНДІСЕ, Акад. адвокатури; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – 2-вид, перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 30.

- а) уніфікації мети допиту експерта в суді, яка має полягати не тільки в роз'ясненні, а також доповненні наданого ним висновку за умови відсутності потреби проведення додаткових досліджень, зокрема:
- роз'яснення сутності спеціальних термінів та окремих формулювань у змісті висновку експерта;
  - уточнення даних, що характеризують компетенцію експерта та його відношення до провадження;
  - встановлення ходу дослідження експертом наданих йому матеріалів, застосованих ним методик, приборів та устаткування для визначення обґрунтованості їх застосування;
  - встановлення причин розбіжності між обсягом запитань та відповідями експерта чи дослідницькою частиною висновку та висновками;
  - виявлення ідентифікаційних ознак, що дозволили експертові дійти певних висновків; з'ясування того, якою мірою висновки ґрунтуються на матеріалах кримінального провадження;
  - встановлення причин розбіжності висновків експертної комісії;
  - перевірка повноти використання експертом наданих матеріалів;
- б) забороні проведення допиту експерта до ознайомлення стороною кримінального провадження з висновком судового експерта. У ст. 356 КПК України доцільно більш чітко визначити положення про допит експертів, які проводили комісійну експертизу, у випадках розбіжності в їхніх висновках.

Спеціаліст. Розвиток інституту спеціалістів у кримінальному судочинстві України можна умовно поділити на три етапи:

Перший етап почався після закріплення злочину в законі (Руська Правда XI століття) та тривав до появи перших наукових праць з досліджуваної проблеми.

На другому етапі (з 1865 року до 1917 року) формувалися наукові уявлення про правовий статус спеціалістів та регламентації їхньої діяльності (В. Д. Спасович, Л. Є. Владимиров та ін.). Саме тоді закладалися основи для розвитку в процесуальному законодавстві інституту спеціалістів.

Третій етап розвитку інституту спеціалістів почався з 1917 року. Термін «експертиза» отримав законодавче закріплення в кримінально-процесуальному законодавстві (УПК УРСР 1922 року, КПК УРСР 1927 року). Проте участь спеціаліста як процесуальної фігури не була регламентована процесуальним законодавством цього періоду.

Питання щодо необхідності визнання спеціалістів як самостійної процесуальної категорії суб'єктів докладно досліджувалося в роботах А. І. Вінберга, Е. Б. Мельникової¹ та інших криміналістів, які вважали, що функції спеціалістів суттєво різняться від функцій експертів.

Однак у подальшому це питання було врегульовано. На відміну від експертизи, можливість проведення якої вже була зафіксована в перших кримінально-процесуальних кодексах, участь спеціаліста в кримінальному процесі стала можливою лише після внесення доповнень у КПК УРСР у 1971 році. Так, ст. 128-1 «Участь спеціаліста при проведенні слідчих дій» регламентувала діяльність слідчого щодо залучення спеціаліста для участі у певних слідчих діях. На той час діяльність спеціаліста та його процесуальний статус як суб'єкта кримінального процесу було врегульовано також ст.ст. 66, 128, 128-1, 144, 168, 169, 183, 191–194, 270-1 КПК України 1960 року.

Сучасний етап розвитку інституту спеціалістів почався з моменту прийняття Верховною Радою України КПК України 2012 року, який більш детально регламентує діяльність спеціаліста в кримінальному провадженні.

Новим насамперед є законодавче визначення поняття «спеціаліст» (ст. 71 КПК України). На думку вчених, зокрема Є. Д. Лук'янчикова, важливість цього зумовлена тим, що якщо на побутовому рівні термін «спеціаліст» може вживатися одночасно з термінами «фахівець» та «експерт», то на професійному рівні (у тому числі у матеріалах досудового розслідування) синонімічне використання цих термінів може викликати певні суперечності².

---

¹ Див.: Мельникова Э. Б. Участие специалистов в следственных действиях / Э. Б. Мельникова. – М. : «Юрид. лит.», 1964. – 87 с.

² Див.: Лук'янчиков Є. Д. Розширення форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві / Є. Д. Лук'янчиков // Вісник Академії адвокатури України. – 2008. – Вип. 12. – С. 79–83; Туровець Ю. М. Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля в умовах дії нового кримінального процесуального законодавства України / Ю. М. Туровець, О. В. Кравчук // Криміналістичний вісник. – 2014. – № 2 (22). – С. 21–27.

Чинний КПК України не тільки зберігає перелік обізнаних осіб, які зазначені в попередньому кодексі (експерт, судово-медичний експерт, спеціаліст, перекладач, лікар), але й розширює можливості їх залучення. Зокрема, КПК України визначає, що обов'язково залучається психолог для допиту малолітніх або неповнолітніх (ст.ст. 226, 354, 491 КПК України), а також проведення слідчих (розшукових) дій з їхньою участю (ст. 227 КПК України). Психологи можуть бути залучені також під час проведення впізнання (ст. 228 КПК України). Позитивним є те, що тепер психологи, а також педагоги, лікарі залучаються до слідчих (розшукових) дій з участю дитини незалежно від її процесуального статусу (передбачено ст.ст. 226, 227, 228, 354, 491, 508 КПК України).

Інститут спеціаліста в кримінальному процесі об'єднує положення, регламентовані в ст.ст. 71, 72, 79, 228, 236, 237, 240, 245, 360 КПК України.

На відомчому рівні правову основу участі спеціаліста в кримінальному провадженні складають Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затверджене наказом МВС України від 03.11.2015 № 1343¹; Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затверджена наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 114/1042/516/1199/936/1687/5²; Інструкція «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами НП у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень», затверджена Наказом

---

¹ Див.: Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03 листопада 2015 року № 1343 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>.

² Див.: Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затверджена наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900>.

МВС України від 14.08.2012 № 700¹; Інструкція «Про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події»²; Інструкція про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні, затверджена Наказом Центрального управління Служби безпеки України від 19.03.2016 № 138³; Інструкція «Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень»⁴; Положення про екзаменаційні комісії та порядок надання працівникам органів внутрішніх справ та їх позбавлення права участі як спеціалістів у проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, затверджене наказом МВС України від 15.12.2011 № 925⁵.

---

¹ Див.: Інструкція про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 14 серпня 2012 року № 700 [Електронний ресурс] // Ліга Закон : офіційний правовий портал України. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS391.html.

² Див.: Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : затверджена наказом Міністерства Внутрішніх Справ України від 03 листопада 2015 року № 1339 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#n14>.

³ Див.: Інструкція про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні : затверджена наказом Центрального управління Служби безпеки України від 19 березня 2016 № 138 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 14 квітня 2016 р. за № 564/28694) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0564-16>.

⁴ Див.: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

⁵ Див.: Положення про екзаменаційні комісії та порядок надання працівникам органів внутрішніх справ та їх позбавлення права участі як спеціалістів у проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів : затверджене наказом Міністерства юстиції України від 15 грудня 2011 року № 925 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0047-12>.

Крім того, у наказі Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5 визначено консультативну діяльність спеціаліста; наказом МВС України від 14.08.2012 року № 700 закріплено права й обов'язки спеціаліста-криміналіста.

Згідно з ч. 1 ст. 71 КПК України «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних та інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок».

Крім володіння такими знаннями, спеціаліст повинен бути компетентним і незацікавленим у результатах кримінального провадження (ст. 79 КПК України). Водночас експертом відповідно до ст. 69 КПК України теж є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, але на відміну від спеціаліста, йому доручається проведення дослідження об'єктів, явищ та процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення та надання висновку з питань, які виникають у кримінальному провадженні. Різниця цих фахівців і те, що експертом у кримінальному провадженні може бути лише особа, яка крім спеціальних знань, має ще й право на проведення експертизи згідно із Законом України «Про судову експертизу»¹.

Відповідно до КПК України спеціаліста можна залучати для вирішення таких завдань:

- а) надання безпосередньої технічної допомоги під час досудового розслідування і судового розгляду (ч. 2 ст. 71 КПК України);
- б) надання консультацій з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ч. 1 ст. 71; ч. 1 ст. 360 КПК України);
- в) надання письмових роз'яснень під час дослідження доказів у суді (ч.1 ст. 360 КПК України).

Автори підтримують думку тих дослідників (А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, П. П. Іщенко, Е. Б. Мельникова, Б. В. Романюк), які зазначають, що спеціаліст є функціональним помічником слідчого, котрий своїми спеціальними знаннями допомагає йому у вирішенні питань, що мають значення для кримінального провадження.

---

¹ Див.: Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

В практиці досудового розслідування кримінальних проваджень спеціалісти залучаються із числа: співробітників судово-експертних підрозділів усіх рівнів та різної відомчої приналежності; компетентних працівників контролюючих органів; представників інших практичних, також наукових та педагогічних колективів, які володіють глибокими знаннями у своїх сферах діяльності; приватних осіб, що не входять до штату яких-небудь офіційних структур.

Отож, наприклад, у Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, указано, що:

- 1) інспектори-криміналісти у своїй діяльності безпосередньо підпорядковані та підзвітні начальникові органу досудового розслідування;
- 2) інспектори-криміналісти зобов'язані виконувати усні та письмові доручення начальника органу досудового розслідування, його заступників, слідчих у встановлені строки та у визначеному законодавством порядку¹.

В Інструкції про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні зазначено, що спеціаліст залучається до участі у слідчих (розшукових) діях за рішенням слідчого судді, прокурора, слідчого, керівника органу досудового розслідування для вирішення питань, що потребують відповідних спеціальних знань та навичок (п. 1, р. II). При проведенні оперативним підрозділом негласних слідчих (розшукових) дій залучення спеціаліста здійснюється за рішенням прокурора, слідчого (п. 2, р. III)².

---

¹ Див.: Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : затверджена наказом Міністерства Внутрішніх Справ України від 03 листопада 2015 року № 1339 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#n14>.

² Див.: Інструкція про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні : затверджена наказом Центрального управління Служби безпеки України від 19 березня 2016 № 138 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 14 квітня 2016 р. за № 564/28694) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0564-16>.

Зазначені фахівці надають суб'єктам діяльності з виявлення, розслідування та профілактики злочинів, сторонам кримінального провадження та суду допомогу в формі консультацій, порад, рекомендацій, передачі довідкової інформації, участі в підготовці та проведенні різноманітних, не тільки слідчих (розшукових) чи судових дій, шляхом проведення лабораторних досліджень, проведення контрольних перевірок та інших заходів.

Законодавець увів як імперативні, так і диспозитивні підстави залучення осіб, які володіють спеціальними знаннями:

1. В одних випадках проведення слідчих (розшукових) дій встановлюється з обов'язковим залученням спеціалістів:
  - під час проведення огляду трупа обов'язкова участь судово-медичного експерта (ч. 1 ст. 238 КПК України);
  - під час проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, також обов'язкова присутність судово-медичного експерта, який може вилучити зразки тканини і органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень (ст. 238, частини 2, 3 ст. 239 КПК України);
  - проведення допиту малолітньої або неповнолітньої особи проводиться в присутності законного представника, педагога або психолога, а за потреби – лікаря (ч. 1 ст. 226 КПК України);
  - під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за потреби – лікаря (ст.ст. 226, ч. 1 ст. 227, 228, 354, 491, 508 КПК України)¹.
2. В інших випадках – за наявності потреби, зокрема в процесі:
  - допиту (ч. 3 ст. 224 КПК України);
  - пред'явлення особи для впізнання (ч. 8 ст. 228 КПК України);
  - обшуку (ч. 1 ст. 236 КПК України);
  - огляду (ч. 3 ст. 237 КПК України);

---

¹ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – С. 365; Яремчук В. О. Правова регламентація участі спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій / В. О. Яремчук // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Вип. 14 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2014. – С. 114.

- слідчого експерименту (ч. 2 ст. 240 КПК України);
- освідування (ч. 2 ст. 241 КПК України);
- отримання зразків для експертизи (ч. 1 ст. 245 КПК України).

Спеціалістові як учаснику кримінального провадження властиві такі ознаки:

- володіння спеціальними знаннями та навичками;
- незацікавленість у результатах кримінального провадження;
- залучення сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду;
- наявність певної правосуб'єктності та правового статусу;
- здійснення діяльності за певними напрямками: надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, відбір зразків для проведення експертизи тощо), консультацій і роз'яснень з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Відповідно до ч. 4 ст. 71 КПК України спеціаліст має право:

- 1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду;
- 2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;
- 3) звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів;
- 4) знайомитися з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, і вносити до них зауваження;
- 5) одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;
- 6) заявляти клопотання про гарантування безпеки у випадках, передбачених законом.

Також спеціаліст зобов'язаний:

- 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду й мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади;
- 2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених запитань;
- 3) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійсню-

ються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалістові у зв'язку з виконанням його обов'язків;

- 4) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК України.

У разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття відповідно до ст. 72 КПК України на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні.

Таким чином, процесуальний статус спеціаліста є комплексним поняттям, що складається з процесуальних прав, обов'язків і відповідальності та об'єднує в собі низку інших елементів, які можна згрупувати на таких підставах:

- мета залучення спеціаліста, яка полягає в реалізації у кримінальному провадженні сучасних можливостей науки і техніки;
- завдання, що вирішується спеціалістом у рамках його участі в кримінальному провадженні, яким є надання безпосередньої технічної допомоги сторонам кримінального провадження та суду;
- функції спеціаліста, до яких відносяться участь у проведенні процесуальних дій, надання консультацій або письмових роз'яснень з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок;
- принципи участі спеціаліста в кримінальному провадженні (компетентність, незацікавленість у результатах провадження, незалежність).

До того ж певні елементи правового статусу спеціаліста визначено на відомчому нормативному рівні. Скажімо, у згаданій Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події подається визначення поняття спеціаліста. Це, зокрема, інспектори-криміналісти, старші інспектори-криміналісти, техніки-криміналісти, а в разі утворення секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій – керівники зазначених секторів, які входять до структури відповідних органів досудового розслідування та працівники Експертної служби МВС у складі спеціалізованої пересувної лабораторії, які володіють спеціальними знаннями та можуть надавати консультації під час досудового розслідування з питань, що потребують спеціальних знань і навичок та залучені як

спеціалісти для надання безпосередньої технічної допомоги сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування¹.

В Інструкції про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні термін «спеціаліст» означає співробітника або працівника Центру судових і спеціальних експертиз і відокремлених експертних підрозділів зазначеного інституту СБУ, який відповідає вимогам, визначеним ч. 1 ст. 71 КПК України, та залучений до участі в кримінальному провадженні як спеціаліст сторонами кримінального провадження або судом². Певною новацією даної Інструкції слід вважати регламентацію діяльності спеціаліста не тільки при проведенні огляду місця події, а й інших слідчих (розшукових) дій: обшуку, слідчого експерименту, слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з вибухонебезпекою, слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з оглядом та вилученням технічних засобів з ознаками спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, а також залучення спеціаліста під час судового розгляду.

Результати аналізу положень інституту спеціаліста в чинному КПК України, наукових публікацій, висловлених думок і наукових позицій, зокрема, Л. Г. Бордюгова, І. В. Гори³, В. В. Коваленка⁴,

---

¹ Див.: Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : затверджена наказом Міністерства Внутрішніх Справ України від 03 листопада 2015 року № 1339 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#n14>.

² Див.: Інструкція про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні : затверджена наказом Центрального управління Служби безпеки України від 19 березня 2016 № 138 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14 квітня 2016 р. за № 564/28694) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0564-16>.

³ Див.: Гора І. В. Залучення спеціаліста й експерта адвокатом за кримінальним процесуальним кодексом України / І. В. Гора // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 1 (26). – С. 156–162; Гора І. В. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України / І. В. Гора // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 209–214.

⁴ Див.: Коваленко В. В. Використання спеціальних знань при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій / В. В. Коваленко, М. О. Яковенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 118–126.

Є. Д. Лук'янчикова¹, В. В. Тищенко², М. Г. Щербаковського³, В. А. Фастовця⁴, В. О. Яремчук⁵ щодо цього питання дозволяють стверджувати, що порівняно з КПК України 1960 року цей інститут зазнав суттєвих змін.

Зміни стосуються й порядку залучення спеціаліста під час досудового розслідування та судового розгляду.

По-перше, як спеціаліст може залучатися будь-яка обізнана особа.

По-друге, коли спеціаліст бере участь у слідчій (розшуковій) дії, використання спеціальних знань, якими він володіє, здійснюється під контролем і в межах, визначених слідчим, відображається у відповідному протоколі і є доказом⁶.

По-третє, крім письмових роз'яснень у суді, наданих під час дослідження доказів, спеціаліст також надає усні консультації (ст. 360 КПК України). Проте ані письмові, ані усні пояснення (консультації, роз'яснення) спеціаліста не віднесені законом до джерел доказів (ч. 8 ст. 95 КПК України). Хоча норми ч. 6 ст. 95 КПК України передбачають, що висновок або думка особи, яка дає показання, можуть визнаватися судом доказом, якщо вони корисні для якісного розуміння показань і ґрунтуються на спеціальних знаннях у розумінні ст. 101

---

¹ Див.: Лук'янчиков Є. Д. Консультація – форма використання спеціальних знань / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Д. Лук'янчиков // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 20–25.

² Див.: Тищенко В. В. Щодо сутності спеціальних знань і форм їх використання в кримінальному провадженні / В. В. Тищенко // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертизи ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 7–8 листопада 2013 року). – Харків : Право, 2013. – С. 44–46.

³ Див.: Щербаковский М. Г. Функции специалиста в уголовном судопроизводстве Украины / М. Г. Щербаковский, М. Г. Чернец // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 118–125.

⁴ Див.: Фастовець В. А. Окремі аспекти залучення спеціаліста до участі в процесуальних діях / В. А. Фастовець // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Вип. 13 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2013. – С. 125–129.

⁵ Див.: Яремчук В. О. Права регламентація участі спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій / В. О. Яремчук // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Вип. 14 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2014. – С. 112–119.

⁶ Див.: Лук'янчиков Є. Д. Консультація – форма використання спеціальних знань / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Д. Лук'янчиков // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 21–22.

КПК України «Висновок експерта». У такому разі сторона кримінального провадження має право допитати цю особу за правилами допиту експерта. Однак у застосуванні вказаного припису є певна неузгодженість, адже серед осіб, які можуть давати показання, спеціаліст у КПК України не зазначений¹.

На жаль, КПК України не визначає:

- процесуальне оформлення взаємовідносин спеціаліста зі сторонами кримінального провадження. Механізм залучення спеціаліста захисником на договірних умовах потребує вдосконалення. Статті 236, 237, 240 КПК України передбачають, що слідчий може запросити спеціаліста для участі в проведенні слідчої (розшукової) дії, проте форму такого запрошення не визначено. Виходячи з аналогії, зазначимо, що оскільки процесуальне рішення слідчого повинно бути оформлене постановою, то обґрунтування потреби такого запрошення певного спеціаліста й запитання, на які він повинен дати відповідь або надати консультації чи роз'яснення, повинні бути зазначені саме в постанові про проведення певної слідчої (розшукової) дії;
- порядок залучення спеціалістів до консультацій сторонами провадження. На практиці консультаційні дії спеціаліста жодним способом не оформлюються, а залишаються в межах спілкування;
- процесуальні форми фіксації дій спеціалістів.

Процесуальний закон містить тільки одне посилання на те, що письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні процесуальної дії, можуть бути додатками до протоколу (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України), причому за приписами ст. 71 КПК України спеціаліст зобов'язаний надавати пояснення з поставлених питань, однак не зазначено форми їх викладення та фіксування.

Що ж до участі спеціаліста в суді, то він, згідно з приписами ст. 360 КПК України, надає усні консультації чи письмові роз'яснення на стадії дослідження доказів і учасники процесу можуть йому поставити запитання щодо наданих консультацій під час дослідження до-

---

¹ Див.: Ткаченко Н. М. Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України / Н. М. Ткаченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 1. – С. 11–14. – Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmj_2013_1_5.

казів, а тому в КПК України доцільно зазначити, що такі консультації заносяться (у разі усної форми) або приєднуються (у разі письмової форми) до журналу судового засідання.

Чинний КПК України не передбачає такої слідчої (розшукової) дії як допит спеціаліста та не відносить останнього до осіб, які відповідно до ст. 95 КПК України можуть або зобов'язані давати показання, наприклад, у зв'язку із діями щодо об'єктів, в огляді яких він брав участь тощо. Попри це, на практиці трапляються випадки, коли слідчі проводять допит спеціалістів як свідків, хоча такі дії не відповідають вимогам КПК України. На стадії досудового розслідування спеціаліст фактично стає свідком після участі в слідчій (розшуковій) дії, такої, як огляд, обшук, коли він безпосередньо на місці вчинення злочину проводить огляд речових доказів, документів і дає свідчення про те, що спостерігав. Але така практика в процесуальному законі не врегульована. Для того, щоб висновки свідка-спеціаліста стали джерелом доказів, у суді його допит згідно з приписами ст. 95 КПК України повинен бути проведений за правилами допиту експерта.

На слухну думку І. І. Котюка, участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях може виявлятися у формі його залучення до:

- проведення ревізій і технічних обстежень;
- консультативно-довідкової діяльності;
- аналізу причин і умов, що сприяли учиненню злочинів;
- удосконалення та розробки нових науково-технічних засобів і методів виявлення дослідження, вилучення та закріплення речових доказів¹.

Що ж до експерта, то законом передбачено лише проведення ним судової експертизи та пояснення щодо проведеного дослідження у формі допиту (це прослідковується зі змісту ст. 356 КПК України, ст. 12 Закону України «Про судову експертизу»). Згідно зі ст. 356 КПК України експертів можуть бути поставлені запитання щодо наявності в нього спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), що стосуються предмета його експертизи; використаних методик і теоретичних розро-

---

¹ Див.: Котюк І. Основи теорії судового пізнання. ч. 1. Загальнотеоретичні аспекти: навчальний посібник для студентів юридичних факультетів / І. Котюк. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – С. 188.

бок; достатності відомостей, на підставі яких підготовлено висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов певного висновку; застосовності та правильності вжиття обраних принципів і методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку.

Розглядаючи нормативно-правове регулювання використання допомоги спеціалістів у розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів потрібно також зауважити, що КПК України передбачає можливість проведення низки НС(Р)Д, які є основним методом негласного виявлення злочинів у цій сфері. Проведення деяких із таких дій, а саме: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України), здійснення аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 260 КПК України) чи місця (ст. 270 КПК України) та інших – неможливе без застосування технічних засобів і залучення відповідних обізнаних осіб. Проте законом не визначено коло осіб, які повинні здійснювати такі технічні операції. Логічним є покладання такого завдання на спеціаліста, однак до завдань з технічної допомоги спеціаліста, перелічених у ч. 2 ст. 71 КПК України, вказані дії не включено. Зауважимо, що більш детально це питання буде досліджено нами в підрозділі 2.1. монографії.

Консультативна функція спеціаліста порівняно нова в кримінальному судочинстві й у практичній діяльності ще належить реалізувати її потенціал. Хоча її доцільність обговорюється в наукових колах вже тривалий час¹. Консультація – це спеціальна діяльність, спрямована на забезпечення цілей кримінального провадження, що проводиться за клопотанням чи вимогою учасника кримінального процесу й полягає у роз'ясненні положень певної сфери наукового чи

---

¹ Ищенко П. П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты) / П. П. Ищенко. – М.: «Юридическая литература», 1990. – 160 с.; Лисиченко В. К. Проблема правового регулювання положення та функцій спеціаліста при його участі в слідчих діях та судовому засіданні / В. К. Лисиченко, М. Є. Шумило // Вісник Дніпропетровського університету : Правознавство. – Дніпропетровськ, 1995. – Вип. 2. – С. 86-99; Гончаренко В. Г. Спеціальні знання : генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / В. Г. Гончаренко, В. В. Курдюков, К. В. Легких // Вісник Академії адвокатури України. – 2007. – № 2(9). – С. 22–34.

практичного знання, методів і методик спеціальних досліджень, кола обставин, що входять до предмета науки чи сфери практичної діяльності, у яких спеціаліст є професіоналом¹.

Зазначимо, що спеціаліст-консультант – це обізнана в певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо особа, яка застосовує свої спеціальні знання для роз'яснення учасникам кримінального провадження та суду фактів і обставин, що мають значення у провадженні й стосуються тієї сфери наукової чи практичної діяльності, у якій консультант є фахівцем.

У статті 71 КПК України встановлено, що консультації спеціаліста надаються у двох формах – письмово та усно. Під час досудового розслідування такі консультації, по-перше, надає тільки той спеціаліст, який брав участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, по-друге, консультації надаються у формі письмових пояснень, які приєднуються до протоколу процесуальної дії (ч. 2 ст. 105 КПК України). У випадку, якщо в протоколі фіксуються наочні, очевидні дані, що

---

¹ Див.: Ревака В. М. Використання спеціальних знань у діяльності органів слідства та дізнання / В. М. Ревака // Вісник прокуратури. – 2010. – №3 (105). – С. 34–35; Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монограф. / Б. В. Романюк. – К. : НАВС, 2002. – 196 с.; Костицкий М. В. Введение в юридическую психологию : методологические и теоретические проблемы / М. В. Костицкий – К. : Высшая школа, 1990. – 259 с.; Кошинець В. В. Спеціальні психологічні знання в кримінальному процесі : теоретичні засади та практичні проблеми : навчальний посібник / В. В. Кошинець, В. Я. Марчак – Чернівці : Рута, 2007. – 215 с.; Черновський О. К. Особливості залучення спеціаліста-психолога та надання психологічних консультацій під час судового розгляду / О. К. Черновський // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2013. – Випуск 644. Правознавство. – С. 110–114; Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Б. В. Романюк. – К., 2002. – 222 с.; Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Коваленко. – Луганськ, 2004. – 242 с.; Гора І. В. Використання спеціальних знань адвокатом : науково-практичний посібник / І. В. Гора. – К. : Прецедент, 2013. – 62 с.; Яремчук В. О. Функції та форми участі спеціаліста під час проведення слідчих дій / В. О. Яремчук // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 10. – С. 123–130; Бухонський С. О. Щодо процесуального становища спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні / С. О. Бухонський, К. В. Калюга // Право : історія, теорія, практика. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 4–5 грудня 2015 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 104–107; Кудінов С. С. Використання спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій / С. С. Кудінов // Вісник Академії адвокатури України. – Том 11. – Число 3(31). – 2014. – С. 154–161.

сприймали всі учасники слідчої (розшукової) дії, то в поясненнях повинні вказуватися не тільки особливості використання технічних засобів, але й висновки спеціаліста, яких він дійшов на підставі спеціальних знань. Зазначене може слугувати джерелом орієнтувальної інформації, що сприятиме слідчому в здійсненні розшукових дій (розшуку знаряддя злочину, злочинця, транспортного засобу тощо).

Довідково-консультативна функція спеціаліста може застосовуватися під час збирання доказів. Так, спеціаліст може вказати слідчому чи адвокату на об'єкти, які в майбутньому можуть бути визнані доказами. *Наприклад, у процесі надання таких консультацій спеціаліст може дати практичні рекомендації про види наркотичних засобів, їх характеристики та властивості, типові місця та умови їх зберігання, можливі способи транспортування тощо.* Визначення в кримінальному процесуальному законі права спеціаліста звертати увагу сторони, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів (ч. 2 ст. 71 КПК України) надає можливість виявляти речі, документи під час проведення процесуальних дій, встановлювати їх особливості, застосовуючи спеціальні знання та навички спеціаліста.

Також важливою є допомога спеціаліста в отриманні зразків для експертизи. Зокрема, для запобігання помилкам слідчому доцільно звернутися до спеціаліста за допомогою в таких випадках:

- 1) призначенні багатооб'єктних експертиз;
- 2) потреби проведення комплексних досліджень;
- 3) дослідженні нових об'єктів або тих, які трапляються зрідка;
- 4) недостатній розробленості методик збирання, дослідження об'єктів;
- 5) можливості пошкодження чи втрати об'єктів при їх дослідженні;
- 6) призначенні повторної та додаткової експертизи.

Так, у ч. 1 ст. 245 КПК України передбачено: «У разі потреби отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом». До того ж у ч. 2 ст. 245 КПК

України встановлено, що відібрання зразків з речей і документів проводиться згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (статті 160–166 КПК України).

Зазначимо, що спеціаліст, який бере участь в отриманні зразків для проведення експертизи, поряд з наданням консультаційної допомоги, може:

- 1) безпосередньо отримувати зразки;
- 2) створювати належні умови для їх отримання та закріплення;
- 3) визначати умови, за яких повинні бути відібрані зразки, значимі для подальшого дослідження;
- 4) проводити попередні дослідження отриманих зразків для встановлення відповідності їх майбутньому дослідженню;
- 5) здійснювати пакування зразків;
- 6) допомагати кваліфіковано зафіксувати в протоколі слідчої (розшукової) дії порядок отримання зразків;
- 7) консультувати слідчого при постановці питань на експертизу.

Варто зауважити, що в судочинстві країн англосаксонської правової системи також виділяється особа спеціаліста-консультанта («*the consulting expert*», «*the lay witness*»)¹, але відповідно до нашого процесу – це просто спеціаліст, який консультує одну зі сторін кримінального провадження.

На відміну від України, в Австрії, Великій Британії, Канаді, США обізнані особи не поділяються на процесуальні фігури спеціалістів та експертів. У зарубіжній юридичній літературі прослідковується поділ експертів за технічною ознакою на «свідків факту» та «технічних експертів». Перші свідчать на підставі тільки своїх знань і того, що вони бачили та чули. Другі подають експертний висновок на підставі власних досліджень². За роллю у судовому процесі США виділяють такі групи:

---

¹ Див.: Black's Law Dictionary / By ed. B.A. Garner, 9-th ed. – St. Paul, MN: Thomson Reuters, 2009. – 1920 p.

² Див.: Speight J.G. The Scientist or Engineer as an Expert Witness. – N.Y.: CRC Press, 2009. – 210 p.; Алексеев С. Г. Правовой статус сведущих лиц в судопроизводстве США и Канады / С. Г. Алексеев, Б. А. Лукичев // Общество и право. – 2011. – № 2 (34). – С. 270–272; Алексеев С. Г. Сведущие лица в странах англосаксонской правовой системы / С. Г. Алексеев, Б. А. Лукичев // Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в России и Украине : материалы межд. науч.-практ. конф. в рамках проекта «Российско-украинские криминалистические чтения на Слобожанщине» в 2 т. / под ред. И. М. Комарова. – Белгород, 2011. – Т. II. – С. 9–12.

1. «Експерт-консультант» («*the consulting expert*»).
2. «Експерт, який свідчить» («*the testifying expert*»).
3. «Внутрішній експерт» («*the in-house expert*»).
4. «Експерт, призначений судом» («*the court-appointed expert*»).

До першої групи належать обізнані особи, які виступають як технічні консультанти однієї зі змагальних сторін у судочинстві. Друга група – експерти, залучені однією зі сторін процесу для проведення судової експертизи. Третя група обізнаних осіб залучається тоді, коли предмет експертизи дуже складний та потрібна допомога «місцевої» обізнаної особи, яка володіє спеціальними знаннями у певній галузі знань. Четверта група коментарів не потребує. У процесі допиту експерта в суді США він також виступає як «свідок факту» («*the witness to fact*», «*the fact witness*»). В якості фактів виступають події, явища, які експерт безпосередньо пізнав при проведенні експертизи¹.

Отже, перелік питань, з яких спеціаліст може надати консультації, майже необмежений. Окреслимо основні напрями:

1. Ознайомлення сторін кримінального провадження із сучасними можливостями дослідження речових доказів та слідів (наркотичних засобів, психотропних речовин тощо).
2. Роз'яснення сторонам кримінального провадження певних явищ та їх наслідків з позицій спеціальних знань.
3. Виявлення перспектив використання в доказуванні комплексу ознак, якими характеризуються виявлені або вилучені речові докази.
4. Роз'яснення способів зберігання вилучених речових доказів.
5. Визначення науково-технічних засобів та профілю спеціалістів, залучення яких необхідно для роботи з окремими об'єктами в процесі проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.
6. Ознайомлення сторін кримінального провадження із методичними й тактичними особливостями застосування конкретних науково-технічних засобів і прийомів під час майбутньої роботи з окремими об'єктами.

---

¹ Див.: Smith F.C. A Guide to Forensic Testimony: the Art and Practice of Presenting Testimony as an Expert Technical Witness / F.C. Smith, R.G. Bace. – Boston: Pearson Education Inc., 2003. – 560 p.

7. Роз'яснення особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, у процесі яких будуть здійснюватися певні дії з окремими об'єктами.
8. Викладення правил та техніки отримання зразків для експертизи.
9. Сприяння в підготовці призначення експертизи, а також об'єктивній оцінці експертного висновку.

Окремо розглянемо останній напрям консультативної функції спеціаліста, яка потрібна сторонам провадження для з'ясування:

- 1) необхідності в обставинах, що склалися, проведення відповідних досліджень. Наприклад, коли вирішується питання про те, чи потрібне обов'язкове призначення судової експертизи або ж достатньо консультації фахівця з відповідних питань.

Залучений спеціаліст у першому випадку констатує необхідність призначення експертизи, а в другому – надає потрібну консультацію. Якщо проведення досліджень потрібно, але на сучасному етапі розвитку науки і техніки не створено методики, використання якої дозволило б відповісти на запитання, що виникли, спеціаліст зважить на цю обставину. До того ж буде зекономлено відповідні засоби й час.

У випадку, якщо потрібні для проведення судово-експертних досліджень методики й технічні засоби об'єктивно існують, спеціаліст визначить клас, рід та вид судової експертизи, що підлягає призначенню.

Нажаль, у практичній діяльності відомі випадки плутанини в назвах видів експертиз, що містяться в постановках про доручення їх проведення, що може стати підставою критичних висупів захисників під час допиту експерта в судовому засіданні;

- 2) переліку об'єктів, які підлягають направленню на експертизу й достатності наявних матеріалів для успішного її проведення;
- 3) обсягу відомостей з матеріалів кримінального провадження, які належать до предмета експертизи й потрібні для її проведення;
- 4) необхідних заходів щодо збереження об'єктів дослідження до призначення експертизи, транспортування до судово-експертної установи для її проведення. Вирішення питання, чи передбачають експертні дослідження повну або часткову втрату об'єкта експертизи;

- 5) кола додаткових запитань експертові та переліку додаткових об'єктів, які направляються на дослідження (у випадку призначення додаткової чи повторної експертизи);
- 6) доцільності комплексного експертного дослідження об'єктів, а також переліку експертів, компетентних проводити таке дослідження. Зазвичай при вирішенні питання про єдине джерело походження зразків канабісу потрібно провести комплексне дослідження, яке включає біологічний (наявність анатомо-морфологічних ознак, властивих рослинам); хімічний (наявність і кількість активних речовини); фізичний (визначення неорганічних елементів) аналізи представлених на експертизу об'єктів;
- 7) підстав для призначення комісійної експертизи. У низці випадків для проведення експертизи достатньо знань експерта в одній галузі, але одноособове її проведення буде досить тривалим через значний обсяг досліджень. За таких умов спеціаліст запропонує призначити комісійну експертизу, що дозволить оптимізувати терміни її проведення.

Розглядаючи консультативну допомогу спеціаліста сторонам кримінального провадження та суду при оцінці висновку експерта як джерела доказів, а також при підготовці вмотивованого клопотання про призначення повторної експертизи, не можемо не висловити власну позицію щодо рецензування висновку експерта. На думку М. В. Бобовкіна, С. В. Волкової та інших учених, рецензування висновку експерта має виражену консультативну основу й тому відповідає функціям спеціаліста в кримінальному провадженні¹.

Рецензія (від нім. *rezension*, від лат. *resensio* – огляд, оцінка) – аналіз, розбір, деяка оцінка публікації, твору або продукту, жанр газетно-журнальної публіцистики та літературної критики. Рецензія може стосуватися матеріальних речей (прилади, аксесуари, побутова техніка), комп'ютерних технологій, художньої літератури, музики, фільмів, комп'ютерних ігор. Рецензувати можуть також поточні події,

---

¹ Див.: Бобовкин М. В. Рецензирование заключения эксперта как форма консультативной деятельности специалиста: проблемы теории и практики / М. В. Бобовкин, С. В. Волкова // Учёные-криминалисты и их роль в совершенствовании научных основ уголовного судопроизводства : матер. вузов. юбил. науч.-практ. конф. (к 85-летию со дня рождения Р. С. Белкина) : в 2-х ч. Ч. 1 – М. : Академия управления МВД России, 2007. – С. 293–295.

громадські заяви тощо. Рецензування є процесом, завдяки якому вчені оцінюють роботи своїх колег, які були опубліковані в науковій літературі¹. Основу рецензії складає короткий аналіз та оцінка. З точки зору судово-експертного дослідження – це науково обґрунтований синтез досліджень, викладених у висновку судової експертизи, специфічний метод управління якістю та організацією проведення експертних досліджень. Мета рецензування – упевнитися і, в необхідних випадках, домогтися від автора дотримання стандартів, прийнятих в конкретній області науки або науці в цілому.

Мета рецензування висновку експерта у рамках внутрівідомчого контролю – упевнитися і в необхідних випадках добитися від виконавця відповідності «стандартам», прийнятим в експертній практиці, виявлення на підставі узагальнень шляхів усунення недоліків і розробка та впровадження найбільш досконалих методик дослідження².

На думку Є. Ю. Свободи, рецензування – основна форма внутрівідомчого контролю за якістю експертної роботи; рецензія на висновки судових експертиз та висновки експертного дослідження не є процесуальним документом; рецензія – це особиста думка рецензента з приводу висновку судових експертиз та висновку експертного дослідження; рецензент не несе ніякої, крім моральної, відповідальності за складену ним рецензію; метою рецензування висновків є постійне вдосконалення професійної майстерності експертів, поліпшення якості, підвищення наукової обґрунтованості висновків та їх доказового значення, виявлення на підставі узагальнень шляхів усунення недоліків і розробка та впровадження найбільш досконалих методик дослідження³.

Зазначимо, що в Україні рецензії на висновки складаються з дотриманням Порядку проведення рецензування висновків експертів та висновків експертних досліджень, затвердженого наказом Мініс-

---

¹ Див.: Круть О. В. Щодо рецензії на висновок судового експерта правомірності її використання в судочинстві / О. В. Круть // Адвокат. – 2013. - № 2 (149). – С. 36.

² Див.: Судова автотехнічна експертиза : рецензування висновку експерта : інформ. лист / М-во внутр. справ України; Експертна служба; уклад. С. О. Шевцов. – Х., 2011. – С. 4.

³ Див.: Свобода Є. Ю. Рецензування висновків експерта : поняття та сутність / Є. Ю. Свобода // Наукове забезпечення досудового розслідування : проблеми теорії та практики : зб. тез доповідей V Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 лип. 2016 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 244–247.

терства юстиції від 05.05.2015 № 775/5, зареєстрованого в Мінюсті від 06.05.2015 за № 605/27050¹.

На законодавчому рівні дефініція терміну «рецензування висновків судових експертиз» не визначена, отож рецензування висновків судових експертиз як напрям використання спеціальних знань та межі компетенції рецензента законодавчо не регламентовані. У будь-якому випадку, такі межі не можуть бути ширшими за повноваження, які має рецензент, котрий здійснює відповідну науково-методичну роботу. Є очевидним, що ця компетенція не повинна містити оціночних положень, що належать до виняткової компетенції органів досудового слідства та суду – належності, допустимості та достовірності доказів.

Сьогодні на практиці на рецензування може бути направлений висновок у випадках надходження до Міністерства юстиції скарг на дії експерта. В інших випадках – лише при проведенні планових перевірок організації діяльності судових експертів (п. 2 згаданого Порядку).

У процесі виконання відповідних завдань спеціаліст-рецензент повинен оцінити подані матеріали на предмет відповідності спеціальним принципам проведення судових експертиз – об'єктивності, усебічності та повноти. Лише в цьому випадку, ураховуючи вимогу ст. 8 Закону «Про судову експертизу», рецензування висновку експерта буде базуватися на положеннях, які дозволять перевірити наукову обґрунтованість зроблених висновків на базі загальноприйнятих наукових і практичних даних.

Принцип об'єктивності означає припис експертові здійснити потрібні дослідження та сформулювати висновки на загальноприйнятій науково-методичній основі, яка має відповідати сучасному рівню розвитку тієї галузі знань, яку експерт представляє.

Усебічний характер дослідження виражається в тому, що експерт повинен урахувати всі можливі альтернативи вирішення експертного завдання та охопити все коло загальних та окремих експертних версій, котрі впливають з поставлених питань. З їх урахуванням він роздільно аналізує всі без винятку безпосередні об'єкти експертизи

---

¹ Див.: Порядок проведення рецензування висновків експертів та висновків експертних досліджень : затверджений наказом Міністерства юстиції України від 05 травня 2015 року № 775/5, зареєстрованого в Мінюсті 06.05.2015 за № 605/27050 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0605-15>.

та порівняльні матеріали, виявляє та порівнює ознаки різної природи, включаючи діагностичні, оцінює результати порівняння та формулює обґрунтовані висновки.

Повнота дослідження аналізується з точки зору:

- 1) проведення дослідження щодо всіх безпосередніх об'єктів експертизи та порівняльних зразків;
- 2) використання всіх методичних і технічних засобів вирішення експертного завдання;
- 3) відповідей експерта на всі запитання, що містяться в постанові (дорученні) про призначення експертизи.

Спробуємо визначити власну позицію з даного питання.

Звичайно можливо представити рецензію як інструмент оцінки висновку експертизи, адже рецензії є необхідними в тих випадках, коли суду важко розібратись з нюансами спеціальних знань. Сьогодні чимала кількість висновків пишеться з помилками: експерти не описують об'єкти дослідження, не обґрунтовують висновки, застосовують некоректні методи, а в окремих випадках виходять за межі своєї компетенції, вирішуючи, наприклад, питання права.

Разом із тим, вважаємо за необхідне підкреслити, що рецензія не може підміняти собою судову експертизу, якою б неякісною вона не була б. Ст. 12 Закону України «Про звернення громадян» виводить звернення громадян з порядку розгляду скарг у судочинстві. Сьогодні ж можна спостерігати «практику» рецензування будь-якого небажаного іншій стороні кримінального провадження висновку, з метою визнання його таким, що не відповідає законодавчим вимогам, що пред'являються до експертних висновків, а саме: об'єктивності, всебічності та повноти досліджень замість дотримання встановленого процесуального порядку: виклику експерта до суду, отримання від нього пояснень, постановка питань по формі висновку та його змісту, призначення іншої експертизи, оцінка нової експертизи порівняно зі старою й, на кінець, прийняття судом остаточного рішення. Судом, а ні Міністерством юстиції. Тому в таких ситуаціях рецензію можна назвати процесуальним «псевдодокументом».

Вважаємо за потрібне зазначити в цьому зв'язку, що відмінними формами використання спеціальних знань у кримінальному процесі Нідерландів є участь обізнаної особи з контролюючими функціями (*controlerende deskundige*), кандидатура якого за клопотанням обви-

нуваченого призначається слідчим суддею або з метою його присутності при проведенні експертизи, надання рекомендацій офіційно призначеному експерту та залишенні коментарів (ч. 4 ст. 228 КПК Нідерландів), або для аналізу отриманого висновку експерта (ч. 2 ст. 230 КПК Нідерландів). Функції експерта-контролера в кримінальному процесі Нідерландів є ширшими, аніж, наприклад, у обізнаної особи в кримінальному процесі Франції, який має право за ініціативою сторін давати консультації технічного характеру офіційно призначеному експертові¹.

Процедура залучення спеціаліста до участі в проведенні певних процесуальних дій має певні особливості. До початку слідчої (розшукової) дії, в якій бере участь спеціаліст, слідчий повинен особисто пересвідчитися в його особі, з'ясувати його відношення до підозрюваного або потерпілого, роз'яснити йому права й обов'язки відповідно до ч. 3 ст. 223 КПК України. За необхідності у спеціаліста може бути відібрано підписку про нерозголошення відомостей, що становлять державну, банківську таємницю чи таємницю слідства, які стануть відомими спеціалісту у зв'язку з його участю в проведенні слідчої (розшукової) дії.

Отже, процесуальний статус спеціаліста є комплексним поняттям, яке об'єднує в собі низку компонентів, які можливо згрупувати в декілька категорій, що формують підстави статусу.

До таких підстав можна віднести:

- 1) мета залучення спеціаліста, яка полягає в реалізації у кримінальному провадженні можливостей, котрі надає застосування спеціальних знань для вирішення завдань кримінального процесу;
- 2) завдання, вирішувані спеціалістом у рамках його участі в кримінальному провадженні, якими виступають:
  - а) надання технічної та консультативної допомоги сторонам кримінального провадження та суду під час досудового розслідування і судового розгляду;
  - б) забезпечення прав учасників кримінального провадження в передбачених законом випадках;

---

¹ Див.: Hielkena J. Experts in Dutch criminal procedure // Complex cases: perspectives on the Netherlands criminal justice system / Ed. by M. Malsch, J. F. Nijboer. Amsterdam: Thela Thesis, 1999.

- 3) функції спеціаліста, до яких відносяться: надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) при провадженні процесуальних дій, надання консультацій зі спеціальних питань, письмових пояснень;
- 4) принципи участі спеціаліста у кримінальному провадженні (компетентність, незалежність та незацікавленість у результатах кримінального провадження).

Таким чином, якщо в основу виділення форм використання спеціальних знань покладено критерій суб'єкта, його повноважень та результатів діяльності, то основою виділення форм участі спеціаліста у кримінальному провадженні виступають функції, які реалізуються спеціалістом у процесі його участі у кримінальному процесі.

Тому, формами участі спеціаліста у кримінальному судочинстві є: участь у слідчих (розшукових) діях, негласних слідчих (розшукових) діях, інших процесуальних діях, а також консультаційна діяльність.

Отже, компетенція учасників розслідування в застосуванні спеціальних знань визначається трьома факторами:

- 1) процесуальною формою їх застосування: проведення експертизи, участь спеціаліста в проведенні слідчої (розшукової) дії, використання спеціальних знань безпосередньо слідчим або іншим учасником доказування;
- 2) процесуальною функцією учасника розслідування та доказовим значенням рішень, які він приймає, чи відомостей, що повідомляються;
- 3) вихідними фактичними даними, на яких ґрунтують свої висновки та рішення учасники розслідування.

Якщо перші два фактори регламентовані процесуальними нормами, то третій потребує роз'яснень. Експерт може засновувати свої висновки лише на дослідженні виділених з кримінального провадження фактичних даних. Під час проведення судової експертизи – це матеріальні носії поставленого завдання. Спеціаліст, який бере участь у проведенні слідчої (розшукової) дії як науково-технічний консультант та помічник, може використовувати для вирішення поставлених перед ним завдань будь-яку доступну йому в межах цієї процесуальної дії інформацію.

Що ж стосується слідчого, то свої висновки він може базувати на будь-яких фактичних даних, а процесуальні рішення – на всій сукупності зібраних під час розслідування доказів. Таким чином, суб'єкти дослідження формують висновки на основі різних за повнотою та зв'язком джерел інформації.

Зазначимо, що на сучасному етапі розвитку інститут застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні не обмежується такими «класичними» самостійними учасниками як експерт та спеціаліст. До обізнаних осіб належить також перекладач (ст. 68 КПК України), якого іноді помилково зараховують до категорії «спеціаліст».

Як зауважує М. Л. Леоненко, перекладач запрошується для здійснення перекладу документів, надання допомоги під час проведення слідчих (розшукових) і судових дій, ознайомлення учасників процесу з матеріалами кримінального провадження та в інших випадках¹. Обов'язок слідчого судді, суду, прокурора, слідчого забезпечити право користуватися послугами перекладача (ч. 3 ст. 29 КПК України). Право на перекладача мають підозрюваний, обвинувачений (п. 18 ч. 3 ст. 42 КПК України), потерпілий (п. 9 ч. 1 ст. 56 КПК України), свідок (п. 4 ч. 1 ст. 66 КПК України), особа стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (ч. 2 ст. 581 КПК України) тощо.

Без перекладача неможливо створити належні умови комунікації між учасниками провадження, якщо деякі з них не володіють мовою судочинства.

Чинне законодавство передбачає загальні умови та конкретні підстави участі перекладача в кримінальному провадженні, закріплені в ст.ст. 29, 68 КПК України і ст.ст. 14–15 Закону України «Про засади державної мовної політики».

Окремі автори зазначають, що «перекладачем може бути будь-яка об'єктивна й незацікавлена в результатах кримінального провадження особа, яка володіє мовою, якою ведеться судочинство, а також мовою, якою володіють та користуються будь-які учасники процесу»².

---

¹ Див.: Леоненко М. Л. Деякі аспекти визначення процесуального статусу перекладача за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / М. Л. Леоненко, І. Л. Щербина // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 178–186.

² Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація. – Харків : Право, 2012. – С. 218.

Ми погоджуємося з думкою В. С. Латипова¹, В. К. Лисиченка, Л. Г. Бордюгова², Т. Д. Телегіної³ та інших авторів, які вважають, що знання перекладача «є якісно іншими», аніж ті, що застосовують у кримінальному процесі спеціаліст та експерт. Хоча з огляду на діяльність перекладача інформація, яку він перекладає, стає доступною для всіх учасників кримінального провадження, але вона ним не генерується та існує незалежно від застосування знань іноземної мови або мови глухонімих. Перекладач не виявляє прихованих властивостей та взаємозв'язків об'єктів у тексті перекладу, використовуючи знання мови, не створює нової інформації, а тому його знання не є спеціальними в кримінально-процесуальному змісті.

Отже, перекладач є самостійним учасником кримінального процесу, якого не можна прирівнювати до спеціалістів. Наявність певної сукупності норм, що регламентують його статус та участь в кримінальному провадженні, дозволяє дійти висновку про існування окремого інституту перекладача в структурі кримінального процесуального права, аніж передбачати розповсюдження статусу спеціаліста на цього учаснику процесу. Функція перекладача єдина – сприяти набуттю доказами такої властивості як достовірність. Подібної думки дотримується й М. Л. Леоненко, стверджуючи, що за своїм процесуальним статусом перекладач є самостійним учасником кримінального провадження й підпорядковується тільки закону, що вимагає від нього повного і точного перекладу⁴.

---

¹ Див.: Латыпов В. С. Сведущие лица – кто они? / В. С. Латыпов // Современная криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы : материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, заслуженного юриста РСФСР, доктора юридических наук, профессора Н. П. Яблокова (Москва, 22 декабря 2015 г.) / ред.-сост. М. А. Лушечкина. – М. : МАКС Пресс, 2015. – С. 242–245.

² Див.: Бордюгов Л. Г. История появления и становления процессуальной фигуры «сведущее лицо» / Л. Г. Бордюгов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб наук. пр. – Харків : НДІСЕ ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса. – 2013. – Вип. 13. – С. 241–250.

³ Див.: Телегина Т. Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений : монография / Т. Д. Телегина. – М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2011. – С. 77–78.

⁴ Див.: Леоненко М. Л. Деякі аспекти визначення процесуального статусу перекладача за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / М. Л. Леоненко, І. Л. Щербина // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 178–186.

Водночас попри велику кількість наукових робіт, присвячених оптимізації діяльності спеціаліста й на сьогодні недостатньо розроблені наукові основи його дій при проведенні окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій щодо розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. У жодній з опублікованих робіт не проведено комплексного аналізу ситуації, з якою стикається спеціаліст (група спеціалістів) при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях зазначеної категорії, та отже, не надано рекомендацій з оптимізації цього виду діяльності. Ці та інші питання більш детально будуть нами досліджені в підрозділах 2.1. та 2.2 монографії.

1.3 Інтегративна модель використання спеціальних знань у кримінальному процесі – засіб оптимізації судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розслідування та профілактики злочинів

Метою даного підрозділу є дослідження питань оптимізації застосування спеціальних знань у кримінальному процесі у зв'язку з реформуванням законодавства, правоохоронних органів та судово-експертних установ.

Окремі організаційно-правові аспекти проблеми комплексного застосування спеціальних знань у розслідуванні злочинів взагалі та злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів досліджувалися С. Ф. Бичковою, Б. М. Бішмановим, А. В. Гусевим, В. В. Коваленком, М. Я. Сегаєм, В. Ю. Шепітьком, В. І. Яремчук та іншими вченими.

Проте в зазначених вище умовах реформ дана тема потребує подальшої розробки.

Значимо, що під оптимізацією слід розуміти процес підвищення загальної ефективності прийнятих витрат. В нашому випадку оптимізація судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розслідування й профілактики злочинів має досягатись за рахунок застосування спеціальних знань у рамках інтегративної моделі, котра забезпечить повний цикл роботи із криміналістично значущою інформацією, що іманентно міститься в матеріальних слідах-

відображеннях шляхом диференціації та взаємодії всіх процесуальних форм спеціальних знань, направлених на встановлення юридично значущих фактів минулої події в процесі доказування.

Зазначимо, що предметом праксеології є загальні закономірності людської діяльності, які зумовлюють її ефективність. Оскільки завданням криміналістики є оптимізація криміналістичної діяльності, основні ідеї праксеології мають для неї методологічне значення. Практика вирішує свої завдання шляхом аналізу складу та структури діяльності, виявляючи її елементи, досліджуючи зміст та зв'язки останніх. Особливу цінність для криміналістики системно-діяльнісного підходу, який реалізується в праксеології, полягає в близькості задач та методів аналізу (оптимізація діяльності, вироблення правил «хорошої роботи»: планування, економізація, інструменталізація, правила ефективної розумової діяльності). Практика як засіб оптимізації цілеспрямованої діяльності синтезує інші наукові напрями, які забезпечують аналіз та підтримку будь-якої виробничої та розумової діяльності. Серед цих напрямів слід вказати на давно використовуваний в криміналістиці системно-структурний підхід, який сприяє діяльності у якості системи, що забезпечує виділення її елементів, простеження функції кожного з них та зв'язку між ними).

Отож дієвим резервом підвищення ефективності боротьби зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є створення та вдосконалення способів комплексного застосування спеціальних знань, зокрема створення чітко організованої системи. Потрібна розробка заходів щодо реалізації постійного та безперервного вдосконалення техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення процесу виявлення, розслідування та профілактики злочинів у цій сфері.

Результати аналізу слідчої, судової та експертної практики за останні п'ять років у кримінальних провадженнях зазначеної категорії свідчать про позитивну тенденцію у напрямі вдосконалення й ускладнення засобів науки і техніки.

Так, на думку керівника ДНДЕКЦ МВС України О. А. Федотова, вагомі здобутки у галузі організаційно-правового, науково-методичного, матеріально-технічного і кадрового забезпечення Експертної служби МВС України кардинально вплинули на структуру, продук-

тивність та якість її діяльності, що дозволило забезпечити понад 80% загальнодержавних потреб у проведенні судових експертиз у справах про кримінальні правопорушення, сприяло об'єктивності та неупередженості висновків експертів-криміналістів. Впровадження в експертну практику міжнародних стандартів якості, новітніх інформаційних технологій, а також інфраструктурна модернізація лабораторних комплексів з оснащенням їх сучасним аналітичним інструментарієм і програмними продуктами дозволяють застосовувати методи, засоби та способи досліджень, які дають змогу перевірити обґрунтованість і правильність зроблених експертом висновків, мінімізувати, а за багатьма видами експертних досліджень виключити вплив суб'єктивних чинників на їх повноту та об'єктивність¹.

Практична реалізація застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві пов'язана з науково-методичним, організаційним та правовим регулюванням діяльності їх суб'єктів, а завдання криміналістики та судової експертології (загальної теорії судової експертизи) охоплюються поняттям техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення виявлення, розслідування та профілактики злочинів, що забезпечує переважно система експертно-криміналістичних підрозділів Експертної служби МВС України та органів досудового розслідування НП України.

Дійсно, введення в дію чинного КПК України та Закону України «Про Національну поліцію» внесло певні зміни в нормативну регламентацію та організацію застосування спеціальних знань під час техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення кримінального провадження. Зміни розпочалися в усіх структурних підрозділах системи МВС України, зокрема і в Експертній службі МВС України.

Концептуальними заходами реформування зазначеного відомства стало розмежування функцій з техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення кримінальних проваджень. Тобто складовою процесу реформування служби стала структурна оптимізація, яка полягала в узгодженні функцій, структури та чисельності

---

¹ Див.: Федотов О. А. До питання що централізації судово-експертної діяльності в Україні / О. А. Федотов // Криміналістика и судебная экспертиза : міжвідом. наук.-метод. зб. / Мініст України, КНДІСЕ; редкол. : А. В. Янчук, О. М. Олійник, О. Г. Рувін та ін. – К., 2015. – Вып. 60. – С. 41–48.

зазначеного підрозділу. Із затвердженням у 2015 році нового Положення про Експертну службу МВС України та втратою чинності Наказу МВС України від 09.08.2012 № 691 відбулися зміни в структурі підрозділів. Так, згідно п. 1 ч. 2 нового Положення, Експертна служба МВС складається з ДНДЕКЦ, територіальних підрозділів – НДЕКЦ, перелік яких наведено в додатку до цього Положення. До основних завдань реформованого відомства віднесено:

- виконання експертиз по кримінальним провадженням, які знаходяться у провадженні органів досудового розслідування;
- виконання досліджень за матеріалами, які надходять зі служб та підрозділів поліції;
- забезпечення залучення працівників Експертної служби МВС під час досудового розслідування та судового розгляду;
- проведення сертифікаційних та інших випробувань, а також оцінки відповідності продукції, процесів і послуг, виконання інших робіт у межах своєї компетенції;
- забезпечення функціонування обліку знарядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів;
- забезпечення функціонування інформаційно-пошукових систем;
- обробка персональних даних у межах повноважень, визначених законом, забезпечення режиму доступу до інформації;
- надання експертних послуг іншим установам, відомствам, фізичним та юридичним особам відповідно до положень ст. 15 Закону України «Про судову експертизу», здійснення консультативної та навчальної діяльності в межах своєї компетенції;
- керівництво фінансово-господарською діяльністю підпорядкованих підрозділів.

Таким чином, практика діяльності Експертної служби МВС України та органів досудового розслідування Національної поліції з техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування злочинів свідчить про застосування ними трьох видів спеціальних знань:

- 1) участь спеціаліста-криміналіста в кримінальному провадженні;
- 2) проведення судових експертиз;
- 3) інформаційно-аналітична діяльність.

Обсяг і межі використання криміналістичної техніки органами досудового слідства та судово-експертними установами визначаються

цілями й завданнями цих установ та органів. Автори дослідження є прибічниками позиції комплексного технічного оснащення процесу досудового розслідування. Акцентування уваги лише на одиничних технічних засобах є малоефективним та не враховує всіх потреб діяльності, що розглядається. У процесі доказування актуальними є виявлення прихованих слідів та предметів, встановлення родової належності об'єктів, фіксування результатів слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, отримання інформації про об'єкт вивчення, складні наукові дослідження предметів та явищ з формулюванням висновків за результатами їх проведення тощо. Саме тому реалізація технічних засобів та їх комплексів, на наш погляд, являє собою єдність декількох напрямів, серед яких можна виділити такі:

- 1) застосування науково-технічних засобів при проведенні процесуальних дій, зокрема шляхом залучення спеціалістів;
- 2) використання можливостей криміналістичних обліків у рамках інформаційного забезпечення розслідування;
- 3) проведення судових експертиз.

Судово-експертне та техніко-криміналістичне забезпечення розслідування й профілактики злочинів мають власну специфічну систему конкретних основних положень. До них належать:

1. *Плановість*, яка передбачає, що загальні та окремі завдання судово-експертного й техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів можуть бути успішно вирішені лише за умови ретельної розробки програми майбутніх дій. Така програма складається на основі глибокого та всебічного аналізу типової криміналістичної характеристики, передбачуваної стратегії й тактики розслідування злочинів, викриття винних.
2. *Комплексність*, що передбачає потребу використання для судово-експертного й техніко-криміналістичного забезпечення розслідування та профілактики злочинів можливостей усіх правоохоронних органів, а також судово-експертних установ, організацій та окремих експертів різного профілю.
3. *Науковість*, відповідно до якої суб'єкти судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення в процесі діяльності зобов'язані застосовувати методи та засоби, які вже раніше були апробовані та отримали теоретичну аргументацію в криміналістиці та судовій експертології.

4. *Достатність спеціальних знань та науково-технічних засобів, яка полягає в тому, що кількість, профіль та якість спеціальних знань і науково-технічних засобів, задіяних для вирішення завдань судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення, повинні бути такими, як цього вимагає чи може вимагати певна типова слідча ситуація.*
5. *Використання максимальної кількості джерел і носіїв різноякісної та різноспрямованої криміналістично значущої інформації.*

Центральним об'єктом експертної систематики є матеріальні «сліди-відображення», криміналістичне значення* яких є основою сучасної парадигми експертного пізнання обставин події злочину, відображеного в матеріальному середовищі, що складається з:

1. Криміналістичного вчення про зв'язки взаємодії, що обґрунтовує загальний принцип «підсумовування» інформації, яка виникає при взаємодії матеріальних тіл і повному (взаємному) відображенні їх властивостей¹.
2. Комплексного підходу, з огляду на який:
  - а) полегшується всебічне використання можливостей судової експертизи в процесуальному доказуванні в умовах спеціалізації експертного знання;
  - б) з'являється можливість вирішення ключової практичної проблеми експертизи: дефіциту інформації про шуканий об'єкт, що міститься в окремому сліді, чи інформаційному полі².
3. Експертної технології як сукупності правил, прийомів і рекомендацій щодо забезпечення ефективного проведення судових експертиз у судово-експертних установах, яку складають тех-

---

* Криміналістичне значення слідів-відображень полягає в тому, що вони є: а) видним матеріалом для дослідження ідентифікаційних зв'язків; б) матеріальним носієм відомостей про ототожнюваний об'єкт та механізм взаємодії; в) потенційним слідоутворювальним об'єктом, який може відобразити якості свого субстрату чи зовнішньої будови на взаємодіючому з ним шуканому об'єкті.

¹ Див.: Ейсман А. А. «Заключение эксперта» (Структура и научное обоснование) / А. А. Эйсман. – М.: «Юрид. лит.», 1967. – 152 с.; Сегай М. Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. – К.: «Ін Юре», 1997. – 174 с.

² Див.: Бондар В. С. Методологічні передумови оптимізації криміналістичних досліджень матеріальних слідів-відображень у розслідуванні крадіжок з проникненням у житло / В. С. Бондар // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1 у 2 ч. – 2008. – Ч. 2. – С. 73–82.

нологічні схеми, що передбачають в організаційно-управлінському й методичному плані використання всіх форм комплексності за рахунок залучення паралельних, зворотних або зустрічних зв'язків для отримання додаткової доказової інформації.

Формою відповідної реакції на згадані процеси слід вважати появу наукових публікацій, зокрема робіт Г. О. Зоріна¹, Є. В. Назаркіна², О. А. Парфіла³, А. В. Гусева⁴, та інших авторів⁵, як втілення прогресивної криміналістичної технології в галузі створення інтегративних систем.

Реалізація завдання оптимізації техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення має ґрунтуватися на можливостях системного, діяльнісного (праксеологічного) та комплексного підходів, використання яких дає змогу розглядати діяльність як систему, поділяти її на елементи, прослідкувати функції кожного з них

---

¹ Див.: Зорин Г. А. Эвристические приемы и методы для построения и реализации интегративно-модульной тактики / Г. А. Зорин // Эффективность уголовной юстиции в контексте верховенства права : матер. Междунар. науч. конф. – Мн., 2003. – С. 189–191.

² Див.: Назаркин Е. В. Взаимосвязь судебных экспертиз и оперативных проверок по системе криминалистической регистрации при раскрытии и расследовании квартирных краж / Е. В. Назаркин // Уголовное судопроизводство : проблемы теории, нормотворчества и правоприменения. Сб. науч. тр. – Рязань, 2006. – № 1. – С. 190–193.

³ Див.: Парфіло О. А. Актуальні питання організації судово-експертної діяльності в Україні / О. А. Парфіло // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 7–8 листопада 2013 року). – Х. : Право, 2013. – С. 26–28.

⁴ Див.: Гусев А. В. О концепции неэкспертной реализации специальных криминалистических познаний в уголовном судопроизводстве / А. В. Гусев // Ученые-криминалисты и их роль в совершенствовании научных основ уголовного судопроизводства : матер. вузов. юбил. науч.-практ. конф. (к 85-летию со дня рождения Р. С. Белкина) : в 2-х ч. Ч. 1. – М., 2007. – С. 296–300; Гусев А. В. О разграничении функций экспертно-криминалистических подразделений полиции / А. В. Гусев, Г. М. Меретуков, С. А. Данильян // Вестник криминалистики. – 2013. – Вып. 2(46). – С. 32–36; Гусев А. В. Актуальные направления криминалистического исследования механизма реализации познаний специалиста / А. В. Гусев // Общество и право. – 2015. – 1 (51). – С. 219–223; Гусев А. В. Концепция формирования специального криминалистического познания и механизма его реализации в уголовном судопроизводстве вне судебно-экспертной деятельности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 / А. В. Гусев. – Краснодар, 2015. – 51 с.

⁵ Див.: Бондар В. С. Концептуальні засади інтегративної моделі застосування спеціальних криміналістичних знань у кримінальному судочинстві / В. С. Бондар, М. Я. Сегай // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2009. – № 3. – Ч. 1. – С. 70–76.

і зв'язки (структуру системи) між ними, і з огляду на утворювану теоретичну перспективу, будувати модель відповідної системи діяльності – кримінальної, криміналістичної (облікової, експертної, діяльності спеціаліста тощо), базуючись на криміналістичному вченні про сліди, що є методологічною основою застосування спеціальних знань у різних видах діяльності.

Значної уваги потребує опрацювання інтегративних* засад взаємодії елементів запропонованої нами моделі використання спеціальних знань, їх методологічних функцій у формуванні систематичного процесу техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів.

І. В. Блауберг, В. М. Садовський та Е. Г. Юдін доречно зауважують, що з погляду системи важливо насамперед те, чому слугує елемент у межах цілого, як вони між собою пов'язані¹. Слушною є думка М. О. Розова, який вважає, що потреби сучасного виробництва вимагають зменшення його дискретності та підвищення ступеню інтеграції². Правильну позицію відстоює й В. В. Давидов, який зазначає: «Створення нового продукту буде пов'язане з конструюванням нових форм організації діяльності через перехід до парадигми «організація виробництва на основі проектування взаємозв'язків різних систем діяльності й конструювання діяльнісно-природничих систем»³.

До того ж ефект дії інтегративної моделі має досягатися через єдність та оптимізацію організаційних, процесуальних та науково-методичних засад застосування спеціальних знань. Тому запропоновану інтегративну модель слід визначити як композиційно збалансовану криміналістичну систему створення потрібних для оптимізації застосування спеціальних знань науково-методичних, організаційних

---

* Інтегративним є процес, який уводить у сукупність незалежних предметів якінебудь зв'язки між ними, тобто перетворює цей ансамбль у структуру (Див.: Інтегративные тенденции в современном мире и социальный прогресс / под ред. М. А. Розова. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – С. 165).

¹ Див.: Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – С. 56–64; Садовский В. Н. Основание общей теории систем. Логико-методологический анализ / В. Н. Садовский. – М. : Изд-во МГУ, 1974. – 278 с.

² Див.: Інтегративные тенденции в современном мире и социальный прогресс / под ред. М. А. Розова. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – С. 200.

³ Давыдов В. В. Теория деятельности и социальная практика / В. В. Давыдов // Вопросы философии. – 1996. – № 5. – С. 52–62.

та процесуальних засад, спрямованих на вирішення завдань кримінального провадження, що включає в себе:

- участь спеціалістів-криміналістів у кримінальному провадженні;
- судово-експертну діяльність;
- інформаційно-аналітичну діяльність в окремих кримінальних провадженнях.

Основні положення концепції інтегративної моделі можуть бути використані й з дидактичною метою, адже комплексний розгляд форм є найбільш прийнятним навчальним матеріалом.

Практична реалізація запропонованої теоретичної концепції передбачає виконання низки системно значущих заходів правового, науково-методичного та організаційного характеру, що можуть бути представлені такими завданнями.

1. Стосовно участі спеціаліста у кримінальному провадженні.

Подолання наукових прогалин у висвітленні ефективного механізму реалізації спеціальних знань у діяльності спеціалістів з техніко-криміналістичного забезпечення виявлення, розслідування та профілактики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів доцільно здійснити шляхом розробки криміналістичних рекомендацій за наступними напрямками:

- 1) уточнення організаційних, тактичних особливостей, а також відомчих нормативних приписів участі спеціаліста у плануванні проведення слідчої (розшукової) дії (огляду, слідчого експерименту, допиту, обшуку тощо);
- 2) створення Єдиного державного реєстру фахівців, допущених до участі у проведенні слідчих (розшукових) дій в якості спеціаліста, у тому числі огляду місця події.

В Єдиному реєстрі в якості полів пошуку спеціалістів доцільно включити наступні складові: спеціалізація; прізвище, ім'я та по-батькові; найменування підрозділу; установи, організації; стаж роботи; наявність спеціальної підготовки; інформація про проходження стажувань та курсів підвищення кваліфікації тощо. Форма цього реєстру може являти єдиний програмний продукт з доступом до нього співробітників правоохоронних органів та суду, організованої аналогічно ЄРДР;

- 3) уточнення організаційних й тактичних особливостей проведення спеціалістом заходів, спрямованих на профілактику зло-

чинів. Порядок взаємодії в ході цієї діяльності з ним особи, яка здійснює досудове розслідування. Формулювання методів та способів такої профілактичної діяльності спеціаліста стосовно видів профілактики, яка здійснюється в ході правоохоронної діяльності;

- 4) вдосконалення технології ефективного здійснення спеціалістом пошуку, виявлення, фіксування, вилучення та експрес-аналізу матеріальних слідів-відображень. Актуальним напрямом наукового дослідження в цій області може стати розробка типових слідових комплексів, які повинні сприяти спеціалісту краще оцінювати слідову картину місця проведення слідчої (розшукової) дії, негласної слідчої (розшукової) дії, а також більш ефективно обирати науково-технічні засоби та методи;
- 5) вдосконалення професійної підготовки осіб, які отримують спеціальні знання у рамках професійної освіти.

2. Стосовно судово-експертної діяльності:

- 1) організаційно структурувати експертні підрозділи відповідно до спеціалізації фахівців, передбаченої Законом України «Про судову експертизу»;
- 2) удосконалити проведення експертних досліджень з урахуванням типових слідових комплексів, притаманних криміналістичним характеристикам конкретних видів злочинів;
- 3) установити взаємодію підрозділів, що забезпечують функціонування криміналістичних обліків у інформаційному й технологічному аспектах для виявлення в процесі розслідування відомої серії злочинів інших аналогічних злочинів, які можуть бути скоєні обвинуваченим (підозрюваним).

Механізм функціонування інтегративної моделі такий:

- у процесі участі спеціаліста при проведенні огляду місця події, обшуку – пошук, збирання та фіксація слідів; діагностика властивостей шуканих об'єктів; підготовка експертного дослідження; узяття об'єктів на облік;
- проведення експертного дослідження; використання отриманих результатів у доказуванні;
- використання автоматизованих пошукових і експертних технологій в ідентифікаційному пошуку шуканих об'єктів, визначення тотожності в деталях елементів структури зареєстрованих злочинів.

Практична реалізація інтегративної моделі використання спеціальних знань у розслідуванні конкретних видів (підвидів) злочинів, що визначена особливостями взаємодії об'єктів та відображення їх ознак у відповідних слідах (слідових комплексах), потребує застосування відповідного алгоритму, зорієнтованого на забезпечення ефективної взаємодії всіх елементів моделі. Стрижнем такого алгоритму, інструментом для орієнтації в слідах є кримінально-правовий склад злочину та його криміналістична характеристика як онтологічна матриця, що відображає системи об'єктивних даних про механізм злочинного діяння, типові відображувальні та відображувані об'єкти, що взаємодіяли в процесі вчинення злочину, особливості й джерела фактичної інформації, що формуються ними та цілеспрямовано оптимізує вирішення завдань кримінального судочинства.

Запропонована авторами концепція створює принципово нову основу для продуктивного системного вирішення комплексу проблем теорії та практики застосування спеціальних криміналістичних знань у кримінальному провадженні, буде ефективним підґрунтям оптимізації використання прикладної криміналістичної техніки та діяльності з розслідування злочинів у сучасних умовах.

1.4 Зміст використання спеціальних знань під час досудового розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

Проблема незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів продовжує залишатись актуальною. Різноманітність способів учинення злочинів цієї категорії, приєднання до механізмів реалізації злочинного задуму групи осіб, серед яких і ті, які володіють знаннями в галузі синтезу хімічних речовин, потребує залучення до процесу розслідування та профілактики таких злочинних проявів комплексу видів та форм спеціальних знань і науково-технічних засобів.

Комплексний підхід слід визнати умовою гарантування належного рівня судово-експертного й техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів цієї категорії, який покращить можливості достовірного вирішення широкого кола експертних та інших завдань.

«Технологічно» ця комплексність може бути сформульована у формі таких вимог:

- а) оцінка ефективності інтегрованої структури покликана враховувати специфіку судово-експертної, техніко-криміналістичної (участь спеціалістів у кримінальному провадженні) та обліково-реєстраційної діяльності;
- б) процес техніко-криміналістичного забезпечення і його результати мають знаходити належне відображення в інструментарії аналітичної роботи;
- в) для оптимізації техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування злочинів через упровадження інтегрованих структур потребує розробки відповідне методичне забезпечення, яке би враховувало потреби окремих форм спеціальних знань (розробка комплексу рекомендацій з пошуку, фіксації, дослідження та аналізу криміналістично значимої інформації за допомогою спеціальних знань).

Зміст комплексного використання спеціальних знань щодо розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів утворює комплекс організаційних та правових заходів, об'єднаних у єдиний технологічний цикл роботи з криміналістично значущою інформацією.

Як зазначає Ю. В. Якутін, процес формування інтегрованих структур полягає як у встановленні раціональних службових зв'язків між ними, так і в побудові дієвої системи управління цією структурою¹. Таким чином закладається основа таких відносин, а також форма її організації.

Як уже зазначалося в підрозділі 1.1 монографії, процес використання спеціальних знань має ґрунтуватися на принципах криміналістично-технологічного підходу, який забезпечить якомога повне залучення науково-технічного потенціалу щодо розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

---

¹ Див.: Якутін Ю. В. Совершенствование интеграционного взаимодействия хозяйствующих субъектов как фактор повышения эффективности корпораций : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : спец. 08.00.96 / Ю. В. Якутин. – М., 2001. – С. 24.

Принципи криміналістично-технологічного підходу полягають у:

- відтворюваності технології незалежно від особистісних якостей суб'єкта діяльності та інших умов її здійснення;
- поділі цілого та безперервного процесу на взаємопов'язані процедури; координоване та поетапне виконання процедур, направлених на досягнення шуканого результату;
- уніфікованості виконання включених у технологію процедур, що є обов'язковою умовою досягнення результатів.

Взаємопов'язаний комплекс дій, який забезпечує взаємодію інтелектуальних, матеріальних об'єктів та засобів пізнання (зокрема науково-технічних засобів) у діяльності суб'єктів застосування спеціальних знань можна оптимізувати. У тлумачному словнику С. І. Ожегова та Н. Ю. Шведової поняття «оптимальний» визначається як найбільш сприятливий¹. Оптимізувати – надати чому-небудь оптимальних властивостей, показників: обрати найкращий з можливих варіантів. Основною метою вирішення завдань оптимізації є досягнення найкращого, оптимального режиму роботи.

Вирішення завдань оптимізації зазвичай складається з таких етапів:

- створення моделі явища (кримінального правопорушення);
- визначення цільової функції та важливих параметрів, що підлягають оптимізації.

Багаторічна практика діяльності Експертної служби МВС України з техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування злочинів свідчить про застосування певних видів спеціальних знань:

- 1) здійснення судово-експертної діяльності;
- 2) участь працівників Експертної служби МВС України у досудовому розслідуванні та судовому розгляді;
- 3) забезпечення функціонування інформаційно-пошукових систем та колекцій.

Як уже згадувалося вище, як спеціалісти для надання безпосередньої технічної допомоги сторонам кримінального провадження під час досудового розслідування залучаються інспектори-криміналісти, старші інспектори-криміналісти, техніки-криміналісти, а в разі утво-

---

¹ Див.: Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : ООО «А ТЕМП», 2009. – С. 420.

рення секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій – керівники зазначених секторів, що входять до структури відповідних органів досудового розслідування, які володіють спеціальними знаннями та можуть надавати консультації з питань, що потребують спеціальних знань і навичок.

Підрозділи Експертної служби МВС України здійснюють і профілактичну діяльність, яка проводиться за трьома основними напрямками:

- 1) розроблення заходів для усунення умов, що сприяють учиненню злочинів, під час участі працівників Експертної служби МВС України як спеціалістів у слідчих (розшукових) діях;
- 2) розроблення криміналістичних рекомендацій;
- 3) вирішення профілактичних завдань експертним підрозділом на основі аналізу та узагальнення експертної практики, спеціальних досліджень.

Важливе значення для профілактики незаконного виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів мають криміналістичні рекомендації, розроблені ДНДЕКЦ МВС України на основі спеціальних знань при проведенні конкретних судових експертиз й узагальнення експертної практики за видами наркотичних засобів та інших об'єктів, які піддавалися дослідженню. Особлива роль в експертній профілактиці належить експертам, які проводять експертизи для вдосконалення механізму віднесення ще невідомих правоохоронним органам засобів та речовин до категорії наркотичних засобів, психотропних речовин, забезпечивши внесення встановленого аналогу наркотичного засобу до «Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів»¹, одразу ж після проведення експертизи вилученої речовини.

До того ж, істотним недоліком наукових розробок проблем оптимізації техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування злочинів є ізольоване дослідження науково-методичних, технологічних, організаційних та правових засад, відсутність відповідної цілісної концепції застосування спеціальних

---

¹ Див.: Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 06 травня 2000 року №770 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/770-2000%D0>.

знань у кримінальному судочинстві, невирішеність питань, які стосуються диференціації та змісту форм їх використання, що не відповідає сучасному рівню криміналістичної науки й вимогам слідчої, судової та експертної практики.

Таким чином, усі зазначені види застосування спеціальних знань поки що не створюють інтегровану систему взаємодії, скріплену єдиними методологічними, технологічними, організаційними та правовими засадами.

Свого часу В. А. Штофф слушно зазначив, що «...виявлення різних властивостей, подій та явищ зовнішнього світу як суттєвих ознак, на підставі яких певні факти об'єднуються та порівнюються з іншими фактами, протиставляються ним... означає використання раніше накопичених теоретичних знань, за допомогою яких ця процедура здійснюється»¹. Отже, попри те, що різного роду системні конструкції в криміналістиці є переважно результатом наукових досліджень, вони активно застосовуються й апробуються в результаті практичної реалізації криміналістичних знань та рекомендацій у процесі діяльності з розслідування та профілактики правопорушень.

Відомо, що однією з умов отримання найбільш ефективних результатів пошуку слідів та інших речових доказів при проведенні процесуальних дій є складання інформаційної моделі механізму розслідуваної події та інформаційної моделі шуканого об'єкта. Це дозволяє побудувати найбільш обґрунтовані версії про місцезнаходження шуканого об'єкта та застосувати відповідні алгоритми пошуку.

Тому для виконання зазначених цілей техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення виявлення, розслідування та профілактики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів особливого значення набувають знання співробітниками органів досудового слідства та Експертної служби МВС України, котрі залучаються до кримінальних проваджень як спеціалісти та експерти, комплексної характеристики таких злочинів (кримінально-правової, криміналістичної) і, зокрема, їх пошукових та ідентифікаційних ознак, на основі яких створюються

---

¹ Див.: Штофф В. А. Введение в методологию научного познания : учебное пособие / В. А. Штофф. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. – С. 115.

передумови для визначення й реалізації програми дій на етапах запобігання, виявлення та розслідування злочинів, вибору найбільш ефективних негласних слідчих (розшукових) дій, слідчих (розшукових) дій, методів їх здійснення при виявленні та документуванні таких дій.

Виходячи із суті дослідження, в авторів викликали зацікавленість кримінально-правові та криміналістичні ознаки, упорядковані та взаємопов'язані між собою, що мають пошуковий характер і розглядаються з позиції вирішення завдань із запобігання, виявлення та розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів на основі найбільш ефективного застосування спеціальних знань, засобів та методів науки і техніки.

Знання пошукових ознак злочинів зазначеної категорії дозволяє вирішувати такі завдання:

- визначення цілей і завдань негласних слідчих (розшукових) та слідчих (розшукових) дій;
- підбір сил, засобів і методів, потрібних для техніко-криміналістичного й судово-експертного забезпечення розслідування та профілактики злочинів;
- визначення часу й порядку здійснення заходів та конкретних прийомів дій кожного учасника;
- розробка заходів, що нейтралізують протидію учасників злочинних груп на стадії підготовки та вчинення злочинів.

Які ж вимоги мають пред'являтися до таких моделей, аби забезпечити їх функціональність та практичну ефективність? З урахуванням думок учених-криміналістів¹, пропонуємо таке.

---

¹Журавель В. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів / В. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 2 (49). – С. 177–186; Журавель В. А. Окрема криміналістична методика розслідування злочинів : форма, структура, зміст / В. А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : Збірник наукових праць / Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого; Ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головаченко та ін. – Х. : Право, 2007. – № 7. – С. 17–24; Новик В. Криминалистические аспекты доказывания в процессе уголовного преследования / В. Новик // Уголовное право. – 2006. – № 4. – С. 106–110; Коновалов С. И. Теоретико-методологические проблемы криминалистики : монография / С. И. Коновалов. – Ростов-на-Дону : РЮИ МВД России, 2001. – 208 с.; Крестовников О. А. Системно-деятельностный анализ методологии криминалистики : монография / под общ. ред. профессора В.Я. Колдина. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 149–150; Колдин В. Я. Версионный анализ : монография / В. Я. Колдин. – М. : Юрлитинформ, 2014. – С. 31–34.

1. Оптимальний рівень загальності, який забезпечує виявлення закономірних зв'язків між елементами злочинної події.

Закономірні та достатньо інформативні зв'язки між елементами злочинної діяльності мають прояв тільки на такому рівні, де діють детермінуючі фактори. Так, наприклад, побутове вбивство, в стані афекту та вбивство на замовлення мають суттєві відмінності, внаслідок чого пошуки закономірних зв'язків між елементами цих різних видів не будуть результативними.

Інформативні для розслідування зв'язки існують на рівні підгруп, виділених із урахуванням способу злочину, характеру місцевості, безпосередніх об'єктів посягання, обстановки вчинення злочину.

2. Типова модель повинна являти собою не суму окремих елементів, а систему злочинної діяльності, пізнання якої забезпечить:

- зіставлення інформаційної моделі механізму розслідуваної події та інформаційної моделі шуканого об'єкта. Цей прийом забезпечить найбільш обґрунтовані версії про місцезнаходження шуканого об'єкта;
- використання способу пошуку, найбільш відповідного характеру шуканого об'єкта та його оточенню, наприклад, суцільний огляд фронтальним способом поля соняшника з метою виявлення кущів конопель;
- застосування відповідної пошукової техніки;
- вибір спеціальних технічних прийомів огляду.

При виборі технічного прийому реалізується наступна логічна схема: механізм слідоутворення – ознаки шуканого сліду – технічні прийоми його виявлення.

Оскільки криміналістика вивчає злочин з позиції утворюваних злочином слідів та їх комплексів, уявляється апріорним судження про те, що різноманітність видів злочинів породжує особливості протікання злочинної події, а, отже, й особливості локалізації слідів, їх специфічного відображення в матеріальній обстановці. Відповідно перелік елементів та їх зміст будуть відрізнятися. С. І. Коновалов у своїй роботі зазначає: «Вивчення злочину в аспекті утворюваних ним слідів визначає специфіку криміналістичного підходу... Вважаємо, що саме з позицій відповідності елементів вимозі фіксувати, узагальнювати, а значить, – містити слідову інформацію, й повинно вирішувати»

тись питання про структуру криміналістичної характеристики злочинів, про її елементний склад»¹.

3. На виході типової моделі повинна міститися сукупна характеристика злочинця та суттєвих для розслідування обставин, а не окремі ознаки шуканої особи.

4. Правильна оцінка та використання модельної інформації. Наявність типової моделі не повинна вести до стереотипності криміналістичної діяльності. Тут у повній мірі мають бути задіяні евристичні можливості слідчого та спеціаліста, їх досвід, інтуїція, звернення до слідчої, експертної та судової практики.

Учені-криміналісти неодноразово доречно зазначали, що класифікаційні системи різних криміналістичних понять та категорій знаходять своє застосування в різних сферах процесу розслідування. Зокрема, класифікації предметів допомагають визначити доказове значення класифікованих об'єктів, їх роль у системі доказів, сприяють встановленню окремих обставин, що підлягають доказуванню, указують на методи дослідження об'єктів з метою вилучення інформації, що міститься в них тощо. Криміналістичні класифікації властивостей та ознак слугують цілям ідентифікації або дозволяють визначити напрям процесу доказування тощо².

Конкретизуємо коло практичних завдань, що мають вирішуватися подібним чином:

- сприяння слідчим, експертам і спеціалістам у пізнанні сутності та механізму злочинної діяльності, окремих видів кримінальних правопорушень, що виступають об'єктами їхньої професійної діяльності;
- забезпечення однакового застосування під час розслідування конкретних злочинів рекомендацій з проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, організаційних заходів;

---

¹ Коновалов С. И. Теоретико-методологические проблемы криминалистики : монография / С. И. Коновалов. – Ростов-на-Дону : РЮИ МВД России, 2001. – С. 81.

² Див.: Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – 2-е изд., доп. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – С. 53; Головин А. Ю. Криминалистические системы и классификации : вопросы практического применения / А. Ю. Головин // Вестник ТулГУ. Юридические науки. – 2014. – № 1. – С. 11.

- сприяння всебічному вивченню складних об'єктів, а також об'єктів, що мають суттєву новизну та з якими зрідка стикається слідчий, спеціаліст і експерт у процесі розслідування та дослідження;
- забезпечення однакового розуміння та застосування в слідчій та судовій практиці криміналістичних понять та термінів.

Основну інформаційну роль у розслідуванні злочинів відіграють положення кримінального процесу та кримінального права. Дані першої науки дозволяють точніше розробляти всі процесуальні особливості процесу доказування, меж, належності та допустимості отриманих доказів тощо. Дані ж другої важливі для формування криміналістичної характеристики злочину, розробки версій тощо.

Ураховуючи те, що зазначені ознаки, які використовуються для характеристики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, докладно розглянуто в юридичній літературі, ми вважаємо за доцільне зупинитися лише на деяких їх особливостях.

Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів залежно від *безпосереднього об'єкта посягання, особливостей предмета та способу правопорушення* можна поділити на такі групи:

- 1) злочини, що пов'язані з порушенням особливого правового режиму обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (передбачені ст.ст. 305, 307, 309–311, 320 КК України), тобто – *незаконний посів або вирощування снодійного маку чи конопель, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, збування, контрабанда, використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;*
- 2) злочини, що є суміжними з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (передбачені ст.ст. 306, 308, 312, 313, 317, 318, 319 КК України), тобто – *діяння, пов'язані із забезпеченням незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; незаконним заволодінням наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами, а також обладнанням, призначеним для їх виготовлення;*

- 3) злочини, пов'язані з уживанням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів (передбачені ст.ст. 314, 315, 316 КК України)¹.

Виходячи з тематики монографічного дослідження, особливий інтерес для вдосконалення практики використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів викликають діяння, пов'язані з *порушенням особливого правового режиму обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів*. Відмінна особливість цих злочинів полягає в тому, що предметами злочинних посягань виступають саме *наркотичні засоби; психотропні речовини; прекурсор; аналоги наркотичних засобів та психотропних речовин; снодійний мак і конопля*, а не будь-які інші предмети. Виділені кримінальні правопорушення мають:

- а) значний комплекс подібних з криміналістичної точки зору рис: подібні способи підготовки, учинення та приховування, схожі закономірності утворення слідів та слідових комплексів, місць їх концентрації. Знання таких особливостей дає можливість розробляти та впроваджувати в практичну діяльність алгоритми дій слідчого та осіб, які володіють спеціальними знаннями, а також відповідні алгоритми застосування спеціальних знань;
- б) комплексний характер і подібність завдань розслідування виділених видів злочинів, потребу систематизації дій, що виконуються для їх вирішення; подібну специфіку організації взаємодії слідчого з особами, які володіють спеціальними знаннями при їх розслідуванні.

Інші дві групи злочинів ми не розглядатимемо.

Криміналістична інтерпретація злочину як реального явища базується на його розгляді: по-перше, як відносно автономного конкретного випадку людської діяльності; по-друге, цілісного системного утворення, який має внутрішні та зовнішні зв'язки; по-третє, відображувальної (слідоутворюючої та слідосприймаючої) системи.

З криміналістичних позицій злочин може розглядатись як кримінальна ситуація, тобто як специфічна система матеріальних та соціально-психологічних умов, які утворюються індивідуальним

---

¹ Див.: Кримінальний кодекс України : зі змінами та доповненнями станом на 25 лютого 2014 року. – Х. : ООО «Одисей», 2014. – 232 с.

поєднанням елементів злочинної діяльності в тих просторово-часових рамках, у яких ця діяльність здійснюється суб'єктом злочину¹.

Це дає підстави І. І. Котюку слушно стверджувати: «З позицій сучасного розуміння, предметом криміналістики є закономірності утворення слідів злочинів, формування, дослідження, оцінки і використання доказів та їхніх процесуальних джерел, а також питання запобігання скоєнню злочинів»².

До основних ознак, які виражають криміналістичний аспект злочину, належать: способи та притаманні їм слідові комплекси, що характеризують предмет злочину, особу злочинця. Вони потрібні для реалізації пошукових, ідентифікаційних і тактичних завдань.

Для розробки методів розслідування найбільш повно та послідовно різні ознаки злочину використав Г. О. Густов. Йдеться про методи програмно-цільового, розумового моделювання, комплексного підходу. Криміналістичні ознаки елементів злочину виконують свою службову роль, забезпечуючи вирішення специфічних завдань:

- а) ідентифікація осіб (підозрюваних, обвинувачених тощо), знарядь, устаткування, інших об'єктів за їх властивостями, що відобразилися назовні у вигляді матеріальних та ідеальних слідів, а також їх комплексів;
- б) вибір виду, способу та заходу тактичного впливу (тактичне завдання);
- в) вибір НТЗ виявлення та фіксації слідів, які забезпечують зберігання інформації, що містять такі сліди.

Знання та врахування криміналістичних ознак дій, які вчиняє злочинець, також дозволяє:

- забезпечити виявлення та збір доказової інформації;
- використати ознаки дій для ідентифікації аналогічних злочинів та на їх основі об'єднувати розрізнені епізоди серії злочинів;
- перевіряти запідозрених осіб на причетність до вчинення злочинів, застосовувати характерні способи, засоби та технології³.

---

¹ Головин А. Ю. Дефиниция следственных ошибок / А. Ю. Головин // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2015. – № 1–2. – С. 3–18.

² Котюк І. Основи теорії судового пізнання. Ч. 1. Загальнотеоретичні аспекти : навчальний посібник для студентів юридичних факультетів / І. Котюк. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – С. 14.

³ Див.: Густов Г. А. Моделирование в работе следователя : учебное пособие / Г. А. Густов. – Ленинград, 1988. – 176 с.

Правильне визначення виду та послідовності застосування НТЗ запобігає втраті інформації при роботі зі слідами та провадженні судових експертиз.

Отже, у процесі діяльності спеціаліста та експерта можуть використовуватися не тільки класифікації, але й інші за своїм характером криміналістичні системи. Якість розслідування визначається не тільки грамотною кримінально-правовою кваліфікацією злочину, але й ефективним збиранням слідчим з використанням спеціальних знань та НТЗ доказової та іншої криміналістично значимої інформації про нього. У процесі збирання такої інформації слідчий та спеціалісти, які залучаються до розслідування, спираються на розроблені криміналістичною наукою системи типових даних про певний вид злочинів, що визначаються терміном «криміналістична характеристика»^{*}, значущість якої у наукових працях показали Г. А. Густов¹, М. П. Яблоков та інші вчені. М. П. Яблоков з цього приводу зазначив: «Дані криміналістичних характеристик окремих видів злочинів визначають основу розробки класифікаційних систем методичного характеру»².

Криміналістична характеристика є важливим пізнавальним інструментом у розслідуванні досліджуваних нами злочинів. Вона містить інформацію, у якій визначена діяльність як органів досудового розслідування зі збору, перевірки, оцінки доказів для встановлення обставин, що підлягають доказуванню, так і підрозділів й окремих осіб, які залучаються для техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення цього процесу.

Для того, аби встановити всі обставини вчиненого злочину та створити його мисленеву модель, у якій буде відображена криміналістично значуща інформація, будуть використані такі засоби збирання доказів: слідчий огляд, допит, обшук, судові експертизи.

У процесі розгляду криміналістичної характеристики в науковому та практичному аспектах помічено, що вона, з одного боку, повинна

---

* Уперше термін «криміналістична характеристика злочинів» був використаний О. Н. Колесніченком (Див.: Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. Н. Колесниченко. – Харьков, 1967. – С. 9.)

¹ Див.: Густов Г. А. Моделирование в работе следователя : учебное пособие / Г. А. Густов. – Ленинград, 1988. – 176 с.

² Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования: история, современное состояние и проблемы : монография / Н. П. Яблоков. – М. : Норма – Инфра-М, 2016. – С. 113.

бути базою для вироблення типологічних положень методики розслідування, а з іншого – слугувати орієнтиром для особи, яка веде розслідування, при виборі відповідного варіанта застосування цих положень у конкретному кримінальному провадженні. Маючи узагальнені дані про обставини вчинення певної групи злочинів, базуючись на їх стабільності, слідчий подумки розповсюджує їх на певну ситуацію. Отже, використовується метод екстраполяції науково-правової прогностики, суть якого полягає в перенесенні на майбутню лінії розвитку того чи іншого явища, закономірності якого в минулому достатньо відомі. Прогноз є невід’ємною частиною науки, адже без цієї функції вона взагалі втрачає сенс. Використання методу екстраполяції при розслідуванні злочинів передбачає знання типових особливостей (приймів, способів) їх учинення в минулому, знання закономірностей їх змін, що ґрунтуються на аналізі та узагальненні практики.

Таким чином, на зміну ознакам, що засновані на інтуїції слідчих, практичному та життєвому досвіді, загальному кругозорі й, нарешті, на здоровому глузді, або на аналогії, тобто зіставленні конкретного випадку з подібними явищами минулого, приходять надійні наукові прогнози, які дозволяють зі значним ступенем достовірності передбачати якісні зміни досліджуваних прийомів і способів вчинення злочинів¹.

Однією з характерних ознак системи виступає її здатність бути як структурно-цілісне утворення щодо інших об’єктів зовнішнього середовища. У цьому випадку такими об’єктами будуть інші категорії та поняття сучасної криміналістики.

Через це особливої уваги заслуговує співвідношення понять механізму злочину та його криміналістичної характеристики. Їх спорідненість є очевидною. В обох випадках вони фіксують результат наукового абстрагування злочинної діяльності. Водночас розуміння цих явищ ускладнено через подібність внутрішньої структури розглядуваних понять.

Щодо цього конструктивною видається позиція О. Ю. Головіна, який вважає, що механізм злочину повинен виступати об’єктом наукового дослідження, результатом якого стане формування криміна-

---

¹ Див.: Сенчик Н. А. Криминалистическая характеристика преступлений / Н. А. Сенчик // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1983. – Вып. 26. – С. 29.

лістичної характеристики¹. Відомо, що закономірності механізму злочину входять до предмета криміналістики. Не ув'язавши поняття криміналістичної характеристики з поняттям механізму злочину, майже неможливо визначити суть та призначення криміналістичної характеристики, її відмінність від інших аспектів дослідження злочину. Криміналістична характеристика злочину містить відомості, отримані як наслідок пізнання криміналістикою цих закономірностей на різних рівнях, у цьому й виявляється загальнонаукове значення вчення про криміналістичну характеристику злочину.

Результати дослідження численних точок зору вчених показали, що механізм злочину характеризується такими суттєвими ознаками:

- являє собою процес розвитку (динаміку) події;
- між його матеріальними елементами відбувається взаємодія;
- зумовлює виникнення носіїв криміналістично значущої інформації, серед яких утворення слідів.

Структура механізму події в загальному вигляді може бути представлена як взаємодія його матеріальних підсистем: учасники події, предмет, знаряддя (засоби) та місце події.

Під час учинення злочину його учасники, матеріальні об'єкти, матеріальна обстановка тощо взаємодіють один з одним, змінюючись у результаті. Така взаємодія приводить до утворення слідів, які містять інформацію про самий злочин та його учасників.

Кожна підсистема механізму розслідуваної події та кожен елемент у його підсистемах повинен розглядатися не ізольовано, а як елемент механізму події (об'єкт, який або залишив слід на іншому об'єкті, або як об'єкт, на якому залишився слід).

Інформація про механізм розслідуваної події може відображатись у зміні положення об'єкта, його переміщенні, виникненні матеріально-фіксованих слідів як результату взаємодії об'єкта та середовища, яке відображує, появі нових предметів на цьому місці тощо.

Потреба внесення до процесу судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, алгоритмів та програм діяльності спеціаліста й експерта інформації, що міститься в криміналістичній характеристиці злочинів відповідних

---

¹ Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / А. Ю. Головин. – М. : ЛексЭст, 2002. – С. 118.

категорій, обґрунтовується в працях С. Ф. Бичкової¹, С. І. Зернова², П. П. Іщенко³, В. О. Снеткова⁴, Т. М. Шамонової⁵ та інших учених-криміналістів. У більшості дисертацій, автори яких досліджують використання спеціальних знань у розслідуванні окремих видів злочинів міститься ця дефініція. Назвемо лише праці, захищені за останні роки. Це, зокрема, дисертації М. Ф. Бодрова⁶, П. Г. Вельша⁷, І. В. Веренича⁸, В. Р. Гайнельзянової⁹, І. Р. Куриліна¹⁰, О. О. Светличного¹¹.

¹ Див.: Аубакиров А. Ф. О методике экспертного анализа отдельных видов преступлений / А. Ф. Аубакиров, С. Ф. Бычкова // сб. науч. тр. КазНИИСЭ «Теоретические и практические вопросы судебной экспертизы». – Вып. 2. – Алматы, 1993. – С. 27; Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза : научные, организационно-правовые и методические вопросы : учеб. пособие / С. Ф. Бычкова. – Алматы : Аркаим, 2002. – 431 с.

² Див.: Зернов С. И. Технично-криминалистическое обеспечение расследования преступлений, сопряженных с пожарами : учебное пособие / С. И. Зернов. - М. : ЭКЦ МВД России, 1996. – С. 34.

³ Див.: Іщенко П. П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальный и криминалистический аспекты) / П. П. Іщенко. – М. : «Юридическая литература», 1990 – 158 с.

⁴ Див.: Снетков В. А. Основы деятельности специалиста экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел : учебное пособие / В. А. Снетков. – М. : ГУ ЭКЦ МВД России, 2001. – 72 с.

⁵ Див.: Шамонова Т. Н. Особенности участия специалиста-криминалиста в расследовании преступлений против личности : учебное пособие / Т. Н. Шамонова, Л. П. Уалерианова, Т. В. Стегнова. – М. : ЭКЦ МВД России, 1996. – С. 4–5.

⁶ Див.: Бодров Н. Ф. Использование специальных знаний при расследовании взяточничества и других проявлений коррупции в сфере образования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Криминалистика; судебно-экспертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность» / Н. Ф. Бодров. – М., 2013. – 24 с.

⁷ Див.: Вельш П. Г. Особенности применения специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений, связанных с нарушением авторских и смежных прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / П. Г. Вельш. – Владимир, 2012. – 22 с.

⁸ Див.: Веренич И. В. Использование специальных знаний в процессе расследования преступлений, совершенных в сфере строительства, эксплуатации зданий и сооружений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / И. В. Веренич. – М., 2010. – 27 с.

⁹ Див.: Гайнельзянова В. Р. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с нарушением правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / В. Р. Гайнельзянова. – Челябинск, 2012. – 26 с.

¹⁰ Див.: Курилін І. Р. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / І. Р. Курилін. – К., 2007. – 16 с.

¹¹ Див.: Светличный А. А. Использование специальных знаний при расследовании убийств по найму : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Криминалистика; судебно-экспертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность» / А. А. Светличный. – Тула, 2014. – 326 с.

Наприклад, система загальної теорії судової експертизи представлена С. Ф. Бичковою такими розділами:

- методологічні основи загальної теорії судової експертизи;
- експертна техніка;
- експертна тактика;
- методика експертного аналізу окремих видів злочинів (подано типові завдання, що виникають у процесі розслідування злочинів певного виду, форми використання спеціальних знань залежно від виду злочинів)¹.

Доцільність внесення розділу «Методика експертного аналізу окремих видів злочинів» була піддана сумніву Т. В. Авер'яною², Р. С. Белкіним, Ф. М. Джавадовим, О. Р. Росинською, які, зокрема, зауважили, що експерт не займається аналізом видів злочинів³. Проте Т. В. Авер'янова залучила до системи загальної теорії судової експертизи теорію експертного прогнозування, положення якої можуть бути ефективно використані для розробки та прийняття попереджувальних щодо можливих способів вчинення злочинів заходів технічного та організаційного характеру, вихідним матеріалом яких є криміналістична характеристика злочинів⁴.

Розроблена система рекомендацій із застосування спеціальних знань щодо розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів не дає, та, утім, й не може надати всіх порад при організації такого процесу в розслідуванні кожного злочину, через що вони не можуть виступати у формі категоричних команд, котрі унеможливають творчу основу. Водночас саме таке наукове методичне підґрунтя є базою техніко-криміналістичного й судово-експертного забезпечення розслідування та профілактики злочинів.

---

¹ Див.: Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза : научные, организационно-правовые и методические вопросы : учеб. пособие / С. Ф. Бычкова. – Алматы : Аркаим, 2002. – С. 27.

² Див.: Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза : курс общей теории / Т. В. Аверьянова. – М. : Норма, 2009. – С. 60–62.

³ Див.: Россинская Е. Р. К вопросу о современной концепции судебной экспертологии / Е. Р. Россинская // Теория та практика судової експертизи та криміналістики. – 2014. – № 13. – С. 210–220.

⁴ Див.: Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза : курс общей теории / Т. В. Аверьянова. – М. : Норма, 2009. – С. 60–62.

Основу кожної раціональної схеми, алгоритму пошуку слідів на місці події складають вихідні дані про характеристику події злочину. Технічні засоби не можуть застосовуватися без урахування особливостей, пов'язаних зі специфікою певного злочину, а рекомендації з цього питання, розроблені на основі досвіду слідчої роботи, без сумніву, підвищують ефективність їх використання. До того ж особливості застосування технічних засобів визначаються предметом доказування та видом злочину¹.

Отже, у процесі розслідування злочину важливим є правильний вибір науково-технічних засобів, що будуть застосовуватись. Він зумовлений низкою обставин, серед яких слід виділити:

- 1) слідчу ситуацію;
- 2) слідчу (розшукову) дію, що проводиться;
- 3) внутрішнє переконання суб'єкта розслідування;
- 4) нормативно-правове регулювання;
- 5) технічну оснащеність правоохоронного органу та можливість своєчасного отримання конкретних технічних засобів.

Зауважимо, що на сьогодні дискусійним питанням учення про криміналістичну характеристику злочину залишається визначення структури елементів, що її утворюють. Останнім часом неодноразово використовувалися спроби узагальнення наявних у криміналістичній літературі точок зору щодо цього.

З огляду на викладене ми цілком підтримуємо позиції О. Ю. Головіна та В. М. Шевчука, які вважають, що структура криміналістичної характеристики злочину у своїй основі повинна відповідати структурі досліджуваної злочинної діяльності, містити блоки типових відомостей про різні елементи механізму вчинення злочину, взаємозв'язки та взаємозалежність між ними².

---

¹ Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / А. Н. Васильев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С. 57; Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений : теоретические основы / В. Е. Корноухов. – М. : НОРМА, ИНФРА-М, 2012. – С. 134.

² Див.: Головин А. Ю. Криминалистическая характеристика преступлений как категория современной криминалистики / А. Ю. Головин // Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. – 2012. – №. 1–2. – С. 51; Шевчук В. «Криміналістичний фантом» чи реальність (ще раз про криміналістичну характеристику злочинів) / В. Шевчук // Юридична Україна – 2003. – № 3. – С. 20.

Результати аналізу спеціальної літератури доводять, що для успішного виконання завдань спеціалісти під час участі в слідчих (розшукових) діях у кримінальних провадженнях, пов'язаних зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів повинні мати необхідні уявлення про:

- предмет злочинного посягання;
- спосіб вчинення злочину та засоби, які при цьому застосовуються;
- систему слідів (слідових комплексів), що утворюються при підготовці, вчиненні та прихованні злочинів.

Потреба відображення типових відомостей про механізм злочину в криміналістичній характеристиці покликана продемонструвати насамперед діяльнісний, технологічний бік злочину. Як слушно зазначив М. П. Яблоков, відомості про механізм злочину в криміналістичній характеристиці злочину являють собою систему даних, що описують часовий, послідовний, динамічний порядок зв'язку окремих етапів, обставин, факторів підготовки, вчинення та приховання слідів злочину, які дозволяють відтворити технологічну картину процесу його вчинення¹.

Продемонструємо висловлене на прикладі доцільності вивчення способу вчинення злочину.

Використання злочинцями ресурсів мережі Інтернет, електронних платіжних систем, засобів мобільного зв'язку значно знижує ризик бути затриманими в момент збуту, через що на сьогодні активно застосовуються нові – так звані безконтактні способи збуту наркотичних засобів, сутність яких полягає в тому, що між продавцем та покупцем виключений будь-який фізичний контакт. Це суттєво ускладнює використання співробітниками оперативних підрозділів класичних методів виявлення та документування злочинів, пов'язаних із незаконним збутом наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів.

Слід звернути увагу на механізми, які дозволяють користувачеві вчинювати протиправні дії в мережі Інтернет на умовах анонімності.

---

¹ Див.: Криміналістика : курс лекцій / Н. П. Яблоков. – М. : НОРМА, ИНФРА-М, 2000. – С. 17.

Так, широко розповсюджене програмне забезпечення Tor (The Onion Router) через мережу проміжних комп'ютерних засобів, які належать користувачам мережі в інших країнах, забезпечує анонімність користувача в мережі Інтернет, захищає його від аналізу та прослуховування його трафіку, приховує IP-адресу використовуваного технічного пристрою та, відповідно, його фізичне місцезнаходження. Названі властивості досягаються за рахунок багаторівневого шифрування трафіку, що передається для декількох довільно обраних вузлів мережі Tor та послідовної трансляції через ці вузли до користувача. Є очевидним, що функціональні можливості Tor та йому подібних програмних продуктів лишає представників правоохоронних органів можливості виявляти віртуальні сліди, які утворюються злочинцями при використанні ресурсів мережі Інтернет.

Результати аналізу спеціальної літератури та слідчої практики показали, що безконтактний збут наркотичних засобів організований зазвичай наступним способом. На створеному злочинцями ресурсі в мережі Інтернет розміщується реклама пропонованих для реалізації наркотичних засобів (форма подачі матеріалу може бути завуальованою). Тут же вказуються способи оплати «товару». Споживачеві пропонується відправити замовлення з зазначенням виду та кількості речовини, яку він бажає придбати, з використанням SMS-повідомлень, ICQ, електронної пошти або через ресурси соціальних мереж. При отриманні замовлення один з учасників злочинної групи, який виконує функції диспетчера Call-центру, надсилає повідомлення-відповідь покупцеві з вказівкою суми та способу сплати, яку може бути здійснено через електронні платіжні системи (Webmoney, Яндекс-гроші, QIWI тощо) або через пересилання кодів карт сплати послуг мобільного зв'язку. Після здійснення платіжної транзакції покупцеві відсилається повідомлення з інформацією про місце знаходження схованки з наркотиками. В окремих випадках після сплати грошей злочинці надсилають покупцеві посилку з придбаною речовиною поштою або кур'єрськими службами на адресу, зазначену в заявці.

Приховуючи сліди протиправної діяльності, злочинці використовують спеціальні прийоми, які приховують інформацію про фактичні адреси їх мережевої активності, а мережеві ресурси створюють на

серверах, розмічених у різних країнах. Здійснення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій щодо доступу до таких комп'ютерів може викликати ускладнення, оскільки обчислювальна система знаходиться в межах юрисдикції іншої держави. У таких випадках для виявлення злочину нерідко є потрібним використання складних механізмів взаємодії правоохоронних органів різних держав. Усе це призводить до ускладнення в міжнародному масштабі правових та технічних проблем, пов'язаних з виявленням та ідентифікацією злочинців. Звичайно, ефективне реагування на злочинні дії вказаних формувань неможливе без певного коригування його методів. Основне завдання полягає в тому, щоб за виявленими на мережевих ресурсах відомостями про злочинну діяльність із розповсюдження наркотичних засобів встановити джерело протиправної активності та його місце розташування. За таких умов суттєво підвищується роль спеціальних знань та засобів оперативної техніки.

Це дозволяє мати доступ до інформації, яка передається в з'єднанні та (або) повідомленні електрозв'язку абонентів, інформації про місцезнаходження радіоелектронного засобу, відносно якого проводиться НС(Р)Д; встановлювати постійну IP-адресу, IP-адресу, яка встановлюється по масці, ім'я облікового запису користувача, яке використовується для ідентифікації користувача послуг зв'язку при доступі до мережі передачі даних та телепатичним послугам зв'язку, електронну поштову адресу сервісів, які не використовують засоби захисту інформації, включаючи криптографічні, телефонний номер користувача (того, який визивається та (або) того, який визиває), ідентифікатор абонентської телефонної лінії, який використовується для ідентифікації користувача послуг зв'язку при доступі до мережі передачі даних та телепатичним послугам зв'язку з передачі даних для цілей передачі голосової інформації, міжнародний ідентифікатор абонента мережі рухомого зв'язку (IMSI), міжнародний ідентифікатор мобільного обладнання (IMEI), унікальний ідентифікатор обладнання мереж передачі даних (MAC-адресу), ідентифікатор служб обміну повідомленнями (включаючи ICQ), мобільний ідентифікаційний номер мобільної абонентської радіостанції (MIN) тощо.

На початковому етапі виявлення розглядуваного виду злочинів особливого значення набуває пошук первинної інформації в мережі Інтернет та її перевірка, проведення яких передбачає наявність в оперативного співробітника спеціальних знань та вмінь. Для виявлення інформації насамперед використовується пошук за інформаційними ресурсами Інтернет із застосуванням різного роду пошукових систем (типу Google, Yandex, Rambler тощо). У процесі виявляються сайти, пов'язані зі злочинними організаціями, а також інформаційні ресурси, що містять заборонену до розповсюдження інформацію. За результатами пошуку вживаються заходи зі встановлення осіб організаторів таких сайтів. Проте використання лише такого підходу не може забезпечити достатньої ефективності інформаційного пошуку в кіберпросторі, оскільки в ньому існують великі закриті для пошукових серверів зони, які можуть використовуватися з деструктивною метою (зокрема й для розповсюдження наркотиків). Одним з перспективних напрямів інформаційного пошуку в мережевому інформаційному просторі став Інтернет-моніторинг, що являє собою комплексну систему спостереження за станом кримінальних процесів у мережевому соціальному середовищі, спрямовану на збір, оброблення та аналіз інформації про явища кримінального змісту. Основні напрями цього моніторингу, здатні забезпечити високу інтенсивність надходження криміналістично значущої інформації такі:

- а) автоматизований пошук мережевих інформаційних ресурсів, що містять заборонену до розповсюдження інформацію;
- б) вивчення виявлених мережевих ресурсів, пов'язаних з діяльністю злочинних груп;
- в) спостереження за закритими для загального доступу місцями мережевого спілкування кримінальної спрямованості.

Після виявлення ресурсів, через які організовано збут наркотичних засобів, важливо забезпечити встановлення контакту з продавцями (диспетчером), способів зв'язку з ними та особистих даних, серед яких номери мобільних телефонів, електронних гаманців, банківських рахунків тощо. Наведення довідок дозволяє встановити осіб, на яких вони зареєстровані, зібрати максимальну кількість інформації про них. Важливо вжити заходів до визначення фізичного місцезнаходження пристроїв, за допомогою яких злочинці здійснюють

вихід у мережу Інтернет, а також їх MAC-адреси. Подальші дії пов'язані із застосуванням усього комплексу засобів та методів, що підтвердили свою ефективність у протидії наркозлочинності¹.

Так, за описаною вище схемою безконтактного збуту наркотичних засобів у 2014 році на території м. Луганська працювала ціла родина з трьох осіб. Споживач надсилав збувальникам ПМЗ зі спеціальними кодовими словами, отримавши «зашифровану» відповідь, через термінал за системою електронного гаманця перераховував грошові кошти на вказаний особою, яка організувала збут, номер. Після підтвердження про зарахування коштів покупцеві надсидалося повідомлення з вказівкою місця, де знаходиться схованка з наркотичним засобом. Електронні кошти в подальшому переказувалися на банківській рахунок, а через банкомати знімалася готівка. Для конспірації номер мобільного телефону та номер банківського рахунку оформлювалися на сторонніх (підставних) осіб. Злочинна діяльність цієї групи була нейтралізована в результаті проведення цілого комплексу негласних слідчих (розшукових) дій².

Наведений приклад безконтактного способу збуту наочно демонструє необхідність його вивчення та врахування при розслідуванні подібних кримінальних правопорушень: потребу в залученні для проведення допиту підозрюваних спеціаліста відповідного профілю для вирішення тактичних завдань розслідування. У таких випадках, крім традиційних запитань допитуваної особи, пов'язаних з моментом виникнення умислу на збут, підготовчими діями, видом, масою, вартістю наркотичного засобу, що збувається, додається цілий комплекс інших запитань щодо обставин, які підлягають вста-

---

¹ Див.: Ишин А. М. Современные проблемы использование сети Интернет в расследовании преступлений / А. М. Ишин // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2013. – Вып. 9. – С. 116–123; Поляков В. В. Криминалистические особенности бесконтактного способа совершения наркопреступлений / В. В. Поляков, М. В. Кондратьев // Известия Алтайского государственного университета. – № 2 (86). – Том. 1. – 2015. – С. 83–86; Шебалин А. В. Особенности этапа предварительной проверки материалов о незаконном сбыте наркотических средств, совершённым бесконтактным способом / А. В. Шебалин // Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями : материалы тринадцатой международной научно-практической конференции. Часть 1. – 2015. – С. 150–154.

² Див.: Вирок Артемівського районного суду м. Луганська від 25.02.2014 № 4355/702/14-к.

новленню. Допомогти в їх визначенні може спеціаліст. Так, при допиті підозрюваного треба встановити:

- а) якими спеціальними знаннями у сфері високих технологій, що використовуються при збуті наркотичних засобів, володіє підозрюваний; з'ясувати спосіб та засоби розміщення пропозицій щодо придбання наркотичної речовини в мережі Інтернет або поширення цієї інформації серед невизначеного кола осіб;
- б) чи використовувалися «підставні особи» при реєстрації Інтернет-сайтів, активації акаунтів у соціальних мережах та Інтернет-месенджерах, відкритті банківських рахунків, знятті незаконно отриманих коштів тощо.

Отже, спосіб є тим пізнавальним засобом, який дозволяє навіть за неочевидними злочинами охарактеризувати злочинця та його діяльність у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Таке розуміння способу та його важливість у розслідуванні злочинів побічно відображено законодавцем у кримінальному процесі. Зокрема, як підстава для об'єднання в одному провадженні матеріалів досудових розслідувань, у яких не встановлено підозрюваних, наводяться достатні обґрунтування того, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами) (ч. 1 ст. 217 КПК України). У цьому випадку спосіб є тим засобом, який об'єднує такі неочевидні злочини.

Як спеціалісти та експерти можуть також залучатися співробітники СЕУ Міністерства юстиції України, навчальних закладів, наукових установ, які мають належну підготовку відповідно до специфіки завдань, що виникають у процесі розслідування. Окрім організаційних ускладнень їх залучення до участі в розслідуванні, вагомою проблемою є забезпечення достатнього рівня кваліфікації таких осіб. Факт того, що особа, яка бере участь у кримінальному провадженні як спеціаліст, має досвід роботи у відповідній галузі знань як такий ще не є гарантією, що, наприклад, огляд місця події, до проведення якого він залучений, буде ретельним та результативним, адже фахівець повинен мати спеціальну підготовку.

Для того, щоб забезпечити належний рівень використання спеціальних знань, доцільно:

- по-перше, підібрати найбільш кваліфікованих спеціалістів відповідного профілю для робочого контакту з ними;
- по-друге, організувати для осіб, які залучаються, навчання та стажування.

Важливе значення при цьому має щоденна робота з різними слідами, знання закономірностей утворення як окремих з них, так і їх комплексів. Співробітники судово-експертних установ звертають увагу слідчого на обставини, що мають значення для провадження, виявлені при вивченні слідів, предметів, документів, а також технічних засобів і знарядь, які могли використовуватися при вчиненні злочину.

Беручи участь у профілактичній діяльності, спеціаліст:

- визначає обставини, які на його думку, сприяли вчиненню злочину;
- висловлює пропозиції про можливості перевірки зібраних об'єктів за колекціями та інформаційно-пошуковими системами.

При висвітленні в спеціальній літературі питань участі спеціаліста у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів зазвичай висвітлюється його спільна зі слідчим робота при огляді місця події. До того ж, звісно, розглядається участь спеціалістів у галузі криміналістичної техніки. Проте, по-перше, коло слідчих (розшукових) дій у провадженнях розглядуваної категорії може бути значно розширеним, по-друге, видається за доцільне використовувати допомогу спеціалістів різного профілю (фаху) (у галузі ґрунтознавства, хімії, агрономії тощо), виходячи зі складності способів незаконного посіву та вирощування снодійного маку чи конопель, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, збуту, контрабанди, використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та потреби пошуку, виявлення й фіксації відповідних слідових комплексів, характерних для таких дій. Ці питання буде розглянуто в наступних розділах монографії.

Для спеціалістів та експертів як обізнаних осіб потрібна власна, така, що визначається межами їхньої компетенції, система відомостей про вид і місцезнаходження потенційних носіїв криміналістичної

інформації, які можуть бути виявлені та досліджені із застосуванням спеціальних знань.

Спеціалісти та експерти є компетентними в аналізі слідової картини, що відображає закономірності вчинення протиправних дій, пов'язаних із обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та наркотиковмісних рослин. Поряд із слідовими комплексами до криміналістичної характеристики повинні бути внесені й такі типові для злочинів різних категорій сліди як, наприклад, сліди рук, взуття, транспортних засобів сукупно з узагальненими відомостями про механізм їх утворення.

На підставі цих даних може бути вирішено питання про напрями пошуку підозрюваних та їхню перевірку на причетність до злочину тощо. Інструкція, розроблена на основі відповідної типової криміналістичної характеристики з вказівками, у яких напрямках слід працювати спеціалістові або експертіві, залученим до розслідування, значно спростила б завдання слідчого, який, звісно, стикається з певними труднощами при визначенні завдань спеціалістові, який бере участь у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, або при формулюванні питань експертіві у рамках відповідних експертиз.

Як уже зазначалось, злочини, пов'язані з порушенням *особливого правового режиму обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів* утворюють окрему групу діянь (передбачені ст.ст. 305, 307, 309–311, 320 КК України), яка має специфічну характеристику, що обумовлює особливість їх розслідування.

Під час виявлення та розслідування таких злочинів підлягають обов'язковому встановленню характеристики предмета протиправного посягання, а за допомогою отриманих відомостей з'ясовується решта ознак складу кримінального правопорушення.

З етимологічної точки зору предмет – це конкретна матеріальна річ, на яку спрямована діяльність людини. Особливість предмета злочинного посягання полягає в тому, що це слідосприймаючі та слідоутворювальні об'єкти, що індивідуалізують предмет у матеріальному світі.

Правильне й точне з'ясування предмета злочинного посягання дозволяє розмежувати один злочин від іншого, суміжного з ним. Певні ознаки предмета злочинного посягання можуть бути критерієм

визначення пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин одного й того самого злочину або впливати на ступінь тяжкості та кваліфікацію діяння.

Для аналізу пошукових ознак злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів набуває значення поняття предмета злочинного посягання.

Предметами злочинних посягань у злочинах, що нами досліджуються є – *речовини природного або синтетичного походження, препарати, природні матеріали, рослини, занесені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що підлягають контролю в Україні (далі – Перелік)*¹.

В Україні питання правового регулювання обігу наркотичних засобів регламентують понад 90 нормативних актів (як закони, так і підзаконні нормативні акти). Основними серед них є: Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» (далі – Закон № 60), Закон України від 15.02.1995 № 62/95-ВР «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», Закон України від 01.06.2000 № 1775-III «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 № 770 «Про затвердження Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2001 № 106 «Про затвердження порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів у лікувально-профілактичних закладах та установах», Порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів у державних і комунальних закладах охорони здоров'я України, затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 18.12.1997 № 356 тощо.

Поняття та ознаки наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів закріплено в Законах України «Про нарко-

---

¹ Див.: Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 06 травня 2000 року № 770 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/770-2000%D0>.

тичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» та «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів», у якому, зокрема, подано такі визначення:

- *наркотичні засоби* – внесені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними (наприклад, особливо небезпечними наркотичними засобами, обіг яких заборонено, визнані героїн, канабіс, кокаїновий кушт та кока лист, макова солома, опій та опій ацетильований; до наркотичних засобів, обіг яких обмежено, віднесено кодеїн, кокаїн, метадон, морфін, трамадол, а також ізомери, складні та прості ефіри та солі всіх перелічених засобів);
- *психотропні речовини* – це внесені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, природні матеріали, здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему або викликати порушення сприйняття або емоцій, або мислення, або поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними (наприклад, особливо небезпечними психотропними речовинами, обіг яких заборонено, визнані ЛСД, мескалін, ММДА, псилоцин; психотропними речовинами, обіг яких обмежено, є амфетамін, метамфетамін, сибутрамін; до психотропних речовин, обіг яких обмежено й стосовно яких допускається виключення деяких заходів контролю, віднесено барбітал, феназепам, а також солі всіх перелічених речовин);
- *аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин* – заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження, не внесені до Переліку, хімічна структура і властивості яких подібні до хімічної структури і властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких ці речовини відтворюють;
- *прекурсори наркотичних засобів і психотропних речовин (далі – прекурсори)* – речовини та їх солі, що використовуються при виробництві, виготовленні наркотичних засобів і психотропних речовин, внесених до Переліку (наприклад, до прекурсорів, обіг яких обмежено і стосовно яких встановлюються заходи контролю, віднесено ефедрин, псевдоефедрин, лізергінова кислота, ангідрид оцтової кислоти; прекурсорами, стосовно яких

встановлено заходи контролю, є ацетон, етиловий ефір, калію перманганат, сірчана та соляна кислоти, толуол, а також солі перелічених речовин)¹.

Усі наведені вище предмети (крім аналогів) передбачені Переліком, який складений відповідно до законодавства і міжнародних зобов'язань України та затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 № 770. Перелік складається з чотирьох Таблиць (Табл. I, II, III і IV), кожна з яких має список № 1 і список № 2, а Табл. I – ще й список № 3. Ці списки містять перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, обіг яких в Україні або взагалі заборонений (наприклад, списки № 1 і 2 Табл. I), або обмежений, але щодо якого встановлюються заходи контролю різного ступеня суворості.

Результати аналізу положень Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» (ч. 1 і 6 статті 10) свідчать, що діяльність, пов'язана з використанням наркотичних засобів і психотропних речовин, внесених до таблиць II, III Переліку, допускається лише для їх застосування в медичній практиці, науково-дослідній роботі чи з навчальною метою та інших цілях, передбачених цим Законом.

---

¹ Див.: Про обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів : Закон України від 15 лютого 1995 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>; Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними : Закон України від 15 лютого 1995 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>; Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 року № 770 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>; Про затвердження таблиць невеликих, великих і особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться в незаконному обігу : наказ Міністерства охорони здоров'я від 1 серпня 2000 року №188 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>; Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 4 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>; Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – 2-ге вид. – К. : «ВД Дакор», 2013. – С. 510-511.

Лікувально-профілактичні заклади та установи всіх форм власності здійснюють діяльність, пов'язану з придбанням, перевезенням, зберіганням, відпуском, використанням наркотичних засобів, психотропних речовин, занесених до таблиць II і III Переліку, та прекурсорів, внесених до таблиці IV Переліку, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Як впливає з п. 2 і п. 3 Постанови Кабінету Міністрів України від 07.02.2001 № 106, обіг наркотичних засобів, психотропних речовин (за винятком психотропних речовин, внесених до списку № 2 таблиці III Переліку) і прекурсорів, внесених до списку № 1 таблиці IV Переліку, здійснюється лише лікувальними закладами державної та комунальної форм власності за наявності в них ліцензії на провадження відповідного виду діяльності. Обіг психотропних речовин, занесених до списку № 2 таблиці III Переліку (крім роздрібної реалізації громадянам), а також обіг комбінованих лікарських засобів, до складу яких входять наркотичні засоби, занесені до списку № 1 таблиці III Переліку, психотропні речовини і прекурсори, занесені до списку № 1 таблиці IV Переліку, які не можуть бути добуті легкодоступним способом у кількості, достатній для зловживання ними, здійснюється лікувальними закладами всіх форм власності за наявності в них ліцензії на провадження відповідного виду діяльності.

Із застосуванням Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» з'явилися негативні тенденції у сфері виробництва низки важливих лікарських засобів через заборону використовувати в промисловості підприємствам недержавної власності сировину, що містить наркотичні чи психотропні речовини, для виготовлення на її основі препаратів, що не є наркотичними чи психотропними.

До таких препаратів належать: серцево-судинні – корвалол, корвалдин, теофедрин; протиепілептичні – клонозепан, глюферал, релінепсин, седативні – белатамінал (який, наприклад, виробляються з психотропної речовини фенобарбіталу).

«Щодо питання класифікації наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів і висвітлення окремих їх характеристик, слід відзначити, що єдиного універсального поділу цих речовин не існує. Аналіз спеціальної літератури показує, що неможливо

розробити єдину класифікацію наркотиків одночасно в межах однієї чи кількох наук, урахувавши при цьому всі особливості: зокрема, хімічну структуру, фармакологічну дію, клініко-терапевтичне застосування, ступінь загрози здоров'ю людини, вплив на психологічні процеси тощо. Тому в медицині, психіатрії, біології, фармакології, юридичних та соціологічних науках принцип поділу наркотиків відрізняється»¹.

Відповідно до Переліку² розрізняють:

1. *Наркотичні засоби:*

- а) особливо небезпечні, обіг яких заборонено (Таблиця I Список I);
- б) наркотичні засоби, обіг яких обмежено (Таблиця II Список I);
- в) наркотичні засоби, обіг яких обмежено, однак допускаються виключення деяких заходів контролю (Таблиця III Список I);
- г) рослини, що містять наркотичні засоби та психотропні речовини, обіг яких допускається для промислових цілей (Таблиця I Список III);

1.2. Речовини, не внесені до Переліку (аналоги наркотичних засобів).

2. *Психотропні речовини:*

- а) особливо небезпечні, обіг яких заборонено (Таблиця I Список II);
- б) психотропні речовини, обіг яких обмежено (Таблиця II Список II);
- в) психотропні речовини, обіг яких обмежено, однак допускаються виключення деяких заходів контролю (Таблиця III Список II);

2.2. Речовини, не внесені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (аналоги психотропних речовин).

3. *Прекурсори:*

- а) обіг яких обмежено і стосовно яких встановлюються заходи контролю (Таблиця IV Список I);
- б) прекурсори, стосовно яких встановлюються заходи контролю (Таблиця IV Список II).

---

¹ Див.: Прокопенко Н. М. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування незаконного збуту наркотиків : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Н. М. Прокопенко. – Харків, 2014. – С. 26.

² Див.: Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 06 травня 2000 року № 770 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/770-2000%D0>.

Залежно від галузей легального використання засобів та речовин, що включені до Переліку, розрізняють:

1. Наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, що використовуються в медицині (зокрема кетамін).

Кетамін – 2-(метиламіно)-2-(2'-хлорфеніл) – циклогексанону гідрохлорид.

Кетаміну гідрохлорид – білий кристалічний порошок зі слабким характерним запахом, що добре розчинюється у воді (1:4), етанолі (1:14) та метанолі (1:6), помірно розчинний у хлороформі, є практично нерозчинним у діетиловому ефірі та ацетоні.

Лікарські засоби, що містять у складі кетаміну гідрохлорид, випускаються під торгівельними назвами «Kalipsol» (Угорщина), «Ketaject» (Сполучені Штати Америки), «Ketalar» (Велика Британія), «Ketanest», «Ketaset», «Ketolar», «Vetalar» тощо. Форми випуску: 5-відсотковий розчин у ампулах по 2 мл та 10 мл, у пакуванні по 10 ампул, 10-відсотковий розчин у флаконах по 10 мл.

У нелегальному обігу кетамін також трапляється у вигляді порошкоподібної речовини білого кольору (жаргонні назви кетаміну: «К», «Кет», «Вітамін К»)¹.

2. Наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, що використовуються у ветеринарії (зокрема піперидин, ацетон).

3. Прекурсори наркотичних засобів і психотропних речовин, що використовуються у виробництві (серед яких ангідрид оцтової кислоти, соляна кислота).

4. Прекурсори наркотичних засобів, що використовуються в побуті (зокрема ацетон).

Залежно від технології виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, а саме: характеру сировини та способу її обробки, складності технології виготовлення в незаконному обігу є поширеними наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, виготовлені *саморобним, лабораторним або промисловим* способом:

1) із сировини природного походження (рослинної, тваринної або мінеральної – макова солома):

---

¹ Негрышев Д. В. Обобщение практики исследования кетаминов / Д. В. Негрышев // Криміналістичний вісник. – 2012. – № 1 (17). – С. 211.

- a) без проведення хімічних реакцій, способом механічної та/чи термічної обробки сировини (канабіс*) або способом виділення з неї наркотично активних компонентів;
  - б) способом термічної обробки сировини (напівсинтетичні наркотики – концентрат макової соломи);
- 2) зі штучної сировини (синтетичні наркотичні засоби) – (зокрема героїн). Саме синтетичні наркотичні засоби й психотропні речовини та їх похідні мають жаргонну назву «дизайнерські наркотики».

Для створення нових синтетичних психоактивних речовин виготовлювачі традиційно використовують уже добре відомий контрольований синтетичний наркотичний засіб або психотропну речовину. Далі модифікують їх хімічну структуру, отримуючи новий непідконтрольний наркотичний засіб або психотропну речовину, що має аналогічну чи навіть більшу психоактивну дію, аніж вихідна.

Зазначені модифіковані засоби поширюються під виглядом суміші для паління, ароматизації приміщень, інгібіторів росту рослин, солей для ванн, мультівітамінів тощо, до складу яких входять синтетичні речовини зовсім іншого призначення, не зазначеного на упаковці. Таке маскування є марним, оскільки вказані препарати є структурно подібними, лише дещо хімічно видозміненими та модифікованими продуктами найвідоміших наркотичних засобів та психотропних речовин. Вони з'явилися в незаконному обігу зовсім недавно, тому їх фармакокінетичні та токсикологічні властивості, вплив на організм людини і метаболізм належно ще не вивчені. Навіть докладних публікацій, доповідей та звітів щодо наукових досліджень таких речовин у світовій інформаційній мережі недостатньо, щоб аналітично дослідити й ідентифікувати подібні сполуки.

Широкий доступ населення до мережі Інтернет, у якій можна знайти методики синтезу багатьох САР, сприяє зростанню незаконного продукування як «традиційних» (амфетамін, метамфетамін, катинон, меткатинон), так і «нових» похідних амфетаміну¹.

---

* Канабіс (лат. – CannabisSativa) – індійська конопля.

¹ Вартузов В. В. Звіт про науково-дослідну роботу «Розроблення методики експертного дослідження амфетамінів» / В. В. Вартузов, М. В. Шалига, О. М. Барікова та ін. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2013. – 43 с.

Проілюструємо розвиток ситуації, що складається останніми роками, на прикладі тільки однієї групи нових синтетичних психоактивних речовин.

Так, на початку 2013 року в обігу на території Миколаївської області та в цілому в Україні з'явилася нова синтетична психоактивна речовина N-(адамтан-1-іл)-1-пентил-1H-індазол-3-карбоксамід (у мережі Інтернет більше відома як АСВМ(N)-018), яку на перший погляд можна розглядати як структурну модифікацію 3-адамтаноліндола ((адамтан-1-іл)(1H-індол-3-іл) метанона). Проте правила для віднесення її до похідних якого-небудь синтетичного наркотичного засобу або психотропної речовини, розроблені відповідно до правил хімічної номенклатури, щодо АСВМ(N)-018 застосовані бути не можуть унаслідок формування структури цього з'єднання на основі 1H-індазолного ядра та приєднання адамантильного фрагмента через амідну групу. У цей же період в обігу з'явилися й інші нові синтетичні психоактивні речовини на основі як 1H-індазолного, так і використаного раніше 1H-індольного ядра – АСВМ-018, АСВМ(N)- 018, АСВМ-2201, АСВМ(N)-2201. Скориставшись прогалинами законодавства, Інтернет-магазини вільно пропонували ці речовини «на пробу» та обіцяли знижки оптовим покупцям.

Отож є можливим піддавати аналізу намагання злочинців відносно речовин (груп речовин) у минулому та прогнозувати кримінальні правопорушення в майбутньому, використовуючи спеціальні знання та засоби криміналістики й судової експертології. Під час проведення експрес-аналізів та експертиз з'являється можливість визначення предмету злочину, тобто одного з елементів складу злочину та його криміналістичної характеристики. Визначення родової (групової) належності речовини дозволяє надати вірну кримінально-правову оцінку діянню та запланувати необхідний комплекс (алгоритм) заходів, направлених на закріплення слідів злочину. В практиці, як правило, проводяться хімічні, фізико-хімічні експертизи.

Ситуацію з обігу нових непідконтрольних синтетичних психоактивних речовин спрогнозувати нескладно. Вона буде змінюватися за такими напрямками:

- з'явлення в обігу нових хімічних сполук, структура яких утворена заміною (формальним заміщенням) структурних елемен-

тів та функціональних груп, не згаданих у тексті, а також структур, отриманих не заміщенням, а відщепленням водних атомів або функціональних груп;

- уведення до структури молекул наркотичних засобів та психотропних речовин фрагментів з числом атомів водню, яке перевищує загальне число вуглецевих атомів у вихідній хімічній структурі;
- синтез сполук, до структури яких входять такі елементи, які з точки зору хімічної номенклатури не можуть розглядатись як похідні підконтрольні речовини (наприклад, заміщені, гетероароматичні та гетероциклічні фрагменти або аліциклічні та ароматичні з карбоксильними групами та їх похідними).

Законодавче обмеження обігу найбільш поширених новітніх психотропних сполук реалізовано через унесення змін до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (постанови Кабінету Міністрів України від 31.05.2010 № 373 та від 05.01.2011 № 4), згідно з якими більшість синтетичних канабіноїдів, що було виявлено в незаконному обігу на території України, віднесено до списку 2 таблиці 1 «Особливо небезпечних психотропних речовин, обіг яких заборонено».

Синтетичними канабіноїдами іменують речовини, структурні особливості яких дозволяють пов'язувати їх з одним із відомих канабіноїдних рецепторів – CB_1 або CB_2 , – що є присутніми в клітинах людини. Рецептор CB_1 міститься переважно в головному та спинному мозку людини й відповідає за характерну фізіологічну та, особливо, психотропну дію канабісу, а рецептор CB_2 знаходиться здебільшого в селезінці та клітинах імунної системи й може мати імуномодельючий вплив.

Речовини із серії JWH-xxx були синтезовані в США професором John W. Huffman (звідси й позначення JWH) у науковій лабораторії університету в Клемсоні для вивчення біологічних властивостей аналогів ТГК. Про цю серію речовин у кінці минулого та початку нинішнього сторіччя опублікована значна кількість наукових статей і патентів США, присвячених їх синтезу та вивченню біологічної активності.

Речовини із серії CP та HU (Pfizer and Hebrew University (Israel) відповідно) було синтезовано раніше (60–80-ті роки XX сторіччя).

Роботи щодо вивчення біологічних властивостей цих речовин, а також синтезу нових аналогів, зокрема за структурою раніше отриманих речовин, тривають й на сьогодні.

Синтетичні канабіноїди впливають на CB_1 та CB_2 рецептори мозку людини за своїм загальним характером впливу на організм дуже подібні на ТГК, але можуть відрізнятися як за силою, так і за часом дії.

Так, JWH-18 за силою впливу переважає психотропні канабіноїди рослинного походження приблизно в п'ять разів (порівняно з ТГК). Ефективною є доза при палінні від 0,5 до 3 мг, при пероральному прийомі – від 3 до 10 мг. З відмінностей від ТГК також встановлено, що психоделічні ефекти при палінні JWH-18 настають відразу, тоді як у ТГК вони проявляються тільки через 10–15 хвилин.

За винятком ендоканабіноїдів, канабіноїди природного походження трапляються тільки в канабісі у вигляді таких хімічних з'єднань, як Δ^9 – тетрагідроканабінол та канабінол. Тоді як до синтетичних канабіноїдів, зазначених вище, можуть належати додаткові структурні сполуки, тобто аналоги та похідні сполуки, подібні до рецептора CB_1 та мають агоністичну або частково агоністичну активність, оскільки характерна для канабісу психотропна дія виявляється зазвичай за рахунок агоністичного стимулювання такого виду рецепторів.

З точки зору хімічної структури агоністи канабіноїдних рецепторів можна виокремити в такі основні групи:

1. Класичні канабіноїди.

Тetraгідроканабінол, інші хімічні сполуки, що є в канабісі, та структурно пов'язані з ними синтетичні аналоги, зокрема AM-411, AM-906, HU-210, O-1184.

2. Некласичні канабіноїди.

Циклогексилфеноли або 3-арилциклогексаноли, серед них CP-55,244, CP-55,940, CP-47,497 (і гомологи C6-9).

3. Гібридні канабіноїди.

Комбінації структурних особливостей класичних та некласичних канабіноїдів, зокрема AM-4030.

4. Аміноалкіліндоли, які можна додатково поділити на такі групи:

а) нафтоліндоли (зокрема JWH-015, JWH-018, JWH-073, JWH-081, JWH-122, JWH-200, JWH-210, JWH-398);

б) фенілацетиліндоли (серед них JWH-250, JWH-251);

- в) бензоілндоли (серед них правадолін, AM-694, RSC-4);
  - г) нафтилметилндоли (серед них JWH-184);
  - д) циклопропілндоли (серед них UR-144, XLR-11);
  - е) адамантоілндоли (серед них AV-001, AM-1248);
  - ж) індолкарбоксаміди (серед них APICA, STS-135);
5. Ейкозаноїди.
Такі ендоканабіноїди як анандамід (AEA) та їх синтетичні аналоги, зокрема метанандамід (AM-356).
6. Інші.
Інші охоплюють такі структурні види, як діарилпіразоли (зокрема Rimonabant®), нафтоїлпіроли (зокрема JWH-307), нафтилметиліндени (зокрема JWH-176) та індазолкарбоксаміди (зокрема APINACA)¹.

Проте на зміну цим забороненим речовинам наркоділки почали поширювати інші новітні «конструкторські препарати».

Вирішення означеної проблеми видається можливим через унесення до переліку контрольованих речовин усіх сполук певних класів (серед них похідних β-фенілетиламіну, фенілциклогексанолу, бензоілндолу, нафтоїлндолу, фенілфенолу та триптаміну), а також ізомерів, стереоізомерів, гомологів, метаболітів, складних і простих ефірів, раніше занесених до переліку сполук (за винятком речовин, свідомо виключених з нього)².

Наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги і прекурсори, поширені в незаконному обігу, також різняться за фізико-хімічними властивостями, зокрема:

- 1) залежно від *агрегатного стану та консистенції речовин* розрізняють:
  - а) тверді наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори (серед них сипкі та несипкі різновиди (речовини м'якої або щільної консистенції) – (ЛСД));

---

¹ Див.: Рекомендуемые методы идентификации и анализа агонистов рецепторов синтетических каннабиноидов в изъятых материалах : Руководство для использования национальными лабораториями экспертизы наркотиков / Организация объединенных наций. – Нью-Йорк, 2014. – 60 с. – Сведения доступны также по Интернету: http://www.unodc.org/documents/scientific/Synthetic_Cannabinoids_Manual_Russian.pdf.

² Див.: Вартузов В. В. Звіт про науково-дослідну роботу «Дослідження синтетичних канабіноїдів» / В. В. Вартузов, О. М. Барікова, О. О. Посільський. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2011. – С 8.

- б) рідкі наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори (у вигляді в'язких або рухомих рідин) – (кодеїн);
- в) газоподібні наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, прекурсори (закис азоту);
- 2) залежно від *здатності речовини розчинятися в органічних розчинниках* розрізняють:
  - а) розчинні (атропін сульфат);
  - б) нерозчинні наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори;
- 3) залежно від *фізичних властивостей речовин переходити в газоподібний стан*, поширені:
  - а) *леткі (ефір)*;
  - б) *нелеткі* наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори (толуол);
- 4) залежно від *характеру взаємодії речовини з рентгенівським випромінюванням* поширені наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори з:
  - а) високим рівнем поглинання рентгенівського випромінювання;
  - б) низьким рівнем поглинання рентгенівського випромінювання;
- 5) залежно від *ознак речовин, що характеризують їхню фізичну природу та структуру*, поширені:
  - а) речовини (субстанції), які:
    - складаються з одного хімічного елемента (не суміші);
    - є сумішшю речовин (розчини та суміші, що не утворюють розчину);
  - б) природні матеріали (подрібнені або не подрібнені);
- 6) залежно від *наявності сторонніх домішок та причин їх походження* поширені ті, що:
  - а) не містять побічних домішок;
  - б) містять побічні домішки та які:
    - додані злочинцем навмисно (зокрема для збільшення ваги або посилення дії наркотично-активних компонентів тощо);
    - виникли не з волі злочинця (сторонні домішки).

Наркотичні засоби, поширені в незаконному обігу, можна класифікувати й на основі інших підстав. У спеціальній літературі най-

більш сталою й придатною для вжиття заходів протидії правоохоронними органами незаконного обігу наркотичних засобів утвердилася диференціація наркотиків за їх впливом (фармакологічною дією) на організм людини. Відповідно до цієї класифікації заборонені до обігу речовини умовно поділяють на чотири групи:

- опіати та опіоїди;
- наркотичні засоби, отримані з рослини конопля;
- стимулятори (кокаїн, амфетамін та його похідні);
- галюциногени.

Опіатами називаються фізіологічно активні речовини (алкалоїди), які вилучаються з молочного соку рослини маку (опію). Це частини рослини мак (макова солома), а також виготовлений з них екстракт (екстракт макової соломи), виділені з опію наркотично активні алкалоїди (морфін, кодеїн, тебаїн); продукти ацетилювання (героїн, ацетильований опій); етилморфін; похідні морфіну, похідні кодеїну, бупренорфін тощо.

Молочний сік (опій) рослини мак снодійний (*Papaver Somniferum* L.) виділяють надрізанням незрілих коробочок маку. Мак снодійний поділяється на опійний та олійний підвиди через цільове сільськогосподарське застосування (селекцію опійного маку проводили для отримання опію, олійний мак отримували для виробництва олії). Обидва підвиди маку є однорічною рослиною, ареали проростання яких є в багатьох країнах.

На сьогодні нараховують більше 100 видів рослин роду макові (*Papaver* L.). Серед них є 10 видів (мак снодійний, мак щетинистий, мак східний тощо), які мають у складі до 50 алкалоїдів (наркотично активні алкалоїди опію – морфін, кодеїн, тебаїн, орипавін та ненаркотичні – наркотин, папаверин, а також наркотолін, ретикулін).

Морфін застосовують у фармацевтиці. У незаконному обігу його використовують для синтезу найбільш небезпечного наркотичного засобу – діацетилморфіну (героїну). Джерелом морфіну є молочний сік рослин маку (як опійний, так і олійний), що згорнувся.

Опій нелегально розповсюджують у вигляді мазеподібної речовини або грудочок твердої консистенції, колір – темно-коричневий, запах молочного соку, достатньо специфічний, який добре упізнається.

Набули розповсюдження й розчини, порошки та таблетки опію коричневого кольору. За допомогою нескладної хімічної реакції (обробки оцтовим ангідридом) з морфіну незаконно виготовляють його похідні, що мають небезпечну наркотичну активність. Ці похідні морфіну належать до напівсинтетичних опіатів (діацетилморфін). Макову соломку виготовляють із цілих або подрібнених частин рослини мак (крім зрілого насіння) будь-яких сортів, що вирізняються високим вмістом наркотично активних алкалоїдів опію (або одного з них). Її екстракт отримують виділенням з частин рослини мак наркотично активних алкалоїдів (рідка, смолоподібна або тверда речовина).

Морфін зустрічається в незаконному обігу в сольових формах (голчасті кристали або порошкоподібна речовина білого чи жовтого кольору). Слідчій практиці відомі випадки виявлення та вилучення зразків технічного морфіну (порошкоподібна речовина від білого до коричневого кольору).

Алкалоїд опію (кодеїн) отримують у вигляді дрібних кристаликів білого кольору без вираженого запаху.

Етил морфін – наркотичний анальгетик, що за фармакологічною дією близький до кодеїну.

Діацетильна похідна морфіну (героїн, діацетилморфін) є відомим та особливо небезпечним наркотичним засобом, що розрізняється за кольором та агрегатним станом. Залежно від виду солі (основа або гідрохлорид) діацетилморфін, який містить й природні домішки, фармакологічно активні добавки та фарбувальні речовини (барвники), може за кольором змінюватися від білого до темно-коричневого та чорного. Діацетилморфін (героїн) пахне оцтом і може бути у вигляді дрібнодисперсного порошку з вкрапленнями грудочок різної форми. Склад кримінальних зразків героїну варіюється від 0,1 до 27% (мас.) діацетилморфіну. Характерними домішками в героїні є 6-моноацетилморфін (0,1–10 % мас.) – продукт взаємодії оцтового ангідриду з морфіном чи гідролізного процесу діацетилморфіну та ацетилкодеїн (від 0,2 до 3% мас.).

Крім опіатів, відома ціла низка речовин, що відрізняються за структурою молекули від морфіну, але справляють подібний вплив на людину, опіоїди (фентаніл та похідні фентанілу). Найбільш небез-

печним наркотиком називають 3-метилфентаніл; його ізомер має наркотичну активність у 1000 разів сильнішу ніж героїн¹.

Значного поширення в незаконному обігу також набули наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, виготовлені з лікарських засобів та лікарських препаратів (аерозолі, брикети, гранули, драже, краплі, капсули, мазі, настоянки, порошки, розчини, лікарські збори, сиропи, суспензії, таблетки, екстракти, еліксири, емульсії, фармацевтичні субстанції тощо).

Поширені в незаконному обігу прекурсори поділяються на:

- 1) фармакологічні – початкова (вихідна) хімічна сировина, із якої виготовляються синтетичні наркотичні засоби чи психотропні речовини (список № 1 таблиці IV Переліку);
- 2) промислові – ті, що використовуються в процесі виготовлення природних напівсинтетичних та синтетичних наркотичних засобів чи психотропних речовин (список № 2 таблиці VI Переліку). У процесі виробництва або виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин промислові прекурсори використовуються як:
  - а) *реагенти* (речовини, що застосовуються при виготовленні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів);
  - б) *розчинники*².

Існують й інші критерії поділу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, що не мають криміналістичного значення й, отже, не розглядатимуться.

Проведене дослідження свідчить, що найбільшого поширення в незаконному обігу останніми роками набули наркотичні засоби природного походження, виготовлені саморобним способом з наркотиковмісних сортів рослин конопель (марихуана, гашиш, гашишна олія) та маку снодійного (опій, макова солома).

---

¹ Див.: Сидоренко О. А. Наркотические средства и алгоритм работы с ними на месте происшествия / О. А. Сидоренко, Д. В. Кайргалиев, Д. В. Васильев // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1-1. – Сведения доступны также по Интернету: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=19603>.

² Див.: Черноус Ю. М. Початковий етап розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями : навч. посіб. / Ю. М. Черноус, А. П. Сакаль. – К. : ВБ «Аванпост-прим», 2015 – С. 61.

Об'єкти, що найчастіше зустрічаються в експертній практиці є або безпосередньо гашишною олією або містять її. За способом отримання їх можна умовно поділити на три групи:

- 1) перша група – гашишна олія, отримана шляхом екстракції частин конопель органічним розчинником. Один з найбільш розповсюджених способів отримання гашишної олії цієї групи такий: частини рослини конопель, серед них і дрібно подрібнені, вміщують у закриту ємність, заливають розчинником та настоюють деякий час. Потім отриманий екстракт зливають (переважно в металевий посуд з широким дном) та чекають повного випаровування розчинника чи підпалюють для більш швидкого його видалення. Маслянисту речовину, яка залишилася (гашишну олію), надалі змішують або наносять на різні об'єкти (частіше змішують з тютюном або просочують цигарки). Отриманий таким способом препарат вживають через паління;
- 2) друга група – рослинні маси конопель, просочені певною мірою гашишною олією. У цьому випадку гашишна олія отримується способом екстрагування харчовими жирами рослинного або тваринного походження з подрібнених часток конопель. Типовим способом отримання об'єктів цієї групи є такий: подрібнені частини конопель кладуть на сковороду, додають харчові жири рослинного або тваринного походження та прожарюють, періодично помішуючи, упродовж певного часу. Отриманий таким способом препарат у вигляді «каші» вживають перорально. До того ж, для покращання смакових властивостей до нього додають різні підсолоджувачі (цукор, згущене молоко тощо). На експертизу зазвичай надходять розглядувані об'єкти у вигляді суміші рослинних часток, просочених гашишною олією;
- 3) третя група – молочні продукти, які містять гашишну олію. Основний спосіб отримання об'єктів цієї групи такий: подрібнені частини конопель кладуть у металевий посуд, заливають молоком та кип'ятять упродовж певного періоду часу. Отриманий таким способом молочний екстракт зціджують і також вживають перорально¹.

---

¹ Див.: Воронков Ю. М. Исследование гашишного масла (методические рекомендации) / Ю. М. Воронков, О. В. Тухканен // Теория и практика судебной экспертизы. – М. : РФЦСЭ при Минюсте России, 2013. – № 4 (32). – С. 89–90.

Серед психотропних речовин, поширених у незаконному обігу, переважають ефедрин та амфетамін, а серед прекурсорів – ацетон, ангідрид оцтової кислоти, сірчана й соляна кислоти.

Серед лікарських засобів, які найчастіше використовуються при виготовленні наркотичних засобів, психотропних речовин, переважають «Трайфед», «Торофун», «Терафлю», «Активфед», «Колдфлю», що містять у складі гідрохлорид псевдоефедрину, ефедрин та його структурні аналоги.

Порівняльний аналіз даних про види наркотичних засобів, психотропних речовин, що знаходяться в незаконному обігу, доводить відсутність сталості в їх структурі. Усе залежить від конкретного регіону країни, досліджуваного періоду та хімічних речовин і реагентів, які застосовуються при їх виготовленні.

Джерелами незаконного придбання та виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, які являють один із ключових елементів процесу їх обігу, найчастіше є:

- 1) розкрадання сировини та готової продукції з підприємств, що займаються культивуванням наркотиковмісних рослин або їх переробкою, фармацевтичним виробництвом;
- 2) розкрадання з установ, що здійснюють ліцензовану діяльність зі зберігання, обігу, реалізації та використання цих засобів (аптечні склади, аптеки, лікувальні, науково-дослідні та інші установи);
- 3) отримання в аптеках і лікувальних установах за підробленими чи незаконно виписаними рецептами;
- 4) незаконне вирощування маку, конопель або інших наркотиковмісних рослин з подальшим виготовленням із них готових до обігу наркотичних засобів і психотропних речовин;
- 5) заготівля рослин маку чи конопель у районах, де вони культивуються, або наявні значні території з дикорослими рослинами цих видів;
- 6) витяжка із наркотиковмісних лікарських речовин;
- 7) виготовлення синтетичних наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів способом органічного синтезу з хімічних речовин та прекурсорів;
- 8) доставляння контрабандою;
- 9) придбання способом купівлі, отримання в борг чи як засобу сплати послуг тощо.

Комплекс узагальнених (типових) відомостей про способи вчинення злочинів будь-якого виду виступає потрібним й важливим елементом його криміналістичної характеристики. Не є винятком і криміналістична характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Криміналістична наука протягом усієї історії займається вивченням способу вчинення злочину. Ще Ганс Грос у «Керівництві для судових слідчих...» присвятив цілий розділ (D «Про деякі злочини особливо») опису способів та прийомів вчинення таких злочинів, як завдання тілесних ушкоджень, крадіжки, шахрайства, підпали тощо¹.

У криміналістичній теорії сформовано вчення про спосіб вчинення злочину, його зміст, місце та призначення в розслідуванні злочинів. Сучасне розуміння способу вчинення злочинів тісно пов'язано з результатами наукових досліджень таких відомих учених-криміналістів, як Р. С. Белкін, Г. Г. Зуйков, В. О. Коновалова, О. Н. Колесніченко, В. П. Лавров, І. М. Лузгін, М. П. Яблоков, С. М. Зав'ялов та інші автори².

Зокрема, О. Н. Колесніченко та В. О. Коновалова слушно, на наш погляд, зазначали наступне: «ознаки способу займають особливе, домінантне місце в системі криміналістичної характеристики. Це пояснюється тим, що, по-перше, спосіб злочину певним чином детермінований, що дозволяє встановити взаємозв'язки елементів криміналістичної характеристики, та, по-друге, його ознаки вельми важливі для відшукування слідів злочину та самого злочинця»³.

З огляду на предмет дослідження, цікавою щодо криміналістичного значення способу вчинення злочину видається позиція Г. Г. Зуй-

---

¹ Див.: Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс. – Новое изд. перепеч. с изд. 1908 г. – М.: ЛексЭст, 2002. – 1088 с.

² Див.: Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 480 с.; Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / А. Н. Колесниченко // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / В. К. Лисиченко, В. И. Гончаренко, М. В. Салтевский и др.; под ред. В. К. Лисиченко. – К. : Выща школа, 1988. – С. 7–15; Яблоков Н. П. Структура способа совершения преступления как элемента его криминалистической характеристики / Н. П. Яблоков // Способы сокрытия следов преступления и криминалистические методы их установления. – М. : Академия МВД СССР, 1984. – С. 42–46; Гаврилин Ю. В. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений в понятиях и схемах : учебник / Ю. В. Гаврилин. – М. : Книжный мир, 2004. – 133–135.

³ Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Х. : Юрид. ин-т, 1985. – С. 22.

кова, який зауважує: «Дослідження способів вчинення злочинів у рамках науки криміналістики має значення не тільки для методики розслідування окремих видів злочинів, як це прийнято вважати, але й також для розробки та вдосконалення технічних прийомів ведення слідства»¹.

Криміналістика розглядає спосіб вчинення злочину як об'єктивну закономірність процесу утворення доказів, пізнання якої дозволяє створювати науково обґрунтовані засоби, прийоми та методи виявлення, фіксації та дослідження доказів. Спосіб вчинення злочину складається з комплексів взаємопов'язаних дій злочинця, що залишають у зовнішньому світі властиві йому сліди-відображення. Дії з підготовки щодо вчинення та приховування злочину, які входять у спосіб вчинення, перебувають у взаємозумовленому зв'язку між собою та з часом і місцем їх вчинення, з використанням тих або інших знарядь та засобів.

На сьогодні не викликає серйозних заперечень розуміння способу вчинення злочину як комплексу (системи) об'єктивно та суб'єктивно детермінованих дій з підготовки, вчинення, приховування злочину, що відповідають загальному злочинному задуму та досягненню мети.

Таким чином, виділення способів підготовки, вчинення та приховування злочину як самостійних елементів криміналістичної характеристики злочину дозволяє, по-перше, відобразити можливі варіанти злочинної поведінки особи, по-друге, більш предметно подати взаємовідображення кожного з видів способу один на одного та на інші елементи криміналістичної характеристики злочину.

Крім того, інформація про спосіб вчинення злочину може бути використання під час розслідування та профілактики розглядуваних діянь у цілях:

- реалізації положень ст. 91 КПК України, відповідно до якої спосіб вчинення кримінального правопорушення є однією з обставин, які підлягають доказуванню у кожному кримінальному провадженні;

---

¹ Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Г. Г. Зуйков. – М., 1970. – С. 10.

- формування вихідної моделі конкретних злочинів, злочинної діяльності всієї злочинної групи;
- створення пошукових моделей слідових комплексів для здійснення логічного аналізу механізму вчинення злочину при проведенні окремих невербальних та невербальних слідчих (розшукових) дій (огляду місця події, обшуку, в окремих випадках слідчого експерименту);
- вибору тактики проведення вербальних слідчих (розшукових) дій (допитів);
- формування та застосування криміналістичних обліків, інтегрованого банку даних та його складових тощо.

Результати проведеного емпіричного дослідження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів дають змогу охарактеризувати способи розглядуваних злочинів як переважно повноструктурні, тобто такі, що містять увесь комплекс дій злочинців з підготовки, вчинення та приховування слідів злочинного діяння, охоплюваний єдиним злочинним задумом.

У цілому незаконний обіг наркотичних засобів можна умовно поділити на три етапи.

Перший етап – виробництво наркотичних засобів або інше їх залучення до незаконного обігу (культивування наркотиковмісних рослин, збір та переробка наркотичної сировини, виготовлення напівсинтетичних та синтетичних наркотиків у підпільних лабораторіях, викрадення наркотичних засобів). Скажімо, виробництво героїну здійснюється за межами території України, переважно на території Афганістану та Пакистану.

Другий етап – транспортування наркотичних засобів з регіону виробництва в регіон споживання. Зазначимо, що способи перевезення є численними та різними. Найбільш прості з них: у речах, одязі, на тілі кур'єрів; більш складні: перевезення в банках з фарбою, котра відбиває запах наркотику та робить неможливим його виявлення спеціально навченими собаками; перевезення наркотичних засобів з використанням природних порожнин людини (наприклад, у шлунку) так званими «ковтателями» та інші.

Третій етап – розподіл партії наркотиків, яка надійшла, за регіоном споживання.

Способи вчинення злочинів виділеної нами групи досить різноманітні й містять у собі окремі сукупності протиправних дій певного спрямування.

Так, **культивування рослин снодійного маку та конопель** включає дії, пов'язані з їх *незаконним посівом та вирощуванням*.

Посів характеризується внесенням у відкритий (тимчасовий – закритий) ґрунт насіння цих рослин, висаджування придбаної або вирощеної розсади таких рослин. Доказове значення мають виявлені місця зосередження розсади, плантацій з посівами цих рослин, їх місцезнаходження, розміри, вид та кількість рослин, що вирощуються.

Вирощування охоплює дії з догляду за посівами (обробка міжрядь, розпушування землі, боротьба зі шкідниками і хворобами, знищення бур'янів, підживлення добривами, поливання, догляд за розсадою тощо) в домашніх умовах (у горщиках, спеціальних конструкціях – гроу та гідробоксах), теплицях, на земельних ділянках тощо. Характерними способами приховування незаконних посівів наркотиковмісних рослин є їх висівання в місцях вирощування сільськогосподарських культур (між насадженнями соняшника, кукурудзи, рапсу тощо), за межами населених пунктів, на важкодоступних ділянках лісових масивів, садівничих товариств тощо¹.

Так, у 2014 році в Миколаївській області виявили поле, засаджене рослинами коноплі. Кущі конопель прив'язували до стебел соняшника, тому рослин не було помітно. Відомо, що в природних умовах коноплі ростуть до двох-трьох метрів у висоту. Таких гігантів одразу видно. Аби подавити зростання рослини, наркоаграрії вдалися до хитрощів: усі рослини були доглянуті, кожна підв'язана до стебла соняшника.

У Миколаївській області коноплі вирощують, зокрема не тільки на полях, а й на земельних ділянках приватних домогосподарств серед овочів: помідорів, перцю, баклажанів.

Такому способу вчинення злочину притаманне утворення залишків рослинної сировини в місцях її вирощування та збирання (стебла, листя, суцвіття, пилок, головки маку тощо).

---

¹ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – С. 914; Чистова Л. Е. Расследование незаконного культивирования наркотикосодержащих растений : монография / Л. Е. Чистова. – М.: Юрлитинформ, 2015. – С. 26.

Незаконне виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів містить дії (серед них, рафінування, збільшення в препараті концентрації наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх переробку, але за винятком виробництва), у результаті яких одержують готові до використання та/або вживання наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги (наприклад, виготовлення опію способом екстракції з макової соломи). Залежно від виду сировини розрізняють незаконне виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин:

- а) із лікарських препаратів способом їх фільтрації під тиском, розкладання на елементи тощо;
- б) із рослин конопель та маку снодійного способом висушування, подрібнення, хімічної та термічної обробки, пресування, виготовлення екстрактів (настоянок);
- в) із рослин маку – зрізання головок маку, вилучення опію-сирцю, висушування та подрібнення зрізаних стебел і коробочок, виготовлення концентрату, ацетилюваного опію чи героїну, пресування тощо;
- г) хімічних речовин.

Виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів може здійснюватися:

- 1) за місцем проживання;
- 2) у гаражі;
- 3) на дачі;
- 4) на вулиці;
- 5) у хімічних лабораторіях:
  - а) легальних (що офіційно існують на державних чи недержавних підприємствах, в установах);
  - б) нелегальних стаціонарних (на підприємствах, у приватному житлі);
  - в) нелегальних пересувних (міні-лабораторії)¹.

---

¹ Див.: Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 4 (зі змінами, внесеними постановою від 18.12.2009 № 16) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>; Аксельруд Г. А. Экстрагирование (система твердое тело – жидкость) / Г. А. Аксельруд, В. М. Лысянский. – Л. : Химия, 1974. – 256 с.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» **під виробництвом наркотичних засобів, психотропних речовин** слід розуміти всі дії, пов'язані із серійним одержанням наркотичних засобів, психотропних речовин з хімічних речовин та/або рослин, включаючи відокремлення частин рослин або наркотичних засобів, психотропних речовин від рослин, з яких їх одержують¹.

Серійним одержанням у судовій практиці вважається виробничий процес, який передбачає отримання партій наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за відповідною технологією, стандартом, зразком². Деякі вчені ознаку серійності тлумачать як процес з використанням спеціального хімічного чи іншого обладнання, виробництво наркотичних засобів, психотропних речовин у пристосованому для цього приміщенні, партіями, у розфасованому вигляді³.

Виробництво та виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів визнаються закінченими злочинами з моменту фактичного отримання готових до вживання та іншого використання засобів або речовин.

На слушну думку О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка, критерій розмежування виробництва та виготовлення зазначених у ст. 307 КК України засобів і речовин недостатньо визначений, що породжує питання про те, як відрізнити виробництво, для якого згідно із законом притаманне серійне одержання наркотиків, від їх виготовлення у великому, особливо великому розмірі чи повторно. Оскільки виробництво може розглядатися як різновид виготовлення певних засобів і речовин, потреби у виокремленні цього поняття в КК України немає⁴. Іншої точки зору дотримуються М. П. Ведищев та Д. Ю. Гладишев, які вважають, що незаконне виготовлення відрізняється від

---

¹ Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15 лютого 1995 року № 60-95-ВР [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

² Дудоров О. О. Кримінальне право : навчальний посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк / за заг. ред. М. І. Хавронюка. – К. : Ваіте, 2014. – С. 730–731.

³ Див.: Ведищев Н. П. Незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов (вопросы квалификации, расследования, ОРМ, экспертизы) : монография / Н. П. Ведищев, Д. Ю. Гладишев. – М. : Юрлитинформ, 2016. – С. 71.

⁴ Дудоров О. О. Кримінальне право : навчальний посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк / за заг. ред. М. І. Хавронюка. – К. : Ваіте, 2014. – С. 731.

незаконного виробництва способом отримання, обсягом отримання та мірою готовності до вживання¹.

У спеціальній літературі існують різні точки зору щодо визначення поняття «підпільні нарколабораторії». Проте наявність визначення змісту поняття «підпільна нарколабораторія» має важливе значення не тільки для з'ясування сутності злочинів, пов'язаних з нею, їх правильної класифікації, відмежування від суміжних наркозлочинів, а також:

- розробки криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним використанням обладнання для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин;
- проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення підпільних нарколабораторій;
- розробки та вжиття заходів безпеки під час виявлення вказаного обладнання з нелегального обігу та фактів незаконного виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин;
- опрацювання питання щодо внесення доповнень до існуючого переліку обладнання, що використовується для виробництва, виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин та підлягає контролю, яке затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 05.03.2008 № 140.

Експерти юридичної служби Міжнародного комітету з контролю за наркотиками ООН зазначають, що підпільна нарколабораторія – це хімфабрика в мініатюрі. До того ж вони зауважили, що в лабораторіях такого типу може використовуватися як високотехнологічне обладнання (спеціальні нагрівальні прилади, конденсаційні трубки, колби для реакцій, різний лабораторний посуд тощо), так і звичайний кухонний посуд. Крім того, до комплексу лабораторного обладнання входять також прекурсори та різні реагенти, використовувані для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин.

Зважаючи на те, що в слідчій і судовій практиці допускалися помилки при визначенні обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, як предмета злочину, передбаченого ст. 313 КК

---

¹ Див.: Ведищев Н. П. Незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов (вопросы квалификации, расследования, ОРМ, экспертизы) : монография / Н. П. Ведищев, Д. Ю. Гладищев. – М. : Юрлитинформ, 2016. – С. 68.

України, Пленум Верховного суду України дав роз'яснення щодо цього. Під вказаним обладнанням слід розуміти апарати, пристрої, прилади, за допомогою яких ці засоби й речовини виготовляються (серед них, конденсаційна труба, випарник, генератор пари, прес, потрібні для виготовлення гашишу), чи окремі вузли, деталі відповідного агрегата (наприклад, насос для відсмоктування фільтра при перегонці опію). Водночас Пленум Верховного суду України зазначив, що використані для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів побутові предмети (кухонний посуд, млинок для кави, м'ясорубка тощо) обладнанням, призначеним для цієї мети, за змістом закону не визнаються. Не належать до зазначеного обладнання й такі предмети медичного призначення, як шприци, стандартні флакони для розфасування ліків, скляні відвідні трубки тощо¹.

Результати узагальнення експертної практики, яке провів В. В. Семенюк, свідчать про те, що як знаряддя здійснення незаконного виготовлення зазначених речовин використовується різна лабораторна техніка й посуд, зокрема для:

- екстракції – апарат Сокслета, призначений для видалення з витяжки наркотичних чи психотропних речовин з твердих тіл, ділильні воронки;
- фільтрації – воронки Бюхнера, воронки скляні, колби Вюрца, Клайзена, Бунзена, водострумний насос, масляний насос, а також паперові, скляні та ватні фільтри²;
- охолодження – холодильники з водяним чи повітряним охолодженням, кристалізатори;
- очищення – ротаційний випарювач з водострумним чи масляним насосом, кристалізатори, ділильні воронки, пристосування для фільтрації і нагрівання;
- синтетичних операцій – холодильники чи воронки з вітровим охолодженням, насадки скляні, перегінні колби, хлоркальцеві трубки, алонжі, термометри, колби конічні, круглодонні

---

¹ Див.: Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 4 (зі змінами, внесеними постановою від 18.12.2009 № 16) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>.

² Див.: Роганов С. А. Теория и практика расследования преступлений в сфере криминального бизнеса синтетических наркотических средств : дис. ... д-ра юрид. наук. : спец. 12.00.09 / С. А. Роганов. – СПб., 2005. – С. 69.

двогорбі, тригорлі й чотиригорлі, стакани хімічні скляні і порцелянові, прилади для нагрівання та перемішування.

Для перемішування вихідної сировини, з якої виготовляють напівсинтетичні чи синтетичні наркотичні засоби, психотропні речовини, застосовуються мішалки механічні чи електричні з підігрівом або без такого.

У процесі допоміжних операцій при виготовленні згаданих речовин вони використовуються для:

- зважування – ваги технічні, аналітичні і різновагові;
- збереження – прекурсорів і реагентів – холодильники, ексикатори;
- здрібнювання твердих речовин – ступки, товкачі.

Як додаткове устаткування використовуються також шланги, пробіркоутримувачі, штативи, вимірювальний посуд (мензурки, циліндри, колби, піпетки, склянки).

Таким чином, підпільна лабораторія з виробництва наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів – це приміщення, оснащене спеціальним обладнанням, за допомогою якого проводиться хіміко-технологічний процес екстрагування (виділення), перегонки, очищення або синтезу наркотичного засобу, психотропної речовини, їх аналога або прекурсорю з метою особистого вживання чи збуту іншим особам.

Непоодиноким до виробництва синтетичних наркотичних засобів на базах таких лабораторій залучаються кваліфіковані спеціалісти – хіміки, співробітники підприємств хімічної промисловості, науково-дослідних інститутів та вищих навчальних закладів.

Основними видами наркотичних засобів, що виробляються в лабораторних умовах, є ефедрон, метадон, наркотичні засоби амфетамінового ряду (амфетамін, МДМА, метамфетамін), нові види психоактивних речовин (спайси, які отримали свою назву за найменуванням розповсюдженої торгівельної марки «Spice»)¹.

Слід також зазначити, що період 2010–2011 років характеризується різким сплеском розповсюдження на території України широ-

---

¹ Див.: Корчагин О. Н. К вопросу о совершенствовании правовых механизмов борьбы с незаконными химическими лабораториями по производству наркотиков / О. Н. Корчагин, А. Н. Севрюков // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России. – 2015. – №2 (19). – С. 7–14.

кого спектру синтетичних сполук, які по суті є структурними аналогами раніше відомих наркотичних засобів та психотропних речовин, зокрема, так званих «синтетичних канабіноїдів».

Неабияка популярність цих речовин серед споживачів наркотичних засобів обумовлена насамперед їх доступністю на міжнародному ринку, оскільки на момент появи в більшості країн світу вони не були заборонені, а проведенням пропаганди (зокрема з боку Інтернет-магазинів) щодо їх «легальності» та «безпечності» (для подальшої реалізації) ніхто не займався. До того ж виробники декларували їх як суміші лікарських трав, приховуючи наявність психоактивних синтетичних сполук.

Вони реалізовувалися на території України під виглядом цілком легальних:

- «ароматизаторів приміщень» (типу «ладану»);
- «курильних сумішів» (так званих «спайсів»);
- «солей для ванн»;
- «засобів для підживлення рослин» тощо.

Торгівельні назви таких сумішів нараховують десятки різних брендів; поряд з різноманітними торговими марками трапляються також рослинні суміші, розфасовані в пакетики без будь-яких маркувальних позначень.

Для дослідження до експертних установ найчастіше надходили пакунки з надписами: «Afghan-mix», «Afghan incense», «Spice Ultra Strong», «Spice Diamond», «Spice Arctic Synergy», «Elvis», «Rajah», «Aromatic Incense», «Dream», «Smoke», «Mojo», «Gidra», «PINK», «KAZANTIP Legal», «AK-47 KALASHNIKOV», «Nirvana», «Tornado», «Goity», «Zombie», «House» та інші.

Зазвичай основу їх складають подрібнені речовини рослинного походження з пряним запахом, найчастіше м'яти, ванілі, гвоздики тощо.

Інші різновиди «спайсів» являють собою безформні (грудкоподібні) (іноді спресовані у вигляді паличок, таблеток тощо) пластичні речовини зеленого, темно-зеленого чи темно-коричневого кольору, іноді – з вираженим фруктовим запахом. Також трапляються в'язкі суміші, які складаються з дрібнодисперсної рослинної маси та в'язкого сиропу.

У процесі проведених експертних досліджень вилучених рослинних сумішів було встановлено, що їх фізіологічна активність обумовлена наявністю хімічних сполук, які не входять до складу рослин – так званих синтетичних канабіноїдів, що за своєю суттю є аналогами тетрагідроканабінолу¹.

Для виготовлення наркотичних засобів використовується комплекс обладнання, яке можна класифікувати за такими критеріями:

1) *первинне походження*:

- побутове (каструлі, тарілки, ложки, різні пляшки, каністри, друшляки, миски, електричні та газові плитки, СВЧ-печі, банки, терези, міксери, ножиці, молотки, напилки, плоскогубці, кусачки, ножі, сталеві щітки, лещата, кліщі, дріт);
- кустарне (саморобні або перероблені преси, подрібнювачі, мішалки тощо);
- промислове (машини та механічні пристрої для таблетування лікарських засобів і нанесення покриття на таблетки, обладнання для наповнення та запаювання ампул, машини для очищення насіння маку);
- хімічне (пробірки, стакани, колби, реторти, лійки, кристалізатори, круглодонні й плоскодонні колби, колби Вюрца, колби Клайзена, колби Бюнзена, алонжі, ексикатори, дефлегматори, воронки Бюхнера, прямі холодильники Лібіха, зворотні холодильники, прилади для визначення температур кипіння, плавлення, молекулярної маси тощо);

2) *вид енергії, що використовується для приведення в дію*:

- електричне обладнання (різновиди насосів, холодильників, підігрівачі колб, сушильні лампи, прилади для фільтрації рідини під вакуумом тощо);
- механічне обладнання (різновиди пресів, подрібнювачів, мішалок тощо);

3) *вид речовин, які виготовляються*:

- синтетичні, напівсинтетичні наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори;

4) *стадія виготовлення* (екстракція, синтез, фільтрація, охолодження, очищення, фасування, таблетування, ампулювання тощо);

---

¹ Див.: Дослідження синтетичних канабіноїдів : метод. рекомендації / В. В. Вартузов, О. М. Барікова, О. О. Посільський – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2011. – 22 с.

5) *ступінь вогне- та вибухонебезпечності* (газові балони, газові, електричні й СВЧ-печі тощо) і вогне- та вибухонебезпечність (преси, терези тощо);

6) *участь у процесі виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин:*

- пов'язана з безпосереднім виробництвом наркотичних засобів, психотропних речовин;
- забезпечувальна;
- допоміжна;

7) *матеріал, з якого виготовлено обладнання:*

- скляний (пробірки, стакани, колби, репорти, конденсатори);
- порцеляновий або агатовий (ступки і товкачі тощо);
- металевий (насоси, преси тощо);
- комбінований (терези, міксери, підігрівачі колб тощо);

8) *розміри та вага обладнання:*

- стаціонарне (виробнича лінія, машина для таблетування тощо);
- переносне (зворотний холодильник, кристалізатори, ротаційний випарювач з водоструминним чи масляним насосом, кристалізатори, розподільні воронки, пристосування для фільтрації і нагрівання тощо).

У свою чергу, переносне обладнання можна поділити на:

- малогабаритне (переноситься в поклажі однією особою);
- великогабаритне (перевозиться за допомогою транспортних засобів);

9) *рівень технології незаконного виробництва наркотичних засобів, психотропних речовин:*

- високотехнологічний (прилади для визначення температур кипіння, плавлення, молекулярної маси тощо);
- простий (ступки, колби тощо);

10) *реакція на зовнішній вплив:*

- стійка (преси, жаростійке знаряддя тощо);
- крихка (скляні нежаростійкі прилади тощо);

11) *можливості придбання:*

- легальне;
- нелегальне¹.

---

¹ Див.: Рубежанська О. Критерії класифікації обладнання, яке використовується при незаконному виготовленні наркотичних засобів або психотропних речовин / О. Рубежанська // Юридична Україна. – 2014. – № 5. – С. 91–94.

Розглянемо деякі форми незаконного виготовлення наркотичних засобів окремих видів.

Так, поширеними незаконними формами канабісу є:

- розсипний рослинний матеріал;
- брикети пресованого рослинного матеріалу;
- рослинний матеріал, загорнутий, у формі кукурудзяного качану в грубе рослинне волокно;
- рослинний матеріал, намотаний на бамбукову паличку та перев'язаний;
- рослинний матеріал у вигляді невеликих кульок, загорнутих у коричневий папір.

Розповсюдженими незаконними формами смоли канабісу є:

- дрібнорозмелений порошок;
- дрібнорозмелений порошок, пресований у брикети;
- матеріал, поміщений у полотняні мішечки та пресований;
- смола пресована або скатана в брикети, бруски, кульки тощо.

Поширеними незаконними формами мескаліну є:

- шматочки кактусу, бутон (бутон мескалу), висушені, нарізані скибочками;
- розмелені бутони кактусу в капсулах;
- порошок мескаліну в капсулах або таблетках.

До слідів виготовлення наркотичних засобів належать:

- будь-які технологічні матеріали та відходи (використані й відпрацьовані частини рослин, самі рослини, використані розчинники), побічні продукти стадії виготовлення та очищення наркотичного засобу, психотропної речовини (серед них нашарування темно-коричневої речовини на стінках посуду, які утворюються при виготовленні ацетильованого опію);
- готові наркотичні засоби, компоненти процесу синтезу психоактивних речовин (ангідрид, ацетон, побутові розчинники 645, 646, 647, 648, 649, 650, P-5, оцет, перманганат калію);
- рецептура (наукові та ненаукові джерела), спеціальна література, чернетки з описом методик виготовлення наркотиків;
- специфічні запахи від одягу та тіла виготовлювача наркотиків, які утворюються в результаті протікання процесів при виготовленні наркотичних засобів (особливо це стосується випадків виготовлення синтетичних наркотичних засобів, психотропних речовин);

- ковдри, клейонки, поліетиленова плівка, над якими могла просятися конопляна порохня;
- сліди рук: на знаряддях вчинення злочинів (посуді, вагах), на засобах для вживання психотропних речовин (шприцах), на пристосованих для зберігання та збуту таких речовин пакуваннях (скляних ємкостях, паперових або целофанових пакетах), різні мікрооб'єкти на них¹.

До слідів транспортування, пересилання, зберігання та збуту наркотичних засобів належать:

- паперове та інше пакування (шматки та відрізки паперу, поліетилену, цигаркової та звичайної фольги);
- спеціальні обладнані контейнери та схованки в транспортних засобах, в одязі перевізників та збувальників, а також спеціальні «контейнери», поміщені в тіло перевізника (у природні отвори, шлунок тощо);
- сліди наркотичних засобів на руках зловмисників, у швах, на згинах і в кишенях їхнього одягу та інші мікрооб'єкти;
- сліди запаху, супутні наркотичним засобам;
- гроші та інші цінності, отримані за виготовлення, зберігання або збут наркотичних засобів, контактні дані перевізників, збувальників тощо;
- записні книжки, ПМЗ-повідомлення, інші дані, що свідчать про зв'язки між злочинцями, а також між ними та їхніми клієнтами.

Незаконне зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів – це дії, пов'язані з фактичним незаконним перебуванням наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у володінні винної особи (вона може тримати їх при собі, у будь-якому приміщенні, сховищі або іншому місці та переносити). Зберігання може бути вчинене як тим, хто виготовив чи виробив наркотичні засоби, так і іншими особами. Це – продовжуване кримінальне правопорушення, яке визнається закінченим з моменту, коли особа з власної ініціативи (знищила, викинула тощо) або всупереч своїй волі (наприклад, наркотичні засоби було вилучено працівниками

---

¹ Див.: Койсин А. А. Характерные группы следов, выявляемые при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств / А. А. Койсин // Сибирский юридический вестник. – 2003. – № 3. – С. 4–7.

поліції) фактично припинила володіти вказаними засобами чи речовинами. Зберігання може здійснюватися в житлі, підсобних приміщеннях, на підприємствах, організаціях, установах, транспортних засобах тощо.

Умови зберігання наркотичних засобів залежать від типу засобу:

- а) речовини зі специфічним запахом – у спеціальному щільно закритому пакуванні;
- б) лікарські засоби, синтетичні речовини – у темряві й прохолоді (холодильнику, підвалі тощо).

Заходами з приховування факту зберігання наркотичних засобів є: стирання написів з ампул, поміщення речовин серед їжі, у спеціально обладнані схованки, пустоти, важкодоступні місця тощо.

Незаконне перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів – це їх переміщення будь-яким видом транспорту в межах території України. Для визнання перевезення злочином не має значення, чи є особа власником або користувачем транспортного засобу, а також спосіб транспортування, відстань, на яку перевезено зазначені предмети, місце їх зберігання. Ця дія може здійснюватися будь-яким видом транспорту (морським, річковим, залізничним, автобусним, автомобільним, авіа тощо) в межах території України. При перевезенні речовини маскують під продукти харчування, їжу для тварин, побутові та гігієнічні засоби або використовують схованки (подвійне дно, іграшки, спеціально виготовлені контейнери тощо)¹. Відомі випадки перевезення наркотиків на тілі та в природних порожнинах тіла та органах людини.

При перевезенні наркотичних засобів залізничним транспортом слід виділити два способи.

Перший – у товарних вагонах разом із сільгосппродукцією (цибулею, часником, цитрусовими, прянощами, тобто такою, що має

---

¹ Див: Наукова-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – С. 904; Макеєва Н. В. Расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ : учебное пособие / Н. В. Макеєва, Е. Ю. Самолаєва, И. В. Титовец. – М. : Издательство «Щит-М», 2011. – С. 63–64; Вовчанська О. А. Розслідування незаконного перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / О. А. Вовчанська. – Дніпропетровськ, 2014. – С. 39–53.

гострий запах). Це унеможлиблює або утруднює використання службових собак. Наркотичні засоби розміщують або всередині мішків, сіток з продукцією, або в окремих мішках ближче до центру вагона, а також у порожнинах відносно невеликих, але достатньо важких предметів (вентильні засувки для трубопроводів, чавунці, залізні деталі до різних пристроїв), або в контейнерах на віддалі від дверей вагону серед важких предметів.

Другий – у пасажирських вагонах як у сумках при пасажирові, так і в схованках вагона – рундуки для зберігання речей, пустоти за батареями опалення, під обшивкою сидінь, у люках, плафонах освітлення, на карнизах вікон та дверей, у постільній білизні, місцях зберігання ручної поклажі, зверху купейного вагона. Слід зазначити, що перевезення способом ковтання капсул з наркотичним засобом для транспортування залізничним транспортом не є характерним. Так звані «особи, які ковтають» використовують цей спосіб при транспортуванні наркотичних засобів літаком.

Незаконне пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів полягає в їх незаконному переміщенні в просторі шляхом відсилання поштою, багажем або в інший спосіб (наприклад, через призначеного за відсутності обізнаності останнього про об'єкт, що реально розміщується або його змови з відправником тощо) з одного місця в інше в межах території України, коли дії з переміщення здійснюються без безпосередньої участі відправника. Таке кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту відправлення відповідного багажу, посилки чи надсилення листа незалежно від того, чи отримав їх адресат. Здійснюється після їх маскування в предмети побуту, техніку, одяг, іграшки тощо, які поміщуються у невеликих посилках, звичайних листах без вказівки зворотної адреси відправника чи внесенням неправдивих відомостей. Для відсилання та отримання «пакунка» з наркотичним засобом, психотропною речовиною нерідко залучаються сторонні особи за винагороду.

Незаконне придбання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів може бути як безоплатним, так і пов'язаним з оплатою. Основними способами придбання таких речо-

вин є: їх купівля за гроші, придбання за підробленим рецептом, обмін на інші товари або речі, прийняття як плати за виконану роботу чи надані послуги, позика, дарунок або сплата боргу, привласнення знайденого, збирання залишків наркотиковмісних рослин на пожнивних земельних площах після зняття з них охорони, на земельних ділянках громадян, збирання наркотиковмісних рослин на пустирях тощо¹.

Незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин, аналогів або прекурсорів – це будь-які оплатні чи безоплатні форми їх відчуження всупереч вимогам законодавства, серед них продаж, дарування, обмін, сплата боргу, оплата виконання робіт чи надання послуг, введення володільцем цих засобів або речовин ін'єкцій іншій особі за її згодою (однак обопільне введення ін'єкцій наркотичного засобу, психотропної речовини чи їх аналога особами, які придбали їх за спільні гроші, збуту не утворюють), пропозиція викурити цигарку, яка містить вказані речовини. В останньому випадку дії особи потрібно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 307 та ст. 315 КК України.

Якщо відповідні засоби або речовини збуваються чи передаються в місця позбавлення волі, вчинене утворює кваліфікований склад кримінального правопорушення й кваліфікується за ч. 2 ст. 307 КК України. Виділяють чотири найбільш поширених способи збуту:

- 1) *відкритий контактний* (безпосередній та особистий збут наркотичної речовини відбувається способом обміну; на умовах позики; дарування; безоплатної передачі; передачі наркотичних засобів за надання певних послуг; введення його ін'єкцій однією особою іншій);
- 2) *відкритий опосередкований* (посередницький), за якого ланцюг «продавець – покупець» розривається одним або декількома по-

---

¹ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – С. 904; Криміналістика : підручник / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 420–430; Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 4 (зі змінами, внесеними постановою від 18.12.2009 № 16) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>.

середниками (наркотичний засіб і гроші передаються через посередника);

- 3) *замаскований контактний* (передача наркотичних засобів і грошей під виглядом передавання будь-яких речей: газети, книжки, іграшки тощо);
- 4) *безконтактний* (віддалений або дистанційний)¹ – повідомлення про місце зберігання наркотичних засобів покупцеві, проведення закладки наркотичного засобу в обумовленому з покупцем місці (закладці) здійснюється після попереднього замовлення певного наркотичного засобу мобільним зв'язком, через мережу Інтернет (спеціально створені сайти, соціальні мережі), Інтернет-месенджери та віддаленої оплати (за допомогою електронних платіжних систем, наприклад, WebMoney).

Останніми роками в Україні прослідковується негативна тенденція до збільшення фактів вчинення збуту наркотичних засобів саме безконтактним способом. На сьогодні будь-яка особа незалежно від того, причетна вона до наркобізнесу чи ні, може без проблем замовити через Інтернет в Інтернет-магазині або окремої особи з-за кордону чи в Україні будь-яку партію наркотичного засобу, психотропної речовини, їх аналога або прекурсору, отримавши її в поштовому відправленні (міжнародному або внутрішньому), обумовленому місці – «закладці» з метою подальшого вживання чи збуту безконтактним способом.

---

¹ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – С. 904; Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 4 (зі змінами, внесеними постановою від 18.12.2009 № 16) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>; Гогов Р. А. Методика расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, совершаемых организованными группами : дис... на соискан. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Р. А. Гогов. – М., 2010. – С. 244; Ошлыкова Е. А. Методика расследования незаконного сбыта наркотических средств и поддержания государственного обвинения по уголовным делам данной категории : монография / Е. А. Ошлыкова. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 21–31; Прокопенко Н. М. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування незаконного збуту наркотиків : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Н. М. Прокопенко. – Харків, 2014. – С. 47–51.

Так, у процесі досудового розслідування кримінального провадження було встановлено, що гр. А. створив злочинну групу, учасники якої здійснювали свою злочинну діяльність з незаконного обігу наркотичного засобу героїн з використанням електронних платіжних систем. У злочинних цілях гр. А. залучив гр. Б, який мав спеціальні знання в сфері комп'ютерних та інформаційних технологій. Схема збуту наркотиків була такою. Один з членів злочинної групи шляхом мобільного зв'язку приймав від потенційних покупців наркотиків замовлення про кількість наркотику, який підлягає купівлі, отримуючи від останніх у якості засобу платежу номери передплачених карт оплати «Яндекс. Гроші», номіналами відповідних титульних знаків, що відповідали гривневому еквіваленту. Після того як зарахування на раніше зареєстровану електронну скриньку в системі «Яндекс. Гроші» проходило успішно, вказаний учасник групи, також шляхом мобільного телефону, повідомляв покупцеві відомості про місце знаходження «схованки» з наркотичним засобом, які, своєю чергою отримував від іншого учасника, який здійснював у цей день закладення наркотичних засобів у схованки.

Слід зазначити, що кожен член злочинної групи був орієнтований на пошук втрачених громадянами документів, для реєстрації їх володільців у якості ідентифікаторів у системі ТОВ «ПС Яндекс Гроші» та ТОВ «ВМР» (платіжна система WebMoney), відкриття на їх ім'я електронних скриньок. Крім того, підбиралися особи, які за обіцяну їм грошову винагороду надавали свої паспортні дані та отримували грошові кошти від незаконної діяльності товариства, які перераховувались на їх ім'я електронних скриньок, або відкривали на свої імена банківські рахунки з картами, а в подальшому отримані засоби передавали організатору групи А. У функціональні обов'язки члену злочинної групи Б. входило забезпечення діяльності групи по роботі в мережі Інтернет з електронними платіжними системами. Вказаний член групи встановлював на персональні комп'ютери програмне забезпечення ТОВ «ПС Яндекс. Гроші» та ТОВ «ВМР» (платіжна система WebMoney) для роботи з платіжними інструментами даних платіжних систем.

Таким чином, після зарахування титульних знаків на електронній гаманці системи «Яндекс. Гроші» в подальшому з метою надання правомірною виду володінню, користуванню та розпорядженню грошовими коштами, отриманими від збуту наркотиків член групи Б. здійс-

нював поетапне перерахування електронних грошей – номінальної суми титульних знаків, еквівалентних гривневій одиниці, по електронних платіжних системах, шляхом обміну в іншу електронну валюту (WebMoney) та їх виведення через міжбанківські платіжні системи на карткові банківські рахунки, або через проведення поштових переведень. Для цих цілей було зареєстровано декілька WM-ідентифікаторів у системі WebMoney, куди кожного дня одним із членів злочинної групи переводилася через автоматизовану систему акумульована раніше сума від збуту наркотиків з «первинних» електронних гаманців у системі «Яндекс. Гроші», а потім як раніше було вказано, грошові кошти переводились у готівку.

Основна перевага такої форми придбання наркотичних засобів – мінімальний ризик викриття злочинної діяльності, адже фізичного переміщення підконтрольних речовин через митний кордон або в межах України не відбувається, а при замовленні наркотика та внесенні за нього платні фігурант діє завуальовано, не ідентифікуючи себе. З метою ускладнення контролю з боку правоохоронних органів для контактів між постачальниками та покупцями використовується IP-телефонія, динамічні IP-адреси, різні програми шифрування та миттєвого обміну повідомленнями (Skype, Viber, ICQ, WhatsApp, Telegram). Незаконний збут наркотичних засобів, вчинений за допомогою можливостей мережі Інтернет має ті ж самі риси знеособленості, що дозволяє наркозбувальникові за мінімального ризику викриття злочинної діяльності тривалий час розповсюджувати в наркосередовищі природні або синтетичні наркотичні засоби, залучаючи в кримінальний обіг їх нові види.

При вчиненні збуту наркотичних засобів безконтактним способом зазвичай задіяні такі учасники:

- диспетчер, який отримує замовлення від споживачів наркотичних засобів, передає інформацію особі, яка організовує закладку (закладникові), контролює надходження оплати, отримує адреси місць організації закладок наркотичних засобів від закладників та відправляє адреси каналами зв'язку споживачам;
- закладник, який за вказівкою диспетчера поміщає наркотичний засіб у певне місце, адресу якого надсилає диспетчерові;

- кур'єр, який відповідає за фасування наркотичного засобу та поповнення його кількості в закладників;
- касир, який знімає грошові кошти, отримані через платіжні термінали, з банківських рахунків та розподіляє їх між певними членами групи або передає організаторові групи.

Деякі Інтернет-магазини застосовують практику використання зацікавленими особами спеціальних програмних алгоритмів для автоматичного (покрокового) замовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Суть указаних сервісів полягає в тому, що покупець не листується з людиною-оператором, а виконує вказівки програми, поетапно обираючи потрібні речовини, формує «кошик» замовлення, вносить платню на вказаний рахунок, після чого знайомиться з інформацією про порядок отримання наркотичного засобу. Особи, які розповсюджують синтетичні наркотичні засоби за допомогою мережі Інтернет та використовуючи канали зв'язку, у процесі протиправної діяльності формують клієнтську базу з контактними даними осіб, які зверталися до них з метою придбання вказаних речовин (номери мобільних телефонів, електронна пошта, ICQ, Skype та інші відомості), яка у випадку блокування роботи сайту дозволяє наркозбувальникам зберегти зв'язок з клієнтами, інформувати їх доступними каналами зв'язку про нове місце знаходження (адресу) Інтернет-сайту.

Для сплати за замовлені для придбання наркотичні засоби можуть використовуватися, зокрема, грошові кошти в електронній валюті з відкритим кодом (так званій криптовалюти біткойн (Bitcoin)) способом їх переказу на вказаний продавцем біткойн-рахунок. Основними перевагами системи платежів біткойн є анонімність користувачів, між якими проводяться транзакції (щоб стати власником електронної валюти біткойн, не потрібно вказувати особисті дані: серію і номер паспорта, ідентифікаційний код, дату народження тощо), та швидкість самої транзакції.

Окрім розміщення інформації в мережі Інтернет розповсюджені наркотичних засобів активно використовують інші способи реклами та просування на ринок свого нелегального товару, найбільш затребуваною серед яких є зовнішня реклама («настінна», «асфальтова» тощо). Зовнішня реклама наркотичних засобів найчастіше являє

собою виконані фарбою надписи із зазначенням ключових слів, які вказують на характер товару, що реалізується (сіль, просочення, закладка тощо) та контактних даних збувальників (номер ICQ або мобільного телефону, логін користувача Skype (особи диспетчера), адреса електронної пошти, назва сайту). Надписи можуть виконуватись як від руки, так і з використанням спеціально виготовлених трафаретів, що прискорюють їх нанесення. Способи зовнішньої реклами вдосконалюють з урахуванням технічної грамотності потенційних покупців та належності їх до неформальних молодіжних груп з яскраво вираженою субкультурою. Зокрема, замість надписів фарбою, що безпосередньо вказують на вид незаконного товару, що пропонується для придбання, можуть використовуватися невеликі фрагменти самоклеючого паперу або полімерної плівки (стікери) з нанесеною на них інформацією про розповсюджувачів наркотичних засобів з вказівкою номерів ICQ та телефонів, Інтернет-адрес та інших контактних даних у вигляді QR-кодів.

Указані стікери можуть розміщуватись у будь-якому людному місці, наприклад, на стінах підземних переходів, огорожах зупинкових комплексів, парканах, дошках оголошень у під'їздах. Для маскування стікери з QR-кодом можуть наклеювати поверх уже наявних рекламних оголошень та іншої продукції, розміщеної в спеціально відведених для цього місцях. Такий спосіб розповсюдження наркотичних засобів не несе прямої візуальної вказівки на збут наркотичних засобів, не викликає негативної реакції в населення з огляду на неможливість прочитати QR-код без застосування спеціального програмного забезпечення. Водночас у мережі Інтернет міститься значна кількість програм перекладу текстової інформації в QR-код та назад. Зацікавлена особа може прочитати закодовану інформацію, володіючи навіть базовою моделлю смартфона, яка має утиліти (програмні додатки) для розпізнавання QR-кодів (наприклад, «QR droid» – Android, «RedLaser» – iOS, «QR Code Scanner Pro» – Blackberry). Ще одним способом вуличної реклами наркотичних засобів та їх аналогів можуть бути графіті, нанесені на стіни та паркани. Незрозумілі для більшої частини населення «хитромудрим» способом переплетені малюнки та надписи, будучи елементом вуличної субкультури,

можуть нести змістовне навантаження для певної категорії громадян, інформуючи їх про розповсюджувачів наркотичних засобів.

За таких умов активне використання спеціальних знань дозволить перейти на більш високий рівень доказування в кримінальних провадженнях з «віртуальною складовою». *Прикладом успішної роботи правоохоронних органів у цьому напрямі є результати досудового слідства кримінального провадження, розпочатого за матеріалами державної фіскальної служби за фактом вилучення міжнародного поштового відправлення, що містило синтетичні наркотичні засоби загальною масою понад 100 г. Розслідування за цим кримінальним провадженням проходило за несприятливої слідчої ситуації, на фоні недостатньо якісно проведеної співробітниками фіскальної служби оперативної роботи, а саме: передбачуваний замовник С. поштового відправлення з підконтрольною речовиною перед затриманням встиг видавити криміналістично значущу інформацію, яка містилася на комп'ютері та засобах мобільного зв'язку щодо замовлення та переміщення посилки з підконтрольною речовиною. Негласні слідчі (розшукові) дії не проводились, контрольоване вручення посилки С. також не було успішним. На допиті С. заявив про непричетність до вчиненого злочину та в цілому до незаконного обігу наркотичних засобів. Таким чином, на початковому етапі розслідування С. був допитаний як свідок. Проте незважаючи на значні труднощі та протидію з боку захисту, збирання доказової бази в кримінальному провадженні продовжувалось. Слідчим шляхом було встановлено провайдера Інтернет-послуг, який надав слідству відомості про мережеві (IP) з'єднання, здійснені з комп'ютера С. Під час проведеного за участю спеціаліста в галузі комп'ютерно-технічних досліджень огляду електронного носія інформації, який містив вказані відомості, було встановлено, що С. у період злочинної діяльності декілька тисяч разів відвідував сайти, які пропагують незаконний обіг наркотичних засобів та сприяють у їх придбанні. На підставі ст. 159, п. 7, 8 ч. 1 ст. 162, 163, 164 КПК України було отримано IP-адресу сервісу «Укрпошти», яку використовував С. для відстеження переміщення замовленого поштового відправлення. Разом з активною роботою в кіберпросторі слідство всебічно дослідило особу С., установивши, що він прослухав базовий курс навчання в*

галузі комп'ютерних технологій. Сукупність зібраних відомостей дозволила не тільки повністю спростувати версію С. про непричетність до наркообігу, але й встановити об'єктивну сторону інкримінованого йому суспільно небезпечного діяння. При цьому основними об'єктивними доказами вини С. стали виявлені та зафіксовані в установленому кримінальним процесуальним законом порядку так звані «віртуальні сліди».

До речі, термін «віртуальні сліди» використовує зокрема в працях і В. О. Мещеряков. Під віртуальними слідами учений розуміє «будь-яку зміну стану автоматизованої інформаційної системи, пов'язану з подією злочину та зафіксовану у вигляді комп'ютерної інформації. Ці сліди займають умовно проміжну позицію між матеріальними та ідеальними слідами»¹.

Цікаву класифікацію віртуальних слідів запропонував О. Г. Волеводз, в основі якої зокрема може бути безпосередній фізичний носій «віртуального сліду».

На цій підставі він виділяє:

- 1) сліди на жорсткому диску (вінчестері);
- 2) магнітній стрічці (стрімері), оптичному диску (CD, DVD);
- 3) сліди в оперативних запам'ятовуючих пристроях (ОЗП) ЕОМ;
- 4) сліди в ОЗП периферійних пристроїв (зокрема, лазерного принтера);
- 5) сліди в ОЗП комп'ютерних пристроїв зв'язку та мережевих пристроїв;
- 6) сліди в провідних, радіо-оптичних та інших електромагнітних системах та мережах зв'язку².

О. Ю. Семенов доповнив існуючу класифікацію віртуальних слідів за місцем їх знаходження:

- 1) сліди на комп'ютері злочинця;
- 2) сліди на комп'ютері жертви.

---

¹ Мещеряков В. А. Преступления в сфере компьютерной информации : основы теории и практики расследования / В. А. Мещеряков. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2002. – С. 94–119.

² Див.: Волеводз А. Г. Противодействие компьютерным преступлениям : правовые основы международного сотрудничества / А. Г. Волеводз. – М. : ООО «Издательство «Юрлитинформ», 2001. – 496 с.

На комп'ютері жертви це:

- а) таблиця розміщення файлів (FAT, NTFS або інша, залежно від типу використовуваної операційної системи);
- б) системний реєстр операційної системи;
- в) окремі кластери магнітного носія інформації, на яких записуються фрагменти виконуваних файлів (програм) та файлів конфігурації;
- г) файли та каталоги (папки) зберігання повідомлень електронної пошти та прикріплених виконуваних файлів, конфігурації поштової програми;
- д) файли конфігурації програм віддаленого з'єднання комп'ютера з інформаційною мережею¹.

Проте О. Г. Волеводз виділив віртуальні сліди як безпосередній фізичний носій «віртуального сліду», а О. Ю. Семенов подав класифікацію віртуальних слідів з точки зору їх знаходження, хоча обидва автори залишили без уваги форму механізму інформаційного слідоутворення, зосередившись спочатку на понятті «слід». Л. Б. Краснова запропонувала класифікувати віртуальні сліди за механізмом слідоутворення на первинні та вторинні. На думку вченої, первинні сліди є наслідком безпосереднього впливу користувача з використанням якої-небудь інформаційної технології, а вторинні – наслідком впливу технологічних процесів без участі людини та поза її бажанням.

Але ж поза увагою дослідників залишилися питання визначення поняття слідоутворюючого об'єкта, слідосприймаючого об'єкта, а також те, де в такому випадку повинен знаходитися слідовий контакт та як класифікуватись.

П. В. Мочагін щодо цього слушно зазначає, що комп'ютер злочинця буде містити всю інформацію про вчинені незаконні дії:

- 1) різні операції зі змістом пам'яті комп'ютера (відображуються в журналах адміністрування, журналах безпеки тощо);
- 2) дії з найбільш важливими для роботи комп'ютера програмами (встановлення, видалення тощо) та відображення їх у реєстрі комп'ютера (reg-файлах);

---

¹ Див.: Семенов А. Ю. Некоторые аспекты выявления, изъятия и исследования следов, возникающих при совершении преступлений в сфере компьютерной информации / А. Ю. Семенов // Сибирский юридический вестник. – 2004. – № 1. – С. 54.

- 3) відомості про роботу в мережі Інтернет, локальних та інших мережах (акумулюються в так званих log-файлах);
- 4) операції з файлами (відображаються в їх властивостях, зокрема, у файлів Microsoft Office у властивостях відображаються час створення, останнього відкриття, зміни файлу тощо). У цьому випадку слідоутворення буде інформаційним¹.

Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Відповідно до чинного законодавства України контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів може вчинюватися шляхом переміщення предметів злочину через митний кордон України:

- 1) *поза митним контролем*, тобто їх переміщення:
  - поза місцем розташування митниці (з використанням потайних стежок, обхідних доріг для того, щоб оминати митний контроль або погано охоронюваний кордон);
  - у розташуванні митниці, але поза зоною митного контролю;
  - поза часом здійснення митного оформлення (тобто до відкриття чи після закриття митниці, яка є тимчасовою або працює не цілодобово);
  - із незаконним звільненням від митного контролю;
- 2) *з приховуванням від митного контролю*:
  - з використанням тайників (спеціально виготовлених або обладнаних з метою вчинення контрабанди схованок у конструктивних порожнинах транспортних засобів, устаткуванні, предметах побутового призначення, тарі, ручній поклажі, предметах одягу, особистих речах та інших місцях, що утруднюють їх виявлення);
  - через надання одним предметам вигляду інших із зміною або заміною зовнішніх ознак: форми, стану, пакування тощо, що дозволяє віднести наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори до предметів іншого виду (так зване камуфлювання справжності);

---

¹ Див.: Мочагин П. В. Виртуально-информационный и невербальный процесс отражения следебразований как новое направление в криминалистике и судебной экспертизе / П. В. Мочагин // Вестник Удмуртского университета. Экономика и право. – 2013. – № 2. – С. 148–154.

- через маскування наркотичних засобів під об'єкти, що не потребують декларування;
- способом розміщення контейнерів з наркотичними засобами в організмі (у природних порожнинах та отворах тіла, органах людини тощо (ректальних, вагінальних, шлунково-кишковому тракці)), на тілі людини або тварини;
- подання органу Державної фіскальної служби України як підстави для переміщення предметів через митний кордон підроблених документів; документів, одержаних незаконним способом; які містять неправдиві дані; котрі є підставою для переміщення інших предметів¹;
- з оманливим використанням засобів митної ідентифікації;
- без відповідних дозвільних документів (без декларування або з недостовірним декларуванням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, рослин або їх частин, що містять наркотичні засоби чи психотропні речовини).

Не виключені й комбіновані способи контрабандного переміщення таких об'єктів.

Дієслова «переміщати», «переміщувати», «перемістити» означають «змінювати місцезнаходження чого-небудь», «переносити з одного місця в інше», «змінювати місце перебування»².

Митний кодекс України не подає безпосереднього тлумачення поняття «переміщення через митний кордон». Зі змісту норм цього Закону випливає, що під переміщенням через митний кордон слід розуміти ввезення на митну територію України, вивезення з цієї території або транзит через територію України товарів та інших предметів у будь-який спосіб.

---

¹ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., перероб. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – С. 897; Шевчук В. М. Криміналістичні проблеми дослідження та систематизації способів вчинення контрабанди / В. М. Шевчук // Митна справа : наук.-аналіт. журн. з питань митної справи. – 2002. – №4. – С. 38–49; Полях А. М. Криміналістична характеристика та основи розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / А. М. Полях. – Харків, 2009. – С. 52–53; Криміналістика : підручник / кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за заг. ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-те вид., перероб. і доп. – Харків : Право, 2008. – С. 247.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 918.

Обов'язковою ознакою складу контрабанди наркотичних засобів є місце його вчинення – митний кордон. Перед переміщенням наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори обов'язково повинні знаходитися за його межами.

Перемістити предмети контрабанди через митний кордон можна засобами авіаційного, водного, автомобільного, залізничного транспорту, змішаними (комбінованими) перевезеннями (зокрема, міжнародне перевезення вантажів, що здійснюється щонайменше двома різними видами транспорту тощо), пішки або міжнародним поштовим зв'язком.

Наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори можуть бути переміщені через митний кордон як разом з особами, які його перетинають, так і окремо від них. Залежно від перевізника, відправника та одержувача такі об'єкти може бути переміщено в:

- вантажних відправленнях;
- супроводжуваному багажі;
- несупроводжуваному багажі;
- ручній поклажі;
- міжнародних поштових відправленнях;
- міжнародних експрес-відправленнях.

Результати аналізу судової та слідчої практики свідчать про те, що контрабанда наркотичних засобів в основному не здійснюється без попередньої підготовки, вивчення обстановки, створення низки умов, що сприяють досягненню злочинної мети й самозбереженню.

Важливе місце в способі вчинення контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів займає саме підготовка до їх незаконного переміщення, котра передбачає здійснення низки розвідувальних дій.

Підготовчі дії включають:

- 1) вивчення обстановки на місці передбачуваного вчинення контрабанди;
- 2) аналіз режиму роботи співробітників державної фіскальної та державної прикордонної служб України на пункті пропуску через кордон, режиму несення служби;
- 3) визначення технічних засобів, які використовуються для догляду та виявлення контрабандних вантажів, чи застосовуються службово-розшукові собаки;

- 4) встановлення специфіки митних процедур на конкретному пункті пропуску тощо;
- 5) підготовка схованок, тобто місць для прихованого переміщення наркотичних засобів, обладнання для їх виготовлення. До того ж, можуть використовуватися конструктивні особливості певного транспортного засобу (порожнини) або застосовуватися які-небудь технологічні рішення;
- 6) пошук та підготовка виконавця.

Говорячи про приховання та маскування потрібно зазначити, що основна частина цих дій скоюється на етапі підготовки до вчинення контрабанди й також відірвана від власне переміщення. Метою таких дій є введення в оману співробітників митниці щодо переміщуваного товару, а також зовнішньої поведінки, спрямованої на мінімізацію уваги до своєї особи.

Безпосередні способи вчинення контрабанди можна диференціювати на «особисті» та «безособові». У першому випадку контрабандист особисто переміщує наркотичні засоби через митний кордон. У другому – наркотичні засоби переміщуються через митний кордон без безпосередньої участі контрабандиста.

Найбільш типовими місцями приховання наркотичних засобів є ручна поклажа (серед них, валізи та сумки з подвійним дном) та різні побутові предмети, які переміщуються через митний кордон та мають конструктивні порожнини або спеціально обладнані схованки, а також транспортні засоби, де наркотичні засоби ховаються в різних порожнинах та важкодоступних місцях, у вантажних контейнерах.

Наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори також можуть переміщуватися й з використанням дипломатичних каналів. Як наркокур'єри виступають співробітники фельд'єгерських служб.

Так, у вересні 2005 року співробітники УБНОН МВС України в м. Київ в аеропорту «Бориспіль» затримали прибулих з Республіки Таджикистан у службове відрядження з вантажем спецпошти громадян цієї країни – заступника начальника РУУС Служби спеціального зв'язку Таджикистану В. та фельд'єгера зі спецдоручень цієї ж служби К., у яких у службових спеціальних пакуваннях був виявлений героїн масою 8 кг 084 гр.

Слідчій практиці відомі й інші способи приховання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, що були незаконно переміщені через митний кордон України: з використанням консервних банок з рибною продукцією; свіжомороженої риби як всередині кожної рибини, так і в ящиках між риб; у креветках; у формі виробів кустарного промислу, виготовлених з додаванням кокаїну; у мішках з кавою, що йде на експорт тощо.

Поширеним останніми роками є спосіб переміщення наркотичних засобів з використанням природних порожнин людини (усередині людського тіла). Здебільшого він застосовується при вчиненні контрабанди наркотичних засобів на авіаційному транспорті, через те, що час, витрачений на перевезення, є незначним та має важливе значення для наркокур'єра. Контрабанда наркотичних засобів з використанням природних порожнин людини забезпечує порівняно низьку ймовірність їх виявлення, але одночасно є складним та небезпечним способом транспортування. Крім того, такі способи приховання мають обмежені можливості щодо обсягу вантажу, що перевозиться. Саме тому їх застосовують для доставляння найбільш дорогих наркотичних засобів, психотропних речовин (зокрема героїну та кокаїну).

В окремих випадках злочинці організують «пробні» переміщення наркотичних засобів через митний кордон. Показовим щодо цього є наведений нижче приклад зі слідчої практики.

При догляді автомобілів співробітники поліції вилучили пакети з білим порошком і написом «героїн». Водії, які їх перевозили, були переконані в тому, що перевозять саме героїн, про що й давали під час досудового слідства відповідні показання. У висновку експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів встановлено, що в поданих на дослідження пакетах містяться гіпс, тальк, сода. У такий спосіб організатори наркобізнесу перевіряли, наскільки на цій митній ділянці співробітники готові запобігати перевезенню героїну, який якісно відрізняється від транспортування опію за цілою низкою показників – відсутністю запаху, малому обсягу тощо. Іншою метою таких пробних перевезень може бути організація подальших контрабандних перевезень цим шляхом більшої за обсягами партії наркотичних засобів.

Вчинення будь-якого злочину супроводжується змінами, що виникають у навколишньому середовищі, які прийнято називати слідами злочину.

На сьогодні криміналістика як наука розглядає дві форми відображення слідоутворень:

- *матеріально фіксовану* – пов'язану з фіксацією ознак об'єктів у вигляді матеріальних фіксованих слідоутворень: сліди рук, ніг тощо;
- *ідеальну* – пов'язану з відображенням злочину в живій природі (стосовно життєдіяльності людини) у вигляді образів подій та обставин злочину, які формуються в пам'яті людини. За сучасними уявленнями фіксація слідів у пам'яті здійснюється в три етапи: спочатку в іконічній (сенсорній) пам'яті на основі діяльності аналізаторів; потім інформація, отримана аналізаторами, спрямовується у вищі відділи головного мозку, де відбувається аналіз, сортування та переробка сигналів; на третьому етапі інформація трансформується в довготривалу пам'ять. Такий механізм ідеального слідоутворення є недоступним для безпосереднього сприйняття, а пізнається за допомогою матеріалізації: свідки-очевидці, інші учасники процесу можуть розповісти про те, як саме вони сприйняли те, що відбувається.

Стосовно досліджуваної категорії злочинів ідеальні сліди являють собою відображення протиправних дій, що складають процес обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (зокрема підготовчих дій до їх вчинення) у свідомості (пам'яті) злочинця, окремих свідків (очевидців) незаконного обігу таких речовин тощо.

Механізм слідоутворення досліджуваного різновиду злочинів залежить від способу їх вчинення, обстановки, у якій відбувалися протиправні дії, а також від засобів та знарядь, що використовувалися при їх вчиненні.

Аналіз правозастосовної практики засвідчує, що найбільш активно процесу слідоутворення при скоєнні діянь у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів сприяють дії особи злочинця, який безпосередньо вчиняє протиправні дії з посіву або вирощування снодійного маку чи конопель, виробництва,

виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, збуту, контрабанди, використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також особи, незаконні дії якої можуть спостерігати очевидці події.

Ознаками поняття слідової картини розслідуваної події як інструменту інформаційно-пізнавальної діяльності є: належність, речова форма та інтегративний рівень відображення інформації, функціональність і динамічність. Відповідно до цього слідову картину розслідуваної події доцільно розуміти як таку, що виникла в результаті взаємодії матеріальних елементів події цілісну систему речових джерел криміналістично значущої інформації, що використовується для формування динамічної інтегральної моделі механізму розслідуваної події на відповідних стадіях процесу розслідування злочинів.

За даними узагальнення матеріалів кримінальних проваджень, спеціальної літератури встановлено типові матеріальні сліди, що становлять слідову картину злочинів, що нами розглядаються, та які можна умовно поділити на групи:

1. Сліди – речовини (наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори в ампулах, таблетках, порошках, настоянках тощо; напівфабрикати та хімічні реактиви, що застосовуються для їх виготовлення; фармацевтичні препарати, які містять наркотично активні компоненти).

2. Сліди – предмети:

- а) які було використано для незаконного виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, серед них ті, на яких залишилися їх сліди (обладнання та їх частини, побутовий (миски, каструлі, колби, сита, м'ясорубки тощо) та спеціальних хімічний посуд або інші предмети; пристосування для фасування наркотичних засобів (терези, ємності з градацією, порожні ампули тощо);
- б) які є відходами виготовлення наркотичних засобів або їх вживання (головки маку, лушпиння від них, солома від конопель, попіл, недопалки, пусті ампули, упаковки від лікарських засобів, наркотиковмісних речовин тощо);
- в) які були застосовані під час культивування наркотиковмісних культур;

г) за допомогою яких було вжито наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та які містять на собі їх залишки (недопалки самокруток, бонги*, кальяни, шприци тощо).

3. Сліди, що дозволяють встановити та ідентифікувати особу підозрюваного, який учинив протиправні дії з обігу наркотичних засобів (сліди рук на окремих предметах, що використовувалися під час вчинення протиправних дій, сліди ніг, транспортних засобів, запаху, слини на недопалках, виділень організму тощо).

4. Сліди документального фіксування протиправних дій:

- а) аудіо- чи відеозаписи, на яких зафіксовано факт виготовлення, пакування, вживання наркотичних засобів тощо;
- б) фотографії осіб на місці вчинення злочину (зокрема в автомобілі особи, яка здійснювала їх перевезення або збут у випадку заперечення факту зустрічі та безпосередньо протиправних дій).

5. Сліди у файловій системі персонального комп'ютера, на машинних носіях інформації (реєстрі, жорстких дисках), у листуванні (отриманих та прийнятих повідомленнях) тощо.

6. Сліди в пам'яті Інтернет-месенджерів, застосованих під час підготовки та вчинення злочинів.

7. Сліди в соціальних мережах (діалогах повідомлень, відправлених файлах).

Уважаємо, що при формулюванні поняття сліду в комп'ютерній криміналістиці слід виходити з таких методологічних передумов:

- слід – це відображення діяльності злочинця;
- слід – це інтегративна система, що відображає особливості особи злочинця, процесу або дії комп'ютерної системи при вчиненні злочинів;
- слід як процес та результат взаємодії суб'єкта з об'єктом знаходить своє відображення як на матеріальних об'єктах, так й у свідомості людей, а також кіберпросторі.

8. Спеціалізована література з галузі хімії, фізики, фармацевції або чорнові записи аналогічного спрямування (схеми, хімічні формули тощо).

9. Цінні речі та гроші, що були платою за наркотичні засоби.

---

* Бонг (сленгова назва – бульбулятор, від тайського บอง [bɔːŋ] – «бамбукова труба» – пристрій для паління канабісу (невеликий бак, частково заповнений водою, з конусоподібним відсіком для тління канабісу).

10. Поштово-телеграфна кореспонденція, записні книжки, інші документи.

11. Сліди, що свідчать про:

- а) спеціальний посів і вирощування наркотиковмісних рослин (правильне розміщення та приблизно однакові відстані між рослинами в ряду; розміщення рослин у лунках; висаджування розсади в ґрунт тощо;
- б) спеціальний догляд за наркотиковмісними рослинами та боротьбу зі шкідниками (прополка бур'яну, рихлення верхнього шару ґрунту; удобрення та підкормка; прив'язування до опори; полив; чеканка;
- в) вжиття заходів, які маскують наркотиковмісні культури (зокрема посів конопель серед кукурудзи тощо).

Для розглянутих груп слідів характерні місця їх локалізації, що можуть різнитися залежно від протиправної дії, що вчиняється.

Так, *при незаконному культивуванні рослин снодійного маку та конопель* сліди, зазвичай, знаходяться:

- а) безпосередньо на ділянках відкритої місцевості – на поверхні землі в полі, городі, парнику тощо;
- б) на самих культивованих наркотиковмісних культурах;
- в) на предметах, які були використані при їх культивуванні;
- г) на території посівів або поблизу них, уздовж під'їзних доріг, стежок, що також можуть свідчити про їх зберігання.

При *незаконному виготовленні, зберіганні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів* ймовірними місцями зосередження слідів злочину найчастіше є:

- а) у квартирі та будинку – кімната підозрюваного, кухня, коридор, горище, погріб;
- б) у підсобних приміщеннях – сарай, гараж, лазня тощо.

При *незаконному перевезенні та контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів* сліди злочину зазвичай локалізуються:

- а) у місцях схову об'єктів у автомобілі (подвійне дно, в салоні, у паливному бакові, на шасі, у кузові; використання декоративної панелі, в колесі, зокрема й запасному, інших місцях), потягах, повітряному та морському транспорті (використання їх конструктивних особливостей);

б) в особистих речах та місцях, що використовуються при фізичному способі приховання будь-яких об'єктів тощо.

При незаконному пересиланні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів поштою самі наркотичні засоби та їх сліди потрібно шукати в приміщеннях відділень зв'язку у вигляді:

- а) документації на відправлення, одержання посилок, бандеролей, листів, телеграм;
- б) засобів нестандартного пакування посилок, бандеролей;
- в) характерних слідів пакування (плями, патьоки, запах). За місцем проживання відправника та одержувача можуть знаходитися матеріали листування, пакувальні матеріали, наркотичні засоби тощо.

Аналізуючи систему речових джерел інформації, автори виділяють такі елементи: предмети, речовини, сліди-відображення, матеріальні комплекси, матеріальну обстановку події, слідову картину події, матеріали кримінального провадження. Кожен з цих елементів є розгорнутою інформаційною підсистемою, що має суттєві відмінності у використанні технологій виявлення, фіксації, дослідження та процесуального оформлення інформації, яка міститься в них. Виділення матеріальних комплексів, матеріальної обстановки та слідової картини розслідуваної події як самостійних об'єктів дослідження та обґрунтування їх цілісності створюють важливі інформаційні ресурси та дозволяють отримати додаткову інформацію про розслідувану подію.

Зазначимо водночас, що при оперуванні з матеріальними слідами-відображеннями як джерел доказів при їх виявленні, фіксації, дослідженні слід враховувати названі нижче загальні особливості їх інформаційної структури.

1. Будь-який слід-відображення, що формується в процесі взаємодії двох об'єктів фізичної природи (елементарне відображення), відображає два інформаційних поля:
  - а) ідентифікаційне – у вигляді ознак відображеного в сліді об'єкта, що є підставою для його розпізнавання та індивідуального ототожнення;
  - б) поле механізму слідоутворення, яке дозволяє відтворити параметри взаємодії слідоутворювального та слідоприймаючого об'єкта. Це інформаційне поле вельми суттєве для

моделювання механізму розслідуваної події та відстеження причинного зв'язку взаємодіючих об'єктів та процесів.

2. У процесі ідентифікації, яка передбачає відстеження варіаційно відображуваних ознак, досліджуються обидва вказаних інформаційних поля. Проте механізм слідоутворення може бути об'єктом окремого дослідження, коли він набуває самостійного значення, зокрема для встановлення походження пошкоджень (розріз, розрив, розруб тощо).
3. Ідентифікаційна структура може бути дуже складною та містити декілька підсистем. Так, у сліді руки може бути виділено *морфологічне ідентифікаційне поле* – у вигляді відображення структури папілярних і флексорних ліній, *субстанціональне* – у вигляді часток потожирової речовини, *одорологічне* – у вигляді молекул запаху, *функціональне* – у вигляді відображення способу захоплення або оперування предметом. Кожне з цих інформаційних полів може бути предметом самостійного експертного аналізу спеціалістом відповідного профілю.
4. У процесі доказування суттєво враховувати, що в матеріальному середовищі розслідуваної події кожен слід існує не ізольовано, а в системі інших слідів, у якій потрібно розрізняти: зустрічні, послідовні та паралельні сліди. Зокрема, зустрічні сліди утворюються на контактних поверхнях взаємодіючих об'єктів та можуть залежно від властивостей цих поверхонь містити однорідні або різнорідні інформаційні поля.

Особливим джерелом інформації, що суттєво розширює можливості процесуального доказування є матеріальні комплекси, які являють собою складні матеріальні системи, цілісність яких зумовлена системою сформованих у обставинах досліджуваної події інтегративних зв'язків. Серед них найважливішими є: просторово-часові, причинно-наслідкові, функціональні, субстанціональні, генетичні, технологічні та інші ситуаційні зв'язки. Встановлення цілісності такого роду систем являє собою нерідко важливий доказовий або шуканий факт у кримінальному провадженні¹.

---

¹ Див.: Вещественные доказательства: информационные технологии процессуального доказывания / под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. Я. Колдина. – М. : Норма, 2002. – С. 30.

Подібний варіант доказування стає можливим тільки за умови виявлення інтегративних зв'язків, які роблять при зовнішньому розгляді випадкове поєднання предметів, слідів та речових утворень цілісним об'єктом.

Матеріальні комплекси, що трапляються в слідчій та судовій практиці, можуть бути класифіковані та три основних типи: природні, техногенні та ситуаційні.

1. Природні матеріальні комплекси. У природних ареалах або ділянках місцевості інтегративні зв'язки мають генетичну природу. Поєднання особливостей геолого-ґрунтових утворень, рослинних об'єднань, споро-пилкового спектру та техногенних характеристик надає цим об'єктам властивостей, що індивідуалізують та дозволяють виділити їх поміж однорідних об'єктів. Зокрема, на цій основі може бути встановлено походження ґрунтово-рослинних нашарувань на одязі та тілі підозрюваного з ділянки місцевості, де було скоєно злочин, або походження вилученої партії наркотичної речовини з конкретної місцевості, де вирощується мак чи конопля. Відповідні дослідження здійснюються в рамках комплексної ґрунтознавчої та ботанічної експертизи.
2. Техногенні матеріальні комплекси. У межах судової експертизи техногенні комплекси виступають найчастіше як джерела походження долучених до кримінального провадження речових доказів. Встановлення конкретного похідного джерела виготовлення промислових або кустарних виробів є одним із завдань відповідної експертизи.
3. Ситуаційні матеріальні комплекси. Ситуаційні матеріальні комплекси формуються в умовах конкретної досліджуваної події, наприклад, події злочину за рахунок властивих їй просторово-часових, причинно-наслідкових, відображувальних, субстанціональних та функціональних зв'язків, актуалізованих у процесі злочинної діяльності або динаміки інших процесів, пов'язаних з розслідуваною подією. Зразками такого типу матеріальних комплексів можуть слугувати:
  - 1) контактна взаємодія злочинця (тіло, одяг, взуття), жертви (тіло, одяг, взуття) та середовища (природні, побутові, техногенні компоненти);

- 2) взаємодія систем: водій, автомобіль, дорога, перешкода при дорожньо-транспортних подіях;
- 3) взаємодія систем: злочинець, знаряддя злочину, перешкода (у випадках зламу перешкод та сховищ);
- 4) комплекти речей, які є предметом злочинних посягань, мають загальні властивості у зв'язку з механізмом злочину, умовами їх походження, зберігання та використання¹.

Доказування цілісності ситуаційних матеріальних комплексів слідчим та експертним способом становить досить складне самостійне завдання, адже залежить від можливості виявлення інтегративних зв'язків між окремими компонентами цих комплексів. Водночас доказове значення вказаних фактів важко переоцінити, оскільки вони є зазвичай ядром предмета доказування й з огляду на випадковий характер інтегративних зв'язків між компонентами комплексів мають виражену індивідуальність.

Таким чином, базуючись на викладеному, слід визнати, що знання закономірних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики дозволяє уніфіковано підходити до продукування нових методичних рекомендацій з використанням наукового інструментарію криміналістики, а слідчому та спеціалісту в свою чергу зіставляти їх з обставинами конкретного кримінального провадження, використовуючи власний професіональний досвід, а також наукові прогнози, чітко визначати зміст використання спеціальних знань у розслідуванні та профілактиці злочинів у сфері обігу наркотичних засобів з метою створення повного технологічного циклу їх техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення.

---

¹ Див.: Вещественные доказательства: информационные технологии процессуально-го доказывания / под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. Я. Колдина. – М. : Норма, 2002. – С. 35.

РОЗДІЛ 2

Особливості використання спеціальних знань в досудовому розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

2.1 Використання спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій

Особливості криміналістичної характеристики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів розглянуті в попередньому розділі, зокрема способів їх вчинення призводять до суттєвих змін закономірностей утворення та концентрації криміналістично значущої інформації.

Збирання, фіксування та адекватна інтерпретація такої інформації потребує комплексного застосування як оперативних, так і криміналістичних, зокрема, техніко-криміналістичних сил, засобів та методів. Наприклад, при проведенні низки НС(Р)Д оперативні підрозділи використовують технічні засоби негласного аудіального та візуального контролю. Ця апаратура слугує для організації прихованого акустичного контролю – прослуховування та (або) фіксування мовної інформації, а також візуального фіксування всіх подій, що відбуваються та являють оперативний інтерес. Таку групу засобів зазвичай складають електронні стетоскопи, радіозакладні пристрої, гостроспрямовані мікрофони, диктофони, портативні відеокамери, як з каналом зв'язку, так і без нього. Саме їх застосування в ході контролю за вчиненням злочину дозволяє отримати позитивний результат, який об'єктивно свідчить про протиправний характер дій збувальника наркотичних засобів та, що досить важливо в сучасних умовах, дозволяє досудовому слідству та суду об'єктивно оцінити ситуацію на предмет наявності або відсутності провокаційних дій з боку посадових осіб, які беруть участь у НС(Р)Д.

Корисним є й використання програмно-апаратних комплексів та програмного забезпечення для дослідження технічних пристроїв: 1) «MOBILedit» (країна-виробник – Чехія); 2) «UFED» (країна-виробник – Ізраїль); 3) «XRY» (країна-виробник – Швеція).

Основне призначення даних засобів полягає в можливості вилучення, відтворення та дослідження інформації, яка міститься в мобільних пристроях та технічних засобах, а також у її аналізі та складанні логічно взаємопов'язаних звітів. До числа подібного роду інформації слід віднести: цілі та видалені паролі; інформація про місцезнаходження; мультимедійні файли; фото- та відеозображення, зняті користувачем; дані GPS; листи електронною поштою; чати; вилучена інформація з нерозподіленого простору, в якому зберігаються приховані та видалені дані, включаючи дані додатків, веб-історію, EXIF – дані зображень та системні дані; журнали здійснених викликів; видалені з SIM-картки журнали викликів; інформація про телефон (IMEI/ESN); дані телефонної книги; SMS-повідомлення; зображення інших форматів та інша інформація.

Ця вимога є передумовою обов'язкового застосування необхідного арсеналу сучасних засобів науки і техніки та спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Її реалізація передбачає конкретизацію та систематизацію форм спеціальних знань, необхідних для проведення НС(Р)Д, розробку засобів з оптимізації такої діяльності.

Додаткової актуальності подальших наукових розвідок у цьому напрямі додають й нормативні зміни, адже з прийняттям КПК України 2012 року змінились не тільки зміст розслідування, але й сама його концепція. Зокрема, за чинним порядком оперативно-розшукова діяльність здійснюється лише до початку кримінального провадження. А після внесення даних до ЄРДР оперативні підрозділи можуть проводити лише НС(Р)Д, і то, за дорученням слідчого, прокурора.

Таким чином, хоча й НС(Р)Д за своєю суттю, у минулому, є оперативно-розшуковими заходами та засновані на застосуванні оперативних засобів та методів, назвати їх проведення здійсненням оперативно-розшукової діяльності немає підстав.

Засоби та методи оперативно-розшукової діяльності в криміналістичній літературі пропонується навіть включати складовим елементом у методику розслідування кримінальних правопорушень. Скажімо, М. П. Яблоков наголосив, що «...засоби, прийоми та способи оперативно-розшукової розвідувальної діяльності зі збирання даних про злочинну діяльність організованих груп треба вважати важливим компонентом як загальної методики розкриття та розслідування організованої злочинності, так і окремих її видів»¹. Подібною позиції дотримується й Р. Л. Степанюк, який вважає за необхідне включення в зміст окремої криміналістичної методики рекомендацій відносно особливостей тактики окремих НС(Р)Д, які є найбільш типовими та ефективними для досудового розслідування певних категорій злочинів. Учений доходить висновку про необхідність переосмислення співвідношення предмета дослідження в галузях криміналістики та оперативно-розшукової діяльності з питань криміналістичної тактики й методики розслідування певних видів та груп злочинів².

Видається, що подібне об'єднання в методиці досудового розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів може відбуватися в рамках методичних рекомендацій з організації ефективної взаємодії слідчого з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Говорячи більш конкретно про розглядувані злочини, наголосимо, що з боку осіб, які залучені в незаконний обіг наркотичних засобів, спостерігається стійка тенденція до все більш витончених способів збуту наркотиків, зокрема й так званий безконтактний збут з використанням засобів мобільного зв'язку та електронних платіжних терміналів.

Для того, щоб правильно вирішувати завдання поєднання оперативно-розшукових та слідчих засобів і методів у кримінальному про-

---

¹ Див.: Яблоков Н. П. Оперативно-розыскные средства и приемы в методике расследования организованной преступной деятельности / Н. П. Яблоков // Вестник Московского университета. Серия: Право. – 2001. – №6. – С. 14.

² Див.: Степанюк Р. Л. Особливості тактики негласних слідчих дій у структурі окремої криміналістичної методики / Р. Л. Степанюк // Сучасні проблеми криміналістики : матер. міжнар. наук.-практ. конф., присв. 100-річчю з дня народження д.ю.н., проф. В. П. Колмакова (27-28 вересня 2013 року, м. Одеса) / упоряд. : В. В. Тищенко, О. П. Ващук. – Одеса : Юридична література, 2013. – С. 293.

вадженні, що, як ми вже встановили, є безальтернативним, потрібно чітко розуміти їх можливості та потенціал при проведенні процесуальних дій. Зміст останніх полягає у наступному:

- 1) на початку кримінального провадження характер і тактика первинних слідчих (розшукових) дій визначається з урахуванням аналізу матеріалів оперативного супроводження та результатів проведених НС(Р)Д;
- 2) слідчі (розшукові) дії в окремих випадках слугують цілям відволікання уваги від НС(Р)Д;
- 3) НС(Р)Д виконують функцію компонента тактичної (складної) комбінації;
- 4) використання негласного співробітництва є передумовою прийняття рішення щодо проведення необхідних слідчих (розшукових) або НС(Р)Д у кримінальному провадженні.

Про необхідність повноцінного використання інструментарію оперативно-розшукових можливостей у боротьбі зі злочинністю у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів свідчать численні праці науковців у галузі ОРД, а також зарубіжний досвід. Так, наприклад, в Австрії працівники груп по боротьбі з вуличною наркозлочинністю використовують такі негласні заходи, як перевірка закупівля, спостереження й оперативне провадження¹. Законодавство Литви передбачає розвідувальне опитування, особисте й таємне стеження за особою, оперативну перевірку, оперативний огляд, агентурний метод. У структурі агентства по боротьбі з наркотиками США взагалі відсутні слідчі підрозділи, і його співробітники займаються тільки оперативної роботою². Особливістю поліцейської тактики в США є те, що вона включає в себе тактику негласних дій: використання інформаторів і зовнішнє спостереження.

Ураховуючи те, що на сьогодні по більшості кримінальних проваджень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, відомості, потрібні для доведення вини підозрюваних, можна отримати лише шляхом застосування сил, засобів і методів, які мають лише

---

¹ Жукова Т. В. Борьба с уличной наркопреступностью в Австрийской Республике / Т. В. Жукова // Российский следователь. – 2009. – № 9. – С. 32.

² Див.: Быков А. В. Основы организации деятельности современной системы обеспечения внутренней безопасности США / А. В. Быков, М. И. Прохоров // Российский следователь. – 2008. – № 12. – С. 38.

оперативні підрозділи, а більшість злочинів у цій сфері виявляються тільки за допомогою проведення окремих НС(Р)Д, таких як контроль за вчиненням злочину у формі оперативної закупки та інших, які досить часто, урахувавши рівень їх проведення, межують з поняттям провокації, то якраз роль та ефективність використання спеціальних знань має відігравати під час їх проведення, чим далі, тим більш значну роль. Результати використання спеціальних знань, які набувають певної форми перетворення своєї процесуальної форми, знаходять відображення в протоколах процесуальних дій та відповідних додатках до них, висновках експертів, які є основним базисом, на якому обвинувачення може будувати свої висновки й свою аргументацію.

Цілеспрямована діяльність держави, орієнтована на реалізацію завдань кримінального провадження як пріоритетного напрямку, передбачає розширення перспектив для використання досягнень науки й техніки в доказуванні. Процесуальний інститут спеціальних знань є основним каналом їх залучення в кримінальне судочинство.

Серед фахівців у сфері криміналістики, кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності засади провадження НС(Р)Д та використання під час їх проведення спеціальних знань та засобів досліджували Б. І. Бараненко¹, І. В. Гора, В. В. Коваленко, С. С. Кудінов², В. А. Колесник³, М. А. Погорецький⁴, І. Ф. Хараберюш⁵, О. І. Харабе-

---

¹ Бараненко Б. І. Негласні слідчі (розшукові) дії та особливості їх проведення оперативними підрозділами органів внутрішніх справ : навчально-практичний посібник / Б. І. Бараненко, О. В. Бочковий, К. А. Гусева та ін. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. – С. 18–118.

² Див.: Кудінов С. С. Використання спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій / С. С. Кудінов // Вісник академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11, № 3 (31). – С. 154–161.

³ Див.: Колесник В. А. Негласні слідчі (розшукові) дії : кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки й проведення : науково-практичний посібник / В. А. Колесник; Академія адвокатури України. – К. : Прецедент, 2014. – 135 с.

⁴ Див.: Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії : проблеми провадження та використання в доказуванні М. А. Погорецький // Юридичний часопис НАВС. – №1(5), 2013. – С. 270–276.

⁵ Хараберюш І. Ф. Окремі проблеми використання оперативно-технічних засобів у кримінальному процесі / І. Ф. Хараберюш // Національна поліція Донеччини: проблеми становлення та стратегія розвитку – 2016 : Всеукр. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 21 жовтня 2016 р.) : тези доповідей / ДВНЗ «ПДТУ», Головне упр. Нац. поліції в Донецькій області, Донецькій юридичній ін-т. – Маріуполь, 2016. – С. 155–157; Отримання інформації з телекомунікаційних мереж мобільного зв'язку та її використання у кримінальному провадженні: наук.-практ. посібник / О. В. Меживой, О. І. Хараберюш, Д. В. Безруков, І. Ф. Хараберюш; за ред. професора І. Ф. Хараберюша. – Донецьк: ДЮІ МВС України, 2013. – 300 с.

рюш¹, В. Г. Хахановський², В. О. Ходанович, Ю. М. Чорноус, Р. М. Шехавцов³, М. Є. Шумила, М. Г. Щербаковський та інші автори⁴. Їхні праці склали певний теоретичний фундамент для проведення подальших наукових розвідок у цій галузі. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у цьому

---

¹ Хараберюш О. І. Використання правоохоронними органами техніки щодо протидії контрабанді / О. І. Хараберюш // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 327–330; Хараберюш О. І. Інформаційно-телекомунікаційні технології у протидії контрабанді / О. І. Хараберюш // Право і суспільство. – 2014. – № 2. – С. 217–221.

² Хахановський В. Г. Інформаційно-аналітичне забезпечення ОРД: основні поняття та нормативно-правова база / В. Г. Хахановський // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів. – 2002. – № 2 (1). – С. 191–195.

³ Див.: Шехавцов Р. М. Особливості процесуальної регламентації проведення негласних слідчих (розшукових) дій / Р. М. Шехавцов // матеріали постійно-діючого наук.-практ. семінару : Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення, 19 жовтня 2012 року, м. Харків. – Харків : Оберіг, 2012. – С. 240–250; Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні : навч.-практ. посібник / Кудінов С. С., Шехавцов Р. М., Дроздов О. М. та ін. – Харків : Оберіг, 2013. – 344 с.

⁴ Див. наприклад: Батоев В. Б. Особенности применения UFED в деятельности оперативных подразделений органов внутренних дел / В. Б. Батоев // Вестник Академии СК РФ. – 2015. – № 1. – С. 216–219; Башта І. Удосконалення організації оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів / І. Башта // Национальный юридический журнал: теория и практика. – Июнь 2014. – С. 204–207; Осипенко А. Л. Оперативно-розыскное противодействие незаконному обороту наркотических средств, совершаемому с использованием телекоммуникационных устройств / А. Л. Осипенко, П. В. Миненко // Вестник Воронежского института МВД России. – 2014. – №1. – С. 151–155; Пидусов Е. А. Применение специальных знаний при проведении оперативно-розыскных мероприятий в сфере незаконного оборота наркотических средств, психотропных, сильнодействующих и ядовитых веществ / Е. А. Пидусов, О. Н. Рябчунова // Вестник Воронежского института МВД России. – 2009. – №3. – С. 122–124; Хакимов Р. М. Участие специалиста в проведении оперативно-розыскных мероприятий по делам о преступлениях, связанных с незаконным оборотом наркотических средств / Р. М. Хакимов // Организация предварительного расследования. Проблемы и перспективы : Сборник статей. – М. : Юнити-Дана, 2015. – 511 с.; Михайлов А. Н. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании субъективной стороны при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом аналогов наркотических средств / А. Н. Михайлов // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России. – 2016. – №1(22). – С. 134–144; Шарманкин С. В. Практика расследования уголовных дел о преступлениях в сфере незаконного оборота синтетических наркотических средств, совершенных с использованием сети Интернет (на примере деятельности Управления ФСКН России по Приморскому краю) / С. В. Шарманкин // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России. – 2015. – №3(20). – С. 28–33; Карлов А. Л. Использование в доказывании по уголовным делам сведений, составляющих тайну связи, расположенных в сети Интернет / А. Л. Карлов // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России. – 2015. – №2(19). – С. 142–146.

плани є найменш дослідженими. Питання використання спеціальних знань при їх розслідуванні обмежені дослідженням участі окремих категорій фахівців при підготовці або проведенні окремих слідчих (розшукових) дій та призначенні окремих видів судових експертиз.

Водночас одним з потужних резервів підвищення ефективності боротьби зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів є створення та вдосконалення способів саме комплексного застосування спеціальних знань, зокрема створення чітко організованої системи техніко-криміналістичного забезпечення виявлення та розслідування, у тому числі й під час проведення НС(Р)Д.

Однак практика розслідування злочинів цієї категорії майже не містить випадків використання допомоги обізнаних осіб під час проведення НС(Р)Д. Основних причин декілька. По-перше, цілком справедливі побоювання оперативних працівників щодо можливого витоку інформації, по-друге, необізнаність останніх щодо сучасних можливостей використання спеціальних знань у техніко-криміналістичному забезпеченні цього різновиду слідчих (розшукових) дій. По-третє, організаційне розмежування спеціалістів та експертів, що відбулося в результаті цілком обґрунтованого реформування Експертної служби МВС (яка несла на собі основний тягар техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування кримінальних проваджень), поставило запитання: яким чином та кому готувати кадри для підрозділів досудового слідства Національної поліції, які виконують функції спеціалістів при проведенні слідчих (розшукових) та НС(Р)Д?

Використання спеціальних знань і науково-технічних засобів під час проведення НС(Р)Д – важливий та невід’ємний елемент техніко-криміналістичного забезпечення виявлення та розслідування, що характеризується певними особливостями, зокрема:

- 1) чинне законодавство України чітко виділяє основного суб’єкта застосування спеціальних технічних засобів при проведенні НС(Р)Д, наприклад, у структурі апарату Національної Поліції України (далі – НП України) це – співробітники Департаменту оперативної служби та Департаменту оперативно-технічних заходів. Крім зазначених осіб, до участі у проведенні НС(Р)Д можуть бути залучені уповноважені оперативні підрозділи

інших Міністерств та відомств (наприклад, СБУ, ДПСУ тощо), у випадках, коли:

- це прямо передбачено нормами законодавства (наприклад, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж доручається лише відповідним підрозділам НП України та СБУ)¹;
- є підстави вважати, що отримана під час проведення негласних заходів інформація буде містити відомості про злочини, що відносяться до їх підслідності (наприклад, передбачених ст. 305 КК України);
- лише вони володіють навичками, унікальним обладнанням та технічними засобами, застосування яких необхідне для проведення конкретного НС(Р)Д.

Крім уповноважених оперативних підрозділів, до проведення НС(Р)Д на етапі їх підготовки, фіксування результатів та під час дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів (ст. 266 КПК України) можуть залучатися профільні та інші спеціалісти (наприклад, експерти відділів криміналістичних видів досліджень, досліджень у сфері інформаційних технологій ДНДЕКЦ МВС України) як консультанти* та технічні помічники;

- 2) спеціальні знання не застосовуються особами, які володіють спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів у порядку ст. 71 КПК України безпосередньо на робочому етапі НС(Р)Д, а використовуються, головним чином, на підготовчому та заключному етапах, зокрема у формі консультацій з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Розглянемо зазначені етапи більш докладно.

---

¹ Див.: Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затверджена наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900>.

* Консультативну допомогу можуть надавати будь-які спеціалісти. Вона полягає в роз'ясненнях, порадах, повідомленні відомостей довідкового характеру тощо. Консультація може слугувати підставою для прийняття тих чи інших тактичних або процесуальних рішень, використовуватися при формулюванні завдань НС(Р)Д, складанні плану проведення негласної дії тощо. Перевага консультації над іншими видами допомоги полягає в тому, що слідчий, співробітник уповноваженого оперативного підрозділу отримує невідкладну кваліфіковану допомогу зі спеціальних питань.

Усі без винятку НС(Р)Д – є складними в організаційному та практичному плані процесуальними діями, які вимагають ретельної підготовки та планування. У криміналістичній літературі до підготовчих відносять заходи організаційного та практичного характеру, виконання яких забезпечує найбільшу ефективність проведення процесуальної дії.

Так, на етапі підготовки до проведення НС(Р)Д допомога спеціаліста слідчому може полягати у:

1) виборі оптимальних умов для проведення НС(Р)Д (визначенні місця, часу доби й найбільш доцільного, з тактичної точки зору, моменту початку проведення й закінчення процесуальної дії). Аналіз судової та слідчої практики свідчить про необхідність «рекогносцировки» місця провадження негласної процесуальної дії напередодні її проведення. Наприклад, у місці проведення оперативної закупки потрібно правильно підібрати та зробити камуфляж необхідного зразка спеціального технічного засобу, оцінити його можливості в реальній обстановці, проінструктувати задіяну особу зі всіх питань, що стосуються технічних особливостей апаратури й тактичних прийомів її використання, унести коригування в дії особи закупівельника. За наявності передбачити використання стаціонарного варіанта аудіо-, відеопристрою фіксації інформації;

2) прогнозуванні варіантів розвитку ситуацій при провадженні НС(Р)Д й обранні відповідних алгоритмів дій (визначенні методів попередження та нейтралізації можливих негативних наслідків). Так, наприклад, з боку осіб, які збувають наркотичні засоби, особливо тих, які входять у злочинні групи, нерідко вживаються заходи протидії з використанням технічних засобів виявлення аудіо- та відеопристроїв¹. Такими засобами обладнуються автомобілі та місця передбачуваного збуту, що зобов'язує слідчого та оперативного співробітника до особливої відповідальності при плануванні та здійсненні НС(Р)Д;

---

¹ Див.: Кузнецов А. А. Тактические и технические аспекты работы с цифровыми средствами фиксации при проведении оперативно-розыскных мероприятий / А. А. Кузнецов, Д. В. Муленков // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2009. – № 1 (7). – С. 48–59; Баранов В. М. Применение специальных технических средств в ходе оперативно-розыскного мероприятия «проверочная закупка» при документировании преступлений / В. М. Баранов, А. М. Свистильников // Вестник Тюменского института повышения квалификации сотрудников МВД России. – 2013. – № 1. – С. 43–46.

3) підборі учасників процесуальної дії, визначенні ролі окремих з них і порядку взаємодії (координації та кооперації), проведенні інструктажу;

4) виборі, підготовці та перевірці справності необхідних технічних засобів (окрім спеціальних оперативних та оперативно-технічних), предметів і документів, відповідних методів, необхідних при проведенні НС(Р)Д:

- ультрафіолетового освітлювача грошових купюр, спеціальних хімічних речовин для нанесення на них позначок;
- засобів освітлення та приладів нічного бачення для успішного проведення НС(Р)Д у темний час доби;
- оптичних засобів (біноклів, моноклів) для належного візуального сприйняття слідчим, уповноваженим оперативного підрозділу дій об'єктів НС(Р)Д при проведенні аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 260 КПК України), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) тощо;
- засобів фотозйомки, а також звуко- та відеозапису, необхідних для фіксації факту, ходу й результатів процесуальної дії, а також дій та поведінки об'єктів НС(Р)Д. Відповідні технічні засоби обираються урахуваючи:

а) значний об'єм пам'яті, мінімальне енергоживлення, можливість їх прихованого встановлення, проведення зйомки в умовах слабого освітлення, необхідності фіксації мікрооб'єктів, об'єктів, що рухаються. З урахуванням тривалості зйомки та аудіозапису обираються відповідні носії інформації;

б) імовірність догляду особи на предмет наявності при собі технічних засобів фіксації інформації (наприклад, закупівельника наркотичних засобів);

в) акустичні властивості місця проведення НС(Р)Д. Так, зовнішні шуми, які видаються технологічним обладнанням, що працює, транспортом, лініями високовольтних передач, їх частота та амплітуда впливають на якість фонограм. Поверхня стін приміщення може відображувати, посилювати або поглинати акустичні хвилі. Добре фіксується інформація в невеликих офісних приміщеннях та житловому інтер'єрі, чому сприяє велика кількість килимових покриттів, пористих поверхонь, м'яких меблів, шпалер, які добре поглинають звук та створюють нормальні з точки зору запису звуку умови.

Найбільш непридатними в акустичному плані є арки будинків, тунелі, сходові марші, які сприяють багаторазовому відображенню та накладенню звукових хвиль, що значно погіршує розбірливість мови співрозмовників. Крім того, у цих умовах співрозмовники скорочують дистанцію між собою, для конспірації розмову ведуть пошепки, використовують невербальні форми спілкування – міміку та жести, помітки на паперових носіях. Не виключено ситуації виходу з ладу спеціальних технічних засобів або неможливості фіксування інформації за певних умов. З урахуванням цих особливостей доцільно розглянути варіант дублювання технічних засобів фіксування інформації за умови їх ретельного маскування;

- транспортних засобів для забезпечення оперативності переміщень учасників процесуальної дії та науково-технічних засобів і методів, а також успішного й своєчасного проведення НС(Р)Д;
- бланків процесуальних документів, необхідних для документування результатів НС(Р)Д, а також засобів пакування для різних об'єктів;
- оперативного гардеробу, засобів зміни зовнішності й документів прикриття для успішного проведення спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України), контролю за вчиненням злочину тощо. При цьому варіант камуфляжу та місця кріплення спеціальних технічних засобів оперативний співробітник обирає сам, виходячи з технічного виконання та можливостей;
- засобів особистої безпеки та спеціальних засобів (наручників, бронезилетів) для успішного проведення фактичного затримання об'єкта оперативної зацікавленості при проведенні НС(Р)Д;
- спеціальних і технічних засобів, призначених для виявлення, вилучення й пакування наркотичних засобів, отримання зразків, необхідних для проведення експертизи, виявлення та вилучення матеріальних слідів злочинної діяльності у сфері обігу наркотичних засобів;

5) виготовленні несправжніх (імітаційних) та підготовці помічених (ідентифікованих) засобів під час проведення НС(Р)Д. Спеціаліст може залучатися до спеціального створення відповідних речей і документів, для надання їм повних або часткових ознак та властивостей матеріальних об'єктів, які вони замінюють; спеціального марку-

вання об'єктів; роз'яснень правил поведження з такими об'єктами тощо, що дозволить відрізнити від подібних їм, відслідкувати рух, довести походження тощо.

Під час проведення негласного обстеження допускається використання фото-, відео- або копіювальної апаратури, міточних засобів, а також спеціальних хімічних речовин для додаткового слідоутворення. Збирання зразків для порівняльного дослідження – це дії слідчого або уповноваженого оперативного співробітника з виявлення й вилучення з метою ідентифікації предметів, що зберегли сліди злочину або були об'єктами злочинних посягань чи могли стати засобом виявлення суспільно-небезпечного протиправного діяння та осіб, до нього причетних. Під час проведення цієї НС(Р)Д можуть залучатися спеціалісти та застосовуватися різноманітні технічні засоби. Отримання відбитків рук може здійснюватися у процесі негласної слідчої (розшукової) дії як на підставі використання умов, що склалися природно, так і шляхом створення сприятливих для цього умов, за яких особа, яка дактилоскопується негласно, неминуче залишає свої відбитки рук. Надання відповідної допомоги спеціаліста у цьому напрямі – обов'язкова умова ефективності даної НС(Р)Д;

б) оформленні змісту завдання уповноваженому оперативному підрозділу, що безпосередньо застосовує спеціальні технічні засоби при проведенні негласних процесуальних дій. Зокрема це стосується заходів, які необхідно виконати із застосуванням технічних засобів; фактів та дій осіб, яких потрібно зафіксувати; процедури отримання зразків для проведення експертизи (вимог до зразків, їх кількість, правил отримання, особливостей пакування); необхідних додатків за результатами проведення НС(Р)Д тощо.

Фіксування ходу й результатів проведення НС(Р)Д. Фіксування є важливою функцією (дією) у роботі з доказами та має на меті: по-перше, надати результатам НС(Р)Д значення судового доказу; по-друге, щоб особи, які не брали участь у процесуальній дії, зокрема, склад суду, могли наочно уявити собі обстановку на місці її проведення, отримати будь-яку точну довідку про події, що відбувалися та їх зміст. Ці завдання під час проведення НС(Р)Д можна вирішувати лише використовуючи різні науково-технічні засоби та складаючи відповідні процесуальні документи.

За підсумками проведення НС(Р)Д складається:

- протокол, що є основною й обов'язковою письмовою формою фіксації процесуальної дії;
- додатки до протоколу, якими можуть бути: спеціально виготовлені копії та зразки документів, речей чи інших об'єктів; письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у їх проведенні; аудіо- та відеозапис; фотографічні таблиці, схеми, креслення, стенограми;
- носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано результати процесуальної дії, що пояснюють зміст протоколу й про наявність яких зазначається в протоколі.

Важливим під час проведення будь-якої НС(Р)Д є детальне фіксування фактів протиправної діяльності окремих осіб (груп), безпосередньо виявлених слідчим, уповноваженим оперативним підрозділом, установлених за демаскуючими їх ознаками, а також підтверджених під час застосування відповідних технічних засобів.

З цією метою слідчий має врахувати умови щодо коректності фіксування отриманої інформації у протоколі та відповідних додатках. Для цього потрібно, по-перше, здійснити оформлення необхідних документів, що підтверджують правові підстави, окреслюють коло суб'єктів та умови фіксування даних відповідно до вимог чинного законодавства України. По-друге, при фіксуванні треба уникнути можливих фізичних дефектів відповідного носія та забезпечити максимально високу якість фіксації для можливості подальшого експертного дослідження такої інформації. По-третє, залучати спеціалістів, здатних кваліфіковано поводитися з НТЗ та програмним забезпеченням, і згодом підтвердити технічну можливість та факт отримання таких відомостей у судовому засіданні¹.

На цій підставі дії спеціаліста *на етапі фіксування* результатів НС(Р)Д можуть полягати в наданні допомоги слідчому, співробітникові уповноваженого оперативного підрозділу в:

- документальному оформленні результатів НС(Р)Д:
  - 1) складанні протоколу та належному описі ознак виявлених предметів, документів та інших об'єктів з метою недопущен-

---

¹ Див.: Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування / Д. М. Цехан // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія юриспруденція : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2013. – Вип. 5. – С. 258.

ня будь-яких маніпуляцій зі зміни їх властивостей та змісту; характеристик технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які були застосовані (окрім спеціальних оперативних та оперативно-технічних засобів), умов та порядку їх використання тощо;

2) виготовленні окремих додатків;

- вилученні, засвідченні, пакуванні виявлених предметів і документів, забезпеченні умов для їх надійного транспортування та збереження;
- приєднанні цифрових носіїв інформації до матеріалів кримінальних проваджень, забезпеченні захисту таких носіїв та зафіксованих на них відомостей від несанкціонованого втручання, деформації, розмагнічування, знебарвлення, стирання інформації тощо.

Дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів в одних випадках вважається окремим видом НС(Р)Д, в інших є продовженням проведення інших дій у вигляді дослідження результатів НС(Р)Д. Нечіткість законодавчого визначення цього питання становить самостійну наукову проблему.

Етап дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів під час проведення НС(Р)Д також передбачає необхідність активного застосування спеціальних знань та науково-технічних засобів.

Відповідно до положень ч.1 ст. 266 КПК України таке дослідження може здійснюватися способом:

- вивчення змісту отриманої інформації безпосередньо слідчим самостійно або із залученням відповідних фахівців;
- проведення досліджень отриманих відомостей та об'єктів у рамках відповідних судових експертиз.

Вивчення слідчим змісту інформації, зафіксованої на відповідних носіях, відбувається, зазвичай, способом її перегляду або прослуховування. У ході перевірки інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів фіксування, має бути встановлено:

- а) автентичність даних, зафіксованих на носіях інформації. Автентичність, на думку О. Е. Федюніна, полягає в тому, щоб докази, отримані із застосуванням технічних засобів, задовольняли низці критеріїв:

- відсутність або допустимий ступінь програмного стискання даних;
- відсутність у досліджуваних матеріалах ознак електричного або механічного монтажу;
- відповідність записаної інформації місцю, часу, умовам, обставинам її отримання, зафіксованим у протоколі слідчої (розшукової) дії;
- наявність апаратури запису та її відповідність досліджуваним матеріалам;
- ідентифікація зразків мови, зафіксованих за допомогою технічних засобів тощо¹.

Установлення факту автентичності, застосування цифрових засобів фіксування інформації має представляти комплекс досліджень, які базуються на використанні цифрових технологій та потребують залучення спеціалістів з різних галузей наукових знань. Наведені вище критерії можна доповнити автентичністю цифрового підпису. Сучасний рівень розвитку технологій робить реальною можливість ідентифікації цифрової інформації за допомогою електронного цифрового підпису.

Така технологія не вирішує всіх завдань, але дозволяє гарантовано встановити принаймні два факти. Перший полягає в тому, що конкретна інформація дійсно сформована за допомогою конкретного пристрою. Це знімає або хоча б послаблює проблему захисту відомостей про використаний цифровий пристрій та його тактико-технічні характеристики, оскільки допускає можливість подання в процесі доказування не тактико-технічних характеристик конкретного пристрою, а деяких узагальнених технічних параметрів класу пристроїв, які мають значення для перевірки результатів НС(Р)Д;

- б) місце, дата та час отримання відповідних даних;
- в) учасники подій.

До виконання зазначених дій можуть залучатися спеціалісти, які, надаючи консультації або технічну допомогу, можуть сприяти слідчому:

---

¹ Див.: Федюнин А. Е. Процессуальные правила и критерии допустимости доказательств, полученных при раскрытии и расследовании преступлений с использованием технических средств / А. Е. Федюнин // Актуальные проблемы раскрытия и расследования преступлений : межвуз. сб. науч. тр. – Красноярск, 2005. – Вып. 7. – С. 60–68.

- в описі характеристик носіїв інформації, технічних засобів її фіксації, технічних засобів за допомогою яких було відтворено наявну на них інформацію;
- експлуатації технічних засобів:
  - 1) підборі та налаштуванні необхідного обладнання;
  - 2) створенні умов для: а) демонстрації (відтворення) зафіксованої на носіях інформації (відео-та фонограми); б) забезпеченні можливостей для розшифрування інформації; повторного її перегляду, прослуховування; перегляду в сповільненому режимі або в збільшеному вигляді; відтворенні в повному обсязі або відповідної частини інформації, що має значення для досудового розслідування із зазначенням змісту розмов осіб, звуків, рухів, дій, що пов'язані з протиправною діяльністю, яка документувалася тощо;
- з'ясуванні відомостей, що містяться у відео- та фонограмах, фотографіях на відповідних носіях інформації, належній оцінці їх змісту;
- використанні можливостей:
  - а) ідентифікаційно-пошукових та діагностично-пошукових систем та мультимедійних технологій очищення та синтезу аудіо-, відеоінформації, відновлення в разі їх часткового пошкодження;
  - б) сучасних комп'ютерних технологій та спеціальних програмних комплексів для усунення звукових перешкод, вилучення необхідної інформації з аудіо та відеозаписів; ідентифікації осіб за сукупністю ознак (за голосом), складання психологічного портрету особи;
  - в) комп'ютерних систем розпізнавання мовлення (перетворення звуку в текст) при складанні стенограм розмов осіб та фіксуванні послідовності вчинюваних ними дій, що в подальшому полегшить процес оперування доказами за рахунок можливості в будь-який момент часу без допомоги технічних засобів ознайомитися зі змістом процесуальної дії;
- забезпеченні умов збереження цілісності інформації та носіїв, на яких вона зафіксована.

У цьому зв'язку слід погодитись із В. О. Ходановичем, який наголошує на необхідності використання допомоги спеціаліста, фахівця в

галузі лінгвістики при огляді і виїмці кореспонденції, на яку накладено арешт (ст. 262 КПК України). Слідчий за допомогою спеціаліста здійснює криміналістичну оцінку поштової кореспонденції, що дає змогу виявити в текстах характерні почеркові, граматичні, лексико-стилістичні, текстологічні особливості. У разі необхідності особою, яка проводить огляд поштово-телеграфної кореспонденції, може бути прийнято рішення про нанесення спеціальних позначок, обладнання їх технічними засобами контролю, заміну речей і речовин, що становлять загрозу для оточуючих чи заборонені у вільному обігу, на їх безпечні аналоги (ч. 2 ст. 262 КПК України)¹.

Статтю 260 КПК України визначено, що аудіо-, відеоконтроль особи є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмова цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування. В ході проведення цієї НС(Р)Д, треба враховувати, що в розмові, яка прослуховується через спеціальні технічні засоби, може відбитися не тільки явна, а й законспірована, прихована інформація щодо підготовки, безпосереднього вчинення або приховання злочинів. Для належної оцінки такої інформації необхідна допомога спеціаліста у галузі лінгвістики, адже якість розпізнавання обох видів інформації залежить від структурно-сислової повноти, зв'язності, цілісності розмови, її так званої текстуальності. Отже, оцінкою інформативності мовленнєвого повідомлення служить міра адекватності інтерпретації задуму, мети, основної ідеї повідомлення. Інформативність мовлення повідомлення в даному розумінні – один з факторів ефективності смислового сприйняття повідомлень².

У низці випадків у кримінальних провадженнях досліджуваної групи злочинів виникає потреба проведення досліджень відомостей, отриманих при застосуванні технічних засобів у рамках відповідних судових експертиз. Міжвідомчою Інструкцією «Про організацію про-

---

¹ Див.: Ходанович В. О. Використання науково-технічних засобів в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій / В. О. Ходанович // Вісник Академії адвокатури України. – 2016. Том 13. – Число 2(36). – С. 116.

² Там само. – С. 115.

ведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні»¹ визначено, що фіксація результатів НС(Р)Д повинна здійснюватися так, щоб завжди була можливість експертним шляхом установити достовірність отриманих результатів. Така вимога зумовлена характером та специфічними умовами проведення негласних процесуальних дій, особливістю використання під час їх проведення окремих НТЗ виявлення й фіксації інформації, достовірність якої може потребувати перевірки відповідними фахівцями. *Можливість підтвердження експертами правильності отримання фактичних даних і відповідності змісту зафіксованих результатів сприятиме уникненню розголошення відомостей щодо негласних методів та засобів діяльності правоохоронних органів.*

Так, відомості, отримані при проведенні НС(Р)Д зафіксовані на носіях інформації може бути досліджено в рамках різних криміналістичних судових експертиз, які проводяться в СЕУ СБ України, ДНДЕКЦ МВС України, Міністерства юстиції України. Основними серед яких є:

- фототехнічна експертиза, що дозволяє досліджувати зображення, умови, техніку та технології їх виготовлення, засоби зйомки, обробки та друку, відтворення та покращання якості зображень;
- експертиза відеозвукозапису, яка дозволяє встановити техніку та технологію виготовлення відеофонограми (фонограми), дикторів, мовлення яких на ній зафіксовано. Складається з трьох самостійних досліджень:
  - 1) технічного дослідження відеофонограм і засобів їх фіксації, проведення якої дозволяє встановити фактичні дані, що відображаються у відеофонограмі й пов'язані з технікою та технологією їх отримання, зокрема, їх оригінальність та незмінність;
  - 2) фоноскопічного дослідження акустичних сигналів, зафіксованих на відеофонограмах дозволяє встановити фактичні дані, що відображаються у фонограмах і пов'язані із законо-

---

¹ Див.: Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» : затверджена наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5.

мірностями відображення якостей джерела звуку в акустичних сигналах (усне мовлення, зафіксоване у фонограмі);

- 3) лінгвістичного дослідження усного мовлення, що пов'язане з інтерпретацією суті висловлювань та їх лінгвістичною кваліфікацією. Дозволяє встановити: особу, голос і мовлення якої зафіксовано у фонограмі; придатність зафіксованого мовлення для ідентифікації диктора, його стать та емоційний стан, скласти соціально-психологічний портрет тощо.

Технічні засоби, що використовувалися під час проведення НС(Р)Д може бути також досліджено в рамках експертизи спеціальних технічних засобів, яка проводиться в експертних установах СБУ, якою досліджуються:

- спеціальні технічні засоби негласного отримання та реєстрації аудіоінформації, прослуховування телефонних переговорів, отримання (зміни, знищення) інформації з технічних засобів, її зберігання, обробки та передачі;
- спеціальних технічних засобів негласного візуального спостереження та документування;
- спеціальних технічних засобів негласного контролю поштових повідомлень і відправлень; спеціальних технічних засобів негласного перехоплення та реєстрації інформації з технічних каналів зв'язку;
- спеціальних технічних засобів негласного обстеження предметів і документів¹.

Сприяння спеціаліста в окреслених напрямках (етапах) діяльності здатне суттєво підвищити ефективність підготовки та якість проведення НС(Р)Д у частині використання спеціальних знань. До того ж уважаємо за доцільне більш повно регламентувати використання спеціальних знань під час проведення НС(Р)Д на відомчому нормативному рівні з урахуванням зазначених авторами функцій спеціалістів. Ця пропозиція вимагає розробки професійного стандарту «слідчий-криміналіст», із чітким визначенням трудових функцій (функціональна карта професійної діяльності), вимог до освіти, трудових дій та значного обсягу необхідних умінь. Наприклад, серед необхідних умінь, якими повинен володіти випускник навчального закладу

---

¹ Див.: Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – С. 487–489.

вищої освіти за освітнім рівнем бакалавра доцільно передбачити використання широкого комплексу сучасних засобів криміналістичної та оперативної техніки, тактичних прийомів при проведенні слідчих (розшукових) дій, надання необхідної консультативної допомоги під час проведення НС(Р)Д.

Крім цього, на сьогодні потребує вдосконалення програма підготовки та перепідготовки фахівців НП України (слідчих та співробітників уповноважених оперативних підрозділів) з питань: організації та проведення НС(Р)Д по злочинах у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; фіксації результатів, проведення відповідних судово-експертних досліджень інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів; взаємодії з фахівцями ДНДЕКЦ МВС України, Міністерства юстиції України та інших відомств для підвищення їх кваліфікації, досконалого вивчення методичних матеріалів, набуття високопрофесійних практичних навичок, обміну досвідом роботи.

Насамперед це стосується поглиблення знань правоохоронців стосовно:

- можливостей окремих НС(Р)Д та особливостей їх проведення в кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;
- правил та особливостей фіксації результатів проведення окремих НС(Р)Д, пакування та зберігання отриманої інформації та носіїв;
- вимог до обсягу матеріалів, необхідних експертові для належного проведення експертизи об'єктів (наприклад, інформації в цифровій формі, носіїв інформації та технічних засобів тощо);
- можливостей:
  - а) судово-експертного дослідження поштових програм і сервісів для відправки електронної пошти, програм обміну миттєвими повідомленнями (Інтернет-месенджерами), що були використані злочинцями при вчиненні наркозлочинів;
  - б) пошуку та дослідження аудіо, відео, графічної та іншої інформації про протиправну діяльність на персональному комп'ютері, планшеті, смартфоні, використанні з цією метою відповідних програмних продуктів;

- в) дослідження цифрової інформації на різних носіях;
- г) дослідження (аналізу) роботи користувача персонального комп'ютера (злочинця) у мережі Інтернет тощо.

Для належного вирішення проблемних ситуацій, з якими стикаються співробітники правоохоронних органів при проведенні НС(Р)Д, доцільно вжити таких організаційно-тактичних заходів:

- удосконалити програму підготовки слухачів ВНЗ системи МВС з проведення НС(Р)Д;
- організувати навчання (курси перепідготовки або підвищення кваліфікації), під час проведення якого довести до автоматизму навички виявлення, попереднього дослідження, фіксації й вилучення слідчими не тільки традиційних матеріальних, а й віртуальних (цифрових) слідів; самостійної роботи з електронними носіями інформації та технічними засобами фіксації, копіювання інформації, радіоелектронними засобами, транспортними телекомунікаційними мережами та електронними інформаційними системами тощо;
- забезпечити органи кримінальної юстиції інноваційними винаходами, які дозволять більш оперативно встановлювати місця знаходження й ототожнення розшукуваних осіб при проведенні НС(Р)Д та інших процесуальних дій. З цією метою організувати розробку та пристосовування до виконання криміналістичних завдань широкого спектра інформаційних технологій (наприклад, технологій аналізу метаданих абонентів стільникового зв'язку й мережевого аналізу; автоматичного пошуку, розпізнавання та ідентифікації осіб за цифровими фото-, відео зображеннями, розміщеними в мережі Інтернет; побудови картографічних геоінформаційних схем переміщення абонентів тощо), а також розроблення криміналістичних рекомендацій з комплексного використання цих інформаційних технологій з урахуванням потреб практики;
- створити на базі ДНДЕКЦ МВС України банк даних відповідних програмних продуктів, які можливо використовувати при проведенні ОРД та НС(Р)Д для пошуку інформації про протиправну діяльність у мережі Інтернет та на персональних комп'ютерах, забезпечити інформування та доступ до них регіональних підрозділів;

- періодично проводити тренінги з актуальних питань експертного дослідження матеріалів, отриманих за результатами проведення НС(Р)Д, що проводяться за клопотанням суду або сторони захисту;
- створити окремий форум у локальній мережі підрозділів НП України для можливості вирішення поточних проблемних питань, що виникають у працівників слідчих та оперативних підрозділів при підготовці та проведенні НС(Р)Д.

Активного розвитку потребує також міжвідомча співпраця між НП України, СБУ та ДНДЕКЦ МВС України з питань взаємного обміну інформацією, підготовки та проведення окремих НС(Р)Д, залучення до підготовки НС(Р)Д, дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів окремих фахівців (наприклад, фахівців відділу комп'ютерно-технічних та телекомунікаційних досліджень; досліджень відео та звукозапису; фототехнічних, портретних досліджень тощо), надання ними відповідних консультацій та технічної допомоги.

2.2 Використання спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Однією з основних форм використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є участь спеціаліста в слідчих (розшукових) діях.

Так, у період з 2014 по 2015 рр. працівники Експертної служби МВС України брали участь як спеціалісти у проведенні понад 532475 оглядів місць подій та інших слідчих (розшукових) діях, майже 336766 з яких – з вилученням слідової інформації¹. Однак результати аналізу спеціальної літератури, анкетування співробітників органів досудового розслідування свідчать, що вони використовують допомогу спеціалістів далеко не по кожному кримінальному провадженню досліджуваної категорії.

Загальні цілі залучення спеціаліста (групи спеціалістів) до проведення слідчих (розшукових) дій загалом збігаються з указаними в

---

¹ Відомості отримано на підставі довідок про основні результати діяльності Експертної служби МВС України за 12 місяців 2014 та 2015 року // Режим доступу: http://dndekc.mvs.gov.ua/?page_id=383.

КПК України: надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, відбір зразків для проведення експертизи) сторонам кримінального провадження (ст. 71 ч.2 КПК України). Ці загальні цілі конкретизуються на практиці в системі різноманітних дій із застосування спеціальних знань у конкретних ситуаціях, пов'язаних з отриманням та використанням доказів слідчим.

Аналіз судової та слідчої практики показує, що до участі в слідчих (розшукових) діях як спеціалісти залучаються працівники органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України, які, використовуючи спеціальні знання:

- застосовують НТЗ, прийоми та методи в рамках усних і письмових доручень начальника органу досудового розслідування, його заступників, слідчих, зокрема, за їх погодженням для пошуку, виявлення та фіксації слідової інформації, криміналістичного пізнання явищ (осіб, предметів, речовин, зв'язків та відносин між різними об'єктами тощо); пояснюють свої дії учасникам слідчих (розшукових) дій;
- застосовують НТЗ спільно зі слідчим, зокрема при виявленні, вилученні, пакуванні речових доказів; складанні планів, схем, описів криміналістичних об'єктів (з фіксацією суттєвих ознак предметів, слідів та інших об'єктів); висуванні, оцінці та перевірці за допомогою науково-технічних засобів різних версій про характеристику події, що розслідується, зокрема, про механізм слідоутворення, матеріальні зв'язки та відношення різних об'єктів обстановки розслідуваної події тощо;
- сприяють застосуванню НТЗ, наприклад, рекомендують слідчому використання окремих засобів і методів у цих умовах та за відомих властивостях об'єктів застосування; консультують за загальними питаннями застосування НТЗ; надають потрібну інформацію щодо можливостей наявних НТЗ, довідкові відомості, отримані в процесі професійної підготовки. На основі спеціальних знань та даних застосування НТЗ спеціаліст висловлює свою думку про механізм події, що розслідується загалом, окремі його епізоди та технічні аспекти (зокрема про слідоутворення); про ознаки осіб та предметів, які знаходяться або можуть знаходитись у зв'язку з розслідуваною подією; про необхідні невідкладні дії, можливості та методи використання зібраних доказів для

розслідування події; про доцільність перевірки слідів та об'єктів за інформаційними системами, про призначення певних експертиз об'єктів, зібраних при проведенні слідчих (розшукових) дій, про підбір відповідних призначеним експертизам зразків.

«Тактика провадження тих або інших процесуальних дій змінюється залежно від характеру задіяних засобів та прийомів криміналістичної техніки. Використання технічних засобів передбачає їх тактичне обґрунтування та доцільність»¹, – зазначає В. Ю. Шепітько.

При цьому академік М. Я. Сегай наголошував на тому, що тактичні й технічні прийоми розроблялися й використовувалися передусім для фіксації прямих ідентифікаційних зв'язків, утворених об'єктом, що ототожнюється як такий, що впливає, і до того ж по якомусь одному ідентифікаційному полю. На підставі цього він обґрунтував необхідність спрямувати подальше удосконалення технічних засобів і криміналістичних прийомів на одержання оптимальної доказової інформації про зв'язки взаємодії ототожнюваних об'єктів².

Спеціаліст може сприяти слідчому в застосуванні НТЗ при збиранні, у тому числі пошуку, виявленні, закріпленні, пакуванні, вилученні, дослідженні, оцінці та використанні доказів.

Ідеться, зокрема, про необхідність проведення аналітичних досліджень або застосування технічних засобів у разі виявлення наркотичних засобів для їх діагностики. Оскільки будь-які аналітичні дослідження або застосування технічних засобів відносно подібних речовин потребують інтерпретації інформації та пов'язані з необхідністю отримання вивідного знання, що базується на спеціальних знаннях, участь спеціаліста (групи спеціалістів) набуває обов'язкового характеру, про що доречно наголошують окремі автори³.

---

¹ Криміналістика : підручник / кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за заг. ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Харків : Право, 2008. – С. 8.

² Див.: Сегай М. Я. Методология судебной идентификации : монография / М. Я. Сегай; отв. ред. Л. Е. Ароцкер. – К. : РИО МВД УССР, 1970. – С. 197–198.

³ Див.: Когосов А. П. Формы использования специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов : монография / А. П. Когосов, А. В. Петров. – М. : Юрлитинформ, 2012. – С. 9–10; Иванова Е. В. Использование специальных знаний при выявлении и расследовании преступлений, связанных с опасными для здоровья веществами : теория и практика : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 «Криминалистика; судебно-экспертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность» / Е. В. Иванова. – М., 2014. – С. 289–291.

Участь декількох спеціалістів різного фаху забезпечує кваліфікований огляд місця події та його матеріальної обстановки, які відображають наслідки злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. При цьому слідчий, як організатор та керівник цієї слідчої (розшукової) дії, повинен правильно розподілити обов'язки між ними, забезпечити погодженість дій спеціалістів та інших учасників СОГ.

Варто пам'ятати й про те, що виробництво та виготовлення наркотичних засобів – процес, що містить загрозу для життя та здоров'я, тож залучення до складу СОГ спеціаліста відповідного фаху не буде зайвим.

Огляд. Слідчий огляд є однією з первинних і невідкладних слідчих (розшукових) дій, що має проводитися в кожному кримінальному провадженні, розпочатому за фактами злочинів цієї категорії. Відповідно до ст. 237 КПК України метою огляду є виявлення та фіксація відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення. Огляд має забезпечувати можливість виявлення й закріплення слідів злочину та речових доказів, мати пізнавальну універсальність, включати прийоми та методи, орієнтовані на всебічне дослідження будь-яких об'єктів матеріального світу.

При проведенні огляду місця події у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії злочинів основним завданням є виявлення та фіксація обставин, які свідчать, що між місцем події та діями, учиненими з метою незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин є нерозривний зв'язок, який проявляється в таких моментах:

- злочин учинено в цій обстановці;
- характер та особливості обстановки свідчать про конкретні дії осіб, залучених у незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин;
- предметами протиправних дій були наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, їх виявлення, фіксація та вилучення.

Таким чином, у загальному вигляді завданням огляду місця події є виявлення всіх видів таких взаємозв'язків для того, щоб за ними в сукупності з іншими даними, які є в матеріалах кримінального провадження, установити механізм учинення злочину в усіх його деталях.

Огляд місця події має вирішальне значення, адже спрямований на формування інформаційної основи розслідування злочину. Саме дослідницький, пізнавальний характер огляду обумовлює необхідність участі в ньому фахівців різного фаху, наприклад, спеціалістів у галузі криміналістичної техніки, хімії, рослинництва тощо, зокрема *при визначенні належності предметів до події, яка розслідується, щоб виключити можливість проведення повторного огляду, у гіршому випадку – втрати слідів та речових доказів.* Це дає підстави для висновку про те, що результати застосування спеціальних знань у «дешифруванні» об'єктивних наслідків взаємодії об'єктів на місці події мають визначальне значення для ефективного функціонування всіх форм спеціальних знань щодо розслідування злочинів у розглянутій сфері.

Вивчення слідчої та судової практики по злочинах, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів, результати анкетування практичних працівників органів досудового розслідування, практичний досвід авторів сприяли виявленню невідповідності обсягу та якості використання спеціальних знань і НТЗ нормативним правилам та можливостям спеціалістів з комплексного ТКЗ огляду місця події. Найбільш істотними є такі недоліки:

- неповнота фіксації слідів:
- а) поверхневий опис слідів виготовлення наркотичних засобів, відсутність у протоколах указівок на їх вилучення з метою виявлення латентних слідів (рук, ніг тощо) – 69%;
- б) повна або часткова відсутність опису в протоколах криміналістично значимої інформації щодо характеристик виявлених об'єктів, застосованих спеціалістами НТЗ (за винятком фото, – відеоапаратури) – 37%, при цьому вузлова й детальна фотозйомка місць виявлення наркотичних засобів та їх слідів проводилася в 11,7% оглядів; складання планів або схем – в 12,6%;
- в) опис способів транспортування виявленого хімічного, лабораторного або побутового посуду, предметів обстановки із залишками та слідами наркотичних засобів, інших хімічних речовин; заходів щодо забезпечення цілісності об'єктів, характеру й способів пакування предметів зі слідами і самих слідів, що підлягають вилученню в протоколах відображається неналежним чином. Крім того, у протоколах не зазначається, у чому саме

полягала допомога спеціаліста, які дії він виконував, їх послідовність і зміст; спільний огляд різнопрофільними спеціалістами засобів учинення злочину, ділянок місцевості з посівами рослин маку чи конопель, з метою фіксації їх географічних координат, виду та розмірів рослин; слідів, що вказують на спосіб обробки плантацій, осіб, які брали участь в обробці або незаконному посіві наркотиковмісних рослин (слідів рук на залишених знаряддях виробництва, ніг, транспорту на ґрунті тощо), – або не проводиться, або відомості про ці об'єкти й проведені заходи не відображаються в протоколах. Мають місце упущення деталей огляду місця події (приділяється недостатня увага виявленню та вилученню мікрооб'єктів (1,1%), слідів біологічного походження (8%), слідів взуття (15,1%). Сліди транспортних засобів, запаху, зразки ґрунту – узагалі не вилучаються. Наведені дані свідчать про те, що фахівці, які беруть участь в оглядах, фактично надають допомогу у вилученні очевидних слідів, або тих, вилучення яких не складає труднощів – 90 %. Це зазвичай сліди одного виду, а не комплекс слідової інформації.

Водночас установлення, наприклад, факту культивування рослин, що містять наркотичні речовини, викликає певні труднощі в слідчих, які володіють спеціальними знаннями в галузі права, але недостатньо ознайомлені із сільськогосподарським виробництвом. А тому для вирішення цих питань можуть залучатися спеціалісти в галузі рослинництва. Пояснюється це тим, що здебільшого СЕУ Мініюсту України та МВС України дослідження такого роду не проводяться, адже в їх штатних розписах не передбачено спеціалістів з агрономічною освітою. При цьому на практиці при виявленні дикоростучої коноплі, що проростає на земельних ділянках при домашніх володіннях, слідчі нерідко приймали її за культивовану.

У бур'янистій коноплі, на відміну від сучасних культурних сортів, що вирощуються на волокно та олію, зазвичай, містяться наркотично активні компоненти. За морфологічними ознаками всі сорти коноплі різняться мало, оскільки опилуються перехресно та відносяться до сортів-популяцій, для яких характерним є різноманітність генотипів і фенотипічних варіацій.

Визначити сорт коноплі за окремими рослинами на будь-якій стадії вегетації неможливо, тому для запобігання судових помилок при

вирішенні питання про факт культивування рослин, які містять наркотичні засоби, потрібно залучати спеціаліста в галузі рослинництва.

Проведеним дослідженням також встановлено, що більшість науково-практичних та методичних праць з криміналістики взагалі не містять науково-обґрунтованих указівок щодо участі фахівців у провадженні слідчих (розшукових) дій у розслідуванні злочинів, учинених у досліджуваній сфері. В окремих працях О. В. Іванової¹, В. І. Пархоменка², Л. Є. Числової³, Н. М. Косміної⁴, В. В. Клевцова⁵ відомості щодо цих аспектів участі фахівців викладено лише в узагальненому вигляді.

Зазначимо, що ситуаційними факторами, які сприяють прийняттю рішення щодо доцільності залучення спеціаліста до огляду місця події є:

- 1) відсутність у керівника слідчої (розшукової) дії спеціальних (прикладних) знань та навичок застосування НТЗ та умов для самостійного вирішення завдань;
- 2) наявність ризику завдання шкоди людському організму, якщо спеціальні знання та (або) НТЗ не буде застосовувати спеціаліст відповідного профілю (хімік);
- 3) великий обсяг ділянки місця події, огляд якої потребує спеціальних знань вузького профілю з різних спеціальностей (огляд плантацій тощо);

---

¹ Див.: Іванова Е. В. Специальные знания о наркотических средствах в судопроизводстве России : монография / Е. В. Иванова. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2009. – 352 с.; Иванова Е. В. Расследование преступлений, совершенных с использованием веществ, опасных для здоровья : монография / Е. В. Иванова. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 440 с.

² Див.: Пархоменко В. И. Взаимодействие следователей, оперативных работников и специалистов при расследовании уголовных дел о незаконном обороте наркотических средств и психотропных веществ : монография / В. И. Пархоменко; под ред. проф. В. П. Лаврова. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 176 с.

³ Див.: Числова Л. Е. Расследование незаконного культивирования наркотикосодержащих растений : монография / Л. Е. Числова. – М. : Юрлитинформ, 2015. – 184 с.; Числова Л. Е. Расследование преступлений в сфере незаконного оборота сильнодействующих и ядовитых веществ / Л. Е. Числова. – М. : Юрлитинформ, 2014. – 232 с.

⁴ Див.: Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Н. М. Косміна. – Харків, 2011. – 217 с.

⁵ Див.: Клевцов В. В. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ : монография / В. В. Клевцов, С. А. Тишков. – Орел : ОрЮИ МВД России, 2012. – 158 с.

- 4) необхідність виявлення та фіксації латентних слідів, використання методів фіксації, пов'язаних із застосуванням сучасних НТЗ;
- 5) наявність спеціаліста, який має професійну та спеціальну підготовку, адекватну завданням застосування НТЗ під час огляду місця події (у галузі хімії, біології тощо), наприклад, при огляді приміщення, у якому здійснювалося серійне виробництво наркотичних засобів недостатньо участі спеціаліста-криміналіста, який спеціалізується на проведенні, скажімо, досліджень зброї, потрібно також залучити спеціаліста в галузі хімії;
- 6) готовність спеціалістів до участі в огляді місця події для отримання доказів та наявність необхідних НТЗ.

Крім цього, діяльність спеціаліста також обумовлена комплексом закономірностей механізму злочинної діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, яка й визначає особливості його роботи в огляді місця події, а саме:

1. Різноманітність наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, які за використаною для їх виготовлення сировиною включають:

- продукти звичайної або глибокої переробки сировини природного походження (рослинної (маку снодійного та коноплі), тваринної, мінеральної сировини) у тому числі шляхом її термічної обробки (наприклад, кокаїн);
- наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, виготовлені зі штучної сировини (синтетичні наркотики), зокрема зі (псевдо) ефедрину та препаратів, що містять ефедрин (наприклад, тріметілфентаніл);
- лікарські препарати, що містять наркотично активні речовини, зокрема наркотичні лікарські препарати (наприклад, дигідрокодеїн).

2. Складність слідової картини злочинів, яка, поряд з традиційними матеріальними слідами-відображеннями (рук, ніг тощо), включає слідові комплекси, що виникають унаслідок хімічних процесів синтезу наркотичних засобів (наприклад, метадону); посіву й культивування наркотиковмісних рослин, їх подальшого пакування та транспортування. Крім того, сліди виготовлення можуть супроводжуватися наявністю слідів уживання. *Наприклад, у місцях виготовлення нарко-*

тичних засобів може бути виявлено цигарки з марихуаною, голки, шприци, бинти, спеціальні засоби для паління тощо.

Зокрема О. В. Іванова пропонує сліди незаконного виготовлення наркотичних речовин розподілити на:

- сліди інформації про незаконне виготовлення наркотичних речовин з викладенням хімічних формул, методик і стадій синтезу, кількості «виходу» речовини, ваги хімічних реактивів, найменування засобів синтезу тощо, розміщені в мережі Інтернет або інформаційних файлах на різних носіях інформації. *Так, правильно використовуючи тактику огляду комп'ютерної техніки, вилученої у гр-ки. К., було виявлено інформацію, що свідчила про її зв'язки з оператором сайту, на якому вона замовляла насіння наркотиковмісних рослин, обладнання для їх вирощування та їх переписку з цих питань¹;*
- сліди використання обладнання для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх фасування тощо;
- сліди процесу створення наркотичних засобів: матеріальні сліди хімічних речовин, напівпродуктів виготовлення тощо;
- специфічність обладнання, що ймовірно використовувалося для виготовлення наркотичних засобів та потребує при його виявленні спеціальних знань для встановлення їх точного найменування, призначення та кваліфікованого опису в протоколі².

Об'єкти-слідоносії за зовнішнім виглядом можуть являти собою:

- порошкоподібні речовини (кристалічні або аморфні);
- рідини різного ступеня консистенції (рідкі, в'язкі, густі тощо);
- випускні форми лікарських засобів (таблетки, ампули тощо);
- рослинні маси різного ступеня подрібнення тощо.

Особливим елементом слідової картини є сліди наркотичних засобів, психотропних речовин у вигляді нашарувань (іноді латентних) на об'єктах-слідоносіях (предметах одягу, шприцах, пакувальних матеріалах тощо).

---

¹ Див.: Кримінальне провадження № 12015040650001100 Жовтневий РВ ГУМВС України в Дніпропетровській обл.

² Див.: Іванова Е. В. Использование специальных знаний при выявлении и расследовании преступлений, связанных с опасными для здоровья веществами: теория и практика : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 «Криминалистика; судебно-экспертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность» / Е. В. Иванова. – М., 2014. – С. 163–164.

3. Локалізація слідових комплексів на різних об'єктах матеріального світу, серед яких можна назвати:

- 1) місця незаконного посіву чи вирощування наркотиковмісних рослин, зокрема за технологією «гідропоніки»* та іншими способами;
- 2) місця виготовлення, зберігання, уживання наркотичних засобів (приміщень, спеціально організованих та обладнаних для незаконного серійного виробництва наркотичних речовин (лабораторії)) тощо;
- 3) транспортні засоби, що використовуються для транспортування наркотичних засобів, обладнані спеціальними схованками (під панеллю приладів, сидіннями, в акумуляторі й під ним, у декоративних подушках, бензобаку, у виймці під запасне колесо). *Так, при затриманні підозрюваного в незаконному перевезенні наркотичних засобів було проведено огляд автомобіля «Ауді 100», у результаті якого під панеллю приладів, поблизу рульової колонки, а також під речовою скринькою було виявлено схованки, з яких було вилучено три згортки розміром 15×10×8, 15×10×8, 10×8×6 відповідно, проведено їх дактилоскопічну обробку та відкриття. У кожному з них виявлено наркотичний засіб «амфетамін» загальною вагою 751 грам;*
- 4) купе та багажні відділення залізничних вагонів, відділення зв'язку¹;

---

* Гідропоніка (від грецького hydro – «вода» и ponos – «робота») – вирощування рослин без ґрунту, на штучних середовищах. При цьому коренева система рослин розвивається на твердих субстратах (які не мають годувального значення), у воді або у вологому повітрі (аеропоніка). Годування рослини отримують з годувального розчину, який оточує корені. Гідропоніка дозволяє регулювати умови вирощування рослин – створювати режим годування для кореневої системи, який повністю забезпечує потреби рослин у годувальних елементах, концентрацію вуглецевого газу в повітрі, найбільш сприятливу для фотосинтезу, а також регулювати температуру повітря та коренезаселеного простору, вологість повітря, інтенсивність та тривалість освітлення. Створення оптимальних умов для зросту та розвитку рослин забезпечує отримання дуже високих урожаїв, кращої якості та за більш короткі терміни.

¹ Див.: Єфремова І. О. Щодо деяких способів учинення злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів / І. О. Єфремова // Сучасні проблеми криміналістики : матер. міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження д.ю.н., проф. В. П. Колмакова (27–28 вересня 2013 року, м. Одеса) / упоряд.: В. В. Тищенко, О. П. Ващук. – Одеса : Юридична література, 2013. – С. 121–123.

- 5) місця, на яких проводилися затримання «на гарячому» учасників незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів;
- 6) особи, затримані за підозрою у виготовленні, зберіганні, збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів (тіло, одяг, особисті речі).

Особливості участі спеціаліста в огляді місця події також обумовлено можливістю одержання відомостей, що стосуються:

- способу виготовлення, виробництва, збуту, зберігання, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів;
- місця виготовлення, виробництва, збуту, зберігання, пересилання наркотичних засобів, прекурсорів (чи вчинено злочин там, де проводився огляд місця події або в іншому місці);
- можливостей (потужності) підпільної лабораторії;
- осіб, причетних до скоєння зазначених категорій злочинів (їх кількість, соціальні, психологічні та інші характеристики);
- часу знаходження злочинців на місці події;
- інсценування, фальсифікації, приховування слідів злочину. *Так, у кримінальному провадженні про контрабанду наркотичних засобів громадянин О. при перетині митного кордону безпосередньо перед митним контролем «скинув» пакет з наркотичним засобом – «героїном», який він приховував під зимової шапкою, що була в нього на голові. Цей факт бачили митник і двоє свідків, тому вказаного громадянина було затримано. Під час огляду пакета було виявлено волос, який приклеївся до клейкої стрічки, якою був заклеєний пакет з наркотиком. Згідно з висновком біологічної експертизи встановлено схожість виявленого на упаковці з наркотичним засобом волосу з волоссям затриманого громадянина, що побудило підозрюваного визнати провину¹;*
- використання злочинцями хімічних речовин (прекурсорів) і спеціального обладнання;
- обставин, що сприяли вчиненню злочинів.

Практика техніко-криміналістичного забезпечення огляду місця події свідчить про те, що відсутність або недостатність практичних

---

¹ Див.: Кримінальне провадження № 42013080230000999 СО УСБ України в Донецькій області.

рекомедацій щодо технології застосування науково-технічних засобів під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії має негативні наслідки для формування доказової бази та в підсумку всього процесу розслідування злочину.

Криміналістичні технології в огляді – це безперервний процес використання комплексу сучасних науково-технічних засобів та методів, тактико-криміналістичних приймів в умовах дефіциту часу, необхідності вирішення значної кількості складних мисленевих задач за крайньої недостатності інформації про подію злочину. В структурі досліджуваної системи техніко-криміналістичного забезпечення огляду місця події технології застосування науково-технічних засобів відображують механізм діяльності суб'єкта даної системи з використання конкретних методів, способів, прийомів та засобів у певній послідовності.

Тактичними підставами проведення слідчого огляду за участю спеціаліста слід уважати такі:

- у слідах події злочину відображаються ознаки особи, яка його вчинила, а також предметів (знарядь виготовлення наркотичних засобів), що вона використовувала під час учинення злочину;
- не існує «неінформативних» слідів: будь-який слід містить інформацію про певні об'єкти. Сучасний погляд на інформаційну структуру матеріальних слідів-відображень дозволяє виділити в ній такі елементи (інформаційні поля):
  - а) ідентифікаційне – у вигляді ознак відображеного в сліді об'єкта, що є підставою для його розпізнавання та індивідуального ототожнення;
  - б) поле механізму слідоутворення, що дозволяє відновити параметри взаємодії слідоутворюючого та слідоприймаючого об'єкта.

Ідентифікаційна структура сліду може бути досить складною та складатися з декількох підсистем. Так, у сліді руки може бути виділено морфологічне ідентифікаційне поле – у вигляді відображення структури папілярних і флексорних ліній, субстанціональне – у вигляді потожирової речовини, одорологічне – у вигляді молекул запаху, функціональне – у вигляді відображення способу захоплення або оперування предметом¹;

---

¹ Див.: Колдин В. Я. Судебная идентификация : учебное пособие / В. Я. Колдин. – М. : ЛексЭст, 2003. – С. 213.

- особливим джерелом інформації, що істотно розширює можливості процесуального доказування є матеріальні комплекси (просторово-часові, функціональні, генетичні, субстанціональні, технологічні). Установлення цілісності такого роду систем являє нерідко важливий доказовий (шуканий) факт у кримінальному провадженні (факт контактної взаємодії злочинця (тіло, одяг, взуття, особисті речі) тощо);
- типовими для слідчої картини злочинів, учинених у сфері обігу наркотичних засобів є матеріальні комплекси, що мають у природних ареалах або ділянках місцевості (плантаціях, полях) інтегративні зв'язки генетичного типу. Поєднання особливостей геолого-ґрунтових утворень, рослинних груп, спорово-пилкового спектра і техногенних характеристик надає цим об'єктам властивостей, що індивідуалізують їх та дозволяють виділити з числа однорідних об'єктів¹. На цій основі може бути встановлено, наприклад, *походження ґрунтового-рослинних нашарувань на одязі та взутті підозрюваного з ділянками місцевості, де вчинено злочин, або походження вилученої партії наркотичної речовини з конкретної місцевості, де вирощуються мак або коноплі*. Відповідні дослідження здійснюються в рамках комплексної ґрунтознавчої та біологічної експертизи;
- повнота виявлення, зберігання, фіксації й використання інформації про різні властивості предметів злочину та осіб, які їх учинили, відтворених у слідах, відображаються об'єктивними закономірностями, пізнання яких дозволяє розробляти науково обґрунтовані прийоми й методи роботи з ними.

Виходячи з цього, автори пропонують комплекс організаційно-тактичних рекомендацій щодо оптимізації техніко-криміналістичного забезпечення проведення огляду місця події.

У разі необхідності до слідчих оглядів залучати групу спеціалістів різних спеціальностей, зокрема в галузі криміналістичної техніки, рослинництва, ґрунтознавства, хімії.

Робота СОГ на місці події вносить суттєві поправки у характер проведених заходів, через що організація її діяльності стає багатосту-

---

¹ Див.: Шаповалова Л. А. Участие специалиста-биолога и почвовед в следственных действиях / Л. А. Шаповалова, Е. А. Хлесткова // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. - К. : Вища школа, 1985. - Вып. 31. - С. 42.

пінчастою. На кожному етапі роботи позначається лідируюча роль то одного, то іншого спеціаліста, який входить до складу групи. Це обумовлюється функціональними обов'язками фахівця на конкретному етапі його роботи. Головне тут, щоб пріоритетність функцій одних спеціалістів над іншими була антагоністичною й не суперечила задумам процесуальної дії.

Завданнями спеціалістів у галузі криміналістичної техніки буде сприяння слідчому (прокуророві) у:

- 1) визначенні меж та порядку проведення огляду, здійсненні фотографування й відеозйомки місця події, з'ясуванні обстановки події;
- 2) визначенні алгоритму пошуку доказів (слідів, речей, документів), засобів та методів їх виявлення;
- 3) устанавленні системи взаємодій матеріальних об'єктів, що утворюють механізм події кримінального правопорушення (переробки, посіву, транспортування тощо), кожен з яких може стати об'єктом пошуку;
- 4) устанавленні причинного зв'язку між подією й виявленими слідами;
- 5) застосуванні найбільш ефективних НТЗ для виявлення, фіксації, вилучення слідів і речових доказів, визначенні порядку їх застосування;
- 6) устанавленні механізму утворення слідів;
- 7) проведенні експрес-аналізу виявлених речовин та аналізі ознак виявленого обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин задля вирішення таких окремих завдань:
  - виявлення нашарувань мікрооб'єктів – мікрочасток, мікроволокон та мікрослідів речовин на поверхні предметів-носіїв;
  - визначення природи, походження та призначення супутніх речовин, матеріалів (за даними дослідження зовнішніх ознак – морфології об'єктів) та застосування для цього спеціально розроблених прийомів, способів і методів;
  - устанавлення механізму взаємодії предметів (кількість відділеного, особливості складу тощо);
  - порівняння матеріалів та речовин з метою виділення зіставних об'єктів експертного дослідження;

- 8) відібрання зразків для експертизи:
- а) кіптяви на елементах речової обстановки приміщення (стелі, стінах, системах вентиляції);
  - б) рідини із систем каналізації;
  - в) волосся (*наприклад, можливості експертного дослідження волосся дозволяє встановити статеву належність суб'єкта, групу крові, деякі патологічні ознаки, а також наявність факту споживання й виду наркотичних засобів¹*), змивів з рук, одягу, у якій були особи, затримані на місці злочину;
- 9) пакуванні слідів, об'єктів слідоносіїв тощо;
- 10) наданні консультацій щодо:
- особливостей пакування виявлених слідів та об'єктів слідоносіїв;
  - можливості дослідження виявлених слідів, речей, документів;
  - доцільності призначення окремих видів судових експертиз для:
    - а) виявлення латентних слідів на об'єктах-носіях;
    - б) установлення факту контактної взаємодії;
  - визначення залежно від поставлених завдань, кола інших спеціалістів, яких потрібно запросити для проведення слідчої (розшукової) дії;
- 11) оперативному використанні отриманих під час огляду результатів з метою визначення комплексу необхідних засобів і методів для розслідування злочину (перевірки по криміналістичним інформаційним системам).
- Завданнями фахівця в галузі **хімії** є сприяння слідчому:
- 1) у виявленні, закріпленні та вилученні предметів і документів, застосуванні технічних та інших засобів, правильній фіксації в протоколі:
- хімічних реактивів та прекурсорів, які є основою виготовлення (виробництва) синтетичних наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів;
  - назв спеціального обладнання, що використовувалося для синтезу та зберігання, пакування виготовлених наркотичних засобів та їх напівпродуктів;

---

¹ Див.: Томилин В. В. Исследование объектов биологического происхождения как источник идентификации личности / В. В. Томилин, М. В. Кисин // Судебно-медицинская экспертиза. – 1991. – № 2. – С. 39.

- здійсненні демонтажу обладнання спеціальної лабораторії;
- проведенні попередніх досліджень у «польових умовах»¹ з метою:
  - а) визначення використаних для синтезу наркотичного засобу хімічних речовин;
  - б) сприяння слідчому в застосуванні експрес-тесту;
  - в) вилучення обладнання, яке могло бути застосоване злочинцями;
  - г) звернення уваги слідчого на сліди-нашарування, що спостерігаються на внутрішніх частинах окремих предметів (наприклад, на колбах, ексикаторах, холодильнику Лібіха, іншому хімічному побутовому та іншому посуді).

Для попередньої ідентифікації поза лабораторними умовами наркотичних засобів (канабісу, опію, макової соломи тощо) використовуються тести одноразового використання («Політест», «Сигма», «Наркотест»), які являють собою набори хімічних реактивів;

- 2) відборі чернеток (для їх вилучення), у яких відображено методику отримання та окремі стадії синтезу – синтетичних наркотичних речовин;
- 3) наданні консультацій щодо необхідності призначення відповідних експертиз для:
  - а) установлення приналежності об'єкта до наркотичних засобів;
  - б) установлення наявності наркотичних засобів на об'єктах-носіях;
  - в) установлення факту виготовлення наркотичних речовин за результатами їх виявлення;
  - г) установлення факту використання виявлених предметів (обладнання) для виготовлення наркотичних засобів;
  - д) ідентифікації розділених на частини наркотичних засобів;
- 4) у забезпеченні безпеки членів слідчо-оперативної групи². Деякі хімічні речовини, що утворюються в процесі проведення хіміч-

---

¹ Див.: Діяльність підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків з виявлення та ліквідації підпільних нарколабораторій : посібник / М. С. Хруппа, Д. Й. Никифорчук, В. А. Семенюк та ін.; за заг. ред. М. С. Хруппи. – К. : НАВСУ, 2004. – С. 107.

² Див.: Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Н. М. Косміна. – Харків, 2011. – С. 71.

них реакцій (наприклад, метилокрилат), їх пари чи самі наркотичні речовини (наприклад, ЛСД), можуть негативно вплинути на здоров'я учасників огляду місця події, призвести до летальних наслідків. Наприклад, неможливо точно визначити рівень токсичності повітря в приміщенні підпільної нарколабораторії, яка є об'єктом підвищеної безпеки, де існує загроза вибуху, отруєння наркотичними та іншими високотоксичними речовинами в разі їх вдихання, потрапляння на шкіру, отримання хімічних опіків тощо. *Так, особливо небезпечна психотропна речовина ЛСД, маючи сильну концентрацію, при контакті з незахищеною поверхнею пальців рук може проникнути через пори в кров особи, яка проводить огляд та завдати суттєвої шкоди здоров'ю.*

Аналіз спеціальної літератури, слідчої та судової практики результатів діяльності працівників оперативних підрозділів ДПН НПУ України засвідчує, що під час незаконного вирощування наркотиковмісних рослин злочинці застосовують переважно ручний спосіб та, відповідно, прийоми, характерні для вирощування овочів та ведення присадибного господарства.

Завданнями спеціаліста в галузі рослинництва в цих ситуаціях будуть:

І. Установлення ознак культивування рослин у відкритому ґрунті.

Про підготовку ділянки місцевості до посіву свідчать:

- а) розчищення від дикорослої рослинності (вирубання поляни в лісі);
- б) суцільне видалення дернини з дикорослих рослин на вже існуючій поляні;
- в) видалення невеликих ділянок дернини у вигляді лунок;
- г) розчищення ділянки тростинних чагарників;
- д) підготовка ґрунту (рілля, перекопка).

Способи посіву: «розкиданий» (найчастіше для дрібного насіння маку), «рядовий», «гніздовий» та «квадратно-гніздовий» способи.

Про спеціальний посів свідчать такі ознаки:

- а) правильне розміщення та приблизно однакові відстані між рослинами в ряду;
- б) розміщення рослин у лунках (порядку 0,5 м²);
- в) висадження розсади в ґрунт.

Ознаки, що свідчать про вирощування наркотиковмісних рослин:

- а) спосіб посіву насіння в ґрунт – є яскраво виражена стрижнева коренева система з добре розвиненим головним коренем та боковими більш дрібними коренями, що відходять від нього;
- б) розсадний спосіб – дрібна коренева система (один головний та декілька бокових). Усі корені міцні, спірально увігнуті. Іноді на коренях залишаються фрагменти торф'яних або паперових розсадних стаканчиків.

Якщо насіння конопель проростає з поверхні ґрунту (що характерно для дикоростучої коноплі), стебло вигинається від кореневої шийки.

Характерними ознаками, що свідчать про догляд за рослинами є:

- а) відсутність бур'янів, рихлення ґрунту;
- б) наявність у ґрунті добрив;
- в) прив'язування до опори;
- г) полив;
- д) чеканка (прищипування верхівок).

Про наявність ознак боротьби зі шкідниками рослин (обприскування отрутохімікатами) свідчать плями та пожовтіння на листі. При вирощуванні конопель на одному місці кілька років підряд відмічається ураження їх стебловою галицею (*thomasinianaribis*)* (поява на стеблах потовщень з порожнинами, усередині яких можна виявити гусениць галиці тощо).

Ознаками, що свідчать про чеканку (прищипування верхівок рослин) – зменшення висоти рослин, збільшення кількості стебел є – наявність на невеликій висоті від ґрунту пенька (залишку засохлого головного стебла), вище місця чеканки рослина гілкується на два міцних стебла. Пеньки містяться на кінцях гілок, а біля них тільки молоді, тонкі гілки.

Для приховання незаконних посівів означених вище рослин використовують такі прийоми:

- а) вирощування в приміщеннях, теплицях, на лісних полянах, у заростях високорослих дикоростучих (тростина) та культурних (кукурудза, соняшник) рослин;

---

* Галиці – це дрібні комарикі коричнево-жовтого кольору.

- б) підв'язування до опори разом з високорослими рослинами (наприклад, виноградом);
- в) зменшення висоти рослин тощо.

II. Установлення ознак культивування рослин у захищеному ґрунті.

Найчастіше незаконне культивування конопель у захищеному ґрунті здійснюється в культиваційних, житлових та інших приміщеннях, пристосованих для вирощування рослин. Так, наприклад, громадянин К., для незаконного посіву та вирощування рослин конопель у своєму будинку утепив стіни, для освітлення придбав галогенові лампи, для обігріву провів додаткові батареї, а для необхідної вентиляції повітря застосував звичайні вентилятори та побутову витяжку. Полив здійснював за допомогою гідروпонної системи, яку виготовив з акваріумного компресора для нагнітання кисню. Як субстрат для розвитку кореневої системи рослин використовував гранули керамзиту¹. Зазвичай коноплі вирощуються безпосередньо в ґрунті теплиць, у різних вегетаційних місткостях та сосудах як горшкову культуру, у спеціальних пристроях.

Культивування конопель у парниках та теплицях здійснюється в ґрунті, що складає їх земляну стелю. Основними заходами з культивування конопель у них є: обробка ґрунту; посів (висадка) рослин; догляд за ними та селекційна робота. Проводячи огляд таких місць, слід урахувати такі обставини:

- ґрунт, що використовується в теплицях та парниках, може належати ґрунтовому покриву тієї земельної ділянки, на якій вони розташовані, а може бути й занесеним (спеціально приготованим, що має високу родючість);
- обробка ґрунту здійснюється вручну садовим інвентарем;
- ручний спосіб висівання рослин насінням або розсадою;
- здійснення додаткових заходів щодо догляду за рослинами (створення сприятливого світлового, температурного та годувального режимів за рахунок використання систем штучного освітлення, обігріву та поливу);

---

¹ Див.: Кримінальне провадження № 43243180110000125 Слов'янський МВ ГУМВС України в Донецькій області.

- ознаки проведення заходів з культивування конопель у ґрунті парників та теплиць такі самі, що й при її культивуванні у відкритому ґрунті.

Як додаткові ознаки можна виділити:

- а) наявність у культиваційних приміщеннях ґрунту, що має більш високий рівень родючості ніж на ділянках, на яких вони розташовані;
- б) наявність у ґрунті осередкових касет, стаканчиків для розсади;
- в) наявність обладнання з освітлення, обігріву та поливу рослин.

Наявність ознак, які свідчать про посів насіння (висадки розсади) рослин конопель у ґрунт є достатньою підставою для висновку про їх культивування.

Культивування конопель як горшкової культури (у квіткових горщиках, місткостях та сосудах, з кількістю рослин до 10 штук) є найбільш простим і доступним способом їх вирощування. Проростання рослин коноплі в них уже свідчить про їх культивування. При цьому в наявності є ознаки, що свідчать про проведення обробки ґрунту, посіву та догляду за рослинами.

Культивування наркотиковмісних рослин у спеціальних пристроях для їх вирощування можуть використовуватися:

- прості пристрої з перероблених предметів меблів (різні ящики, шафи з демонтованими полицями, обладнані джерелами освітлення¹. Коноплі при цьому, зазвичай, вирощуються в квіткових горщиках;
- складні спеціальні пристрої, обладнані окремими камерами для вирощування рослин у нанесеному ґрунті та без використання ґрунту. Такі пристрої обладнані системами освітлення, обігріву, примусової вентиляції, аерації та зволоження повітря, апаратами для поливу та автоматичними таймерами включення/виключення електроживлення. Їх наявність є доказом того, що винна особа цілеспрямовано готувалася до культивування наркомісних рослин, та свідчить про присутність на них слідів пилку таких рослин. *Так, у випадках, коли вказані пристрої надаються на експертизу без рослин, установити факт культивування в них конопель можливо при проведенні комплексного дослі-*

---

¹ Див.: Чистова Л. Е. Расследование незаконного культивирования наркотикосодержащих растений : монография / Л. Е. Чистова. – М. : Юрлитинформ, 2015. – С. 108.

дження за участю експерта-біолога та за наявністю основних канабіноїдів на внутрішніх поверхнях цих пристроїв.

Поширеним методом вирощування наркомісних рослин у спеціальних пристроях є метод «гідропоніки». Ззовні такі пристрої маскуються під різні ящики для зберігання побутових або інших речей. Пророщення рослин конопель у них вже свідчить про її культивування.

Таким чином, одним з етапів установлення факту культивування (вирощування) наркотиковмісних рослин повинно бути виявлення комплексу ознак їх спеціального посіву та/або догляду.

Процесу оптимізації участі спеціаліста (групи фахівців) у слідчому огляді повинні відповідати такі тактичні правила й відповідні їм тактичні прийоми та рекомендації¹.

1. Своєчасність формування групи фахівців і прийняття організаційних заходів щодо забезпечення їх участі в огляді (визначення доцільності залучення та створення групи спеціалістів (необхідного профілю й чисельності) до початку проведення слідчої (розшукової) дії).
2. Планомірність використання групи фахівців у огляді здійснюється на основі плану, який повинен складати слідчий за безпосередньої участі всіх залучених до огляду спеціалістів після первинного ознайомлення з місцем події. У плані має бути передбачено роздільні та спільні дії різнопрофільних фахівців з виявлення, фіксації та вилучення доказів, а також їх консультативні функції з висунення слідчих версій на основі досліджень слідів і об'єктів, що перевіряються, визначення кола об'єктів і питань, що підлягають експертному дослідженню.
3. Повнота використання всіх форм і способів взаємодії фахівців один з одним на кожній стадії проведення огляду. За умови спільної взаємодії слідчого з усіма запрошеними фахівцями, вони консультують слідчого щодо:
  - порядку провадження слідчої (розшукової) дії (наприклад, про необхідність розширення або обмеження зони огляду);

---

¹ Див.: Коберник С. Д. Совершенствование следственной тактики следственного осмотра с участием группы специалистов / С. Д. Коберник, М. Я. Сегай, В. К. Стринжа // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1986. – № 33. – С. 36–38.

- установлення найменування культури (наприклад, рослини коноплі, маку), ступеня вегетації рослин, ознак культивування (наприклад, підрізання зайвих паростків тощо), ознак обробки землі, ознак стимулювання їх росту, ознак мульчування, ознак чеканки тощо;
- необхідності додаткового або повторного проведення огляду;
- порядку призначення та провадження судових експертиз виявлених об'єктів і слідів, а також правильного формулювання запитань експертові;
- значення даних, установлених у ході процесуальної дії; визначення основних напрямів проведення НС(Р)Д (правильність вибору вихідних даних і критеріїв порівняння, стійкість отриманих результатів, правильність формально-логічних засобів при їх тлумаченні тощо);
- форм і способів спільного детального огляду спеціальних об'єктів, предметів і слідів фахівцями. Такими об'єктами можуть виступати:
  - одяг та особисті речі злочинця, спільний огляд яких доцільно проводити спеціалістом у галузі хімії та криміналістичної техніки для виявлення слідів наркотичних засобів, за якими можна встановити факт контактної взаємодії, зберігання, перебування в певному місці (приміщенні, ділянці місцевості). *Так, під час розслідування кримінального провадження про незаконне зберігання та збут наркотичного засобу (марихуана) було оглянуто куртку та штани підозрюваного, у ході якого їхні кишені було оброблено ватним тампоном, змоченим у водно-спиртовій суміші. Затриманий заперечував свою причетність до злочину, однак при провадженні криміналістичної експертизи на наданих для дослідження предметах (тампонах) було виявлено мікрочастинки марихуани, що стало одним з доказів винності підозрюваного в інкримінованому йому злочині;*
  - ділянки з посівами наркотиковмісних рослин, спільний огляд яких з урахуванням слідів, що вказують на спосіб їх обробки, осіб, які брали участь у незаконному посіві, збиранні, транспортуванні, зберіганні рослин, які містять психоактивні речовини, а також виготовленні наркотичних засобів на місці їх зростання слід проводити за участі таких спеціаліс-

тів у галузі – криміналістичної техніки, рослинництва та ґрунтознавства для виявлення й фіксації слідових комплексів, обумовлених подією злочину.

4. Активне залучення групи фахівців для оцінки результатів огляду, припускає вирішення таких питань:
  - чи дотримані при проведенні слідчої (розшукової) дії вимоги КПК України, що стосуються предмета та умов участі спеціаліста;
  - чи відповідає зміст процесуальної дії плану її проведення, наскільки повно було використано науково-технічні засоби та спеціальні методи;
  - наскільки точно й повно зафіксовано результати процесуальної дії;
  - чи вирішено поставлені завдання, чи потрібне повторне проведення слідчої (розшукової) дії;
  - достовірність отриманих даних (правильність вибору вихідних даних, критеріїв порівняння, дотримання умов при проведенні дослідів);
  - яка перспектива використання отриманих даних щодо протидії злочину при плануванні та провадженні інших слідчих (розшукових) дій.

Подібний аналіз результатів фактично завершує слідчу (розшукову) дію.

Наведений порядок планування, проведення та оцінки результатів забезпечує чітку й послідовну організацію участі фахівця в огляді, цілеспрямованість та ефективність його роботи, координацію й узгодженість взаємодії зі слідчим і спеціалістами іншого профілю.

Для уніфікації тактичних прийомів використання допомоги фахівця (фахівців) у проведенні слідчих оглядів потрібно:

- 1) нормативно вирішити проблему організації та тактики участі групи різнопрофільних спеціалістів в одній слідчій (розшуковій) дії;
- 2) на додаток до чинних підзаконних нормативних актів, що регулюють питання проведення оглядів місць подій, удосконалити порядок участі в їх проведенні спеціалістів відповідного профілю (у галузі хімії, спеціаліста в галузі рослинництва та ґрунтознавства);

- 3) урегулювати нормативний порядок комплексного використання спеціальних знань спеціалістів у галузі криміналістичної техніки, хімії, рослинництва та інших при спільній їх участі в слідчих оглядах у розслідуванні злочинів у досліджуваній сфері.

Для вирішення завдань огляду місця події по злочинах такої категорії залучення окремих спеціалістів та використання лише традиційних комплектів НТЗ у низці випадків є недостатнім. З технічної точки зору в таких випадках незамінною є роль спеціалізованих пересувних лабораторій Експертної служби МВС України, які, згідно з Інструкцією про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, можуть залучатися до участі в проведенні ОМП у кримінальному провадженні за письмовим (як виняток за усним з подальшим оформленням у письмовій формі) клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, яка виконує його обов'язки, у разі виникнення об'єктивних обставин, пов'язаних зі вчиненням злочинів певних категорій. Однак у зазначеній Інструкції подано вичерпний перелік таких категорій, серед яких, на жаль, не вказано злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Автори пропонують усунути цей недолік.

Фіксування є важливою функцією (дією) у роботі з доказами та має на меті: по-перше, надати результатам огляду значення судового доказу; по-друге, щоб особи, які не брали участь в огляді, зокрема склад суду, могли наочно уявити собі обстановку місця події, отримати будь-яку точну довідку про оглянуте, а в разі потреби – відтворити обстановку місця події. Ці завдання в ході огляду місця події можна вирішувати лише широко використовуючи різні НТЗ.

Зазначимо, що в протоколі огляду місця події повинні відображатися такі відомості:

- розташування приміщення, ділянки місцевості, що оглядається;
- межі огляду;
- обстановка (явища та об'єкти, що спостерігаються, їх взаємозв'язок та взаєморозташування у вигляді, у якому їх сприймали учасники огляду);
- наявність обладнаних схованок;

- місцезнаходження, фізичні властивості та індивідуальні ознаки об'єктів, що зацікавили слідчого, особливо тих, що вилучаються (зокрема при виявленні наркотичних засобів підлягають унесенню до протоколу відомості про кількісні характеристики, об'єм, вагу тощо), фізичну форму (таблетка, порошок, рідина), колір, запах, індивідуальні властивості пакування);
- перелік об'єктів, що вилучаються;
- перелік використаних при огляді технічних засобів з указівкою результатів такого використання.

При огляді місць зростання наркотиковмісних рослин, грибів у протоколі слід додатково вказувати:

- місцезростання та площу кожного з посівів або ділянок, де зростає та чи інша рослина;
- наявність маркування посівів;
- наявність елементів культивування рослин, ознаки контролю за посівами (наприклад, наявність протоптаних стежок, що ведуть до посівів);
- наявність маскування посівів;
- приблизна врожайність (з розрахунку на 1 м² посівів);
- зовнішній вигляд вирощуваних рослин;
- стадія визрівання рослин та стадія збору, якщо її вже почато;
- місця зберігання зібраного врожаю.

Для зберігання більш повної та точної картини місця події при огляді є необхідним, на слушну думку окремих авторів¹, застосовувати відеозйомку. Відеозапис не тільки зафіксує цілісність місця огляду в його первинному вигляді, але й, у подальшому, може бути використано як джерело додаткової інформації про вчинений злочин, наприклад:

- 1) при дальшому перегляді відеозображення можуть бути виявлені упущені раніше деталі обстановки, а також, наприклад, особи, які мають судимість або є членами злочинних груп, установлення їхньої присутності може навести слідчого на певні версії про подію, що відбулася;
- 2) можуть бути встановлені свідки події, що відбулася, які, за відомими причинами, самі не проявляють ініціативи дачі показань, але через певні обставини, що склалися, бачили картину злочину.

---

¹ Див.: Судебная фотография и видеозапись : учебник / В. Г. Булгаков, В. А. Зотчев, А. А. Курин. – Волгоград : ВА МВД России, 2005. – С. 10.

Заслуговує на увагу методика застосування кутомірного кола точної орієнтації об'єктів на місцевості при проведенні ОМП¹, та фіксація об'єктів у тривимірному форматі за допомогою голографії².

На нашу думку, вищенаведені рекомендації дозволять забезпечити диференційований підхід до вибору конкретних методів, прийомів та засобів, послідовність їх застосування при техніко-криміналістичному забезпеченні огляду місця події, який сприятиме отриманню більш повної та змістовної інформації про механізм учиненого злочину, особу злочинця, досягненню цілей та завдань такої діяльності в кожному конкретному випадку.

Отже, необхідність залучення спеціалістів до проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів у досліджуваній сфері не викликає сумнівів, адже зумовлено використанням широкого спектра спеціальних знань та сучасних технічних засобів для отримання максимального результату від цієї слідчої (розшукової) дії.

Як правило у результаті проведення огляду в слідчого з'являється інформація, завдяки якій може бути встановлено осіб, запідозрених у причетності до вчинення злочину, свідків події кримінального правопорушення тощо. З цими особами необхідно провести низку слідчих (розшукових) дій, таких як обшук, допит тощо, які буде розглянуто далі.

Обшук (ст. 234 КПК України) як слідча (розшукова) дія є одним зі складних заходів, що здійснюється підрозділами досудового розслідування в кримінальних провадженнях розглядуваної категорії. Його результати формують доказову базу в кримінальному провадженні, а також багато в чому визначають подальший хід розслідування.

Як показав аналіз кримінальних проваджень, необхідність у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії під час розслідування злочинів, учинених у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин,

---

¹ Див.: Натура Д. А. О получении криминалистически значимой информации в ходе осмотра места происшествия сотрудниками ФБР США / Д. А. Натура // Вестник криминалистики. – 2010. – Вып. 2. – С. 51–54.

² Див.: Ли Э. А. Совершенствование использования компьютерных технологий в расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Э. А. Ли ; Кыргыз. гос. юрид. акад. при Правительстве Кыргыз. Респ. – Бишкек, 2011. – С. 19.

їх аналогів або прекурсорів виникає майже в 63% випадків. За його допомогою може бути отримано:

- докази безпосередньої причетності особи до незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;
- інформація про склад та структуру злочинної групи;
- відомості, що:
  - а) підтверджують причетність запідозрених осіб до скоєння інших злочинів, не пов'язаних з обігом наркотичних засобів;
  - б) полегшують установлення співучасників і фактів скоєння ними аналогічних злочинів;
  - в) конкретизують версії щодо місць виготовлення, збуту, контрабандного переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів.

Результати аналізу судової та слідчої практики свідчать, що за цим видом злочинів обшуки проводилися лише в третині кримінальних проваджень, при цьому практично завжди після проведення контролю за вчиненням злочину (у формі оперативної закупки), переважно в помешканні підозрюваних (місцях особистого проживання – 47 %; місцях проживання родичів – 31 %; нежитлових приміщеннях (прибудови, гаражі, сараї тощо) – 22 %. Залучення спеціалістів будь-якого фаху та використання НТЗ під час цієї слідчої (розшукової) дії відбувається в одиничних випадках, що негативно впливає на результативність проведення обшуку.

У цих умовах розробка питань щодо особливостей використання спеціальних знань при проведенні обшуку за цією категорією злочинів набуває важливого значення для підвищення ефективності їх розслідування, подолання протидії розслідуванню, мінімізації тактичного ризику.

Проведеним дослідженням встановлено, що ефективність обшуку багато в чому залежить від відповідного техніко-криміналістичного забезпечення, зміст якого складає:

- підготовка необхідних технічних засобів (пошуку, фіксації й вилучення слідів та об'єктів; вимірювальних пристроїв);
- використання засобів технічного запобігання втрати інформації (використання переносних радіоблокаторів мобільного зв'язку);

- застосування НТЗ для проведення попередніх досліджень (експрес-методи, засоби перевірки об'єктів);
- використання спеціальних засобів для відпирання металевих шаф, сейфів, схованок;
- підготовка та використання засобів для роботи з комп'ютерною технікою, зокрема спеціальних програм з підбору паролів тощо;
- погоджене застосування фотозйомки та відеозапису при виявленні та описі об'єктів, фіксації поведінки осіб, які знаходяться в приміщенні, що обшукується та протидіють проведенню обшуку.

Загальними цілями залучення спеціаліста до проведення обшуку є:

- 1) застосування НТЗ для виявлення прихованих предметів;
- 2) розпізнавання істинного значення об'єктів;
- 3) визначення способу приховання об'єктів пошуку;
- 4) експрес-аналіз виявлених об'єктів;
- 5) надання допомоги у виявленні предметів і слідів на них з подальшим вилученням, фіксацією, пакуванням і транспортуванням;
- 6) пошук зразків для проведення експертиз.

Розгляд сучасної практики використання допомоги спеціалістів у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів дав змогу виділити типові недоліки:

- недостатнє використання можливостей обшуку (20%); спеціалісти Експертної служби МВС України та інші фахівці (у галузі хімії тощо) майже не долучаються до його проведення (90%), а ті, кого залучають, не володіють необхідною інформацією про об'єкти пошуку (7%); поверхове вивчення приміщень, де планується проводити обшук (23%), неналежна підготовка до його обшуку (12%), що призводить до неякісного їх проведення, вибіркового дослідження джерел криміналістично значимої інформації, виявлення окремих слідів злочину, втрати важливих слідових комплексів;
- предмети та речовини, що підлягають вилученню, детально не оглядаються (74%), указівки на їх вилучення для виявлення прихованих слідів у протоколах відсутні (90%), що перешкоджає встановленню контакту винних осіб з різними об'єктами

при скоєнні злочину, сприяє прихованню або підміні окремих предметів після обшуку;

- залишаються без належної деталізації місця виявлення наркотичних засобів, психотропних речовин (28%), фотозйомка застосовується лише в 6% випадків, план-схеми до протоколів обшуку практично не складаються;
- порушується порядок вилучення та пакування наркотичних засобів, психотропних речовин (15%), що призводить до втрати їх ідентифікаційних ознак, несвоєчасна передача їх для проведення судово-експертного дослідження.

Основною причиною наведених недоліків ми вважаємо недосконалість розробки загальних та спеціальних питань використання спеціальних знань (зокрема функціональних моделей діяльності спеціалістів), ігнорування можливостей використання під час проведення обшуку інформаційно-слідових моделей місць події тощо, що в сукупності не дозволяє на належному рівні провести всі необхідні та можливі пошуково-пізнавальні дії.

Для забезпечення результативності проведення обшуку слідчому та учасникам провадження, які залучаються до його проведення, потрібно:

- детально вивчити матеріали кримінального провадження;
- зібрати та узагальнити відомості про:
  - а) осіб, у яких планується проводити обшук;
  - б) розташування та характеристику місця обшуку;
  - в) ознаки та властивості об'єктів пошуку та слідів, що вони залишають;
- визначити коло необхідних учасників, порядок їх виклику та залучення, перелік НТЗ та їх готовність; підшукати засоби пакування, засоби особистого захисту тощо;
- прогнозувати створення покращених умов для сприйняття в пізнавальній діяльності (освітлення, температурного режиму тощо);
- ужити заходи, що забезпечать раптовість обшуку;
- розробити план проведення обшуку.

Особливу увагу слід звертати на вивчення відомостей про особу, у якої планується проводити обшук та місце проведення слідчої (розшукової) дії.

Під час вивчення особи, у якої передбачається провести обшук, збиранню та аналізу підлягають відомості про: вік, місце навчання або роботи, професію, соціальне становище; схильність до захоплень; спосіб життя та особливості поведінки; склад родини, стосунки в сім'ї та із сусідами; знайомства та злочинні зв'язки; наявність судимості¹. Від співробітників підрозділів ДПН НП України доцільно отримати інформацію щодо того, як особа ставиться до правоохоронних органів, як реагує на затримання, чи схильна до опору тощо для складання психологічного портрета. Особливу увагу треба приділяти аналізу індивідуально-психологічних особливостей таких осіб, від стану яких може залежати вибір місця схову та поведінка під час обшуку. У цьому аспекті дієвим буде порівняння даних про особу, у якої планується провести обшук, з відомостями методики психологічної оцінки осіб, яку розробив О. Р. Ратінов. Згідно з даними цього вченого кожна особа, яка обшукується, намагається сховати наркотичні засоби поблизу (75%) для того, щоб мати можливість постійно перевіряти їх цілість; боязлива та вразлива – буде намагатися сховати наркотики подалі (6,4%); акуратна та обережна – старанно приховає наркотики (11%); ледача та легковажна – не утрудняє себе створенням схованок (9%)².

Під час вивчення місця проведення запланованого обшуку встановленню підлягають: точна адреса та межі місця його проведення, підступи та можливі шляхи відходу, параметри, кількість поверхів, кімнат, підсобних приміщень, балконів, додаткових виходів тощо, план помешкання. Бажано встановити кількість осіб, які проживають або працюють у цьому приміщенні; взаємовідносини між ними, образ їх життя та розклад дня.

Підтвердженням зазначеного може бути нижченаведений приклад успішного проведення обшуку.

Так, житель м. Макіївка Донецької області організував у приватному будинку міні-плантацію з вирощування коноплі способом гідро-

---

¹ Див.: Калугин С. С. Тактические операции поиска наркотических веществ в строении и транспортных средствах : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / С. С. Калугин. – Ижевск, 2004. – С. 164.

² Див.: Ратінов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратінов. – М. : Изд-во Юрлитинформ, 2001. – С. 293.

поніки. У процесі проведення обшуку правоохоронці звернули увагу на те, що рослини коноплі, які культивував зловмисник, вирощувалися без ґрунту. Для їх росту було потрібне постійне вологе повітряне середовище й частий краплений полив корінців розчином мінеральних солей.

Під час слідства було встановлено, що підозрюваний, вивчивши спеціальні сайти та форуми щодо правильної організації процесу незаконного вирощування наркотиковмісних рослин у домашніх умовах, обклеїв стіни домоволодіння світловідображуючим матеріалом, організував систему циркуляції води, у яку додав органічні добрива. Потім за допомогою спеціальних компресорів забезпечив систему вентиляції та підігріву повітря в приміщенні. Для прискорення процесу фотосинтезу рослин використовував спеціальні натрієві лампи.

Фемінізовані насіння, пристосовані для вирощування в штучних умовах, зловмисник також придбав через мережу Інтернет.

Під час проведення обшуку в «наркоаграрія» було виявлено та вилучено: 2,3 кг висушеної марихуани, 150 г гашишу, 319 конвалют комбінованого медичного препарату «Пара-трал» та 70 кущів конопель.

Ураховуючи зібрані відомості та дані про об'єкти пошуку (гроші, наркотичні засоби), слідчий моделює ймовірні дії особи, у якої планується провести обшук та висуває версії про можливі способи приховування, місця знаходження шуканого тощо.

У цьому відношенні доцільно розглянути основні тактичні завдання, що дозволять грамотно провести вказану слідчу (розшукову) дію:

- 1) отримання доказів та встановлення причетності особи, яка обшукується, до конкретних фактів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів;
- 2) установлення (підтвердження) факту входження особи, яка обшукується, до складу певної злочинної групи, конкретизація її ролі в механізмі злочину та ієрархічній структурі такої групи;
- 3) отримання інформації щодо інших членів злочинної групи, їх зв'язках, місцезнаходженні;
- 4) виявлення даних, що свідчать про нові, ще незареєстровані епізоди обігу наркотичних засобів, скоєних особою, яка обшукується або злочинною групою, учасником якої вона є;

- 5) установлення відомостей про місця придбання та шляхи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;
- 6) установлення способу приховування злочинів і місцезнаходження об'єктів, що мають значення для кримінального провадження.

Аналіз юридичної літератури та емпіричних даних дослідження дозволяє виділити найбільш типові *об'єкти пошуку*:

- наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори;
- гроші та цінності, отримані внаслідок учинення протиправних дій;
- обладнання та їх частини, посуд або інші предмети, які було використано для незаконного виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, зокрема ті, на яких залишилися їх сліди (миски, каструлі, колби, сита, м'ясорубки тощо); пристосування для фасування наркотичних засобів (терези, місткості з градацією, порожні ампули тощо);
- рідини, порошки, таблетки, ампули щодо яких немає відомостей про їхню назву та призначення, а також усі знайдені хімічні речовини, що можуть бути використані як прекурсори¹;
- технологічна документація на виготовлення наркотичного засобу;
- документи, що:
  - а) свідчать про джерела придбання наркотичних засобів, прекурсорів, інших хімічних речовин (конверти, бандеролі, посилки з інформацією про дату поштової реєстрації відправлень, адресу та контактні дані відправника й одержувача; медичні рецепти, чеки аптек та магазинів, квитанції про відправку грошей, товарно-транспортні накладні поштових перевізників; квитки на міські та міжміські засоби транспорту, квитанції про сплату послуг в інших містах; нотатки з інформацією про постачальників, співучасників, клієнтів);

---

¹ Див.: Кузнецова О. В. Особливості розслідування незаконних діянь з отруйними та сильнотоксичними речовинами : монографія / МВС України, Луган. держ. ун-т. внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – С. 174.

- б) підтверджують факт знаходження особи, у якої проводиться обшук, та інших осіб у місці, яке цікавить слідство та в певний час (наприклад, чеки з магазинів, автозаправних станцій, кінотеатрів тощо);
- договори (оренди, купівлі-продажу нерухомого майна та земельних ділянок), інші документи, що містять відомості про місця ймовірного розміщення потужностей для незаконного виготовлення, зберігання, уживання наркотичних засобів, посіву та вирощування наркотиковмісних рослин, контрабандного переміщення наркотиків через державний кордон;
  - комп'ютерна техніка та електронно-цифрові прилади з функцією пам'яті (телефонні апарати, смартфони, планшети тощо), що мають властивість зберігати в електронній пам'яті інформацію особистого характеру, що вводиться власником, а також відомості щодо обставин їх експлуатації; SIM картки; носії інформації (карти пам'яті, переносні жорсткі диски); цифрові реєстратори мови, камери відеоспостереження (web-камери); системи IP- та Інтернет-телефонії тощо; повідомлення електронної пошти, соціальних мереж, розміщені на них листи, аудіо та відео-файли, фотографії, що містять інформацію про: злочинну діяльність особи та його співучасників, місця та процес виготовлення наркотичних засобів, збуту, імовірного схову, підтверджують знайомства та зв'язки організатора та учасників групи, надають об'єктивну інформацію про зовнішність злочинців тощо¹;
  - одяг, взуття та інші речі, на яких могли залишитися сліди обігу наркотичних засобів або підтверджують факт перебування особи в певному місці;
  - місця знищення або зберігання відходів від процесу виготовлення наркотичних засобів. Зазвичай особи не турбуються щодо приховування результатів своїх протиправних дій, тому часто викидають відходи у відра для сміття, у вікна, на поверхню земельної ділянки в межах ділянки або квартири (серед зростаючих культур), рідше в компостні, зливні або спеціально пристосовані для схову ями, туалети;

---

¹ Див.: Мещеряков В. А. Цифровые (виртуальные) следы в криминалистике и уголовном процессе / В. А. Мещеряков // Воронежские криминалистические чтения : сб. науч. тр. / Воронеж. гос. ун-т ; отв. ред. О. Я. Баева. – Воронеж, 2008. – Вып. 9. – С. 221-232.

- речі, які неможливо придбати на місці постійного проживання осіб, які цікавлять слідство;
- вогнепальна, холодна та інша зброя, вибухові пристрої, боєприпаси, а також інші знаряддя та засоби вчинення злочину;
- легкові та вантажні транспортні засоби, які можливо використовувалися при вчиненні злочинів.

При формуванні списку об'єктів, що підлягатимуть пошуку, треба враховувати можливі зміни їх вигляду, форми, агрегатного стану, призначення, розбирання на частини окремих з них. *Наприклад, обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, може бути в різному функціональному стані:*

- 1) *бути справним та перебувати в зібраному стані;*
- 2) *бути справним, але розібраним та зберігатися в сумках, коробках, після виготовлення наркотику;*
- 3) *бути придатним для дальшого використання та знаходитися в смітнику;*
- 4) *бути частково пошкодженим.*

Відомості про характеристики об'єктів пошуку, а також вилучених під час проведення оглядів слідів (мікрооб'єктів) повинні орієнтувати слідчого на виявлення та вилучення предметів, які можуть допомогти встановити факт контактної взаємодії підозрюваного з обстановкою місця злочину.

Джерелами отримання інформації виступають: протоколи окремих слідчих (розшукових) дій (огляду місця події); криміналістичні обліки Експертної служби МВС України; висновки судових експертиз тощо.

Слід зазначити, що деякі кількості наркотичних засобів пакуються в невеличкі аркуші складеного паперу різного типу. Даний метод пакування використовується для розподілу таких наркотиків, як амфетамін, кокаїн, гашиш та героїн, тобто речовин, які можуть бути ідентифіковані за допомогою встановлених аналітичних методів. Аналіз та порівняння паперу можуть бути найбільш корисними в тих випадках, коли необхідно, наприклад, ідентифікувати пакування наркотиків, знайдені в різних місцях з папером, знайденим у помешканні підозрюваного.

Доцільність врахування зазначених рекомендацій підтверджує приклад з практики.

Так, у липні 2016 року правоохоронці м. Северодонецьк затримали гр. С. Під час огляду в нього вилучили паперовий згорток із сухою речовиною рослинного походження, які відразу направили до Луганського НДЕКЦ МВС України для подальшого дослідження.

Під час отримання висновку експерта слідчий мимоволі поскаржився керівникові експертного підрозділу про те, що в провадженні затримали звичайного наркомана, а наркоторговець, як це здебільшого трапляється, залишився на волі, оскільки правоохоронцям не вдалося повністю задокументувати його протиправну діяльність і зібрати необхідний комплекс доказів для доведення його провини. Проте навіть така неприємна інформація не позбавила професійної пильності очільника НДЕКЦ. Ураховуючи, що надану на дослідження речовину упаковано в аркуш паперу з нерівними та розволокненими краями, він порадив слідчому під час проведення обшуків у підозрюваного особливо увагу приділити пошуку зошитів у клітинку, особливо з відірваними аркушами.

І вже невдовзі луганським експертам довелося проводити судову трасологічну експертизу, об'єктами дослідження якої були паперовий згорток з речовиною рослинного походження, вилучений у гр. С., та фрагмент аркуша паперу, вилучений під час обшуку в квартирі підозрюваного гр. П.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що паперовий згорток і фрагмент аркуша паперу раніше складали єдине ціле¹.

Окремі автори цілком обґрунтовано пропонують систематизувати інформацію про об'єкти пошуку через складання розшукової таблиці.

Під час проведення обшуку слідчі нерідко зіштовхуються з необхідністю пошуку тайників. Аналіз спеціальної літератури², матеріалів кримінальних проваджень та практики роботи співробітників ДПН

---

¹ Див.: Луганські експерти допомогли у викритті наркоторговця : приклади передового досвіду [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Експертної служби МВС України. – Режим доступу: <http://dndekc.mvs.gov.ua/?p=4706>.

² Див.: Присекин А. В. Криминалистическое исследование тайников, как способа сокрытия незаконного оборота наркотических средств : монография / А. В. Присекин, В. В. Яровенко. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 40.

НП України з цього питання показав, що вибір схованки та місць для її організації може залежати від особистих уподобань особи та можливостей, якими вона володіє в конкретний проміжок часу. *Наприклад, особи, які вживають опій – практично не використовують місця схову, а залишають наркотичні засоби на виду (столах, шухлядах). Особи, які вживають «амфетамін» – намагаються старанно його сховати в середині різних предметів (в унітазі або на балконі, закріплюючи наркотик на мотузці; під плінтусом, у розібраних електроприладах тощо).* Установлено, що місця схову досить рідко протягом тривалого часу залишаються недоторканими та їх може бути декілька¹. Вид наркотичного засобу, його форма, розмір та характер пакування визначає місце його схову², яке може бути в найпростіших предметах і перебувати на виду або не відповідати загальноприйнятним людським стандартам зберігання певних предметів³.

Як схованки використовують різноманітні порожнини та місткості, заглиблення, ніші в конструкціях будівель, предметах меблів тощо.

У спеціальній літературі способи таємного зберігання наркотичних засобів підрозділяються на:

- 1) схованки в житлі або безпосередній близькості від нього з можливістю безпечного доступу до її вмісту (для схову незначного об'єму речовин);
- 2) схованки поза місцем постійного перебування особи, призначені для рідкого доступу до них та зберігання великих партій наркотичних засобів;
- 3) схованки поза місцями постійного перебування особи, призначені для таємного передавання наркотичних засобів;

---

¹ Див.: Фонарев М. Ю. Досудебное производство по делам о преступлениях, связанный с незаконным оборотом наркотиков, осуществляемое органами дознания (организационные и уголовно-процессуальные вопросы) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / М. Ю. Фонарев. – М., 2004. – С. 166.

² Див.: Пархоменко В. И. Взаимодействие следователей, оперативных работников и специалистов при расследовании уголовных дел о незаконном обороте наркотических средств и психотропных веществ : монография / В. И. Пархоменко; под ред. проф. В. П. Лаврова. – М. : Юрлитинформ, 2006. – С. 119,121.

³ Див.: Чухраев Д. А. Місця незаконного зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів / Д. А. Чухраев // Часопис академії адвокатури України. – 2013. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuu.gov.ua/e.../2013-1/13cdatata.pdf>.

4) таємні тимчасові схованки, обладнані для приховання окремих предметів на період розслідування.

У літературі ґрунтовно викладено місця приховання таких речовин, тому висвітлення цього питання є, на нашу думку, недоцільним¹.

Для виявлення схованок рекомендується застосовувати амплітудний метод радіоінтроскопічного контролю, який дозволяє визначити форму та розмір схованки й предмети, що там містяться. Бажаний результат досягається за рахунок: зондування заповнених просторів, простукування мурів; порівняння різних поверхонь стін, підлоги щодо запиленості, зношеності, забарвленню тощо, звертаючи увагу на низку ознак, які свідчать про наявність постійних, нещодавно створених або знищених схованок та факти регулярного звернення до них². Під час виявлення таких місць потрібно детально зафіксувати й правильно описати схованку та її вміст, указавши точне місцезнаходження в приміщенні або місцевості, конструктивні особливості, розмір тощо.

Окремі автори пропонують залучати до проведення обшуку кінолога зі службовою собакою для сприяння щодо виявлення як наркотичних речовин, так і схованки, а також осіб, причетних до вчинення розслідуваних злочинів.

Наприклад, якщо підозрюваний систематично вживає наркотичні засоби, то в його організмі змінюються фізіологічні процеси, порушується нормальний обмін речовин. У цьому зв'язку спостерігається підвищене потовиділення, яке обумовлене посиленням функціонуванням сальних залоз, що впливає й на формування індивідуального запаху такої особи, і може бути використане в пошукових цілях.

---

¹ Див.: Иванова Е. В. Использование специальных знаний при выявлении и расследовании преступлений, связанных с опасными для здоровья веществами : теория и практика : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 «Криминалистика; судебно-экспертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность» / Е. В. Иванова. – М., 2014. – С. 164; Присекин А. В. Криминалистическое исследование тайников как способа сокрытия незаконного оборота наркотических средств : монография / А. В. Присекин, В. В. Яровенко. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 152 с.

² Див.: Махмудов В. И. Расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков, в приграничных регионах России : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В. И. Махмудов. – Калининград, 2000. – С. 114.

Групи, які здійснюватимуть обшуки, повинні бути забезпечені необхідними техніко-криміналістичними та пошуковими засобами. Їх вид залежить від місця проведення обшуку (приміщення та/або ділянка місцевості) та особливостей об'єктів пошуку¹. Допомогу з цього питання можуть надати спеціалісти Експертної служби МВС України, за сприяння яких здійснюється підбір та підготовка науково-технічних засобів:

- засобів пошуку, фіксування та вилучення доказів: засобів освітлення; вимірювальних приладів; ультрафіолетових освітлювачів; магнітних шукачів для виявлення прихованих об'єктів (контейнерів з наркотичними засобами); щупів та бурів для виявлення схованок і неметалевих предметів; радіохвильових дефектоскопів «Кайма» для виявлення порожнеч і неоднорідностей у конструкціях²; технічних засобів пошуку та виявлення предметів контрабанди в недоступних місцях (оглядові детектори, ендоскопи (фіброскопи), електронні щупи)³; засобів оперативної діагностики речовин та матеріалів (прилад «Септор»), спеціальні детектори виявлення наркотичних засобів та їх слідів, визначення надмалих концентрацій та їх слідових кількостей: «КЕРБЕР», «ЛИГ-1», «СЛЕД», «Ionscan 400B», «Ionscan 500DT», «QS-B220», «MN2000TMSeries», «Itemizer 3», «Mobile Trace», «Street Lab», «Vapor Tracer», «Itemizer»; детектори запаху – «Пурга», «Суперніс», для аналізу складу повітря з поверхні одягу осіб; переносні газові хроматографи «ГХС-02ПН», дрейф-спектрометри «САПСАН-1», для експрес-аналізу та ідентифікації наркотичних засобів; спеціальних наборів діагностичних тест-комплектів для визначення наркотиків: «ЛАКМУС-3», «Наркоспектр», «Нарко-2 та 3», «Нарко-2М», «Політест», «Cannabis pray», «Dragger DrugTest5000», «Exprey», «Herosol», «N-2200»;

---

¹ Див.: Зинин А. М. Участие специалиста в процессуальных действиях : учебник / А. М. Зинин. – М. : Проспект, 2014. – С. 89.

² Див.: Сажаяев А. М. Работа следователя по обнаружению, фиксации и изъятию наркотических средств при осмотре места происшествия и обыске (технико-криминалистический аспект) / А. М. Сажаяев, К. В. Бугаев // Проблемы криминалистической науки, следственной и экспертной практики : межвузовский сборник научных трудов – Омск : Академия МВД России, 2003. – Вып. 2. – С. 125.

³ Див.: Шевчук В. М. Основы методики розслідування контрабанди : навчальний посібник / В. М. Шевчук. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2001. – С. 24.

серветок для ідентифікації наркотичних засобів «Sirche», «Smirch Nark II»¹ тощо;

- засобів технічного попередження витоку інформації (пристроїв для блокування телефонів, мобільного зв'язку в межах території, що оглядається, а також для блокування передачі даних за допомогою пристроїв, що працюють у стандартах «Bluetooth» та «Wi-Fi»;
- спеціальних засобів для відпирання металевих шаф, сейфів, сховищ;
- спеціальних засобів роботи з комп'ютерною технікою та мережами, автоматизованими системами (наприклад, нелінійні локатори «NR-900S», «Люкс», «ORION HGO-4000», «BVS WH» дозволяють виявляти мобільні пристрої, які приймають та передають голосові й текстові повідомлення; мобільний комплекс зі збирання та аналізу цифрових даних «UFED» (застосовується для вилучення, декодування та аналізу даних з різних мобільних пристроїв: мобільних телефонів, смартфонів, планшетних комп'ютерів);
- засобів для здійснення фотозйомки та відеозапису.

Залежно від обставин кримінального правопорушення слідчий під час обшуку може застосувати метод вибіркового пошуку, на окремих ділянках території або місцях площі приміщення, за наявності достатніх підстав уважати, що шукане знаходиться в конкретному місці. Якщо ж обраний метод не дав очікуваних результатів, або обшук проводиться в осіб, підозрюваних у вчиненні декількох пов'язаних між собою злочинів, обшук доцільно проводити суцільним послідовним методом. Є також можливість застосувати метод часткового дослідження, під час відшукання специфічних великогабаритних об'єктів. Щоб не порушувати цілісність об'єкта, удаються до вимірювання, промацування, проколювання, дослідження за допомогою пошукових приладів. Під час такого дослідження зіставляються між собою, наприклад, за вагою, аналогічні об'єкти, що може дозволити виявити в них шукане. У разі потреби ламають стіни, відклеюють шпалери, підривають дошки підлоги, розпорюють м'які меблі, одяг, розкопують ґрунт тощо.

---

¹ Див.: Обнаружители наркотических веществ [Электронный ресурс] // Бюро научнотехнической информации «Техника для спецслужб». – Режим доступа: <http://www.bnti.ru/index.asp?tbl=02.09.13>.

Здійснюючи аналіз предметів обстановки на місці обшуку, потрібно обов'язково враховувати такі нюанси, як наявність на них павутиння, нашарування пилу, що не повинно бути підставою для відмови в них пошуку. Доцільним може виявитися пошук слідів шуканих об'єктів, які могли утворитися під час їхнього перебування в певному місці: контури, вдавнення; нашарування від хімічних речовин, наркотичних засобів на предметах одягу, речах, посуді, предметах господарського та побутового призначення, що може бути використано для ідентифікації.

При виявленні об'єктів пошуку, для якісного дослідження джерел криміналістично значимої інформації, дії спеціаліста повинні здійснюватися в такій послідовності:

- 1) надання допомоги слідчому в точному позначенні в протоколі місця та обставин їхнього виявлення з фотографуванням місця виявлення із знайденими предметами й самого предмета;
- 2) детальний огляд виявленого предмета, визначення його призначення, функціонального стану, властивостей; виявлення слідів та ознак, що вказують на причетність до події, що розслідується та конкретної особи: пошук слідів прямої та зворотної дії: слідів рук – на пакувальному матеріалі, місткостях з наркотичними засобами, слідів хімічних речовин на тілі підозрюваного, предметах одягу, взутті;
- 3) складання відповідних додатків до протоколу обшуку;
- 4) пакування виявлених предметів для збереження ідентифікаційних властивостей.

3 метою вирішення техніко-криміналістичного забезпечення проведення обшуку необхідно дотримуватись тактичних правил:

1. Активне залучення спеціалістів та використання НТЗ під час пошуку, виявлення, опису та вилучення об'єктів пошуку, ретельна підготовка та виваженість тактики обшуку для запобігання конфліктів:

- а) проводити обшук якомога коректно, увічливо поводяться з особою, у якої проводиться обшук та присутніми;
- б) мотивувати свої дії, які зачіпають інтереси підозрюваного;
- в) виключити факти необґрунтованого пошкодження майна особи, у якої проводиться обшук, а в разі потреби указати, чим це викликано (*наприклад, коли слідчий вдається до злому перешкоди для виявлення схованки тощо*).

2. Проведення одночасних обшуків усіх осіб, залучених до злочинних схем обігу наркотичних засобів лише в складі СОГ. Паралельне проведення обшуків дозволяє:

- виявити та припинити діяльність суб'єктів злочину в усіх можливих місцях протиправної діяльності;
- виключити можливість змови або попередження один одного про дії правоохоронців, знищення, перевезення або повторного приховання предметів злочину та слідів поведження з ними, створення нових тайників.

У таких ситуаціях організовується підготовка відразу декількох СОГ для проведення обшуків, головною умовою початку проведення яких є встановлення контролю за кожним з таких місць, та подача умовного сигналу про початок їх синхронного проведення після появи на місці обшуку останньої «проблемної» особи (особи, яка не перебуває постійно в місці запланованого обшуку).

3. У разі потреби залучати до складу СОГ спеціалістів відповідного профілю (фаху):

спеціалістів у галузі криміналістичної техніки (інспекторів та техніків-криміналістів підрозділів досудового розслідування, працівників Експертної служби МВС України), завданнями яких мають бути сприяння слідчому в:

- підготовці до проведення обшуку (визначенні переліку необхідних ТКЗ, необхідності залучення спеціалістів іншого фаху);
- координації дій спеціалістів вузького профілю;
- застосуванні техніко-криміналістичних та інших спеціальних засобів для виявлення, фіксації, вилучення, пакування та транспортування об'єктів пошуку, ознак, що демаскують шукані об'єкти або вказують на схованки;
- наданні консультацій щодо подальшого експертного дослідження об'єктів; відборі зразків для експертиз тощо;

спеціалістів у галузі хімії, біології тощо, завданнями яких має бути:

- організація безпечних умов проведення обшуку для членів СОГ під час поведження з хімічними, горючими, нестійкими або отруйними речовинами, агресивними рідинами;
- сприяння в описі та визначенні призначення обладнання для виготовлення наркотичних засобів. *Так, в одному з НДІ група хіміків здійснила спробу синтезу фенаміну, метадону, а також*

низки отруйних та вибухових речовин. При огляді підпільної нарколабораторії було виявлено установку для синтезу ціаніду калію, реактиви для синтезу метадону, різні суміші невідомого складу. Завдяки участі спеціалістів-хіміків, зі всієї маси реактивів та обладнання було вилучено саме ті, які допомогли встановити весь технологічний ланцюг отримання цих препаратів. Тож спеціаліст-хімік повинен бути присутнім при огляді підпільних нарколабораторій, цехів, де вироблялися наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги;

фахівців у галузі психології, завданнями яких мають бути:

- оцінка психологічних особливостей та поведінки особи, яка обшукується (інтересів, освіти, характеру, емоцій, психофізичних реакцій при обшуку) для прогнозу вірогідних місць і способів приховування об'єктів пошуку;

спеціалістів у галузі роботи з комп'ютерною технікою для:

- сприяння в роботі з носіями електронної (цифрової) інформації, що зберігається в персональних комп'ютерах, на різних носіях інформації, її дослідження та віднесення до події, що розслідується, переносу та копіюванню на інші носії.

4. Запрошення та інструктаж членів СОГ здійснювати в мінімально короткі терміни до початку обшуку задля запобігання витоку інформації.

5. Використання для вивчення архітектурних особливостей місць проведення обшуку можливості інформаційної системи Департаменту державної реєстрації Міністерства юстиції України.

6. Задля нейтралізації протидії роботі спеціаліста (спеціалістів) при проведенні обшуків з боку осіб, які обшукуються, забезпечити спеціалістів спеціальними засобами індивідуального захисту та охорони.

7. Узгоджене застосування фотозйомки та відеозапису при виявленні та описі об'єктів, а також при фіксації поведінки осіб, які знаходяться в приміщенні, що обшукується та протидіють проведенню обшуку¹.

---

¹ Див.: Кривonos М. В. Особливості використання спеціальних знань при проведенні обшуку в провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів / М. В. Кривonos // Митна справа. – 2013. – № 6 (90). – Частина 2, книга 2. – С. 76.

Дотримання криміналістичних рекомендацій та кваліфіковане застосування спеціальних знань у кожному конкретному випадку проведення обшуку з урахуванням його особливостей, дозволять суттєво підвищити результативність цієї слідчої (розшукової) дії.

Допит. У спеціальній літературі зазначено, що вербальні слідчі (розшукові) дії, до яких відноситься й допит, проводяться для отримання від потерпілих, свідків, підозрюваних та обвинувачених інформації про відомі їм відомості щодо досліджуваних у провадженні обставин на основі вербального та невербального способів комунікації (за допомогою мови жестів, міміки, рухів тощо).

Тактика вербальних слідчих дій визначається з урахуванням:

- а) процесуального статусу носія особистісно-доказової та орієнтуючої інформації, його відношення та ролі у вчиненому, якщо він є учасником події, що розслідується;
- б) зацікавленості або незацікавленості в об'єктивному розслідуванні кримінального провадження, бажанні або небажанні активно цьому сприяти;
- в) ступеня обізнаності щодо встановлюваних обставин, які складають предмет слідчої (розшукової) дії;
- г) соціально-демографічних, морально-психологічних, фізичних, психічних та інших особливостей носія інформації;
- д) обставин та умов сприйняття носієм інформації об'єкта, який став предметом слідчої (розшукової) дії.

У криміналістичній літературі тактиці проведення допиту підозрюваного (обвинуваченого) приділяється підвищена увага¹. Ця слідча (розшукова) дія є одним з основних джерел отримання вербальної інформації про злочини, що вчинені або готуються, усіх епізодах злочинної діяльності злочинної групи, ролі допитуваної особи в складі групи, особах та ролі інших членів групи в діяльності групи та вчиненні злочинів, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів.

Допит – це найбільш поширена й водночас складна та багатопланова слідча (розшукова) дія, суть якої полягає в одержанні від

---

¹ Див.: Порубов Н. И. Допрос : процессуальные и криминалистические аспекты : монография / Н. И. Порубов, А. Н. Порубов. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 304 с.; Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. – М. : Изд-во Юрлитинформ, 2001. – 352 с.

допитуваної особи відомостей, необхідних для встановлення обставин кримінального провадження, що розслідується. Специфікою допиту є його індивідуальність та залежність від комплексу тактичних прийомів.

Важливість допиту позначається не тільки тим, що він є засобом формування й перевірки інформації, а й тим, що допит є способом захисту підозрюваного від підозри. Успіх його проведення, а відповідно повнота й достовірність отриманої інформації, багато в чому залежить від особистості слідчого, його досвіду і знань, інтуїції, професійної культури.

З криміналістичної точки зору допит є засобом вирішення низки тактичних завдань:

- викриття в неправді особи, яка протидіє розслідуванню;
- перевірки висунутих версій;
- розпізнавання міцності позицій, зайнятих допитуваними на досудовому слідстві;
- виявлення раніше невідомих обставин, включаючи невідомі епізоди злочинної діяльності тощо.

У розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, особливо тих, які вчинено організованими злочинними групами, їх фігурантами зазвичай є фахівці в галузі хімії, зокрема ті, які працювали на підприємствах хімічної промисловості, добре обізнані в технологіях виготовлення наркотичних речовин, медичних препаратів, вирощування наркотиковмісних рослин. Для належного допиту таких осіб, повинні залучатися особи, які володіють відповідними спеціальними знаннями.

У зв'язку з відсутністю у слідчого таких спеціальних знань це може викликати труднощі при вирішенні основних завдань допиту:

- виявлення елементів складу злочину, виходячи зі слідової інформації;
- встановлення обстановки вчинення злочину (місця, часу), способу та мотивів його вчинення, супутніх обставин;
- визначення розміру завданої шкоди;
- виділення детальних ознак виду злочину;
- встановлення інших осіб, причетних до злочину, а також способу їх приховання.

Спеціаліст уже на стадії підготовки до слідчої (розшукової) дії може роз'яснити слідчому незрозумілі технічні терміни, конструктивні особливості вилучених засобів, способи вчинення злочинів, намітити черговість технічних питань, які з'ясовуються та ступінь їх конкретизації.

Правовою підставою участі обізнаних осіб у допиті є положення ст. 71 КПК України, відповідно до якої спеціаліст може бути залучений до процесуальної дії для надання консультацій зі спеціальних питань та технічної допомоги. Їх роль у допиті обумовлена сприянням отриманню достовірної інформації, що ґрунтується на спеціальних знаннях і підкріплена ними, та є необхідною для вирішення слідчих завдань і тактичних прийомів.

П. П. Іщенко та В. В. Ціркаль уважають, що «участь спеціаліста в допиті (за винятком надання технічної допомоги при фіксації) має дві основні мети:

- а) сприяння в з'ясуванні складних спеціальних питань;
- б) попередження введення слідчого в оману завдяки викриттю неправдивих показів»¹.

На думку Н. М. Косміної, допомога фахівця є доцільною в оцінці повноти й правильності показань допитуваного при повідомленні відомостей спеціального характеру².

О. В. Іванова обґрунтовує, що інформування слідчого про можливості використання тих або інших прекурсорів для виготовлення наркотичних засобів дозволить тактично грамотно сформулювати запитання, визначити їх послідовність³.

---

¹ Див.: Іщенко П. П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальный и криминалистический аспекты) / П. П. Ищенко. – М.: «Юридическая литература», 1990 – С. 38–39.; Ціркаль В. В. Некоторые особенности тактики допроса с участием специалиста / В. В. Ціркаль // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1981. – Вып. 22. – С. 52–54.

² Див.: Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Н. М. Косміна. – Харків, 2011. – С. 90.

³ Див.: Іванова Е. В. Использование специальных знаний при выявлении и расследовании преступлений, связанных с опасными для здоровья веществами: теория и практика : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 «Криминалистика; судебно-экспертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность» / Е. В. Иванова. – М., 2014. – С. 136.

Беручи до уваги викладене вище, можна дійти висновку, що потенціал обізнаних осіб містить низку положень, які полягають у тому, що спеціалісти, у разі безпосередньої участі в допиті, можуть допомогти:

- 1) інтерпретувати відомості, що повідомляються допитуваним, який оперує в показаннях спеціальними термінами;
- 2) правильніше сформулювати запитання, розробити план допиту;
- 3) надати точну оцінку спеціальним правилам;
- 4) звернути увагу на обставини, які умисно або з незнання спотворюють допитуваних;
- 5) обрати точні формулювання, що заносяться в протокол слідчої (розшукової) дії;
- 6) зібрати дані, які можуть стати необхідними для проведення експертиз, а також сформулювати відповідне експертне завдання;
- 7) запобігти наданню неправдивих показів зі спеціальних питань;
- 8) об'єктивно й точно зафіксувати показання допитуваного.

Проведене нами дослідження показало, що як спеціалісти до участі в допиті можуть бути залучені:

- особи, які добре володіють знаннями фізико-хімічних властивостей медичних препаратів (знають їх види та групи, склад, ознаки), технологіями приготування ліків та інших засобів на їх основі, відомостями про вихідну сировину, правилами їх застосування, дозування, сучасного хімічного обладнання тощо. Ними можуть бути *фармацевти або провізори*;
- фахівці в галузі хімії (експерти-хіміки відділів експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів НДЕКЦ МВС України);
- фахівці в галузі криміналістичної техніки (спеціалісти – інспектори-криміналісти, техніки-криміналісти підрозділів досудового розслідування, працівники Експертної служби МВС України), рослинництва;
- лікарі-наркологи та психіатри.

У разі потреби також залучаються перекладачі, фахівці в галузі психології та педагогіки.

Зазначений перелік фахівців не є вичерпним, та може бути розширений залежно від ситуації розслідування й необхідності встановлення окремих обставин кримінального провадження.

Виходячи з того, що допит має три основні етапи (підготовчий, робочий та заключний), варіанти співпраці слідчого зі спеціалістом доцільно розглядати дотримуючись нижченаведеної послідовності.

Ефективність допиту багато в чому залежить від його підготовки. Недостатня підготовка до проведення допиту може звести нанівець його результати або призвести до обрання неправильних тактичних прийомів його здійснення.

На етапі підготовки до допиту створюються необхідні умови для одержання повних та достовірних свідчень. Для цього уважно вивчають матеріали кримінального провадження (установлені обставини злочину й відомості, які характеризують особу допитуваного), спеціальну літературу, визначаються з обставинами, що складають предмет допиту та коло питань, які підлягають з'ясуванню, складають план допиту¹, установлюють коло учасників слідчої (розшукової) дії, які мають право брати в ньому участь та інші обставини. На основі отриманих відомостей планується індивідуальна тактика допиту (визначається найбільш зручне місце та час його проведення, готуються необхідні матеріали кримінального провадження та речові докази для їх використання в ході допиту)². У разі, якщо слідчий визнає необхідність використання в ході допиту спеціальних знань (залежно від особи допитуваного, способу злочину та обставин, що підлягають установленню), залучається спеціаліст. Його сприяння на цьому етапі слідчої (розшукової) дії може полягати в:

- наданні слідчому необхідних відомостей (у формі консультацій) з вузькопрофесійної сфери діяльності (щодо технологій виготовлення окремих видів наркотичних засобів (етапів та послідовності синтезу), характеристик окремих хімічних реагентів та прекурсорів, деяких наркотичних засобів)³; ознайомленні з довідковою та спеціальною літературою, зокрема для розширення власних пізнань слідчого в певній галузі;

---

¹ Див.: Коновалова В. Е. Допрос : тактика и психология : учебное пособие / В. Е. Коновалова. – Харьков : «Консум», 1999. – С. 39.

² Див.: Клименко И. И. Проблемы расследования и предупреждения преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств : учебное пособие / И. И. Клименко. – Барнаул : Изд-во ААЭП, 2002. – С. 78.

³ Див.: Клевцов В. В. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ : монография / В. В. Клевцов, С. А. Тишков. – Орел : ОрЮИ МВД России, 2012. – С. 22.

- з'ясуванні обставин, установлених на момент проведення допиту (механізму утворення слідів), які підлягають установленню або перевірці;
- аналізі правових положень, закріплених у чинних нормативно-правових актах (спеціальних інструкціях, правилах);
- формулюванні питань, що потребують спеціальних пізнань з певної галузі (науки, техніки тощо), що підлягають з'ясуванню та їх послідовності;
- прогнозуванні виникнення ситуацій (пов'язаних з протидією розслідуванню), визначенні шляхів їх вирішення;
- виробленні незмінної лінії поведінки слідчого на всьому етапі допиту; визначенні обсягу інформації, яку доцільно пред'явити при допиті; визначенні тактичних прийомів, послідовності їх використання залежно від ситуації, емоційного типу та стану допитуваного;
- підготовці та встановленні НТЗ для фіксації ходу та результатів допиту, з урахуванням особливостей приміщення;
- визначенні стану допитуваного на момент підготовки до допиту (сп'яніння або абстиненції) та можливості брати в ньому участь (у ситуації вживання особою наркотичного засобу)¹.

Крім цього, слідчий повинен урахувати:

- а) особистісні якості підозрюваного, які дозволяють очікувати від нього правдивих свідчень (вік, наявність або відсутність судимості, факт уживання наркотичних засобів тощо);
- б) наявність та важливість наявних у розпорядженні доказів, які підтверджують причетність особи до злочину;
- в) ролі, яку виконував підозрюваний у механізмі скоєння злочину.

Під час робочого етапу допиту відбувається безпосереднє спілкування.

Спеціаліст на цій стадії допомагає слідчому встановити психологічний контакт з допитуваним. Для цього він діагностує стан особи та вказує на ті його особливості, які треба врахувати при допиті. Допомагає знизити рівень напруження, активізувати позитивні якості

---

¹ Див.: Макеєва Н. В. Расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ : учебное пособие / Н. В. Макеєва, Е. Ю. Самолаєва, И. В. Титовец. – М. : Издательство «Щит-М», 2011. – С. 98.

допитуваного, обрати найбільш доцільні психологічні прийоми та допомогти їх реалізувати.

Будучи присутнім під час допиту, спеціаліст допомагає слідчому:

1. Точніше зрозуміти допитуваного, який уживає в показаннях:
  - а) спеціальні терміни¹, для позначення предметів і процесів виготовлення наркотичних засобів, які не збігаються з назвами, що використовуються в нормативно-правових актах (наприклад, «вент» – амфетамін тощо);
  - б) специфічні слова, що замінюють значний обсяг розмовних висловлювань («баня» – каструля для випарювання розчину наркотику, «кухня» – посуд та пристосування, необхідні для виготовлення наркотичного засобу);
  - в) нехарактерні описання процесів, що здійснюються при виготовленні наркотичного засобу тощо².
2. Уточнити отримані в ході допиту відомості або письмові показання, вивчивши документи й нотатки, якими користувалася допитувана особа, постановки додаткових запитань; звернути увагу слідчого на інші докази, що підтверджують або спростовують свідчення допитуваного.
3. З'ясувати рівень володіння особою, яка допитується, спеціальними знаннями (можливість відшукати методику виготовлення наркотичного засобу або самостійно провести його синтез за існуючою схемою³ тощо). *Так, у ході допиту підозрюваного у виготовленні та зберіганні особливо небезпечної психотропної речовини «метамфетамін», залучений спеціаліст, оцінивши показання допитуваного, поставив підозрюваному декілька додаткових запитань, які стосувалися етапності проведення синтезу, на які підозрюваний дав не чіткі відповіді. Після цього спеціаліст запропонував допитуваному власноруч описати технологію, яку*

---

¹ Див.: Ищенко П. П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальный и криминалистический аспекты) / П. П. Ищенко. – М. : «Юридическая литература», 1990 – С. 39.

² Див.: Иванова Е. В. Специальные знания о наркотических средствах в судопроизводстве России : монография / Е. В. Иванова. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2009. – С. 193.

³ Див.: Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Н. М. Косміна. – Харків, 2011. – С. 90.

він провів, на що останній повідомив, що не зможе її відтворити. У ході дальшого детального допиту підозрюваний визнав, що особисто не причетний до незаконного обігу наркотиків, а неправдиві свідчення давав з метою відведення підозри від своєї дружини, яка хвора на невиліковну хворобу й виготовляє та вживає психотропну речовину для полегшення болю.

4. Викрити неправдиві свідчення, що стосуються спеціальних питань, подолати намагання особи ухилитися від давання правдивих показів¹. Так, у ході допиту громадянина Н., підозрюваного у виготовленні та збуті особливо небезпечної психотропної речовини «метамфетамін», він повідомив, що під час навчання у вищому навчальному закладі на фармацевтичному факультеті вивчав методика виготовлення різних медичних препаратів. Для закріплення набутих теоретичних знань у домашніх умовах проводив пробні досліді, при цьому запевнив, що наміру виготовити вилучену в нього психотропну речовину не мав, а намагався створити спеціальний розчин для господарських потреб. Залучений до допиту експерт-хімік допоміг слідчому оцінити відомості, повідомлені допитуваним, описати технологічний процес, який було проведено (назви хімічних речовин, їх пропорції, послідовність змішування тощо), що відповідав технології виготовлення психотропної речовини, а не будь-якого іншого засобу, про що було заявлено в ході допиту. На підставі цього, підозрюваний Н. змінив покази та визнав себе винним.
5. Сприйняти інформацію про ознаки зовнішності осіб, причетних до злочину, особистість яких не встановлена, скласти їх суб'єктивний портрет; зафіксувати хід та результати допиту за допомогою технічних засобів.
6. Відібрати зразки для експертизи, у випадку, коли в ході допиту особу переконали в необхідності надання певних зразків добровільно.

В окремих випадках спеціаліста доцільно залучати для надання допомоги допитуваному у викладі відомих йому обставин; установлення ступеня обізнаності допитуваного в питаннях, що потребують спеціальних знань, спостереження за його психофізіологічними реак-

---

¹ Див.: Махов В. Н. Участие специалиста в следственных действиях : учебное пособие / В. Н. Махов. – М. : ВИПРМПП, 1975. – С. 84.

ціями, виявлення психічних, фізичних та інших наслідків від уживання наркотичного засобу.

Крім того, участь спеціаліста в допиті буде корисною при з'ясуванні взаємозв'язків виявлених слідів, об'єктів, явищ або розслідуваних ситуацій, перевірці раніше встановлених слідчих та експертних даних, установленні протиріч між ними, з'ясуванні додаткових відомостей і вихідних даних, необхідних для належної організації судових експертиз¹.

Продемонструємо доцільність залучення спеціаліста до проведення допиту в ситуаціях розслідування збуту наркотичних засобів безконтактним способом.

Так, поява та активне використання злочинцями цього способу збуту передбачає необхідність зміни переліку запитань, що ставляться під час допиту підозрюваному. Крім традиційних запитань, скажімо, щодо виникнення умислу на збут, приготування до збуту, виду, розміру, вартості наркотичного збутого засобу, місця та часу збуту, додається комплекс інших запитань, що підлягають з'ясуванню. Під час допиту підозрюваного потрібно з'ясувати чи володіє він спеціальними знаннями у сфері високих технологій, якщо так, з'ясувати де та яким чином він їх набув; уточнити спосіб розміщення реклами – через розсилку ПМЗ або повідомлень у мережі Інтернет невизначеному колу осіб або встановити факт передачі номера довірених осіб для інформування вузького кола наркоспоживачів про види доступних наркотичних засобів та можливості їх замовлення. Визначити, чи залучалися «підставні особи» при відкритті банківських рахунків, реєстрації в міжнародних платіжних системах тощо, якщо так, то яким чином отримано їх анкетні дані (крадіжка паспорта, знахідка втрачених документів тощо); яким чином було здійснено приховування наркотичного засобу, особливості пакування (пачки з-під цигарок, конверти, різні згортки паперу, газети або журнали), місця організації схованок (під'їзди багатоквартирних будинків, поштові скриньки, урни тощо); хто з осіб пакував та здійснював доставку наркотичних засобів до місця «закладки»; спосіб легалізації грошових коштів,

---

¹ Див.: Курзинер Е. Э. Участие специалиста в следственных действиях / Е. Э. Курзинер // Вестник ЮУрГУ. – 2008. – № 2. – С. 47.

чи використовувалися електронні гроші (наприклад, «WebMoney», «Яндекс деньги», EasyPay, liqpay, PayPal, Ресunix тощо), якщо так, то які саме та яким чином.

Для підвищення результативності слідчої (розшукової) дії слідчим під час допиту підозрюваного можуть пред'являтися речові докази. Зазвичай особа, яка проводить розслідування, удається до таких дій для викриття обманних свідчень, спонукання допитуваного до давання правдивих показів.

Результативність цього тактичного прийому потребує певної підготовки, яка повинна включати:

- «вибір найбільш доцільних умов, у ході яких буде проведено їх пред'явлення;
- вивчення пропонуванних для пред'явлення об'єктів щодо з'ясування ознак, на які буде звернено увагу допитуваного;
- формулювання запитань, які включають спеціальні терміни тощо»¹.

Перед тим як пред'явити доказ, що викриває особу у вчиненні або причетності до злочину (особисту річ, залишену на місці злочину, предмет, на якому виявлено відбиток пальця руки, покази свідка, висновок експерта), треба детально допитати цю особу про всі можливі обставини, пов'язані з цим доказом, для запобігання можливості побудувати свій захист у такий спосіб, аби неправдиві свідчення не суперечили пред'явленим доказам. Для цього потрібно продумати тактику допиту, визначити умови й момент пред'явлення доказів, скорегувати формулювання запитань безпосередньо під час проведення слідчої (розшукової) дії, що є можливим лише за активної участі спеціаліста.

Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 69 КПК України під час допиту можлива присутність судового експерта, якщо обставини, що з'ясовуються, стосуються предметів та об'єктів судово-експертного дослідження. Його участь у слідчій (розшуковій) дії може мати значення не тільки для правильного з'ясування запитань, поставлених перед експертом, але й розв'язання окремих тактичних завдань. *Наприклад, якщо слід-*

---

¹ Зинин А. М. Участие специалиста в процессуальных действиях : учебник / А. М. Зинин. – М. : Проспект, 2014. – С. 173.

чий не має в розпорядженні висновків судової експертизи по всіх епізодах злочинів та не може пред'явити їх допитуваній особі як доказ, то постановка окремих запитань експертом може вказати допитуваному на поінформованість експерта про обставини розслідуваної події, попередивши спроби «заплутати» слідчого.

Окрім того, залучений до участі в допиті експерт може:

- пояснити значення висновків експертизи, яку він провів, деталізувати особливості процесу дослідження об'єктів, сутність ознак, указаних на фототаблицях¹;
- роз'яснити методику експертного дослідження;
- з'ясувати, чи не суперечить висновок експерта раніше даним показанням, обставинам, виявленим під час проведення інших слідчих (розшукових) дій тощо.

На заключному етапі допиту проводиться оцінка отриманої інформації з позицій її повноти, об'єктивності й усебічності. Установлюються нез'ясовані обставини, які усуваються постановкою додаткових запитань.

Залучений на цьому етапі спеціаліст допомагає слідчому:

- а) правильно зафіксувати свідчення допитуваного в протокол;
- б) в аналізі отриманої інформації, визначенні напрямів її подальшого використання (може рекомендувати призначити певний вид судової експертизи, допомагає сформулювати запитання експертів);
- в) створити умови для правильного відображення застосованих під час фіксації показів технічних засобів.

За умови недосягнення очікуваного результату допиту спеціаліст може рекомендувати слідчому змінити лінію поведінки під час проведення повторного допиту, запропонувавши певні прийоми його проведення.

У разі необхідності перекладу пояснень, показань або документів, відповідно до ч. 1 ст. 68 КПК України, слідчий повинен залучити перекладача (сурдоперекладача). Його участь у допиті може відбуватися як у формі консультацій, так і за безпосереднього сприяння.

---

¹ Див.: Зинин А. М. Участие специалиста в процессуальных действиях : учебник / А. М. Зинин. – М. : Проспект, 2014. – С. 110.

Консультації будуть доцільними у випадках, коли:

- а) учасник допиту використовує складні мовні терміни;
- б) неможливо дослівно перекласти деякі назви через відсутність аналогів слів у мові, якою ведеться процес.

Під час участі в допиті перекладач:

- 1) допомагає слідчому викласти в протоколі мовою судочинства зміст показань допитуваних осіб (спеціальних термінів, власних імен, назв хімічних сполук, іншої важливої для вирішення справи інформації);
- 2) сприяє недопущенню фактів «адаптованих» перекладів – тобто, передавання не того, про що каже допитуваний, а по суті висновоків зі сказаного, зроблених перекладачем¹.

У ситуації допиту малолітньої або неповнолітньої особи слідчий зобов'язаний залучати *педагога або психолога* (ч. 1 ст. 226 КПК України). Під час фіксації свідчень допитуваного педагог або психолог надають допомогу у формулюванні висловлювань у тих специфічних виразах, які використовує малолітня або неповнолітня особа, та, які відповідають її віку, рівню розвитку та знанням. Крім цього, сприяють в оцінці результатів допиту, можуть рекомендувати проведення судових експертиз з метою оцінки здібностей малолітньої або неповнолітньої особи адекватно сприймати та відтворювати інформацію. Допомогти в розумінні рис особи допитуваного, проявів психологічних процесів у ході допиту й оцінці отриманої інформації.

Під час допиту слідчий сприймає переважно вербальну інформацію. З урахування існуючих недоліків протоколювання, суттєвого значення набувають такі форми фіксації свідчень як звуко- і відеозапис².

За матеріалами кримінальних проваджень досліджуваної категорії відеозапис повинен застосовуватися в разі необхідності проведення складних допитів (по багатоєпізодних провадженнях, фігуранта-

---

¹ Див.: Шульга А. О. Моральні засади залучення перекладача у кримінально-процесуальну діяльність / А. О. Шульга // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : збірник наукових праць. – Донецьк : Друкарня ДЮІ ЛДУВС МВС. –2012. – № 2. – С. 133–135.

² Див.: Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні й тактичні аспекти) : монографія / В. К. Весельський. – К. : НВТ «Правник» – НАВСУ, 1999. – С. 94.

ми яких є особливо-небезпечні злочинці, члени організованих груп; осіб, які мають фізичні вади здоров'я (сліпоглухонімих); тяжкохворих; іноземців; осіб, стосовно яких є обґрунтовані підозри, що згодом вони можуть відмовитися або змінити свідчення тощо). У подальшому, результати відеозапису допиту можуть використовуватися для детального аналізу свідчень допитуваних, призначення по них відповідних експертиз тощо.

Наведені дані вказують на достатньо широкі можливості спеціалістів під час проведення огляду, обшуку та допиту, які мають низку обмежень, серед яких:

- 1) *гносеологічні* – спеціаліст може використовувати лише ті знання, що належать до предмета науки, у якій він є фахівцем;
- 2) *юридичні*:
  - а) спеціаліст не має права робити висновки про правильність проведеної за його участі слідчої (розшукової) дії;
  - б) виконуючи допоміжну роль у розслідуванні, спеціаліст діє відповідно до вказівок слідчого, прокурора та суду.

2.3 Використання сучасних можливостей судових експертиз

Результати аналізу судової, слідчої та експертної практики свідчать, що досудове розслідування та судовий розгляд кожного кримінального провадження досліджуваної категорії потребує залучення спеціальних знань у формі судової експертизи, яка використовує широкий арсенал сучасних НТЗ та значно розширює можливості сторін провадження та суду в одержанні доказової інформації, що не може бути отриманою іншими процесуальними засобами¹.

Поглиблення експертного пізнання, розширення його потенційних можливостей, творче залучення наукових досягнень у практику експертних досліджень створює реальні умови для впровадження оптимальних варіантів вирішення завдань, які виникають у теорії судової експертизи. Накопичений досвід, що містить не лише успіхи,

---

¹ Див.: Сорокотягин И. Н. Криминалистические проблемы использования специальных познаний в расследовании преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; теория оперативно-розыскной деятельности» / И. Н. Сорокотягин. – Екатеринбург, 1992. – С. 15.

але й помилки, зумовив свого часу потребу в узагальненні, аналізі та оцінці ефективності здійснення судово-експертного забезпечення розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, виробленню науково обґрунтованих рекомендацій з її вдосконалення.

Зміни кримінального процесуального законодавства, що відбулися в 2012 році, внесли коригування й у практику проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях зазначеної категорії. Однак залишається актуальним невирішений комплекс проблем, що ускладнює процес їх призначення й проведення, унеможливує повноцінне дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів, перешкоджає всебічному, повному й швидкому розслідуванню та попередженню злочинів.

По-перше, у нормах КПК України відсутня така процесуальна дія як призначення судової експертизи, її замінено на «залучення експерта» (ст. 243 КПК України), що потребує узгодження термінології в нормативно-правових актах. Назва постанови про доручення проведення експертизи потребує уточнення виходячи із суб'єктів, які мають право її призначати. У нормативно-правових актах, які регламентують питання проведення судових експертиз та юридичній літературі відсутнє єдине, загальноприйняте бачення їх назв, що призводить до неточності у визначенні видів, постановці запитань, що виходять за межі компетентності експерта в галузі дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

По-друге, при проведенні судової експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів виникають труднощі щодо питань визначення способу виготовлення речовини (промисловий або саморобний); установлення виробника; належності речовин одній партії; дослідження домішок наркотичних засобів, обладнання, що використовувалося для їх виготовлення; установлення природи речовин невідомого походження, віднесення їх до категорії наркотичних засобів, психотропних речовин або визнання аналогами наркотичних засобів чи психотропних речовин. Ці відомості мають важливе значення для кваліфікації злочину, пошуку злочинців, установлення джерел надходження наркотичних речовин у незаконний обіг тощо. Усе це потребує відповідних розробок методич-

ної та інструментальної бази, підготовки та перепідготовки експертних кадрів.

По-третє, суттєво обмежені види речовин, які потенційно можуть бути досліджені в тій чи іншій експертній установі. Це пояснюється:

- а) відсутністю в окремих НДЕКЦ МВС України або СЕУ Мінюсту певного лабораторного обладнання;
- б) недостатністю стандартних зразків речовин для порівняння та реактивів;
- в) відсутністю науково-обґрунтованих методик судово-експертного дослідження окремих видів наркотичних засобів (наприклад, «метадону»)¹; «проблемних рідин» (наприклад сумішей «рідина + кров»), у ході дослідження яких проблемно розділити ці об'єкти, та, окремо виділити наркотичну речовину, визначити її кількість*. Унаслідок чого дослідження окремих речовин та їх сумішей в експертних установах не проводиться або значно ускладнюється.

По-четверте, підставою для внесення відомостей про злочин до ЄРДР є впевненість слідчого (прокурора) у тому, що вилучена з незаконного обігу речовина належить до наркотичного засобу або психотропної речовини. Установити цей факт можливо лише в рамках відповідного судово-експертного дослідження, яке на вимогу ч. 2 ст. 214 КПК України проводиться тільки після внесення відомостей до вказаного реєстру. Однак на практиці ситуація вирішується по-іншому. Для отримання можливості призначення експертизи слідчі вносять до ЄРДР належним чином не перевірену й не підтверджену інформацію про віднесення вилученої речовини до наркотичної та вказують попередню кваліфікацію події. Після отримання висновку експерта, проводять досудове розслідування з уточненням раніше внесеної інформації до ЄРДР або закривають провадження за відсут-

---

¹ Див.: Зарубіна М. В. Дослідження метадону фізико-хімічними методами / М. В. Зарубіна, К. М. Даньшина // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. – Вип. 10 / М-во юстиції України, Харківський НДІ судових експертиз ім. М. С. Бокаріуса, Нац. юридична акад. – Харків : Право, 2010. – С. 410–416.

* Відомості отримано за результатами опитування експертів відділу експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів лабораторії спеціальних видів експертиз НДЕКЦ ГУМВС України в Донецькій та Харківській областях.

ності ознак злочину. Подібні ситуації можуть призводити до різного роду зловживань та порушень прав і свобод осіб, а тому, уважаємо, що ця процедура повинна бути оптимізована.

Наведені та інші недоліки призводять до зниження якості висновків судових експертиз як засобів доказування.

Результати опитування слідчих НП України показали, що процес призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях супроводжується певними труднощами, на що вказали майже 73% опитаних. Результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень виявили такі недоліки в цьому процесі:

- неналежне пакування та зберігання речових доказів до їх направлення в експертну установу (24%);
- несвоєчасність призначення експертиз (19%);
- неповнота й неточність формулювання запитань, поставлених на вирішення експертові (29%);
- направлення на дослідження не всіх необхідних матеріалів (15%).

Це ускладнює вирішення ідентифікаційних, класифікаційних та діагностичних завдань і суттєво знижує можливості й інформативну цінність однопредметних (комплексних) експертиз слідів та речових доказів, призводить до неправильної інтерпретації отримуваних результатів та експертних помилок.

Тому вважаємо за необхідне розглянути питання щодо підготовки й призначення судових експертиз, визначити можливості та завдання найбільш значимих з них у кримінальних провадженнях про злочини в цій сфері.

Відповідно до ст.ст. 69, 242–245 КПК України експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Експертиза у кримінальному провадженні має такі ознаки:

- призначається, коли для вирішення певних питань потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання;
- проводиться експертом – особою, досвідченою у певній спеціальній галузі (галузях) знань;
- таке дослідження має самостійний характер;

- законом встановлено особливу процесуальну форму залучення експерта та проведення ним дослідження;
- результати експертизи оформлюються висновком експерта.

Процесуальні підстави проведення експертизи визначено у ст. 242 КПК України, відповідно до частини першої якої експертизу проводить експерт за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Фактичною підставою для призначення експертизи є потреба у наукових, технічних або інших спеціальних знаннях, які потрібні для вирішення певних питань у кримінальному провадженні.

Залежно від наявності підстав слідчий, прокурор, як правило, на свій розсуд, виходячи з конкретних обставин справи і тих питань, на які має відповісти тільки фахівець з певної галузі знань, визначають, чи потрібно до кримінального провадження залучати експерта, проводити експертизу і яку саме. Однак у деяких випадках, прямо передбачених ч. 2 ст. 242 КПК України, призначення судової експертизи є обов'язковим. Обов'язковість звернення до експерта для проведення експертизи зумовлена необхідністю доказування тих обставин, без встановлення яких неможливе всебічне та повне розслідування вчиненого кримінального правопорушення.

Відсутність у матеріалах кримінального провадження висновку експерта з питань, які встановлено у зазначеній статті, слід розглядати як підставу для висновку про те, що докази, зібрані за кримінальним провадженням, є недостатніми для вирішення справи по суті. Заявити слідчому чи прокурору клопотання про залучення експерта на стадії досудового розслідування мають право також потерпілий і сторона захисту (підозрюваний, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалось питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники). Заявлене клопотання слідчий, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше ніж за три дні з моменту подання і задовольнити його за наявності відповідних підстав. Особа, яка заявила клопотання про залучення експерта, повідомляється про результати його розгляду. Про повну або часткову відмову в задово-

ленні клопотання слідчий чи прокурор виносять вмотивовану постанову, копія якої вручається особі, що заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилається їй (ст. 220 КПК України). Оскільки відповідно до закону (ч. 3 ст. 93 КПК України) сторона захисту має право збирати докази, у тому числі й шляхом отримання висновків експертів, закон надає право представникам сторони захисту можливість самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової (згідно із Законом України «Про судову експертизу» та КПК України)¹.

Отож, ч. 2 ст. 242 КПК України чітко визначає підстави проведення експертизи. При розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів слідчий (прокурор) зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо:

- 1) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів стосовно його підсудності, обмеженої підсудності;
- 2) встановлення віку особи, якщо це потрібно для вирішення питання про можливість притягнення до кримінальної відповідальності, а в інший спосіб неможливо отримати ці відомості.

Крім того, у Постанові Пленуму Верховного Суду України (далі ПВСУ) від 26.04.2002 № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» зазначено, що «оскільки для встановлення виду, назви і властивостей наркотичного засобу, психотропної речовини, аналога такого засобу, речовини або прекурсора, їх походження, способу виготовлення чи переробки, а також належності наркотиковмісних рослин необхідні спеціальні знання, у кримінальних провадженнях такої категорії обов'язково має бути висновок експерта з цих питань»².

---

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 28. – ст. 232; Процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

² Див.: Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 4 (зі змінами, внесеними постановою від 18.12.2009 № 16) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>.

Таким чином, у визначенні виду та кількості експертиз, які підлягають призначенню в розслідуванні кримінальних правопорушень цієї категорії, пріоритетними є такі завдання, результат вирішення яких забезпечує досягнення таких цілей розслідування:

- 1) установлення предмета злочинного посягання (виду, найменування, кількості, ваги наркотичного засобу, психотропної речовини, прекурсора; ознак спільності їх походження за способом і технологією виготовлення; належності речовин до однієї партії, єдиної за ознаками технології виготовлення, умов зберігання; джерела походження сировини тощо).

Так 01 березня 2015 року працівники СБУ під час митного контролю в залі «Приліт» міжнародного аеропорту «Бориспіль» виявили серед речей гр. С., яка прибула до України з м. Дубай (ОАЕ), 173 капсули циліндричної форми жовтого кольору, обгорнуті щільним шаром поліетилену, з порошкоподібною речовиною білого кольору. Як з'ясувалося відповідно до показників наркотесту виявлена речовина містить наркотичний засіб – кокаїн.

Наступного дня працівники СБУ вилучені капсули направили на дослідження до Одеського НДЕКЦ МВС України. У результаті проведеного дослідження експерт встановив, що надані на експертизу 173 полімерні капсули містять наркотичний засіб кокаїн масою 2142,85 г.

Наприкінці березня експерти Одеського НДЕКЦ МВС України провели експертизу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів та сильнодіючих і отруйних речовин. На дослідження загалом було надано три зразки кокаїну: один – з попередньої експертизи, а два інші зразки були вилучені за аналогічних обставин ще в лютому поточного року у залі «Приліт» аеропорту «Бориспіль» у гр. В. (245 пакетиків, загальний вміст кокаїну становить 2661,45 г) та гр. К. (194 полімерних капсули, загальний вміст кокаїну становить 2279,9 г).

Проведеним дослідженням встановлено, що досліджені зразки кокаїну мають загальногрупові ознаки за способом виготовлення¹;

---

¹ Див.: Одеські експерти допомогли викрити наркоторговців : приклади передового досвіду [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Експертної служби МВС України. – Режим доступу: <http://dndekc.mvs.gov.ua/?p=4310>.

- 2) отримання даних про причетність до злочину осіб, що може бути використано для їх розшуку та ідентифікації;
- 3) діагностування стану психіки підозрюваного при вчиненні злочину;
- 4) визначення особистісної характеристики підозрюваного, його соціально-демографічних даних та інше.

Вирішення кожного з цих завдань може потребувати проведення комплексу різних досліджень через багатоплановість питань, які підлягають установленню в рамках конкретного із завдань.

Слід констатувати, що можливості вказаного комплексу завдань поки недостатньо реалізовано в методичних рекомендаціях, що робить діяльність слідчого на цьому етапі несистемною, нечіткою, та такою, що призводить до затягування розслідування, витоку цінної інформації.

Криміналістичні рекомендації з призначення судової експертизи мають включати:

- 1) визначення виду експертизи та експертної установи (експерта);
- 2) визначення черговості проведення судових експертиз, якщо один і той самий об'єкт повинен піддаватися різним експертним дослідженням;
- 3) підготовку об'єктів та матеріалів кримінального провадження для проведення судової експертизи;
- 4) формулювання запитань експертові;
- 5) матеріально-технічне забезпечення проведення судової експертизи та відшкодування витрат¹.

Якщо під час розслідування планується проведення декількох різних експертиз, визначається послідовність їх провадження. Суттєву допомогу у вирішенні цього питання має надати спеціаліст відповідного профілю (спеціалізації).

Позитивний досвід у таких ситуаціях вироблено правоохоронними та експертними органами окремих країн-учасниць Європейського союзу. Так, у Нідерландах одним з основних завдань на початковій стадії розслідування злочинів є встановлення найбільш інформатив-

---

¹ Див.: Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.; Судебные экспертизы (Возможности, подготовка материалов, назначение, оценка) / И. П. Кононенко, Г. М. Надгорный, М. Я. Сегай и др. – К. : РИО МВД УССР, 1981. – 412 с.

ного й придатного для швидкого виявлення осіб, винних у скоєнні злочину напряму експертної роботи. Це стає можливим завдяки отриманню всебічних консультацій від експертів (спеціалістів) під час їх участі в проведенні слідчих дій. При цьому експерти надають допомогу в оцінці обставин конкретної справи та сукупності наявної слідчої інформації, визначають, які види досліджень необхідні та в якій послідовності вони мають бути проведені¹. Усі рішення приймаються з огляду на природу вилучених об'єктів, а також для запобігання їх пошкодженню в процесі дослідження.

Призначаючи експертизу, слідчому (прокуророві) потрібно враховувати ймовірність учинення протидії розслідуванню з боку фігурантів злочину й прогнозувати її можливі способи. Для цього, з урахуванням отриманої інформації, та зважаючи на значення експертного висновку як одного з джерел доказів, ставити на вирішення експерта запитання, відповіді на які зумовлюють мету й завдання дослідження², здатні мінімізувати ймовірність протидії розслідуванню в перспективі, дозволять реалізовувати тактичні комбінації, спрямовані на зміну негативної позиції підозрюваного.

Розуміння завдань та можливостей судової експертизи при її призначенні дозволяє слідчому (прокуророві) правильно сформулювати запитання перед експертом з урахуванням перспектив розслідування. *Так, при виявленні речовини невідомого походження в підозрюваного в розповсюдженні наркотиків, слідчий ставить перед експертом завдання розпізнавання (визначення природи речовини).* Водночас він повинен мати на увазі можливість подальших ідентифікаційних експертиз і вжити заходів, спрямованих на виявлення зразків для порівняльних досліджень у процесі обшуків та оглядів, в інших приміщеннях та в інших осіб. Експерт, проводячи розпізнавання й знаючи

---

¹ Див.: Довгань А. А. З досвіду роботи Нідерландського експертно-криміналістичного інституту / А. А. Довгань // Експертно-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів : практика, досвід, проблеми / за заг. ред. І. П. Красюка. – К. : Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2010. – Вип. 17. – С. 26–27.

² Див.: Иванова Е. В. Специальные знания о наркотических средствах в судопроизводстве России : монография / Е. В. Иванова. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2009. – С. 231; Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е. Р. Россинская. – 3-е изд., доп. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. – С. 173.

можливості ідентифікації, у разі виявлення ознак саморобної переробки сировини або особливих умов вирощування наркотиковмісних рослин, транспортування, зберігання наркотичних засобів повинен в порядку експертної ініціативи повідомити про це слідчого, прокурора для збирання ними відповідних зразків та організації ідентифікаційних досліджень¹.

При призначенні судових експертиз необхідно аби питання, що виносяться на їх вирішення відповідали таким критеріям:

Загальні критерії:

- 1) використання понятійно-термінологічного апарата, який включає непрофесійні терміни (наприклад, «вінчестер»);
- 2) чіткість та однозначність формулювання запитань. Експерт не повинен домислювати, про що хотів дізнатися слідчий, прокурор, суд, адвокат;
- 3) виключення питань, дослідження за якими є складовою частиною дослідження з інших питань;
- 4) недопустимість запитань, які мають довідковий або правовий характер та виходять за межі компетенції експерта;
- 5) відповідність питань наявній методичній та технічній базі.

Окремі критерії:

- 1) питання мають бути спрямовані на встановлення конкретних обставин розслідуваної події (наприклад, належності вилученої речовини до наркотичної);
- 2) мінімізація витрат (фінансових, технічних, часових тощо) при вирішенні конкретного завдання дослідження. Якщо одне й те саме завдання можна вирішити, поставивши різні запитання, перевага має надаватися тому запитанню, яке потребує мінімальних витрат експерта. Так, із запитань: «Яка інформація є на поданому на дослідження машинному носієві?» та «Чи є на поданому на дослідження носієві інформація про обіг наркотичних засобів?» – при дослідженні великого обсягу інформації доцільно обрати друге запитання;

---

¹ Див.: Колдин В. Я. Следственно-экспертная ситуация как основа информационного взаимодействия следователя, эксперта и специалиста при производстве следственных действий / В. Я. Колдин // Судебная экспертиза. Научно-практический журнал. – Саратов : Изд-во Саратов. юрид. ин-та МВД России, 2005, № 2. – С. 12–18.

- 3) відповідність запитань рівню підготовки та оснащенню експертів експертної установи, якій призначається експертиза;
- 4) відповідність запитань речовим доказам, які подаються на дослідження (наприклад, «чи є на представлених об'єктах сліди наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів? Якщо так, то яких, та яка їх вага?»).

Отож, запитання судовому експерту повинні формулюватися точно, однозначно і зрозуміло, а саме:

- а) у змісті запитання повинен бути точно вказаний об'єкт дослідження;
- б) не допускається винесення на експертизу запитань, вирішення яких не належить до компетенції експерта;
- в) потрібно уникати формулювань, які починаються багатозначними словами (у таких випадках потрібна конкретизація);
- г) доцільно уникати синонімів, називаючи той самий об'єкт дослідження;
- д) при формулюванні запитань слід уникати вживання розмовних слів;
- е) формулюючи питання, потрібно враховувати усі можливі версії, в обґрунтуванні (спростуванні) яких можуть допомогти результати експертних досліджень¹.

Поряд із цим, бажано з'ясувати, чи достатньо експертові даних для проведення експертизи, чи зрозумілі йому поставлені запитання, чи належать вони до його компетенції та чи зможе він на них відповісти.

Результати аналізу слідчої практики й літературних джерел², дозволили виділити типовий комплекс судових експертиз, які може

---

¹ Див.: Кравчук О. В. Порядок призначення судових експертиз у сфері інтелектуальної власності за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О. В. Кравчук // Криміналістичний вісник. – 2013. – № 2 (20). – С. 34–45.

² Див.: Клевцов В. В. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ : монография / В. В. Клевцов, С. А. Тишков. – Орел : ОрЮИ МВД России, 2012. – С. 75; Когосов А. П. Формы использования специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов : монография / А. П. Когосов, А. В. Петров. – М. : Юрлитинформ, 2012. – С. 147–160; Стригун Д. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування контрабанди наркотичних засобів : дис. ... канд. юрид. наук : спец 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Д. Ю. Стригун. – К. : НАВС, 2011. – С. 173.

бути призначено в кримінальних провадженнях виділеної нами (у підрозділі 1.3 монографії) групи злочинів, *пов'язаних з порушенням особливого правового режиму обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів:*

1. *Судові експертизи для визначення предмета злочину:*
  - а) наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;
  - б) сильнодіючих та отруйних речовин;
  - в) біологічні (у частині дослідження рослин (їх частин) для встановлення належності до об'єктів, що містять наркотичні речовини);
2. *Судові експертизи, пов'язані з дослідженням особи підозрюваного:*
  - а) судово-медичні;
  - б) судово-психіатричні;
  - в) психологічні (комплексні психолого-психіатричні, медико-психологічні тощо);
3. *Судові експертизи, пов'язані з дослідженням слідів, утворених у результаті взаємодії матеріальних тіл будь-якої фізичної природи:*
  - а) криміналістичні дослідження (трасологічні: дактилоскопічна, слідів взуття, транспортних засобів), технічна експертиза документів, почеркознавча);
  - б) біологічні;
  - в) ґрунтознавчі;
  - г) одорологічні;
  - д) комп'ютерно-технічні та інші.

Поданий комплекс експертиз є певною мірою орієнтовним. Однак у рамках цього дослідження нами буде розглянуто особливості призначення та проведення лише тих судово-експертних досліджень, які мають важливе практичне значення в доказуванні обставин учинення злочинів цієї групи.

Основним видом експертного дослідження, що проводиться у кримінальних провадженнях указаної категорії злочинів є ***експертиза наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів***. Починаючи з 2010 року спостерігається поступове зменшення кількості таких експертиз, проведених підрозділами Експертної служби МВС України та НДУСЕ Міністерства юстиції України.

Так, за даними НДЕКЦ МВС України проведено: 51622 (у 2010 році), 51009 (у 2011 році), 46746 (у 2012 році), 45309 (у 2013 році), 40768 (у 2014 році), 33295 (за 10 міс. 2015 року). У спеціальній літературі над питаннями її проведення працювали В. Ю. Буряк¹, П. П. Давидюк², П. О. Іванов³, В. С. Зеленецький⁴, В. Г. Савенко, С. О. Шимановський⁵ та інші вчені⁶.

Структурно ця експертиза входить до одного з класів судових експертиз – криміналістичних експертиз матеріалів, речовин та виробів (КЕМРВ) (термін В. К. Лисиченка), який на сьогодні нараховує більше десяти їх різновидів⁷. Предмет такого класу експертиз складають фактичні дані, обставини кримінального провадження, які встановлюються за допомогою експертних досліджень речових доказів з використанням даних технології та методів хімічних, фізичних, технічних та інших наук.

Загальна методика такого класу експертиз, на думку М. Я. Сегає, має включати універсальний алгоритм експертного пізнання, який спирається на універсальну інструментальну базу, що забезпечує належну чутність і точність визначення власних та привнесених влас-

---

¹ Див.: Буряк В. Ю. Експертиза наркотичних речовин : навчальний посібник / В. Ю. Буряк, Ю. І. Геваза, О. П. Замощець. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 305 с.

² Див.: Давидюк П. П. Міжвідомча методика дослідження наркотичних засобів з рослин конопель та маку снотворного : методичний посібник / П. П. Давидюк, В. В. Вартузов, О. О. Посільський та ін. – К., 2009. – 78 с.

³ Див.: Криминалистическое исследование наркотических средств, психотропных веществ и сильнодействующих : учебное пособие / П. А. Иванов, Т. В. Попова, А. Г. Звонарев и др. – Челябинск : Челяб. Юрид. институт МВД России, 2004. – 132 с.

⁴ Див.: Зеленецький В. С. Судебная экспертиза наркотических средств самодельного изготовления. Предупреждение экспертных ошибок : метод. пособ. / В. С. Зеленецький. – М. : ВНИИСЭ, 1990. – 97 с.

⁵ Див.: Шимановський С. О. Дослідження наркотиків, поширених на території України / С. О. Шимановський. – К. : МВС України, 1997. – 92 с.

⁶ Див.: Дослідження наркотиків, поширених на території України : метод. рекомендації / С. О. Шимановський, В. Т. Машкін, О. П. Замощець, І. В. Семенова. – К. : ДНДЕКЦ, 1997. – 92 с.; Замощець О. П. Можливості криміналістичного дослідження амфетамінів та їх похідних : метод. посіб. / О. П. Замощець, Б. М. Жук. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2003. – 22 с.; Криминалистическое исследование героина : метод. рекомендации : учебно-методическое пособие / В. И. Сорокин, Г. В. Любецкий, М. А. Макаров и др.; под ред. В. И. Сорокин. – М. : ЭКЦ МВД России, 2005. – 48 с.

⁷ Див.: Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е. Р. Россинская. – 3-е изд., доп. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. – С. 412.

тивостей досліджуваних матеріалів і речовин, необхідних і достатніх для вирішення всіх класів експертних завдань¹.

Перший етап такого алгоритму – визначення природи сліду речовини та механізму його відділення від устанавлюваного цілого – «морфоаналіз», який включає вивчення зовнішньої та внутрішньої будови досліджуваного об'єкта методами оптичної та растрової мікроскопії, рентгенівського аналізу та іншими сучасними неруйнівними методами інтроскопії. На цьому етапі вирішуються атрибутивне й ситуаційне підзавдання.

Другий етап (залежно від поставленого експертного завдання) складає поглиблена діагностика властивостей поданих на дослідження об'єктів: або лише сліду-відображення речовини (якщо стоїть діагностичне завдання), або порівнюваних об'єктів слідів як цілого, що ототожнюється. Технічним змістом цього етапу є розлогий аналіз складу та структури досліджуваних речовин на елементному (ізотопному), молекулярному, фракційному, фазовому рівнях.

Якщо стоїть ідентифікаційне завдання, роздільний діагностичний аналіз порівнюваних частин шуканого та того, що перевіряється цілого відбувається способом послідовного диференціювання властивостей: «непомітність» на атомному рівні доповнюється диференціацією на молекулярному та, нарешті, матеріали (речовини), що мають кристалічну будову, диференціюються на фазовому (структурному) рівнях.

Третій, заключний етап загальної методики – порівняльне дослідження та оцінка виявлених ознак складу та структури з еталонними зразками (для вирішення діагностичних завдань) або слідів-носіїв інформації про встановлюване ціле або те, що перевіряється, які є, відповідно тими, що ототожнюються або тими, які є засобами ототожнення. На цьому етапі, як зазначає М. Я. Сегай, ключове значення має оцінка виявлених ознак, які характеризують склад і структуру порівнюваних речовин та переведення отриманих даних на мову математичної статистики або персоналістики.

---

¹ Див.: Сегай М. Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблема методологии) : монография / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. – К. : «Ін Юре», 1997. – С. 136.

Успішному вирішенню широкого кола завдань судової експертизи матеріалів (речовин) повинно сприяти оптимальне використання приладової бази, яка забезпечує високий рівень аналізу складу та структури об'єктів і достовірність оціночних суджень, на яких ґрунтується висновок експерта.

Однак результати аналізу практики експертного дослідження різних видів матеріалів (речовин) свідчить про те, що фактично використовується вельми обмежена кількість базових методів та відповідних ним технічних засобів (приборів, установок), які за необхідною для експертних цілей точністю здатні визначати на якісному та кількісному рівні склад та структуру широкого кола найбільш типових для слідчої практики об'єктів.

Відтак, субстанціональна характеристика навіть однокомпонентного об'єкта – це система властивостей, які пізнавалися на різних рівнях існування тіла – атомному, молекулярному, фазовому. Тому будь-яка методика дослідження такої інформації, відображеної в слідах, передбачає комплекс методів для діагностики та ідентифікації¹.

От чому специфіка матеріалів (речовин) як безпосередніх об'єктів експертизи полягає в тому, що вони зазвичай є об'єктами комплексної експертизи. Установлення факту контактної взаємодії об'єктів може мати різні форми: судово-трасологічне встановлення контакту за слідами, які відображають особливості зовнішньої будови одиничних предметів. Доповнення традиційних трасологічних досліджень комплексом матеріалознавчих та фізико-хімічних методів значно підвищує рівень судово-експертного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень.

Основними ж організаційними напрямками забезпечення якості судової експертизи вважаються: акредитація судово-експертних установ за міжнародним стандартом ISO/IEC 17025 «Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій», зокрема в галузі проведення досліджень наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, стандартизація мето-

---

¹ Див.: Сегай М. Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) : монография / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. – К. : «Ін Юре», 1997. – С. 136–139.

дичного забезпечення (методів та методик), сертифікація експертних засобів (обладнання та витратних матеріалів), удосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікації співробітників державних судово-експертних установ.

Як вже зазначалось, серед державних судово-експертних установ досвід проходження акредитації є в ДНДЕКЦ МВС України, який у 2012 році став першою СЕУ в Україні, яка отримала акредитацію за стандартом ISO/IEC 17025 у галузях проведення низки досліджень та випробувань, серед яких дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів.

Водночас, незважаючи на вимоги закону, у діяльності лабораторій КЕМРВ різних відомств немає єдності щодо науково-методичного підходу з підготовки експертних кадрів, що негативно відбивається на якості експертиз, призводить до розходжень оцінок при виконанні повторних і комплексних досліджень, коли вони доручаються експертам різних відомств.

Для пошуку шляхів підвищення рівня науково-методичного забезпечення діяльності лабораторій з дослідження матеріалів (речовин) слід звернутися до досвіду окремих країн англо-американської правової системи (Англії, США, Канади, Австралії та інших), де особливістю судово-експертної діяльності є максимальна відповідність існуючій практиці.

Скажімо, провадження судових експертиз там регламентується цивільним та кримінальним процесуальними кодексами й порівняно з розробленими в Україні класифікаціями та системою судово-експертної науки носить спрощений характер. Як така, класифікація судових експертиз з поділом на класи, роди, види та підвиди практично не трапляється, а замість цього зводиться до переліку судово-експертних дисциплін (forensic disciplines). Видача дозволів на право провадження судових експертиз здійснюється авторитетними недержавними професійними об'єднаннями судових експертів. Штатні судові експерти в галузі дослідження матеріалів (речовин) зазвичай мають вищу хімічну або фізичну освіту, підвищують свою кваліфікацію на нетривалих практичних курсах з ключових питань окремих галузей судової експертизи.

Характерним також є високий рівень матеріально-технічного забезпечення, значна кількість державних і приватних грантів на проведення досліджень у галузі судової експертизи, спостерігається стійка тенденція уніфікації методик та судово-експертної термінології. Судово-експертні лабораторії мають специфічну ієрархію посад судових експертів: спеціалісти в галузі судово-експертної науки 1, 2, 3 класу (спеціалісти, технічні спеціалісти, наукові співробітники в галузі судової експертизи (2 клас), наукові співробітники, які наглядають (forensic scientist III supervisor), керівники-менеджери в галузі судово-експертної науки 1 та 2 класу. Активно здійснюється акредитація та контроль якості роботи судово-експертних лабораторій, приділяється належна увага аналізу експертних помилок. Деякі найбільш складні види судових експертиз проводяться в судово-експертних лабораторіях, які є національними науковими підрозділами університетів¹.

У США, на відміну від України, відсутня багатоступенева вертикаль СЕУ поліції та Міністерства юстиції. Судово-експертна діяльність у США здійснюється державними й недержавними СЕУ різних організаційних форм. Судово-експертні лабораторії є в штатах при поліцейських управліннях та при службах шерифа у великих населених пунктах, а також у складі Міністерства юстиції США та окремих штатів, міністерств оборони, національної безпеки, секретної служби та інших відомств. Важливу роль у діяльності СЕУ відіграє Підкомітет із судово-експертної науки Комітету по науці Національної Ради з науки та технологій, який бере участь у вирішенні питань фінансування державної судово-експертної діяльності, проведенні акредитації судово-експертних лабораторій, сертифікації експертів, затвердженні нових судово-експертних методик. Провідну роль щодо питань судової експертизи відіграє Міністерство юстиції США. Найбільшою державною СЕУ є лабораторія ФБР Міністерства юстиції США,

---

¹ Див.: Хазиев Ш. Н. Особенности организации судебных экспертиз в странах англо-американского права : Ш. Н. Хазиев // Теория и практика судебной экспертизы. – 2007. – № 4. – С. 218–221; Усов А. И. Подготовка экспертов в Окленде / А. И. Усов, О. А. Ламухина // Теория и практика судебной экспертизы. – 2009. – № 1. – С. 45–47; Хазиев Ш. Н. О системе судебно-экспертных учреждений США / Ш. Хазиев // Теория и практика судебной экспертизы. – 2010. – № 1. – С. 240–246.

яка має забезпечувати проведення експертиз, підготовку експертних кадрів, підтримку експертів на рівні штатів та на місцях. У складі Лабораторії ФБР є й спеціалізований хімічний підрозділ (Chemistry Unit). З урахуванням специфіки відомства, аналогічні лабораторії контролю функціонують у складі судово-експертних установ Управління по боротьбі з наркотиками (Drug Enforcement Administration), Секретної служби США (US Secret Service), Бюро алкоголю, тютюну, вогнепальної зброї та вибухових речовин (Bureau of Alcohol, Tobacco, Firearms and Explosives – ATF), Служби зовнішніх доходів (Internal Revenue Service) та інших. Крім цього, кожен штат США має власну систему судово-експертних установ. Організаційне та методичне керівництво державними СЕУ штату здійснює Управління судово-експертної служби, а також Комісія по судово-експертній науці. Ці установи забезпечують акредитацію судово-експертних установ штату, створених публічною владою. Діяльність наведених експертних установ є достатньо ефективною, що досягається завдяки оптимальній структурі організації й належного технічного оснащення, успішної системи підготовки експертних кадрів. У провідних країнах світу на посадах судових хіміків працюють спеціалісти в галузі хімії та фізики, які допускаються до самостійного проведення експертиз після початкового стажування.

Отже, ефективним шляхом вирішення проблем КЕМРВ та експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, зокрема має стати реалізація такого комплексу заходів:

- 1) організація державної системи обов'язкового ліцензування судово-експертної діяльності;
- 2) акредитація всіх лабораторій СЕУ на відповідність вимогам ISO/IEC 17025 «Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій»;
- 3) відмова від відомчого принципу функціонування судово-експертних установ та організація їх діяльності в системі державної вищої професійної освіти та Національної академії наук України;
- 4) організація масового проведення судових експертиз в інтересах міністерств, відомств, фізичних осіб та зацікавлених сторін кримінального провадження на договірній основі за регіональним принципом.

Це дозволить забезпечити високу якість судово-експертної, науково-методичної, освітньої, дослідно-конструкторської та інших видів діяльності в галузі криміналістики та судової експертології, а також буде сприяти підвищенню ефективності використання сучасних досягнень науки й техніки в діяльності лабораторій контролю матеріалів, речовин та виробів.

Що ж до експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, то вона дозволяє вирішити широкий спектр завдань, а саме:

- 1) *установити* належність речовин та їх слідів до наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів; родоу (групову) належність однорідних наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів за ознаками сировини, технології переробки, умов зберігання тощо; спільне джерело походження наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів за місцем вирощування, способом їх виготовлення тощо;
- 2) *визначити* кількісний уміст наркотичних речовин у досліджуваних об'єктах; спосіб, технологію та інші характеристики виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин; спеціальне хіміко-технологічне призначення предметів та обладнання для виготовлення наркотичних засобів;
- 3) *ототожнити* конкретні маси наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів за відділеними від них частинами;
- 4) *виявити* сліди наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів на різних предметах-носіях.

На дослідження експертіві найчастіше надходять такі безпосередні об'єкти, пов'язані з подією кримінального правопорушення:

- речовини, невідомого походження, рослини та їх частини, що можуть відноситися до наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів або містять їх у своєму складі;
- хімічні речовини, реагенти для виготовлення наркотичних засобів;
- речовини, камуфльовані під наркотичні засоби (тютюн, хна, тощо);
- хімічні сполуки та речовини, які залишилися після виготовлення (синтезу) наркотичних засобів (так звані відходи виробництва);

- зразки речовин (змиви, зіскоби, проби), вилучені з різних поверхонь місць імовірного виготовлення, зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів (стін, підлоги, систем вентиляції, водопостачання та каналізації) на предмет наявності й ідентифікації зазначених речовин;
- змиви з поверхонь рук, зрізи нігтів підозрюваних осіб тощо. *Так, наприклад, у підозрюваного в незаконному культивуванні рослин коноплі в його квартирі було проведено обшук, під час якого на кухні в пачках з-під чаю було виявлено розмелені частини рослин, що по запаху нагадували – коноплі. Підозрюваний заперечував приналежність виявлених рослин йому. Слідчий вилучив фрагменти нігтьових пластин рук підозрюваного, які направив на експертне дослідження. За висновком експертизи було встановлено, що на нігтьових пластинах наявні сліди рослин коноплі, що підтверджувало його причетність до вчинення злочину¹;*
- об'єкти-носії, на поверхні яких імовірно виявити сліди наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та інші сліди:
  - а) спеціальний хімічний та мірний посуд (пробірки, колби, лійки, піпетки; допоміжне приладдя: тримач пробірок, штатив із затискачами, ложечка для спалювання речовин; засоби нагрівання та зважування тощо);
  - б) господарські та інші предмети (сита, м'ясорубки, ступки, ваги, миски), які ймовірно використовувалися під час виготовлення наркотичних засобів, прекурсорів або містять на своїй поверхні їх сліди;
  - в) одяг та особисті речі підозрюваних;
  - г) засоби пакування, у яких зберігалися або розфасовувалися речовини;
  - д) предмети, що було використано для вживання наркотичних засобів.

Залежно від можливостей державних спеціалізованих експертних установ, наявності обладнання, зразків для порівняння, а також спеціалістів певного фаху, може змінюватися перелік об'єктів, які направляються на дослідження та, відповідно, характер виконуваних завдань. З'ясувати ці обставини перед призначенням експертизи, мо-

---

¹ Див.: Кримінальне провадження № 180213238976340462 Буринський РВ УМВС України в Сумській області.

жливо за рахунок консультацій з експертами установи, де планується призначити дослідження.

Опитані експерти-хіміки підрозділів НДЕКЦ МВС України Луганської, Донецької, Миколаївської та Сумської областей рекомендують слідчим направляти для експертного дослідження всі виявлені на місці події об'єкти та речовини, які могли використовуватися при виготовленні наркотичних засобів, виявлення на їх поверхні таких речовин та слідів, обґрунтовуючи це тим, що тільки експерт здатен установити відношення конкретного предмета до процесу виготовлення, а виявлену речовину до контрольованої законом.

Специфічні властивості наркотичних засобів (можливість зміни ваги (усихання), хімічного складу (нестійкості органічних складників – канабіноїдів за умов неналежного зберігання) зумовлюють необхідність їх направлення на дослідження якнайшвидше після вилучення з обігу.

Підготовка матеріалів для проведення судової експертизи зазвичай розпочинається з моменту виявлення під час проведення слідчих (розшукових) дій об'єктів дослідження, їх належної фіксації та вилучення.

При виявленні невеликих кількостей наркотичних засобів або інших предметів, транспортування яких не викликає ускладнень, необхідні для проведення експертизи об'єкти надаються в повному обсязі. Речовини, виявлені в слідових кількостях недоцільно попередньо досліджувати за допомогою хімічних тестів, адже їх результати не матимуть будь-якого доказового значення. У разі виявлення значних об'ємів речовин та предметів, що використовуються для їх виготовлення, забезпечується доступ до таких об'єктів відповідних фахівців (наприклад, хіміків) для відбору необхідних зразків, аби в подальшому при оцінці результатів експертизи було можливо обґрунтовано віднести отримані дані до всієї маси об'єктів.

Відібрані для дослідження зразки упаковують з дотриманням вимог, що забезпечують коректність експертного дослідження об'єктів на наявність слідів наркотичних засобів, прекурсорів, не допускають їх псування та потрапляння на об'єкти речовин з інших місткостей (пакунків):

- 1) тверді речовини рекомендується пакувати в поліетиленові пакети, мазеподібні та рідинні речовини – у герметичні скляні

або полімерні місткості. На місткостях з хімічними речовинами слід указувати, де речовину було вилучено, чи було її переміщено з місткості або зібрано з якоїсь поверхні;

- 2) гострі предмети привести до нерухомого стану, щоб виключити можливість випадкового уколу при транспортуванні або огляді об'єкта;
- 3) рослинні об'єкти направляються на дослідження зі збереженням усіх вегетативних часток рослини (суцвіть, листя, стебла, коробочок);
- 4) невисохлі рослинні об'єкти треба пакувати в паперовий матеріал, який допускає випаровування вологи та убереже об'єкти від загнивання та знищення. При цьому на пакуванні та в супровідних документах слід указати, що поданий на експертизу об'єкт здатен до швидкого загнивання.

Для недопущення взаємодії різних хімічних речовин у процесі транспортування та зберігання пакують окремо один від іншого:

- органічні розчинники та ті, що містять їх реакційні суміші;
- кислоти та реакційні суміші з кислою реакцією середовища;
- реакційні суміші з лужною реакцією середовища;
- металевий натрій або калій та відповідні суміші (розчинники, у які ці метали додаються для видалення слідів вологи).

Супровідна документація повинна відноситися до кожного окремого зразка та містити достатню інформацію, на підставі якої можна однозначно його ідентифікувати й визначити, які дослідження потрібні.

Вирішення завдань у рамках експертиз, що досліджують наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, наркотиковмісні рослини базується на використанні різних методів, до яких, окрім загальноприйнятих, пред'являється низка додаткових вимог, зумовлених специфікою криміналістичної практики. Спочатку обираються методи, які не призводять до суттєвої видозміни об'єкта (наприклад, оптична мікроскопія, рентгеноструктурний мікроаналіз). Для аналізу мікрокількостей речовини застосовуються методи мікроспектрофотометрії та мікро- спектрального аналізу. Методи, які ведуть до знешкодження об'єкта, невідвортної зміни субстанціональних властивостей, використовуються в останню чергу (наприклад, хімічний та емісійний спектральний аналіз).

За інших рівних умов перевага віддається методу:

- а) який гарантує високий ступінь подібності результатів змін, виконаних в однакових умовах;
- б) перевіреному практикою;
- в) який забезпечує наочність отримуваних результатів¹.

Результати аналізу судово-експертної практики, використання обладнання при дослідженні наркотичних засобів у системі СЕУ Мінюсту та підрозділів Експертної служби МВС України свідчить про те, що проведення вказаних експертиз та вирішення завдань, що пов'язані з виявленням та віднесенням до певної категорії речовин (наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори), установлення належності речовин до однієї партії, єдиної за ознаками технології виготовлення, умов зберігання та транспортування базується на:

- зовнішньому огляді та мікроскопічному дослідженні;
- дослідженні традиційними фізико-хімічними методами: тонкошарової хроматографії; газової хроматографії з мас-спектрографічним детектуванням², високоефективної рідинної хроматографії, інфрачервоної спектроскопії³, рентгенівського фазового аналізу та інших⁴, які дають вичерпну інформацію про молекулярний і структурно-груповий склад досліджуваної речовин. У разі потреби визначити джерело походження сировини, ефективним є порівняння ізотопного складу зразків методом ядерного магнітного резонансу (*наприклад, спектри героїну дозво-*

---

¹ Див.: Экспертная криминалистическая идентификация : специальные методы и частные методики экспертно-криминалистической идентификации : метод. пособ. для экспертов, следователей и судей / В. Я. Колдин, В. Е. Корноухов, З. П. Козинер; под ред. проф. В. Я. Корухова. – М. : РФЦСЭ при Минюсте России, вып. 2, 1996. – С. 118–119.

² Див.: Брон А. Н. Дослідження особливо небезпечного наркотичного засобу дезоморфіну методом газової хроматографії з мас-селективним детектуванням : метод. лист / А. Н. Брон, Н. Є. Зав'ялова, О. С. Зав'ялов. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2013. – 13 с.

³ Див.: Бобырев В. Г. Применение хроматографии в судопроизводстве : учебное пособие / В. Г. Бобырев. – Волгоград : изд-во ВолГУ, 2005. – С. 42–50; Калекин Р. А. Дифференциация производных бензамидов с использованием ИК-спектроскопии / Р. А. Калекин, Е. М. Саломатин, В. А. Калекина // Судебная экспертиза. – 2009. – № 4. – С. 33–38.

⁴ Див.: Волкова С. А. Идентификация конопли посевной и табака настоящего стоматографическим методом / С. А. Волкова, И. В. Соколенко // Судебная экспертиза. – 2009. – № 4. – С. 45–51; Єштокін В. І. Дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів з використанням спектроденситометра «TLC SCANNER»: метод. реком. / В. І. Єштокін, Ю. В. Ковра. – К. : ДНДЕКЦ, 2008. – 19 с.; Дослідження наркотиків, поширених на території України : метод. рекомендації / С. О. Шимановський, В. Т. Машкін, О. П. Замощець, І. В. Семенова. – К. : ДНДЕКЦ, 1997. – 92 с.

ляють отримати дані про регіон проростання макової сировини). Крім цього, у разі застосування методу мас-фрагментографії можна встановити наявність наркотичних засобів у потожировій речовині¹. Наприклад, отримана при застосуванні мас-фрагментографічного методу інформація може свідчити про те, що особа, яка контактувала з об'єктом експертизи, на якому залишилися фрагменти її потожирової речовини може вживати відповідний вид наркотичного засобу, що може бути використано для встановлення винної особи й доведення її причетності до злочину.

Для виявлення слідових кількостей наркотичних засобів на паперових грошових купюрах застосовується метод, який поєднує в собі мікроскопію та спектрометрію комбінаційного розсіяння.

З метою дослідження канабіноїдів рослинного походження в біологічних об'єктах застосовується газова хроматографія, а також метод хроматомас-спектрометрії в поєднанні з ізотопних розбавленням².

Оскільки в процесі експертного дослідження об'єкти можуть піддаватися частковій або повній зміні та навіть знешкодженню, зовнішній вигляд пакування, реквізити, а також самі об'єкти дослідження мають бути зафіксовані за допомогою фотоапаратури. В аналогічний спосіб експерт фіксує зображення об'єктів у полі зору мікроскопу. Для цього експертні установи повинні бути забезпечені сучасною фотоапаратурою, яка дозволяє проводити оперативну зйомку об'єктів та роздрукування зображень.

На вирішення експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів може бути винесено такі типові запитання:

За вилученими речовинами:

- Чи містять представлені на дослідження об'єкти наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори? Якщо так, то які, яка їх маса?

---

¹ Див.: Шапошников А. В. Применение масс-фрагментографии для определения наркотиков в биологических объектах / А. В. Шапошников // Современные методы исследования вещественных доказательств. – Рига, 1989. – С. 128–129.

² Див.: Нехорошев С. В. Разработка методов и средств контроля веществ, материалов и изделий в криминалистике : дис. ... д-ра техн. наук : спец. 05.11.13 «Приборы и методы контроля природной среды, веществ, материалов и изделий» / С. В. Нехорошев. – Томск, 2015. – С. 114; Дослідження синтетичних канабіноїдів : метод. рек. / В. В. Варгузов, О. М. Барікова, О. О. Поліській, С. А. Дуброва. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2011. – 22 с.

- Чи використовувалася представлена на дослідження рослинна маса для виготовлення наркотиків? Чи є в ній сліди наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів? Якщо так, то яких саме?
- Чи є серед представлених об'єктів хімічні речовини, які використовуються при виготовленні наркотичних засобів (яких саме)? Якщо так, то які й на яких стадіях використовуються?
- Чи є надані на дослідження зразки рослин рослинами маку снодійного (або рослинами роду коноплі)?
- Чи мають вилучені в різних місцях або в осіб наркотичні засоби, психотропні речовини або прекурсори спільне джерело походження?

За вилученим обладнанням:

- Чи є на представлених об'єктах (предметах) сліди наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів або інших речовин? Якщо так, то яких і яка їх маса?
- Чи мають представлені на дослідження предмети спеціальне хіміко-технологічне призначення, якщо так, то яке?
- Чи можуть представлені на дослідження об'єкти (предмети) використовуватися для рафінування, екстракції або інших дій, у результаті яких відбувається перетворення наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів на готові до використання форми?

За вилученими записами:

- Чи наявні у вилучених записах описи методик виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин? Якщо так, то яких саме?
- Чи можливе виготовлення (синтез) наркотичних засобів або психотропних речовин згідно з описом?

За показаннями особи, зафіксованими в протоколі:

- Чи можливе виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин згідно зі схемами та описами їх отримання, які викладено в протоколі допиту підозрюваного? Якщо так, то яких?¹.

---

¹ Див.: Методичний посібник для працівників органів досудового слідства з питань призначення та проведення судової експертизи / А. М. Коструб, К. В. Дубонос, В. М. Зайцев та ін.; за заг. ред. В. Б. Дубовика.-2-ге вид., оновл. та доповн. - К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2013. - С. 60-61.

Найбільше ускладнень під час провадження такого виду експертиз виникає в процесі *дослідження речовин невідомого походження та наркотичних засобів, психотропних речовин у сумішах*¹. Ця обставина об'єктивно потребує постійного вдосконалення рівня інформаційно-методичного забезпечення судово-експертних досліджень, що підтверджується результатами анкетування співробітників підрозділів Експертної служби МВС України.

Існуюча багаторічна практика дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів у системі СЕУ Мінюсту та підрозділів НДЕКЦ МВС України виробила єдиний науково-методичний підхід до дослідження речовин невідомої природи для їх діагностики, що полягає в ступеневому їх визначенні, якого не завжди дотримуються.

Сутність цього підходу полягає в тому, що на першій стадії дослідження експерт за візуальними ознаками (кольором, запахом, консистенцією) визначає групу наркотичних засобів, психотропних речовин, до яких може бути віднесено представлений на експертизу об'єкт дослідження і, відповідно до цього, обирає необхідні лабораторні прийоми, методики й відповідне обладнання для проведення експертизи. Експерти, зазвичай, виділяють дві найбільш поширені групи наркотичних засобів. Перша – наркотичні засоби, одержувані з речовин рослинного походження (наприклад, конопель, маку снодій-

---

¹ Див.: Данышина К. М. Дослідження наркотичних, сильнодіючих, отруйних, лікарських засобів та психотропних речовин в алкогольних і безалкогольних напоях методом тонкошарової хроматографії із застосуванням скринінгу / К. М. Данышина // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Вип. 13 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2013. – С. 318–323; Петюнин Г. П. Использование новых реактивов – проявителей при исследовании некоторых психотропных препаратов методом хроматографии в тонких слоях сорбента / Г. П. Петюнин, А. В. Чубенко, Н. В. Кузенко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Вип. 13 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2013. – С. 300–305; Ахмедова Р. К. Использование метода ВЭЖХ-МС для анализа наркотических средств и психотропных веществ / Р. К. Ахмедова, Н. В. Кораблева, М. У. Абдуллаева // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Вип. 13 / ред. кол.: М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2013. – С. 305–312; Криміналістичне дослідження сумішей, що містять нові психотропні речовини (дизайнерські препарати) : звіт НДР (заключ.) / МІОУ, КНДІСЕ; кер. О. В. Цимбал; викон. : Ж. Г. Гріненко, І. А. Варавіна, К. Г. Салганенко. – К. : КНДІСЕ, 2011. – 92 с.

ного). Друга група – це речовини, одержувані в результаті хімічного синтезу.

Особливої уваги вимагає дослідження сумішей речовин. Для виявлення наркотичних засобів у таких об'єктах експертизи треба відокремити наркотично активні компоненти досліджуваної речовини від компонентів, що не мають психоактивних властивостей, установити, що вони не привнесені в суміш ззовні й не є випадковими домішками. Потім потрібно діагностувати хімічний склад і визначити окремо кількісний уміст наркотично активних компонентів, нейтральних наповнювачів (органічної та неорганічної природи) і спеціально внесених активних добавок у суміші, що є можливим не в усіх СЕУ через брак необхідного обладнання.

При діагностиці всіх без винятку видів наркотичних засобів, психотропних речовин обов'язковим є таке:

- у досліджуваних об'єктів має бути визначено вологість, наявність або відсутність сторонніх домішок (це впливає на правильність і точність визначення кількості наркотичного засобу, психотропної речовини);
- від кожного поданого на експертизу об'єкта повинна бути відібрана представницька проба. При цьому детально фіксується порядок підготовки об'єктів дослідження, процедура відбору проб (з обов'язковим зазначенням кількості проби, місць їх відбору, того, наскільки відібрані проби, з якими експерт у подальшому проводив маніпуляції, представляли об'єкти дослідження, наскільки вони були для них характерними), застосовані для цього пристосування. Недотримання експертом описаних вимог буде свідчити про порушення об'єктивності експертного висновку;
- у висновку експерта має бути надано відомості про державну перевірку використовуюваного експертом вимірювального обладнання та дату її проведення. Експертний висновок, виконаний на обладнанні без належного калібрування, може бути оскаржено в суді за формальними підставами (як доказ, що отримано з порушенням вимог Закону);
- повинні бути приведені затверджені методичні вказівки, відомчі інструкції, ДСТУ та інші стандарти, за якими проводиться дослідження. Якщо експерт застосовує оригінальну методику,

що не затверджена в установленому порядку, то необхідно дати на неї відповідне посилання або привести її опис (наприклад, Кахановський Ф. М. Міжвідомча методика дослідження наркотичних засобів з рослин конопель та маку снотворного / Кахановський Ф. М., Стальмахович С. І., Мелешко Р. А. – К., 2009. – 78 с.);

- при виконанні експертизи всі проведені з речовинами маніпуляції повинні бути докладно описано та, за можливості, зафіксовано за допомогою фотоапаратури. Недотримання цієї вимоги позбавляє будь-якої можливості перевірити й установити достовірність висновків експерта загалом;
- визначення природи невідомої речовини та її віднесення до категорії наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів має ґрунтуватися на результатах як мінімум двох різних методів дослідження. Такі методи повинні застосовуватися за схемою, що закладена в конкретній методиці та в чітко визначеній для нього послідовності. Ігнорування означеної вимоги буде ставити під сумнів повноту проведеного дослідження;
- висновок експерта повинен містити загальноприйняті наукові та практичні дані: розрахунки та результати аналізів у вигляді чисельних значень вимірюваних величин, графіки, оригінальні спектри, хроматограми, рентгенограми та інші оригінальні зображення результатів фізико-хімічних експериментів та їх розшифровки (хроматографічні піки, піки іонів, їх інтенсивність, місце розташування, характер прояву), результати порівнянь мас-спектрів, кількісна ймовірність їх збігу. У разі недотримання описаного порядку результати проведених досліджень не будуть уважатися достовірними та такими, що базуються на наукових та практичних даних;
- висновок експерта має ґрунтуватися на положеннях, що дають можливість перевірити обґрунтованість і достовірність зроблених висновків на базі загальноприйнятих наукових і практичних даних;
- висновки експерта повинні бути науково-обґрунтованими й мотивованими, містити повні й правдиві відповіді на поставлені запитання;
- остаточна класифікація речовини повинна відбуватися за останньою встановленою ознакою.

Для того, щоб виключити помилки при проведенні експертизи експерт повинен використати як мінімум дві системи методів, кожен з яких повинен підтвердити раніше отримані результати дослідження.

Саме таким має бути загальноприйнятий алгоритм дослідження речовин невідомої природи для правильної й законної діагностики наркотичного засобу, психотропної речовини, прекурсора й визначення його кількості, щоб висновок експерта відповідав вимогам Кримінального процесуального законодавства, Закону України від 25.02.1994 № 4038-XII «Про судову експертизу»¹ та Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Мініюсту України від 08.10.1998 № 53/5². Це повністю відповідає принципам криміналістично-технологічного підходу як напряму оптимізації використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів.

Окрему проблему становить процедура віднесення психоактивних речовин невідомого походження (наприклад, рослинних ароматичних сумішей – «спайсів» та інших, що містять психоактивні речовини, так звані ендоканнабіноїди³) до категорії аналогів наркотичних засобів та психотропних речовин, законодавчо закріплені ознаки яких ставлять перед необхідністю встановити:

- 1) хімічну структуру та властивості об'єкта, поданого на дослідження;
- 2) подібність цієї хімічної структури та властивостей до структури та властивостей конкретного наркотичного засобу або психотропної речовини, що знаходиться в Переліку;
- 3) наявність психоактивної дії об'єкта;

---

¹ Див.: Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 28. – ст. 232.

² Див.: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

³ Див.: Степущенко О. А. Определение некоторых эндоканнабиноидов в растительных ароматических смесях «Спайс» / О. А. Степущенко, И. М. Фицев, И. Ю. Горшунов та ін. // Судебная экспертиза. – 2010. – № 1. – С. 41–54; Митин А. В. Исследование курительных ароматических смесей / А. В. Митин // Судебная экспертиза. – 2010. – № 1. – С. 30–40.

- 4) подібність такої дії з дією наркотичного засобу або психотропної речовини, з якою встановлено схожість за структурою та властивостями.

Спеціалісти-практики констатують, що процедура віднесення речовин до аналогів, є дуже громіздкою та нераціональною¹. У зв'язку із чим у слідчій практиці фактично виникає ситуація, коли після проведення експертного дослідження об'єктів та встановлення їх належності до аналогів наркотичних засобів, відомості про них направляються до низки інстанцій. Підсумком є видання відповідної постанови Кабінету Міністрів України про доповнення вже існуючого Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів новим видом. Цей Перелік, як бачимо, узагалі не містить такого терміна як «аналоги наркотичних засобів».

Такий механізм робить фактично неможливим здійснення кримінального провадження та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за ст.ст. 305–309, 313–315, 317, 320 КК України.

Отже, для вдосконалення цього механізму пропонуємо:

- передбачити можливість первинного обліку аналогів наркотичних засобів, психотропних речовин для можливості включення до нього речовин невідомого походження, вилучених з обігу щодо яких експертним шляхом встановлено подібність хімічної структури, властивостей та психоактивної дії з характеристиками наркотичних засобів, психотропних речовин;
- у разі отримання відомостей про факт уживання речовини невідомого походження, що викликає стан наркотичного чи іншого сп'яніння, небезпечного для життя та здоров'я осіб, забезпечити обов'язкове та невідкладне проведення:
  - 1) медичного освідування осіб, які їх уживали для підтвердження факту перебування під впливом цієї речовини;
  - 2) відповідних експертиз для:
    - а) встановлення хімічної структури, властивостей і психоактивної дії такої речовини, її подібності з відповідними характеристиками контрольованих законом речовин;

---

¹ Див.: Сыромятников С. В. Производные наркотических средств и психотропных веществ / С. В. Сыромятников, И. И. Сарычев // Наркоконтроль. – 2011. – № 2. – С. 21–25.

- б) ухвалення експертного висновку про те, чи відноситься досліджувана речовина до категорії наркотичних засобів чи психотропних речовин, або є їх аналогом;
- при віднесенні досліджуваної речовини до аналогів наркотичних засобів, психотропних речовин висновком експерта та не встановлення будь-яких вимог чи заходів контролю за її обігом, забезпечити її включення до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин відразу після провадження експертних досліджень;
  - використовувати можливості обліку аналогів наркотичних засобів, психотропних речовин як законної підстави для вилучення відповідних речовин з незаконного обігу та притягнення винних осіб до відповідальності.

В рамках даного підрозділу вважаємо за необхідне зазначити наступне. На сучасному етапі судово-експертного забезпечення розслідування та профілактики злочинів у сфері наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, як слушно вважають Д. О. Некраха та О. І. Охрименко від експертів вимагається дати відповідь не лише на запитання про вид та кількість наркотичного засобу у вилученій речовині, а й про можливості встановлення його місця походження та методи отримання.

Проблема встановлення географічного походження наркотичних засобів, отримуваних, зокрема, з природних джерел сировини, залишається актуальною й дотепер у всьому світі. Мовиться здебільшого про ізотопний аналіз вуглецю та азоту героїну, морфіну та кокаїну.

Так, сьогодні даною проблемою займаються вчені з Науково-дослідної та сертифікаційної лабораторії Мак-Ліна при Комісії по боротьбі з наркотиками в США, Університету Солт-Лейк-Сіті, спеціалісти Поліцейської науково-дослідної лабораторії та Науково-дослідного інституту фармакології та біології у французькому Ліоні. Певна робота проводиться й в інших країнах.

Героїн є напівсинтетичним продуктом, отримуваним ацетилюванням морфіну. Адже ізотопний склад вуглецю в оцтовому ангідриді може змінюватись залежно від умов його отримання, збагачення героїну вуглецем може бути пов'язаним як з географічним походженням зразка, так і з джерелом оцтового ангідриду, який використову-

ється при виробництві наркотиків. Вимірювання ізотопного складу вуглецю оцтового ангідриду має велике значення при визначенні приналежності зразків до однієї партії. В той самий час, ступінь збагачення морфіну вуглецем може вказувати на географічне походження зразків. Різниця між ізотопним складом вуглецю героїну та відповідного деацетильованого героїну може складати від 4,99% до 0,17%.

Найбільш повний та серйозний аналіз ізотопного складу вуглецю та морфіну з Південної Америки, Південно-східної Азії, Південно-західної Азії та Мексики, а також кокаїну з Південної Америки досліджувався вченими¹.

Виявилось, що героїн з чотирьох регіонів мав максимальну різницю в ізотопному складі вуглецю 2,4% та азоту 3,1%, а морфін – 1,4% та 3,5%, відповідно. Наркотичні засоби, що аналізуються, часто мають недостовірне джерело походження, адже зразки зазвичай відбирають з конфіскованих партій наркотиків. Очевидно, що створення та розширення банку даних має ключове значення для достовірної ідентифікації географічного походження джерела наркотичних засобів. При цьому важливо пам'ятати, що наркотичні засоби часто являють собою суміш складних органічних з'єднань. Крім того, більшість вилучених наркотиків сильно забруднено різними домішками, та багато сучасних методів просто не здатні їх ідентифікувати.

Наркотичні засоби рослинного походження мають певне співвідношення ізотопів, що є специфічно характерним для ділянку ґрунту, на яких дані рослини вирощувались. Дані параметри унікальні для кожної місцевості. Відповідно, аналізуючи співвідношення даних ізотопів в наркотичних засобів рослинного походження можна встановити місце їх вирощування. Маючи проби ґрунту та зразки рослин з ділянки, на якій вирощують дані рослини, експерт може провести порівняльне дослідження та встановити, чи були вирощені рослини, з яких в подальшому було отримано наркотичні засоби (морфін, опій екстракційний, опій ацетильований та марихуана) на цих ділянках.

---

¹ Besacier, R. Guilly, J. L. Brazier, H. Chaudron-Thozet, J. Girard, A. Lamotte, «Isotopic analysis of C as a tool for comparison and origin assignment of seized heroin samples», J. Forensic Sci. 42, 1997. – P. 429.

Не заглиблюючись докладно до особливостей ізотопного аналізу, адже це досліджується вченими та експертами відповідного профілю та фаху¹, зазначимо, що впровадження методу ізотопного аналізу дозволить вирішувати наступні питання:

- можливості встановлення географічного місця походження наркотиків рослинного походження (макова солома, марихуана та ін.), та напівсинтетичних наркотиків (ацетильований опій та ін.), що дає можливості контролю території України щодо незаконного вирощування наркосировини;
- встановлення можливості належності до однієї партії (виявлення шляхів розповсюдження та трафіку, контрабандних шляхів);
- встановлення методу синтезу (відповідно, необхідного обладнання) та використання реактивів (прекурсорів) виявлення нарколабораторій та каналів надходження сировини);
- контроль фармацевтичних препаратів, що містять наркотики та прекурсори (можливість незаконного використання фармпрепаратів, незаконне потрапляння у незаконний обіг, встановлення виробника).

У практиці розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії злочинів широкого поширення також набуло призначення судово-біологічної експертизи (у частині дослідження наркотиковмісних рослин). Підрозділами експертної служби МВС України проведено: 30218 (у 2010 році), 29248 (у 2011 році), 26886 (у 2012 році), 23635 (у 2013 році), 20027 (у 2014 році), 15945 (за 10 міс. 2015 року) таких експертиз.

Такий вид дослідження призначається з метою встановлення належності об'єктів рослинного походження до наркотичних засобів;

---

¹ Докладніше про це див: Галимов Э. М. Идентификация географического места происхождения наркотических веществ на основе изотопного анализа углерода и азота / Э. М. Галимов, В. С. Севостьянов, Е. В. Кульбачевская, А. А. Голявин // Масс-Спектрометрия. – 2004. – Т. 1. – №1. – С. 31–36; Темердашев А. З. Определение некоторых наркотических средств природного и синтетического происхождения с использованием методов хромато-масс-спектрометрии / А. З. Темердашев, Н. В. Киселева, В. Г. Матвиенко // Аналитика и контроль. – 2014. – Т. 18. – № 3. – С. 266–279; Некраха Д. О. Стан та перспективи експертних досліджень в СБУ, окремі проблемні питання / Д. О. Некраха, О. І. Охрименко // Криміналістика і судебна експертиза : міжвідом. наук.-метод. зб. / Мінюст України, КНДІСЕ ; редкол. : А. В. Янчук, О. М. Олійник, О. Г. Рувін та ін. – К., 2015. – Вип. 60. – С. 48–57.

спільної родової (групової) належності декількох порівнюваних об'єктів; належності об'єктів біологічного походження до одного цілого; виявлення мікрооб'єктів рослинного походження в будь-якій масі або на предметах-носіях. Крім цього, за частками рослинного походження можна встановити факт присутності особи на місці події; контактної взаємодії предметів одягу підозрюваного з наркотичним засобом рослинного походження¹.

Об'єктами такої експертизи є рослини або їх частини (листя, стебло, суцвіття, насіння, пилок), суміші, препарати рослинного походження.

На вирішення судово-біологічної експертизи виносяться такі запитання:

- Чи належить представлена на дослідження рослина (її частки) до наркотиковмісних рослин? Якщо так, то до якого виду, яка її таксономічна належність? Чи можливо з наданої на дослідження рослини виготовити будь-яку наркотичну речовину, якщо так, то яку саме? Якому впливу (хімічному, механічному тощо) піддавався наданий на дослідження рослинний об'єкт?
- Чи наявні на предметі-носії мікрооб'єкти біологічного походження. Якщо так, то яка їх таксономічна належність? Чи є в кишенях одягу частини наркотиковмісних рослин. Якщо так, то яких саме?

Наведемо приклад. *При проведенні біологічної експертизи було встановлено, що канабіс, вилучений 27.07.2010 у громадянина А. має загальну родову приналежність з канабісом, вилученим 27.07.2010 у громадянина Б., за ознакою сировини та ознаками, що наведені в синтезуючій частині висновку. Два фрагменти газетного аркуша правого розвороту газети «Харцизькі ВІСТІ» від 6 травня 2010 року. стор. 27–28 раніше могли становити єдине ціле, проте відсутність загальної лінії поділу не дозволяє вирішити це питання в категоричній формі².*

З метою формування доказової бази у кримінальних провадженнях зазначеної категорії призначаються також експертизи спеціаль-

---

¹ Див.: Беляева Л. И. Возможности судебно-ботанической экспертизы / Л. И. Беляева // Избранные вопросы судебно-медицинской экспертизы. – Хабаровск, 2003. – № 6. – С. 130.

² Див.: Висновок експерта від 16.09.2013 № 5028/12, 5183/15, 5184/05 Донецький НДІСЕ.

них хімічних речовин, результативність використання висновків яких, можна продемонструвати на наступному прикладі.

Тривалий час рівненські оперативники вели візуальне спостереження за жителем м. Рівного гр. К. Вдалося зафіксувати численні факти збуту чоловіком наркотичних засобів. За придбаний «товар» розраховувалися грішми, попередньо обробленими спеціальною хімічною речовиною.

За результатами проведених досліджень експерти Рівненського НДЕКЦ МВС встановили, що куплена речовина є кустарно виготовленим метамфетаміном, що нині у фармацевтичній галузі України не виробляється.

Під час проведення санкціонованого обшуку за місцем проживання гр. К. було вилучено гроші. Спеціаліст НДЕКЦ МВС України, який був залучений до проведення обшуку, звернув увагу слідчого на необхідність вилучення предметів, схожих на обладнання, що може використовуватися для виготовлення психотропних речовин. Також було проведено змиви з рук затриманого.

У подальшому за результатами проведення судових експертиз наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів судові експерти надали низку важливих висновків: досліджувані 98 таблеток білого кольору містять прекурсор псевдоефедрин, який може використовуватися для виготовлення психотропної речовини – метамфетаміну. Речовина рослинного походження зеленого кольору є особливо небезпечним наркотичним засобом – канабісом. На вилучених об'єктах виявлено залишки психотропної речовини – метамфетаміну. Скляні предмети (конічні колби, дефлегматор, промивні склянки, піпетки, трубки тощо) можуть слугувати обладнанням або його частинами для проведення операцій, у результаті яких відбувається перетворення прекурсорів (наприклад, псевдоефедрину) у готові для використання форми психотропних речовин (метамфетамін).

У результаті проведеної експертизи спеціальних хімічних речовин встановлено, що на грошових купюрах, тампонах зі змивами з рук гр. К., виявлено речовину, однорідну з контрольним зразком спеціального хімічного препарату «Промінь-1»¹.

---

¹ Див.: Викрито рівненського наркоторговця : приклади передового досвіду [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Експертної служби МВС України. – Режим доступу: <http://dndekc.mvs.gov.ua/?p=4295>.

В окремих випадках при досудовому розслідуванні злочинів зазначеної категорії може призначатися **судово-агротехнічна експертиза**. На її вирішення може бути поставлено такі запитання:

- Чи могла вказана культура бути зібрана з цього поля або ділянки? Чи є надана культура з урожаю цього року? Чи мають посіви наркотиковмісної культури дикий або культурний характер? тощо.

Судово-психіатрична експертиза проводиться для вирішення запитань:

- 1) Чи страждав підозрюваний (обвинувачений) під час інкримінованого йому діяння (діянь) психічним розладом, унаслідок якого він не міг усвідомлювати свої дії або керувати ними?
- 2) До якої категорії хворобливих станів належить цей психічний розлад – хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства, іншого хворобливого стану психіки?
- 3) Чи страждає підозрюваний (обвинувачений) тепер психічною хворобою, що позбавляє його можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними; якщо так, то коли почалася ця психічна хвороба?
- 4) Чи потребує підозрюваний (обвинувачений) застосування до нього примусових заходів медичного характеру, якщо так, то яких саме?
- 5) Чи страждає підозрюваний (обвинувачений) на хронічний алкоголізм або наркоманію?

До підстав призначення судово-психіатричної експертизи відносяться:

- відомості про те, що особа перебувала або перебуває під наглядом (на лікуванні) психоневрологічного або наркологічного диспансеру, визнавалася по іншому провадженню неосудною, перебувала на примусовому лікуванні, має інвалідність по психічному захворюванню;
- відомості про перенесені захворювання головного мозку (черепно-мозкові травми, менінго-енцефаліти, порушення мозкового кровообігу тощо), тяжкі соматичні хвороби, що супроводжуються порушеннями психіки¹.

---

¹ Див.: Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.

Отже, при прийнятті відповідного рішення потрібно враховувати й фактичну ситуацію, у межах якої слідчий оцінює потребу призначення та провадження судово-психіатричної експертизи. Зокрема, рішення повинно прийматися:

- з урахуванням даних про особу підозрюваного;
- залежно від виду злочинного посягання та обставин його вчинення;
- з урахуванням даних, отриманих при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій стосовно особи тощо.

Таким чином, вищевикладене дозволяє дійти таких висновків:

- прийняття рішення про призначення та проведення судово-психіатричної експертизи в певному сенсі здійснюється на розсуд слідчого, ставши результатом оцінки характеру фактичної ситуації та достатніх відомостей щодо наявності захворювання «наркоманія», при цьому одним з варіантів подолання сумнівів з цього питання може бути результат проведеного освідування;
- установлення фізичного або психічного стану підозрюваного, коли є підстави вважати, що він є хворим на наркоманію, може здійснюватися тільки в ході провадження судово-психіатричної експертизи;
- у провадженні судово-психіатричної експертизи повинні брати участь психіатр (психіатр-нарколог) та лікар загальної практики – терапевт. Перший вирішує питання про наявність (відсутність) в особи діагнозу «наркоманія», другий – про наявність (відсутність) медичних протипоказань для проведення лікування від такого захворювання;
- окрім доказів, при прийнятті рішення про призначення експертизи, має враховуватися й фактична ситуація, у рамках якої слідчий оцінює необхідність призначення та провадження судово-психіатричної експертизи.

Судово-психологічні експертизи проводяться для з'ясування запитань:

- Якою є загальна психологічна поведінка підекспертної особи (темперамент, характер, нахили, потребо-мотиваційна сфера)? Які психічні особливості особи мають яскраво виражений характер і можуть справляти істотний вплив на її поведінку (запальність, замкненість, крайня необережність тощо)? Якими

є домінуючі мотиви поведінки цієї особи? Чи здатний підозрюваний, урахувавши рівень та особливості його розумового розвитку, правильно розуміти значення своїх дій та їх наслідків? Чи є в цієї особи вікові та індивідуальні особливості, що можуть уплинути на об'єктивність її показань? Чи були викликані протиправні дії підозрюваного станом сильного душевного хвилювання (афекту)? Які психологічні причини обумовили настання цього стану, у якій формі він протікав?

Установлення наявності в підозрюваного в момент учинення злочину стану афекту чи іншого емоційного стану (порушення, напруги), що істотно впливає на свідомість і діяльність підозрюваного, має певне юридичне значення для правильної кваліфікації діяння¹.

У розслідуванні злочинів досліджуваної групи важливе значення мають висновки **комплексної психолого-психіатричної експертизи**. Доцільність у її призначенні виникає в разі наявності в підозрюваного стійкого потягу до вживання наркотичних засобів, оскільки систематичне вживання наркотичних речовин призводить до зміни психіки суб'єкта, а в деяких випадках і до захворювання на шизофренію, психопатію тощо.

Фахівці в галузі психології та психіатрії мають можливість установити індивідуальні психологічні особливості особи підозрюваного (наприклад, підвищену збудливість, сугестивність, агресивність тощо) і риси характеру. Тільки названі фахівці можуть дати слідчому необхідну інформацію про те, як ці риси вплинули на поведінку суб'єкта в конкретній ситуації, якою є пам'ять суб'єкта, здатність до відтворення окремих епізодів скоєного, який розвиток пізнавальних процесів, чи є ознаки відставання в психічному розвитку, чи міг підозрюваний цілком усвідомлювати й повною мірою керувати своїми діями в певній ситуації.

У ході розслідування злочинів досліджуваної групи, експертному дослідженню також піддаються сліди-предмети, до яких відноситься: упаковка, у якій перевозяться, пересилаються або збуваються наркотичні засоби; поштове відправлення (конверт, посылка); вилучені під

---

¹ Див.: Кошинець В. В. Використання спеціальних психологічних знань судом при розгляді кримінальних справ про злочини проти життя, здоров'я та гідності особи : монографія / В. В. Кошинець. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2005. – С. 97.

час проведення обшуків предмети, частини яких могли бути використані для зберігання, або приховування наркотичних засобів, психотропних речовин.

Ці предмети повинні досліджуватися не лише в рамках експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також у рамках **трасологічних та дактилоскопічних досліджень**, зокрема для вирішення цілого комплексу ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних задач (встановлення механізму утворення слідів і пошкоджень, ідентифікації цілого за частинами тощо).

Наприклад, якщо підозрюваний висуває версію про його повну непричетність до розслідуваного злочину, а факт виявлення наркотичного засобу у відправленій ним поштової кореспонденції пояснює подальшим її розкриттям і «підкиданням». То в результаті трасологічної експертизи можливо встановити відсутність факту повторного розкриття конверта (посилки), тим самим спростувати версію винної особи про непричетність до злочину.

Наведемо інший приклад. При проведенні обшуку за місцем проживання громадянки М., підозрюваної у виготовленні та збуті наркотичного засобу (гашишу), було вилучено фрагменти листів паперу з інформацією рекламного характеру. При проведенні трасологічної експертизи за вилученими в ході обшуку фрагментами упаковки наркотичного засобу, було встановлено, що раніше вони складали єдине ціле¹.

При підготовці об'єктів дослідження даних експертиз слідчий зобов'язаний вжити наступне:

- носії зі слідами потожирової речовини необхідно пакувати герметично в металеві або скляні банки або в алюмінієву фольгу, котрі не пропускають та не адсорбують на своїй поверхні компоненти потожирової речовини;
- латентні потожирові сліди людини на слідноносіях слід направляти в криміналістичні лабораторії для виявлення та фіксування папілярних візерунків рук, а також вилучення та консервації слідів у максимально стислі терміни, аби запобігти змінам потожирової речовини слідів;

---

¹ Див.: Вирок Барського районного суду Вінницької області від 09.06.2011 № 1-109 / 2011 р.

- вологі об'єкти перед пакуванням та направленням на дослідження рекомендується просушити за кімнатної температури без застосування нагрівальних приладів;
- слідоносії потожирових слідів з пліснявою та очевидними ознаками гниття непридатні для дослідження, адже й папілярний візерунок й речовини, що індивідуалізують людину в такому випадку втрачаються повністю;
- для виключення впливу мікрофлори потожирових слідів людини рекомендується зберігати вилучені слідоносії герметично упакованими в морозильнику або в морозильній камері холодильнику. За мінусових температур біологічні процеси сповільнюються та потожирові сліди тривалий час (до року та більше) можуть залишатись придатними для експертних досліджень;
- пріоритетним при визначенні черговості проведення експертних досліджень має бути дослідження запаху потожирової речовини за допомогою собак-детекторів, котре не перешкоджає провадженню інших експертних досліджень¹.

Дослідження потожирової речовини дозволяє отримати комплексну інформацію про її хімічний склад, у тому числі й запахових слідів, наявність бактерій та шкірі (бактеріальна дактилоскопія) або мікрофлори тощо.

Результати аналізу судово-медичної практики потожирової речовини сліду дозволив виявити два напрями дослідження: використання серологічних методів, або судово-біологічна експертиза та молекулярно-генетичні дослідження, які базуються на порівняльному аналізі структури молекули ДНК (молекулярно-генетична експертиза).

Під час досудового розслідування злочинів досліджуваної категорії також вирішуються завдання ідентифікації особи, яка підозрюється у виготовленні, придбанні, зберіганні, транспортуванні та збуті наркотичних засобів, психотропних речовин за запахом. При цьому варто пам'ятати, що й пакування таких речовин може зберігати на собі запахові сліди людини, сліди рук, поту, виступаючи носієм комплексу інформаційних полів. Так, *за вилученими в ході огляду місця події на поштовому відправленні, що містить наркотичний засіб, слі-*

---

¹Моисеева Т. Ф. Комплексное криминалистическое исследование потожировых следов человека / Т. Ф. Моисеева. – М. : ООО «Городец-издат», 2000. – С. 109–110.

дами пальців рук було призначено дактилоскопічну експертизу. За результатами її проведення слідчий отримав інформацію про кількість осіб, які могли вчинити злочин, що розслідується; послідовність їх дій; ідентифікацію особи, яка вчинила злочин.

Поряд з дактилоскопічними та фоноскопичними дослідженнями, ДНК-аналізом, у рамках яких вирішуються ідентифікаційні завдання, метод **ольфакторного експертного дослідження**, який може використовуватись у трьох напрямках:

- для визначення біологічного виду, статі, віку, стану здоров'я та інших особливостей тієї або іншої групи людей;
- для проведення ідентифікаційних досліджень;
- для визначення різних випадкових зовнішніх та внутрішніх факторів (сліди ПММ, парфумерні, лікарські речовини тощо)¹.

Проводиться в лабораторних умовах з використанням запахових слідів певної особи та собак-детекторів. Точність ідентифікації особи за запаховими слідами можна порівняти з точністю найбільш сучасних інструментальних методів аналізу. Особливістю цього методу дослідження запахових слідів є висока вибірковість, що дозволяє вивчати слідові кількості речовин без їхнього попереднього виділення із суміші та зі збереженістю об'єкта експертизи.

Виготовлення наркотичних засобів, їх зберігання, переміщення, збут, підготовка засобів для приховання, супроводжується маніпулюванням цими предметами й утворенням запахових слідів також і на засобах для пакування. На пакуванні наркотичних засобів можна виявити запахові сліди як посередників, так і виготовлювачів, якщо їх контакт з вилученими об'єктами був не менше 10–15 хвилин або мав інтенсивний характер, а вилучення цих об'єктів та направлення на дослідження було своєчасним і відбувалося згідно з методичними вказівками по роботі із запаховими слідами.

Наприклад, у момент затримання злочинці, зазвичай, намагаються позбавитися від речових доказів, здійснити «скидання» наркотичних засобів, а будучи затриманими в момент їх збуту, протидіють розслідуванню. У цих випадках виявлення на пакуванні наркотичних засобів і самих особах запахових слідів, що їх індивідуалізують,

---

¹ Див.: Соколова О. А. Диагностика в дактилоскопии : монография / О. А. Соколова. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 106.

сприяє руйнуванню схем протидії розслідуванню, зміцненню доказової бази в кримінальному провадженні.

При цьому потрібно пам'ятати, що:

- наявність на об'єкті слідів наркотичних засобів не перешкоджає його дослідженню ольфакторним методом; полімерне пакування не перешкоджає проникненню та поглинанню запахових слідів людини; пакування наркотичних засобів може використовуватися в розслідуванні злочинів як джерело запахової інформації, що індивідуалізує суб'єкта. Ці речовини мають велику поверхню увібрання, що сприяє накопиченню запахових слідів.

Такий вид експертизи дозволяє з'ясувати такі типові запитання:

- Чи наявні в наданих на дослідження пробах (на предметах) запахові сліди людини? Чи придатні ці сліди для ідентифікації особи? Чи походять запахові сліди з наданого об'єкта від певної особи або від декількох осіб?

Практика розслідування досліджуваної групи злочинів свідчить про те, що особи, які спеціалізуються на виготовленні та збуті наркотичних речовин для приховування своєї злочинної діяльності активно використовують спеціальні схованки, деякі з яких розташовані на відкритій місцевості (у лісі, парку тощо). При використанні таких схованок виникає ймовірність утворення ґрунтових або ґрунтово-рослинних нашарувань на об'єктах-носіях (взутті, предметах одягу підозрюваного, в автомобілі, пакуванні наркотичних речовин). Дослідження таких нашарувань для встановлення походження з певної ділянки місцевості є завданням **судово-ґрунтознавчої** експертизи.

При призначенні цієї експертизи на вирішення експерта-ґрунтознавця може бути поставлено такі запитання:

- Чи є на поданих об'єктах ґрунті (ґрунтово-рослинні) нашарування? Чи мають вони загальну групову належність з ділянкою місцевості, на якій виявлено схованку? якщо так, то чи походять вони з цієї ділянки?

Оскільки для зберігання значних партій наркотичних засобів використовуються схованки, розташовані на відкритій місцевості, то встановлення фактичних обставин, що вказують на зв'язок осіб, у яких вони виявлені, з місцем їх зберігання є важливим завданням органів розслідування та суду.

Під час учинення багатьох злочинів, що ми досліджували, злочинці використовували персональні комп'ютери та інші мобільні пристрої, підключені до мережі Інтернет. За їх допомогою:

- а) зберігали відомості (про спільників і контакти з ними; дані обліку операцій з обігу наркотичних речовин;
- б) номери банківських рахунків;
- в) відомості про фінансову діяльність;
- г) способи синтезу речовин);
- д) відправляли та отримували повідомлення та кореспонденцію, отримували замовлення на наркотичні засоби, передавали інструкції про місце й час їх доставки («закладки»), способи переказу коштів.

Установлення таких відомостей під час розслідування злочинів у цій сфері стає можливим завдяки проведенню **комп'ютерно-технічної експертизи**. Основними її завданнями в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії є пошук, виявлення, фіксація та дослідження відомостей про обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, поданих на комп'ютерних носіях інформації та в пам'яті інших мобільних пристроїв.

Наведемо приклад. 08 жовтня 2015 року працівники СБУ на території митного пропуску «Шегині» під час митного контролю мікроавтобуса марки «Мерседес Спринтер» виявили та вилучили пакунок з речовиною рослинного походження, який направили на дослідження до Тернопільського НДЕКЦ МВС України.

У результаті проведеної експертизи спеціальних хімічних речовин було встановлено, що вилучена речовина є наркотичною речовиною – канабісом.

Як з'ясувалося згодом, наркодилером виявився мешканець Тернополя. Він передавав наркотики через місцевого перевізника, який здійснював регулярні рейси до Європи. Наркотичну речовину підозрюваний ховав у 250-грамових упаковках з-під розчинного напою «Курземе».

З метою уточнення та перевірки первинної інформації було здійснено санкціонований обшук за місце проживання підозрюваного. Головною метою заходу було встановлення співучасників цього злочину. Під час обшуку правоохоронці виявили та вилучили системний блок комп'ютера, який направили до обласного НДЕКЦ для проведення комп'ютерно-технічної експертизи.

Під час дослідження було виявлено переписку, що здійснювалася з використанням програми «Скайп». У результаті подальшого опрацювання отриманої інформації експертиз дізналися про одержувача та умови передачі наркотичних засобів через кордон, що дало змогу встановити всіх учасників злочинної схеми та обставини злочину¹.

На вирішення комп'ютерно-технічної експертизи може бути винесено такі запитання:

- Чи є на поданому на дослідження апаратному засобі чи носіїві інформації відомості про факти виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, контрабандного переміщення, збуту наркотичних засобів, прекурсорів? факти та місця культивування наркотиковмісних рослин? Через яких провайдерів відбувався обмін інформацією із цього апаратного засобу, на які електронні адреси абонентів? Який зміст інформації з електронної пошти?

Систематична поява нових об'єктів експертних досліджень пред'являє підвищені вимоги до рівня інформаційно-довідкового та методичного забезпечення судово-експертної діяльності, яка супроводжує процес розслідування злочинів у досліджуваній сфері. Експертів для вирішення поставлених завдань необхідні як порівняльний матеріал об'єкти, що не мають прямого зв'язку з досліджуваними в провадженні подіями. Такими є об'єкти довідково-допоміжних криміналістичних обліків².

Скажімо, у ДНДЕКЦ МВС України створено та поповнено облік синтетичних і напівсинтетичних наркотичних засобів та психотропних речовин, який функціонує на центральному та обласних рівнях і складається з: центрального оперативно-пошукового Каталогу відомостей про напівсинтетичні й синтетичні наркотичні засоби та психотропні речовини; центральної та обласних інформаційно-довідкових колекцій. Центральна та обласні інформаційно-довідкові колекції формуються з натурних зразків наркотичних засобів, психо-

---

¹ Див.: На Тернопільщині викрито наркозлочинне угруповання : приклади передового досвіду [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Експертної служби МВС України. – Режим доступу: <http://dndekc.mvs.gov.ua/?p=3773>.

² Див.: Плесовских Ю. Г. Судебно-экспертное исследование : правовые, теоретические, методологические и информационные основы производства: монография / Ю. Г. Плесовских. – М. : Юрист, 2008. – С. 65.

тропних речовин, прекурсорів, отриманих або придбаних на підприємствах, аптеках, лікувальних закладах, переданих до експертних установ на підставі рішення суду, шляхом обміну з експертними установами зарубіжних країн, з якими укладено такі угоди¹.

Колекції призначено для забезпечення проведення діагностичних досліджень наркотичних засобів, психотропних речовин і вирішення інших завдань.

Тому, поряд з такими напрямками оптимізації інформаційно-методичного забезпечення судово-експертної діяльності як розробка та апробація методик дослідження й доповнення бібліотек мас-спектрів, здійснюються роботи з формування криміналістичних колекцій наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів².

Колекційна робота в цій галузі позначена як важливий фактор оптимізації судово-експертної діяльності, адже наявність в експертній установі репрезентативних криміналістичних довідково-допоміжних об'єктів цих об'єктів суттєво сприяє вирішенню багатьох завдань, які виникають при розслідуванні злочинів такої категорії. Причому без наявності колекційних об'єктів у низці випадків неможливо успішно вирішити експертні завдання, зокрема ідентифікаційні та діагностичні³.

Зокрема, колекції наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів можуть використовуватися при:

- 1) проведенні судових експертиз для:
  - а) установлення виду наркотичного засобу;
  - б) визначення спільності походження наркотичних засобів, що надійшли до колекції та тих, що досліджуються;

---

¹ Див.: Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень : підручник / В. В. Бірюков, В. Г. Хахановський, В. С. Бондар та ін. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – С. 97.

² Див.: Яровенко В. В. Практика создания и использования криминалистических коллекций наркотических средств / В. В. Яровенко, О. В. Полещук // Право и политика. – 2007. – № 4. – С. 85–86.

³ Див.: Табаков А. В. Классификационные исследования в криминалистической науке / А. В. Табаков // Учёные записки Санкт-Петербургского им. В. Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии. – 2005. – № 2 (24). – СПб. : РИО СПб филиала РТА, 2005. – С. 207–208; Табаков А. В. Криминалистические классификации наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов по основаниям, связанным с технологией изготовления / А. В. Табаков // Учёные записки Санкт-Петербургского им. В. Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии. – 2008. – № 1 (30). – СПб. : РИО СПб филиала РТА, 2008. – С. 30.

- в) установа регіону вирощування наркотиковмісних рослин;
  - г) виявлення складу речовин, розповсюджених на нелегальному ринку;
  - д) віднесення речовини, що має психоактивний потенціал до аналогів наркотичних засобів, психотропних речовин;
- 2) проведення окремих слідчих (розшукових) дій за участі спеціалістів, розширює пізнавальні можливості сучасної криміналістики та судової експертизи.

Колекції наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів формуються, зазвичай, з об'єктів, що надійшли на дослідження¹. Ці натурні колекції структурно складаються з двох груп.

Перша – робоча колекція зразків наркотичних засобів, психотропних речовин: її об'єкти використовуються при проведенні судових експертиз.

Друга група – це демонстраційна колекція об'єктів, які використовуються в дидактичних цілях.

Криміналістичні колекції – суто наочна «речовинна» систематизація об'єктів, що має здійснюватися на науковій основі. Розміщення колекційних об'єктів потрібно проводити за схемою, яка дозволяє охопити всю різноманітність об'єктів, установити їх спільні та відмінні ознаки. На роль такої схеми підходить досліджувана нами форма систематизації відомостей про наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори, наведена в підрозділі 1.3 монографії. Створення криміналістичних колекцій може проводитися на основі зведених відомостей про предмети злочинів, що дозволить покращити методичний потенціал колекційної діяльності.

З урахуванням викладеного вважаємо, що наведені нами в підрозділі 1.3 монографії відомості про предмети злочинів може бути включено в інформаційно-методичну базу судово-експертної діяльності, пов'язаної зі створенням криміналістичних колекцій наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів, організацією та про-

---

¹ Див.: Токарев В. В. Формирование и ведение некоторых справочных коллекций в физико-химических лабораториях экспертно-криминалистических подразделений (ЭКП) органов внутренних дел / В. В. Токарев // Экспертная практика. – 1990. – № 29. – С. 29–33.

веденням судових експертиз зі встановлення спільності джерел походження та їх ідентифікації. Найбільш корисними можуть бути класифікації речовин за такими підставами:

- а) технологією виготовлення (за характером вихідної сировини та способу її обробки, за складністю виготовлення тощо);
- б) пов'язану з фізико-хімічними властивостями (агрегатним станом, розчинністю в органічних розчинниках, летючістю, наявністю сторонніх домішок, фізичною природою та структурою тощо).

Важливим залишається питання оцінки висновку експерта, який є одним з процесуальних джерел доказів та відповідно до ст. 94 КПК України підлягає оцінці сторонами кримінального провадження та судом. Це означає, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд повинні визнати його достовірним, перевіривши хід та результати дослідження, установити відповідність зроблених висновків проведеному дослідженню, обґрунтованість висновків. Така оцінка здійснюється на основі положень як формального характеру, так і тих, що стосуються його сутності.

Елементи формального характеру стосуються з'ясування дотримання встановленого КПК України порядку призначення та проведення експертизи, правильності оформлення висновку та чи не підлягає експерт відводу. До елементів, які стосуються сутності висновку експерта відносяться: допустимість досліджуваних об'єктів, обґрунтованість висновків та визначення їх доказового значення.

Ураховуючи важливість значення висновків експерта та його доказове значення, О. О. Ейсман пропонував виділити в самостійний розділ судової експертології дослідження форми та обґрунтування висновків, вважаючи, що цей розділ повинен включати теорію оцінки експертом даних, виявлених у ході дослідження¹.

Роль наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а точніше результатів їх експертного дослідження, визначається тією оцінкою, яку вони отримують на досудовому розслідуванні та судовому розгляді. Це положення потребує окремого

---

¹ Див.: Ейсман А. А. Экспертология в системе научного знания / А. А. Эйсман // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР : сб. науч. трудов ВНИИСЭ. – М., 1980. – С. 67.

розгляду питання оцінки обґрунтованості висновків, а, отже, їх достовірності та доказової значущості.

Формулювання висновків, які в подальшому повинні бути оцінені, починаються з формування внутрішнього переконання експерта. Одним з елементів цієї системи виступає оцінка ознак та властивостей досліджуваних об'єктів. Крім того, «висновки експерта завжди засновані на даних науки й конкретних результатах дослідження, їх істинність перевіряється в кінцевому підсумку результатами експертної, слідчої та судової практики. Суб'єктивність висновків не слід розглядати з наголосом на протиставленні з об'єктивними даними або вказувати на їх «ненадійність» на відміну, наприклад, від математичних методів застосування ЕОМ¹.

Уважається, що при перевірці з методичного погляду висновку експерта сторони кримінального провадження та суд мають з'ясувати: Чи правильно обрано методику дослідження та чи повно її описано у висновку? Чи забезпечує проведене дослідження вирішення поставлених запитань, чи описано прийоми й технічні засоби, що застосовувалися (пристрої, реактиви тощо), які отримано результати, їх умотивованість? Які положення спеціальних знань використано експертом для обґрунтування результатів дослідження? Чи достатньо було поданих матеріалів для дослідження та висновків експерта? Чи відповідають проведені дослідження рівню розвитку спеціальних знань та можливості цього виду експертиз?

Найбільш складною для слідчих та суду є оцінка наукової обґрунтованості висновку експерта, під якою розуміють достатність для зроблених висновків досліджуваного матеріалу; ефективність застосованих методів дослідження; відповідність висновків експерта проведеному дослідженню.

Дійсно, експертне дослідження базується на використанні спеціальних знань, тобто знань, які є не загальновідомими та загальнодоступними. Цілком очевидним є те, що ані слідчий, ані захисник, ані суддя не здатні повною мірою оцінити висновок експерта з точки зору його наукової обґрунтованості, відповідності висновків прове-

---

¹ Див.: Шляхов А. Р. Структура экспертного исследования и гносеологическая характеристика выводов эксперта-криминалиста / А. Р. Шляхов // Труды ВНИИСЭ. Вып. 4. – М., 1972. – С. 33,97.

деному дослідженню, його повноти тощо за об'єктивною причиною – вони здебільшого не володіють такими знаннями, за винятком деяких традиційних видів експертиз (переважно дактилоскопічних, трасологічних).

Більше того, підвищення обсягу знань, що відносяться до спеціальних, розширення об'єму застосованих при дослідженні об'єктів новітніх методів, удосконалення приладової бази, без сумніву, ще більш ускладнюють оцінку достовірності висновку експерта не спеціалістом¹.

Таким чином, закон зобов'язує слідчого та суд оцінити висновок експерта як достовірний доказ з позиції його науковості, обґрунтованості, логічності тощо, що в багатьох випадках не є об'єктивно можливим. Усі пропозиції з урегулювання вказаного декларативного положення закону, які вносилися в різний час ученими, можна згрупувати у такий спосіб.

1. Надати висновку експерта особливий доказовий статус, який зумовлює кваліфіковану оцінку за участю відповідних спеціалістів та закріпити це положення у вигляді норми в законі.
2. Змінити чинне законодавство, а саме: вивести висновок експерта з рангу рядових доказів.
3. Експерт повинен викладати хід та результати дослідження доступною літературною мовою, указуючи на виявлені в ході дослідження властивості та ознаки об'єкта, мотивовано пояснюючи їх, застосовуючи апробовані методики та докладно пояснюючи спеціальні методичні положення, нові маловідомі методи та засоби дослідження»².
4. Залишити те положення, яке існує зараз.

На думку Т. В. Авер'янової, найбільш прийнятне вирішення проблеми – змінити закон, додавши відповідну статтю пунктом про обов'язкову участь при оцінці висновку експерта слідчим та судом спеціаліста відповідного профілю, який повною мірою зможе оцінити висновок³.

Однак, на нашу думку, чи не відбудеться в цьому випадку дублювання діяльності експерта, чим буде відрізнятися цей спеціаліст від

---

¹ Див.: Авер'янова Т. В. Судебная экспертиза : курс общей теории / Т. В. Авер'янова. – М. : Норма, 2009. – С. 365.

² Там само. – С. 470.

³ Там само. – С. 468.

експерта, який виконав дослідження, чому його оцінці суд має довіряти, а висновку експерта ні, із числа якої категорії спеціалістів він буде обиратися та інші питання, правового й організаційного плану виникають при аналізі першої пропозиції.

Друга пропозиція щодо надання висновку експерта особливого доказового статусу вбачається такою, що вступає в протиріччя з принципом кримінального процесу – рівності всіх доказів та їх оцінці лише в сукупності.

Третя пропозиція стосовно забезпечення наочності висновків експерта за рахунок додавання до висновку фотоілюстрацій, треба визнати такою, що можна реально виконати. Подібна оцінка здебільшого ані в слідчого, ані в суду особливих труднощів не викликає. Однак для експертиз, пов'язаних з дослідженням наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів вона навряд чи може бути реалізованою на практиці. *Так, наприклад, розшифрування рентгенограм просторової структури кристалічної решітки мікрооб'єкта є настільки вузькопрофільним спеціальним дослідженням, настільки складним, що в повному обсязі його може виконати тільки спеціаліст найвищого класу з використанням складного математичного апарату та програмного забезпечення.* Опис ходу дослідження та його розрахункової частини неможливий без оперування спеціальними термінами, однак складно собі уявити їх літературну інтерпретацію доступною мовою. Навіть ілюстрування ходу та результатів дослідження різними спектрограмами не змінить ситуацію в оцінці експертизи слідчим та судом. Те ж саме відноситься не тільки до нових методів та методик, але навіть і до апробованих, що широко застосовуються.

Найраціональніша на сьогодні пропозиція – залишити без змін, бо, судячи з наукових публікацій, це питання далеке від стадії свого вирішення. Прийняття ж якихось законодавчих ініціатив у цій ситуації може нести тільки негативні наслідки. Однак, говорячи про те, що необхідно залишити все без змін, ми маємо на увазі лише законодавчий бік проблеми. Її необхідно вирішувати, але в межах існуючого закону.

Передусім експерт може дати показання в суді, де пояснить на яких підставах він сформулював ті чи інші висновки по експертизі. З іншого боку, сьогодні вже достатньо ефективно функціонує інститут незалежної експертизи, яка виконується в недержавних установах.

Висновки незалежного експерта, якщо вони збігаються, можуть слугувати однією з підстав достовірності експертного дослідження. У разі розбіжностей, які виникли в експертів, може бути призначено повторну експертизу. Для консультації в суд можуть бути запрошені провідні вчені та спеціалісти та ін. Однак ця процедура не повинна бути обов'язковою, а існувати лише факультативно та реалізовуватися тільки в необхідних випадках, що й робиться на практиці.

Інший шлях, на нашу думку, полягає в підвищенні ступеня об'єктивізації результатів дослідження. Внутрішнє переконання експерта повинно базуватися не тільки на його суб'єктивному сприйнятті та аналізі виявленого комплексу ознак досліджуваних об'єктів, але й на критеріях, які піддаються численному вираженню. Зіставлення кількісних параметрів, знаходження коефіцієнта кореляції одних і тих самих ознак досліджуваного об'єкта та об'єкта порівняння дозволяє не лише більш обґрунтовано формулювати висновки, але й надає можливості проводити їх оцінку слідчим та судом. *Наприклад, порівняння кольору мікрооб'єкта та об'єкта порівняння можна проводити не тільки на рівні їх подібності або відмінності, виявлених візуально, але й на підставі даних колометричних або спектральних досліджень.* У цьому випадку зона ділянки поглинання електромагнітного спектра буде мати конкретний вираз у вигляді інтервалу довжин світлових хвиль. Збіг або відмінність ІЧ-спектрів може бути виражене коефіцієнтом кореляції, який відображає якісні та кількісні параметри.

Оцінка експертного висновку в цьому зв'язку включає не тільки оцінку кінцевих висновків, але й обґрунтованості статистичних операцій, коректності використання математичних прийомів¹.

Розглянуті особливості призначення та проведення судових експертиз, можливості окремих найбільш значимих з них щодо з'ясування обставин учинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, сприятимуть подальшому удосконаленню організаційних та методологічних основ їх провадження і, як наслідок, забезпечуватимуть ефективність досудового розслідування таких злочинів.

---

¹ Див.: Вандер М. Б. Использование микрочастиц при расследовании преступлений / М. Б. Вандер. – СПб., 2001. – С. 191.

РОЗДІЛ 3

Особливості використання спеціальних знань в профілактиці злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

3.1 Участь спеціаліста у профілактичній діяльності слідчого під час проведення слідчих (розшукових) дій

Обов'язковою умовою формування правової держави є створення ефективної системи запобігання злочинності, яка б відповідала сучасним європейським правовим стандартам у цій сфері.

На жаль, питання щодо природи запобігання злочинності (злочинам) на сьогодні не є достатньо розробленим. У юридичній літературі, нормативно-правових актах сформовано різні підходи до визначення понять, а також позначення заходів, що характеризують превентивний процес впливу на злочинність та спрямовані на недопущення вчинення злочинів. Крім категорії «попередження» злочинів, що застосовується для визначення родового поняття, використовуються «протидія», «запобігання», «припинення», «профілактика», «боротьба». Порівняльний аналіз вищевказаних понять свідчить, що вони не є ні тотожними, ні альтернативними термінами, а виступають поняттями, що частково пересікаються, взаємодіють і доповнюють один одного.

Скажімо, характеризуючи загалом діяльність правоохоронних органів можна говорити і про протидію, і боротьбу, і запобігання тощо. Проте найменша конкретизація напряму роботи відомства чи підрозділу потребує використання коректного поняття, що відповідає сутності здійснюваної діяльності. Адже діяльність оперативних підрозділів щодо встановлення осіб, які скоїли злочин більш коректним буде назвати протидією, а дії щодо реагування на розпочату злочинну поведінку, насамперед на стадії приготування, або під час умисного створення умов для вчинення злочину – припиненням злочину. Тоді

як удосконалення науково-технічних засобів для підвищення ефективності експертних підрозділів є нічим іншим як діями запобіжного характеру.

Не вдаючись до термінологічної полеміки стосовно розмежування наведених понять та для уникнення неоднозначного розуміння викладених нами положень, у дальших судженнях будемо дотримуватися позиції тих учених, які вважають, що, обираючи між «попередженням» і «запобіганням», що іноді використовують як синоніми, більш коректним терміном, який охоплює діяльність, спрямовану на зменшення в суспільстві кількості вчинених злочинів, треба вважати «запобігання злочинам». Аргументуємо це тим, що й у КК України в ч. 1 ст. 1 серед завдань передбачено саме «запобігання злочинності».

Щодо криміналістичної профілактики, то М. П. Яблоков слушно зазначає, що як вид правового запобігання злочинів вона, на відміну від інших видів їх запобігання засобами кримінології, кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права з моменту включення до числа завдань криміналістики запобігання злочинів здійснювалося своїми спеціальними методами та засобами, які розробляються в криміналістиці та застосовуються як у ході самого процесу розслідування, так і за його результатами.

Криміналістика в рамках своєї профілактичної діяльності вивчає закономірності конкретних злочинних діянь різного виду, механізм їх слідового відображення в різних джерелах профілактично значущого характеру; виявляє та досліджує особливості типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, які складаються при розслідуванні, що дозволяє виявити напрями профілактичної діяльності, об'єкта цього впливу та вжити конкретні профілактичні заходи за матеріалами кримінального провадження.

Отже, криміналістична профілактика, розкриваючи специфічні криміналістичні методи діяльності слідчих, експертів та спеціалістів, на сьогодні має стати одним з надважливих видів науково-дослідної та практичної криміналістичної діяльності й частиною її предмета¹.

---

¹ Див.: Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования: история, современное состояние и проблемы : монография / Н. П. Яблоков. – М. : Норма : Инфра-М, 2016. – С. 159.

Значний внесок у формування концептуальних основ криміналістичної теорії профілактики злочинів здійснили такі вчені, як Р. С. Белкін, М. П. Яблоков, В. П. Колмаков, І. Я. Фрідман, В. Ф. Зудін, Д. Ш. Махтаєв, В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Н. І. Клименко, А. Ф. Волобуєв та інші.

На думку академіка В. Ю. Шепітька, «криміналістична профілактика, як діяльність уповноважених суб'єктів і напрям наукових досліджень, базується на загальних кримінологічних рекомендаціях щодо встановлення причин та умов, що сприяють конкретним злочинам, уживанню спеціальних криміналістичних заходів для їх профілактики, запобігання й припинення. Виходячи з цього, сутність криміналістичної профілактики – це сфера практичної діяльності та один з наукових напрямів криміналістичної науки»¹.

Отже, криміналістична профілактика, як частина загальної юридичної профілактики, пов'язана з виявленням причин та умов, які сприяли злочину, а також із застосуванням специфічних профілактичних заходів, що утруднювали б учинення нових злочинів, і з припиненням або перериванням злочинної діяльності конкретних осіб.

Виявлення різних обставин, що сприяли злочинам та розробка рекомендацій щодо їх усунення є одним з ключових напрямів діяльності правоохоронних органів України в запобіганні правопорушень у досліджуваній сфері та одним із завдань, що вирішуються при проведенні судових експертиз².

Головним завданням криміналістичної профілактики є постійне вдосконалення науково-технічних засобів, тактичних прийомів та методів для підвищення ефективності рівня та якості розслідування злочинів.

Окремими завданнями є:

- пошук, вивчення та використання закономірностей прояву різного роду фактів, обставин у механізмі вчинення одновидових злочинів та інших джерелах, які мають важливе значення для

---

¹ Див.: Криміналістика : підручник / кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за заг. ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Харків : Право, 2008. – С. 274.

² Див.: Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е. Р. Россинская. – 3-е изд., доп. – М. : Норма: ИНФРА-М, 2011. – С. 10-13.

розробки методів профілактичної роботи за вказаними напрямками;

- розробка та вдосконалення методів і прийомів виявлення злочинів, причин учинення та умов, що сприяють цьому з урахуванням їх кримінологічно та криміналістично значимих особливостей;
- своєчасне та правильне виділення в кожному випадку розслідування об'єктів криміналістичного профілактичного вивчення та відповідного впливу на них у процесі розслідування поза цими рамками за його результатами;
- виявлення та дослідження особливостей типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, які виникають при розслідуванні, вироблення на їх основі головних напрямів криміналістичної діяльності із запобігання злочинів;
- визначення приблизного комплексу профілактичних криміналістичних заходів щодо захисту різного роду об'єктів від злочинного посягання, найбільш значимих у кожній з виділених ситуацій;
- розробка та реалізація запобіжних заходів щодо злочину, який розпочався або готується¹.

Структуру криміналістичної діяльності з попередження злочинів (криміналістичної профілактики), на думку М. П. Яблокова, можна представити у такому вигляді:

- слідча профілактика;
- експертно-криміналістична профілактика;
- спільна профілактична діяльність слідчих та оперативно-розшукових органів².

Зазначимо, що з уведенням у дію в 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України інститут профілактики злочинів зазнав суттєвих змін. Чинний кодекс узагалі не передбачає прямої норми щодо здійснення профілактичних заходів державною стороною кримінального провадження з боку обвинувачення (слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор (п. 19, ч. 1 ст. 3), а

---

¹ Див.: Гуріна Д. П. Завдання експертної профілактики / Д. П. Гуріна // Актуальні проблеми держави і права, 2008. – Вип. 44. – С. 233–236.

² Див.: Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования : история, современное состояние и проблемы : монография / Н. П. Яблоков. – М. : Норма : Инфра-М, 2016. – С. 161.

ст. 19 Конституції України у свою чергу передбачає, що органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, передбачений Конституцією України та законами України¹.

Водночас повна відмова від установлення обставин, що сприяли злочинам та вжиття заходів щодо їх усунення органами досудового розслідування та посадовими особами, вочевидь призведе до погіршення криміногенної ситуації в державі та неможливості контролювати деструктивні процеси в цій сфері.

До того ж «Концепцією створення системи моніторингу ситуації у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», затвердженої Постановою КМУ від 17.10.2011 № 1193-р передбачено заходи, спрямовані на:

- а) визначення, з'ясування та виявлення причин та умов, що сприяють розповсюдженню наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів серед різних соціальних груп населення;
- б) встановлення факторів, що спричиняють зловживання ними (уживання не за медичними призначеннями), а також злочинів і правопорушень, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;
- в) вироблення механізму підвищення ефективності заходів щодо їх усунення².

Крім цього, відповідно до положень «Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року», затвердженої Постановою КМУ від 23.08.2013 № 735-р, **держава забезпечує надання пріоритету профілактичній роботі в наркополітиці з метою запобігання наркозалежності та зловживання наркотиками**³.

---

¹ Див.: Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. – К. : Юрінком, 1996. – 80 с.

² Див.: Концепція створення системи моніторингу ситуації у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2011 року № 1193-р [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1193-2011-%D1%80>.

³ Див.: Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2013 року № 735-р [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80/print1382725_041795906.

Тому вважаємо, що слідчий, прокурор і надалі повинні виявляти причини та умови, що сприяли злочину в кожному без винятку кримінальному провадженні, а остаточна їх оцінка та вжиття заходів для їх усунення має бути покладено на розсуд суду.

Криміналістична профілактика має визначати можливі напрями використання спеціальних знань з метою запобігання злочинам.

Спеціальні знання в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів можуть бути застосовані не тільки для сприяння в отриманні доказів, а й для встановлення різних фактів, що мають профілактичне значення. Такі факти можуть перебувати в причинному зв'язку зі злочином, що розслідується, або мати відношення до вчинення аналогічного чи будь-якого іншого правопорушення. Найчастіше вони належать до об'єкта та об'єктивної сторони складу злочину, можуть сприяти виявленню безпосередніх його причин¹, обставин, що сприяли злочину, або обставин приховання його слідів і наслідків². У роботі з профілактики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів треба звертати увагу на усунення не тільки тих несприятливих умов, які є в цей момент, але й інших недоліків, які можуть бути згодом використані злочинцями. Інакше навіть активна й постійна, але однобічна профілактична робота не буде встигати за формами злочинної діяльності, що змінюються.

Указати на причини та умови, що сприяли злочину можуть й окремі обставини, що підлягають доказуванню, а саме: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб) – ч. 1 ст. 91 КПК України, винуватість обвинуваченого, форма вини, мотив і мета правопорушення – ч. 2 ст. 91 КПК України.

Так, умови, що сприяли злочину часто перебувають у безпосередньому зв'язку з обстановкою його вчинення, обумовлюючи обраний злочинцем спосіб протиправних дій. Спосіб учинення злочину нерідко слугує ключем для виявлення тих обставин, які сприяли злочинній

---

¹ Див.: Гуріна Д. П. Експертна профілактика: форми реалізації та способи фіксації / Д. П. Гуріна // Вісник академії адвокатури. – 2009. – № 1(14). – С. 146–147.

² Див.: Бордюгов Л. Г. Профілактика екологічних правопорушень у вугільній промисловості як функція судово-екологічної експертизи / Л. Г. Бордюгов // Криміналістичний вісник. – 2010. – № 2 (14). – С. 51.

діяльності або полегшили реалізацію злочинного наміру. У доказуванні обставин, які характеризують особу злочинця, а також причин та умов, що сприяли злочину, неможливо провести практично, оскільки вони в низці випадків повністю збігаються¹. Відомості щодо темпераменту, характеру, поведінки, емоційно-вольових та індивідуально-психологічних якостей відносять до обставин, що характеризують особу обвинуваченого в кримінальному провадженні. Тому встановлення причин злочину, якщо ними були негативні сторони особистості обвинуваченого, виражені в мотиві злочину, також залишаються завданнями досудового розслідування.

Результати аналізу літературних джерел, судової, слідчої та експертної практики доводять, що профілактична діяльність у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів може здійснюватися в двох формах – процесуальній і непроцесуальній.

Процесуальна – реалізується під час участі спеціалістів у слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових діях, здійсненні довідково-консультаційної діяльності під час їх провадження та проведення судової експертизи.

Непроцесуальна – полягає в узагальненні й аналізі експертної практики, вивченні та узагальненні практики застосування криміналістичних засобів і методів, участі в правовій пропаганді, проведенні експериментальних досліджень тощо².

Профілактична діяльність при використанні спеціальних знань щодо запобігання злочинів зазначеної категорії проводиться за трьома основними напрямками:

- 1) розроблення заходів для усунення умов, що сприяють учиненню злочинів під час участі працівників органів досудового розслідування Національної поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів у слідчих (розшукових) діях;

---

¹ Див.: Зуйков Г. Г. Выявление в процессе расследования причин и условий, способствующих совершению преступления, и принятие мер к их устранению : пособие для слушателей Высшей школы / Зуйков Г. Г. – М. : Изд-во НИ и РИО ВШ МОП РСФСР, 1964. – С. 11.

² Див.: Клименко Н. І. Експертна профілактика / Н. І. Клименко, Н. А. Комісарова // Криміналістичний вісник. – 2007. – № 1(7). – С. 51-56.

- 2) розроблення криміналістичних рекомендацій;
- 3) вирішення профілактичних завдань експертним підрозділом на основі узагальнення експертної практики, спеціальних криміналістичних досліджень.

При цьому обставини, що сприяли злочину, ефективніше піддаються виявленню саме під час участі спеціаліста в проведенні слідчих (розшукових) дій, проведення судової експертизи та узагальнення експертної практики, що й обумовлює потребу в детальному розгляді цих питань.

Можливості участі спеціаліста в профілактиці злочинів регламентовано ст.ст. 71, 223, 224, 234, 237, 240 КПК України¹, Інструкцією про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події², Положенням про Експертну службу МВС України³ та іншими відомчими нормативними актами.

Зокрема, серед основних завдань Експертної служби МВС України вказано: здійснення судово-експертної діяльності та забезпечення залучення працівників Експертної служби МВС до досудового розслідування та судового розгляду⁴.

Указані можливості реалізуються спеціалістами лише в 22 % випадків та переважно під час виконання доручень слідчого, прокурора, які стосуються використання їх спеціальних знань. Будучи залученими як спеціалісти до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування однорідних правопорушень, спеціаліст у галузі криміналістичної техніки або фахівець іншого профілю знань

---

¹ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змін та допов. станом на 14 трав. 2014 р. : (відповідає офіц. текстові). – К. : Центр учбов. л-ри, 2014. – 236 с.

² Див.: Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : затверджена наказом Міністерства Внутрішніх Справ України від 03 листопада 2015 року № 1339 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#n14>.

³ Див.: Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03 листопада 2015 року № 1343 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>.

⁴ Там само.

може виявити обставини, що могли сприяти вчиненню аналогічних злочинів або створювали сприятливу обстановку для реалізації злочинного наміру. За результатами їх аналізу сформулювати висновки про типовість виявлених обставин для подібних злочинів, про що сповістити слідчого¹.

Такі обставини нерідко вдається встановити вже на етапі перевірки інформації про подію злочину. Важливим засобом, що сприяє їх виявленню, є використання комплексу криміналістичних прийомів, спрямованих на дослідження елементів обстановки та встановлення відношення предметів та слідів до конкретної події при провадженні первинних слідчих (розшукових) дій²:

- а) вивчення окремих слідів та їх комплексів;
- б) порівняльного аналізу відомостей, що містять ці сліди з інформацією про подію злочину та типові моделі аналогічних ситуацій;
- в) з'ясування причин розбіжностей між даними вивчення слідів та іншими джерелами відомостей.

Аналіз отриманої інформації дозволяє слідчому визначити:

- 1) просторово-часові зв'язки окремих предметів і слідів злочину з обставинами події та зв'язки між ними;
- 2) ідентифікаційні й ситуаційні якості слідів та їх доказову цінність;
- 3) причини відсутності або наявності окремих слідів як факторів, що суперечать природному перебігу аналогічних подій та можуть указувати на обставини, що сприяли злочину.

Крім сприяння у використанні криміналістичних засобів та методів, залучений до проведення огляду місця події та обшуку спеціаліст повинен звертати увагу слідчого, прокурора на:

- а) ознаки, що характеризують технічну складову підготовки, учинення й приховування злочинів (наприклад, *факт застосування спеціального хімічного або лабораторного сертифікованого*

---

¹ Див.: Деятельность экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел по применению экспертно-криминалистических методов и средств в раскрытии и расследовании преступлений : учебное пособие / В. А. Ивашков, М. Н. Овсянникова, Л. И. Слепнева и др.; под ред. В. А. Снеткова. – М. : Экспертно-криминалистический центр МВД России, 1996. – С. 32.

² Див.: Криміналістика : підручник / кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за заг. ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Харків : Право, 2008. – С. 112.

або саморобного обладнання, устаткування, речовин або реагентів для невідповідних цілей – незаконного виготовлення, фасування наркотичних засобів тощо);

- б) предмети, документи та окремі сліди, що:
  - мають відношення до події, що розслідується, та обставини їх приховування;
  - пояснюють механізм злочину, імовірні місця та підстави їх придбання або отримання (незаконного використання);
  - містять відомості про причетних до злочину осіб;
  - можуть бути використані в установленні:
    - 1) причин та умов, що сприяли злочину;
    - 2) умов формування таких причин і скоєння злочину;
    - 3) умов, що сприяли прихованню слідів злочину, його наслідків, причетних осіб тощо;
- в) імовірні місця виявлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, обладнання для їх виготовлення, фасування, уживання, слідів незаконного поводження з ними;
- г) засоби вчинення злочину на поверхні яких (наприклад, ексикаторі або колбах) можуть бути виявлені етикетки, за якими можливо встановити організацію (установу), де вони були придбані або викрадені;
- д) особливості дій та поведінки злочинців, що може вказати на їх якість, зокрема на фізичні, психологічні, соціальні особливості. Зібравши таку інформацію, слідчий зможе сформувати певне уявлення як про подію, що сталася, так і про особу злочинця, наявність або відсутність інсценування тощо;
- е) перепланування окремих кімнат помешкання, наприклад, самовільне встановлення додаткової перегородки, що перешкоджала поширенню запаху від хімічних реакцій на сходову площадку та під'їзд будинку;
- ж) неналежні умови зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів, обладнання для їх виготовлення, лікарських засобів, що призвело до їх утрат (крадіжки);
- и) недосконалість чи непридатність пристроїв, за допомогою яких замикаються приміщення, де зберігаються наркотичні засоби, обладнання для їх виготовлення, відсутність охорони, а також сигналізації та інші обставини.

Огляд саморобних засобів, що використовувалися під час учинення злочину дозволяє спеціалістові визначити інструменти, що могли бути використані для їх виготовлення. В окремих випадках установити місця їх створення чи придбання окремих частин таких засобів.

Ретельний огляд документів на право придбання наркотичних засобів, психотропних речовин, лікарських засобів, що їх містять може вказати на:

- 1) ознаки їх повної або часткової підробки;
- 2) осіб, відповідальних за зберігання цих документів;
- 3) місць їх можливого протиправного придбання (виписування);
- 4) місць незаконного отримання по них контрольованих законом речовин тощо;
- 5) інших співучасників події тощо.

За результатами проведення огляду місця події або обшуку спеціаліст консультує слідчого, прокурора з питань можливості дослідження виявлених об'єктів, предметів або документів щодо встановлення обставин, які могли сприяти злочину або доцільності проведення додаткових пошукових дій, а також потреби залучення з цією метою інших спеціалістів. У разі необхідності рекомендує призначити спеціальну експертизу для встановлення обставин, що сприяли вчиненню злочинів, або сприяє у формулюванні запитань профілактичного характеру, які можуть бути поставлені на вирішення експерта поряд з основними.

Участь спеціаліста в допиті для виявлення обставин, що сприяли злочину має не менш важливе значення. За участі відповідного фахівця слідчий має можливість не тільки уточнити встановлені в кримінальному провадженні відомості, а й виявити приховані обставини, що можуть мати криміногенний характер та провести їх перевірку.

Так, під час допиту свідків події, що пов'язані з винною особою спільною діяльністю, родинними, особистими або позаслужбовими стосунками можуть бути встановлені відомості, які характеризують мотиви неправдивих свідчень або приховуванням певних фактів винною особою. Крім цього, свідки можуть повідомити про факти бездіяльності окремих співробітників правоохоронних органів на їх звернення щодо:

- 1) нетипової поведінки їх сусідів, знайомих;

- 2) незвичайного запаху, що виходить з окремих квартир;
- 3) недбалого зберігання хімічного обладнання, лабораторного посуду, реактивів тощо.

Матеріальне становище підозрюваного, умови, у яких протікало його особисте життя, склад сім'ї, трудова діяльність, будучи всебічно дослідженими й проаналізованими за участі спеціаліста, можуть пояснити причини, що сприяли вчиненню злочину.

Допитуючи підозрюваних, особливо з числа членів організованих груп, причетних до незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів або фахівців у галузі хімії чи фармакології, потрібно враховувати можливість отримання свідомо неправдивої або помилкової інформації, що потребує ґрунтовної перевірки. Для забезпечення повноти та якості отриманих відомостей, а також запобігання ймовірності введення слідчого в оману щодо ключових обставин правопорушення, для участі в допиті підозрюваних доцільно залучати фахівця в галузі хімії або криміналістичної техніки. Їх активна поведінка при проведенні допиту дозволить слідчому отримати не загальні, а конкретні відомості¹ про застосовану методику синтезу, послідовність проведення хімічних реакцій, сприятиме правильній фіксації в протоколі назв та характеристик використаних хімічних речовин, спеціального лабораторного або іншого обладнання, місць і підстав їх придбання тощо.

Для цього перед початком допиту важливо визначити питання, що мають профілактичне значення та можуть бути вирішені за їх присутності. Уважаємо, що спеціаліст може сприяти слідчому в з'ясуванні обставин, які:

- а) сприяли реалізації злочинного наміру винною особою (отримання фахових консультацій щодо дотримання техніки безпеки або обрання більш безпечного способу проведення хімічних реакцій, конспіративних заходів тощо), зокрема джерел, з яких особа дізналася про ці умови, як саме вона їх реалізовувала, лише сама чи зверталася за допомогою до інших осіб;
- б) характеризують дії, що були виконані злочинцем для створення сприятливої обстановки при вчиненні злочину;

---

¹ Див.: Роганов С. А. Расследование преступлений в сфере нетрадиционного наркобизнеса : научно-практическое издание / С. А. Роганов. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2005. – С. 395.

- в) пояснюють факт досягнення підозрюваним необхідного рівня знань та навичок, які потрібні для реалізації злочинного наміру;
- г) допитувана особа намагається приховати або свідомо перекручує, прагнучи тим самим завадити встановленню фактів, що сприяли злочину. *Наприклад, підозрюваний може запевнити особу, що проводить розслідування в тому, що вилучену в нього речовину було виготовлено за спеціальною технологією та являє собою спеціальний розчин, що використовується ним тільки для господарських потреб. Залучений спеціаліст-хімік допомагає слідчому оцінити повідомлені допитуваним відомості, детально описати технологічний процес, який було для цього застосовано (назви хімічних речовин, їх пропорції, послідовність змішування, використане обладнання тощо), порівняти отримані свідчення з даними щодо технологій виготовлення окремих видів наркотичних речовин.*

За результатом проведеної роботи спеціаліст-хімік може повністю спростувати неправдиві покази підозрюваного, указавши на:

- а) беззаперечні факти того, що описана послідовність дій відповідає технології виготовлення саме наркотичної, а не будь-якої іншої речовини;
- б) порушення правил відпуску хімічних речовин, що було використано як складові компоненти наркотичного засобу;
- в) факти застосування спеціального медичного або хімічного обладнання, доступ до якого мають лише представники хімічних підприємств або закладів фармацевтичної галузі в суворій відповідності з правилами, визначеними в нормах чинного законодавства України тощо;
- г) факт володіння особою, яка допитується, знаннями та навичками, достатніми для виготовлення наркотичного засобу саморобним способом.

Установлені за сприяння спеціаліста факти повинен перевірити слідчий, провівши необхідні процесуальні дії й направивши спеціальні запити до відповідних профільних міністерств та відомств. Підтверджені порушення повинні братися на відповідний контроль органами, що відповідальні за їх дотримання, та мають бути усунені в найкоротші терміни.

Іншою, поки не вирішеною проблемою залишається форма участі спеціаліста в установленні криміногенних обставин, що сприяли зло-

чину. Під час участі в проведенні слідчих (розшукових) дій спеціаліст сприяє слідчому, прокуророві у виявленні, фіксації та вилученні доказів. При цьому він має право застосовувати технічні та інші засоби й надавати консультації або роз'яснення з питань, що потребують спеціальних знань і навичок. Усі результати застосування науково-технічних засобів і методів, а також виявлені у зв'язку з цим відомості, зокрема обставини, що могли сприяти злочину, повинні відображатися в протоколі слідчої (розшукової) дії. Результати опитування слідчих НП України показали, що залучені ними фахівці лише в усній формі висловлювали пропозиції та поради, які стосувалися встановлення обставин, що могли сприяти злочину, але не були враховані слідчими та не фіксувалися в протоколі.

Зважаючи на те, що спеціаліст не наділений правом робити будь-які заяви, пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням доказів, а може лише звертати на них увагу слідчого (п. 3 ч. 4 ст. 71 КПК України), усі його думки, зокрема й оціночні судження щодо виявлених фактів, він має право викласти в письмовому звіті (поясненні), складеному за результатом його участі в процесуальній дії. Позитивно оцінюють таку пропозицію 31% з опитаних слідчих. Цей документ додається до кримінального провадження як додаток до протоколу та досліджується в судовому засіданні з іншими доказами.

Вирішення завдань розслідування та профілактики злочинів зумовлює потребу у застосуванні криміналістичного моніторингу, основними компонентами якого є спеціальні знання, експертні технології та інформаційні системи.

Змістом криміналістичного моніторингу є спостереження за допомогою спеціальних прийомів, методів та засобів, збирання та фіксування інформації, аналіз та оцінка зібраної інформації, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, виявлення та профілактики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Поняття криміналістичного моніторингу є одним з приватних методів криміналістики зі збирання та фіксування інформації. Організація та проведенню моніторингу регламентується зокрема Законом України «Про Національну поліцію».

Проведене авторами дослідження розглядуваного питання показало, що для належного розслідування та профілактики злочинів у досліджуваній сфері правоохоронні органи використовують такі інформаційні системи та бази даних:

1. *Глобальна інформаційна система кримінальної інформації Міжнародної організації кримінальної поліції (МОКП) «Інтерпол» (Interpol criminal information system – ICIS).*

Основна «зброя» Інтерполу – його інформаційні ресурси. Використовувана з 2002 року Інтерполом міжнародна телекомунікаційна система I-24/7 (Global Police Communication System, Інтерпол 24 години на добу – 7 днів на тиждень: банки даних щодо осіб, транспортних засобів, документів, творів мистецтва) є пріоритетним каналом обміну інформацією між Генеральним секретаріатом, НЦБ держав-членів та підключеними до системи підрозділами правоохоронних органів.

Створення та впровадження в діяльність Інтерполу I-24/7 мало на меті вирішення двох основних завдань:

- 1) забезпечення цілодобового оперативного обміну інформацією національними центральними бюро Інтерполу держав-членів Організації між собою та з Генеральним секретаріатом Інтерполу;
- 2) надання on-line доступу правоохоронним органам держав-членів Інтерполу до банків даних Генерального секретаріату Інтерполу.

Тобто обмін повідомленнями в системі I-24/7 є виключною компетенцією Генерального секретаріату та національних центральних бюро, які організують взаємодію національних правоохоронних органів різних держав під час розслідування конкретних кримінальних правопорушень, здійснюють міжнародний розшук осіб тощо. Інструмент автоматизованого пошуку даних (Automated Search Facility – e-ASF) надає можливості країнам-членам вести пошук, додавати або змінювати власну інформацію в базах даних.

Важливим етапом розширення доступу до телекомунікаційної системи I-24/7 стало надання співробітникам поліції, прикордонної служби та митниці на контрольно-перепускних пунктах та в місцях перетину кордонів доступу до ключових баз даних Інтерполу – розшукуваних та підозрюваних злочинців, викрадених та витрачених паспортів та викрадених транспортних засобів.

Так, протягом липня-серпня 2015 року між Адміністрацією ДПСУ, МВС України та Генеральним секретаріатом Інтерполу було розгорнуто захищений канал зв'язку, проведено монтажно-налагоджувальні, інсталяційні роботи та авторизацію працівників для користування автоматизованими банками даних. На сервері Адміністрації ДПСУ було розроблено та встановлено програмне забезпечення, яке дало можливість працювати з ними в пунктах пропуску в онлайн-режимі. Робота відомства з новим інформаційним ресурсом дала свій результат – виявлено чимало осіб, які перебували у розшуку, і таких, що становили інтерес для правоохоронних органів. Загалом за перше півріччя 2016 року за базами даних Інтерполу співробітники ДПСУ реалізували понад тисячу спрацювань.

Так, у середині липня 2016 року в пункті пропуску «Старокозаче» прикордонники Білгород-Дністровського загону затримали громадянина Молдови, якого розшукують австрійські правоохоронці за вчинення розбою. На автомобілі Volkswagen він прямував до Одеси. Під час перевірки на нього спрацювала база даних Інтерполу. Чоловік помітно нервував, тож прикордонники вирішили оглянути ще і його речі, задіявши службового собаку, який у портмоне винюхав марихуану.

Інший приклад.

Справа щодо чоловіка, який займався наркотиками, розшукуваний Литвою за незаконне придбання наркотичних засобів і психотропних речовин та їх поширення у великих обсягах. Його затримали в лютому в аеропорту міста Бориспіль, а наприкінці травня 2016 року видали Литві.

Що стосується статистики взаємодії з ДПСУ, то з вересня по грудень 2015 року, коли запустили систему, відбулося 1007 контактів інформаційного обміну, а за такий самий період у 2016 році отримали цифру 1723 у зв'язку з підключенням¹.

---

¹ Інтерпол: статус доступний [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державної прикордонної служби України. – Режим доступу: <http://dpsu.gov.ua/ua/interpol>; Інструкція про порядок прийняття органами охорони державного кордону Державної прикордонної служби України рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства: затверджена Наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України 05.12.2011 № 946 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 29 грудня 2011 р. за № 1564/23302) (із змінами, внесеними згідно з Наказом МВС України № 150 від 02.03.2016 та ін.); Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу: Наказ Національної поліції України від 21.12.2015 № 193; Порядок дій посадових осіб Державної прикордонної служби України та органів Національної поліції України в разі виявлення в

Міжнародно-правові інформаційні ресурси в частині діяльності Інтерполу з протидії незаконному обігу наркотичних засобів включають в себе бази даних:

1) банк даних «Фізичні особи» (ASF Nominals), який містить відомості про наступні категорії осіб:

- розшукуваних державами-членами МОКП – Інтерпол з метою арешту та екстрадиції;
- розшукуваних з метою встановлення місцезнаходження;
- злочинців, які схильні до вчинення тотожних злочинів на території декількох країн;
- безвісно зниклих, або таких, що не можуть повідомити про себе ніяких відомостей (в тому числі неповнолітніх);
- невпізнаних трупів.

2) банк даних «Викрадені/втрачені документи» (ASF Stolen Travel Documents, ASF Stolen Travel Administrative Documents) – містить інформацію про викрадені/втрачені ідентифікаційні документи, а також викрадені/втрачені бланки адміністративних документів (що слугують для ідентифікації різних об'єктів, наприклад, документи з реєстрації транспортного засобу, документи митного очищення при імпорті/експорті). Використання бази даних викрадених/втрачених документів надає можливості НЦБ та іншим правоохоронним органам (наприклад, співробітникам імміграційної або прикордонної служби), у країнах, що мають доступ до розширених послуг, упродовж секунд здійснити оцінку та переконатися в справжності підозрілих документів.

Інтерполом було ініційовано новий проект «Ай-Чекіт» (I-Checkit), який передбачає перевірку справжності документів, що засвідчують особу, комерційними підприємствами (авіакомпаніями, готелями,

---

пунктах пропуску через державний кордон України осіб, автомобільних транспортних засобів і паспортних документів, які перебувають у банках даних інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу: затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України 14.06.2016 № 505 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 28 липня 2016 р. за № 1052/29182); Порядок обміну інформаційно-аналітичними матеріалами між суб'єктами інтегрованого управління кордонами: затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства інфраструктури України, Міністерства фінансів України, Служби безпеки України 01.09.2015 № 1050/254/341/749/562 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 10 вересня 2015 р. за № 1094/27539).

банками) по базі Інтерполу, яка містить інформацію про викрадені/втрачені проїзні документи. База даних Інтерполу з викрадених/втрачених проїзних документів містить інформацію про національні закордонні паспорти та інші бланки, визнані недійсними з огляду на втрату (крадіжку, втрату тощо). Вона дозволяє оперативно виявляти осіб, які використовують ці документи зі злочинною метою. Відповідно до умов даного проекту комерційним підприємствам пропонується надсилати в Генеральний секретаріат Інтерполу інформацію про реквізити документів, які пред'являються їх клієнтами при отриманні тих або інших послуг. Крім того, пропонується також налагодити взаємодію з приватним сектором у сфері перевірки транспортних засобів за обліками Інтерполу. У випадку виявлення документів (транспортного засобу), який є в базі даних Інтерполу, сигнальне повідомлення буде автоматично надсилатися в НЦБ Інтерполу відповідної країни для прийняття відповідних заходів у рамках національного законодавства. Компанії, які бажають взяти участь у даному проекті, зобов'язані будуть отримати акредитацію в НЦБ Інтерполу відповідної країни;

3) банк даних ДНК-профілів (Intepols DNA Gateway) – містить інформацію про ДНК, вилучені з місць скоєння злочинів на території держав-членів Інтерполу, невпізнаних трупів та від злочинців, котра функціонує на основі стандарту ISSOL (Interpol Standart Set of Loci). Ця база не містить номінальні дані, які пов'язують ДНК-профіль для будь-якої людини.

Центральна база ДНК-даних Інтерполу, яка формується державами-учасниками, акумулює профілі ДНК чотирьох категорій:

- обвинувачених (підозрюваних);
- слідів з місця події;
- останків невпізнаних осіб;
- осіб, які зникли без вісти, а також коди зразків.

База даних є анонімною, вона не містить жодної іменної інформації, за допомогою якої можна було б зв'язати профіль ДНК з конкретним індивідуумом. Порядок звернення з профілями (доступ до них з боку інших країн, знешкодження профілів тощо) визначається національними правовими актами держав-учасниць. Коли виявляється співпадіння профілів, про це повідомляється країнам, які їх надали.

Архітектура та порядок роботи бази ДНК-даних Інтерполу описані у відповідному керівництві;

4) банк даних відбитків пальців рук (AFIS) – містить відбитки пальців рук, вилучені з місць вчинення злочинів на території держав-членів Інтерполу та дактилокарти злочинців. Авторизовані користувачі в країнах-членах можуть продивлятися, надавати та переглядати записи в базі даних за допомогою АДІС.

Порядок обміну інформацією українських правоохоронних органів за каналами Інтерполу є суворо регламентованим, Генеральний секретаріат та всі НЦБ у своїй діяльності повинні керуватися Уставом Інтерполу, Правилами обробки інформації при здійсненні міжнародного поліцейського співробітництва та іншими документами Інтерполу. Для українських правоохоронних органів, окрім названих вище Правил, найважливішим нормативним правовим актом, який регламентує порядок їх взаємодії з зарубіжними колегами є міжвідомча Інструкція, затверджена спільним наказом МВС України та інші нормативно-правові акти¹.

Обмін інформацією в порядку запитів про проведення перевірочних заходів є основною формою двобічного міжнародного поліцейського співробітництва за каналами Інтерполу. У теперішній час українським правоохоронним органам надані законодавчо оформлені механізми для здійснення міжнародного поліцейського співробітництва шляхом каналів Інтерполу у рамках кримінальних проваджень, пов'язаних зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів який включає в себе:

- 1) в сфері оперативно-розшукової діяльності: обмін інформацією, обмін співробітниками, проведення спільних операцій²;

---

¹ Див.: Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів : затверджена Наказом МВС України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Держжордону України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України № 3/1/2/5/2/2 від 9 січня 1997 р. // Юридичний вісник України. – 1999. – № 41 (225) 14–20 жовтня. – С. 10–24.

² Див.: Інструкція про порядок направлення представника Національного центрального бюро Інтерполу до Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол: затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України 25 квітня 2016 року № 319 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 19 травня 2016 року за № 749/28879.

- 2) в сфері здійснення кримінального правосуддя: отримання показань свідків та заяв окремих осіб, сприяння в доставці затриманих або інших осіб для дачі показань або надання допомоги в здійсненні розслідувань, проведення заходів щодо розшуку та арешту майна, котре в подальшому може стати об'єктом запиту про конфіскацію, здійснення конфіскації майна, яке є доходом від злочинної діяльності;
- 3) в сфері технічної підтримки: матеріальну, фінансову та технічну допомогу в цілях підтримки зусиль держав щодо ефективної протидії незаконному обігу наркотичних засобів, консультативну допомогу, в тому числі й проведення міжнародних форумів та конференцій, спільні дослідницькі проекти, робочі зустрічі по лінії Інтерполу з проблем боротьби з незаконним обігом наркотиків, періодичні видання, які готуються Генеральним секретаріатом з даних питань, підготовку кадрів.

Так, у зв'язку зі збільшенням вживання синтетичних наркотиків у світі Генеральним секретаріатом Інтерполу введено проект під назвою «SYDRUG», головною метою якого є збір, накопичення, аналіз інформації та вжиття заходів щодо протидії розповсюдженню цього виду наркотиків. Основними завданнями проекту є:

- забезпечення правоохоронних органів необхідною інформацією щодо виявлення найбільш активних транснаціональних злочинних організацій, які займаються поставкою синтетичних наркотиків;
- надання допомоги в установленні зв'язків серед транснаціональних злочинних організацій та постачальників цих наркотиків;
- виконання функцій централізованого масиву інформації щодо незаконного обігу, вилучення синтетичних наркотиків, та розслідування злочинного діяння відносно даного виду наркотиків національними правоохоронними органами;
- проведення досліджень синтетичних наркотиків.

У кримінальних провадженнях про злочини міжнародного характеру правоохоронні органи України за відповідними запитами мають можливість одержати з Генерального секретаріату Інтерполу та НЦБ Інтерполу зарубіжних країн інформацію про: 1) протиправну діяльність особи, яка має відношення до незаконного обігу наркотиків;

2) особу (осіб), які підозрюються у вчиненні злочину та їх зв'язки, а також про обвинувачених; 3) місцеперебування або проживання підозрюваних та обвинувачених, що виїхали за кордон; 4) про спосіб вчинення злочину, інші обставини його вчинення; 5) про протиправну діяльність організованих угруповань, а також їх членів; 6) про комерційні структури, інші юридичні особи, розташовані за кордоном, які причетні до протиправної діяльності; 7) про транспортні засоби, які були викрадені, та їх власників; 8) про наркотичні засоби, психотропні речовини, предмети антикваріату, підроблені документи, гроші та інші об'єкти, пов'язані з подією злочину; 9) аналітичну, наукову, статистичну та довідкову інформацію з питань правоохоронної діяльності: про факти вилучення наркотиків, про основні види наркотичних засобів, психотропних речовин, які є в незаконному обігу, про нові види наркотиків, які з'являються в обігу, про способи нелегального виробництва наркотиків, способи пакування, які найбільш часто зустрічаються, виявлені підпільні лабораторії, про канали транспортування та методи приховання тощо¹.

2. Інформаційні системи Європолу.

Інформаційно-пошукову діяльність Європолу забезпечує добре скоординована структура побудови цієї організації. Ця робота здійснюється за допомогою комп'ютерної (інформаційно-обчислювальної) системи Європейської поліцейської організації (The Europol Computer System – TECS), створеної в 1998 р., до її складу входять:

---

¹ Див.: Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення кримінальних проваджень : підручник / В. В. Бірюков, В. Г. Хахановський, В. С. Бондар, С. В. Шалімов; за заг. ред. В. В. Бірюкова. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 288 с; Войцеховський А. В. Тенденції створення регіональних міжнародних правоохоронних організацій у сучасних умовах / А. В. Войцеховський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2014. – Вип. 28. Т. 3. – С. 169–173; Демчук В. Є. Особливості організації та здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. Використання можливостей Інтерполу / В. Є. Демчук // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, 17 жовт. 2014 р. / редкол. : С. Є. Кучерина (голов. ред.), В. В. Федосєєв (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2014. – Вип. 6. – С. 196–200; Неволя В. В. Інтерпол та Європол : співвідношення діяльності міжнародних організацій в боротьбі з організованою злочинністю / В. В. Неволя // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2011. – № 24. – С. 15–20.

- система інформаційного обміну, котра надає можливості країнам-членам Європолу обмінюватись між собою, а також з Європолом та третіми країнами в захищеному режимі інформацією, яка необхідна для проведення слідчих та інших оперативних заходів з виявлення, розслідування злочинів або їх профілактики;
- інформаційна система Європолу (EIS), яка забезпечує інформаційну підтримку всіх видів діяльності Організації в рамках її компетенції. Система містить відомості про підозрюваних та обвинувачених осіб, злочини та організовані злочинні групи;
- аналітична система (Europol analysis system), призначена для забезпечення роботи аналітиків Організації. Прямий доступ до її інформації наданий тільки аналітикам, котрі оперують спеціальними робочими файлами (AWF); вона являє собою інструментальний засіб для обробки та узагальнення інформації, отриманої від країн-членів Європолу та інших джерел інформації. Відповідні робочі дос'є слугують для обробки та систематизації даних, які необхідні для розкриття конкретних злочинів, які відносяться до компетенції Європолу;
- індексна підсистема (Index system), котра являє собою «побічний» результат діяльності аналітичних груп з тематичних проєктів. Завдяки даній підсистемі можна відслідкувати зв'язки між злочинними групами, які проходять за різними тематичними проєктами.

Бази даних аналітичного центру містять відомості про особисті дані; фізичного опису, в тому числі шрамів, татуювань тощо; про засоби ідентифікації, а саме: документів, відбитків пальців, ДНК-профіль тощо; заняттях та навичках (освіти, кваліфікації, знання іноземних мов тощо); економічну та фінансову інформацію, до якої відносяться дані про банківські рахунки, власність та активи тощо; характеристики особи в динаміці; тобто спосіб життя, поведінка, місця частого відвідування, наявність зброї, зловживання наркотиками тощо; дані про засоби комунікації, а саме: телефон, факс, Інтернет-зв'язок тощо; про засоби пересування; посилання на інші бази даних, де є інформація про особу (поліція, митні органи, міжнародні організації тощо).

Таким чином, у сфері протидії незаконному обігу наркотиків Європол здійснює наступні функції:

- 1) координаційна функція, яка має на меті надання правоохоронним органам держав-членів ЄС допомоги в здійсненні операцій по боротьбі з незаконним обігом наркотиків;
- 2) формування та підтримка інформаційної системи, яка містить інформацію про осіб, які вчинили злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків;
- 3) аналітична функція має на меті загальний аналіз глобальної ситуації з наркотиками в Європі;
- 4) функція вироблення нових тенденцій та способів протидії незаконному обігу наркотиків у ЄС.

В структурі Робочого апарату Укрбюро Інтерполу створено відділ взаємодії з Європолом, на який покладено функції Національного контактного пункту по взаємодії з Європейським поліцейським офісом (Європол).

До функцій відділу входять організація та координація співробітництва компетентних органів України (МВС України СБУ, Державної прикордонної служби України, Генеральної прокуратури України, Державної служби фінансового моніторингу України) з Європолом, а також напрацювання заходів, спрямованих на вдосконалення механізму взаємодії, в тому числі:

- забезпечення прийому, обробки та направлення в підрозділи Національної поліції, МВС України запитів, відповідей на запити компетентних органів України та іншої інформації, яка надходить з Європолу;
- направлення запитів, відповідей на запити Європолу, іншої інформації, отриманих в установленому порядку від компетентних органів України, підрозділів МВС України, Національної поліції в Європол;
- забезпечення дотримання встановленого порядку звернення з конфіденційною інформацією, яка міститься в документах, що надходять з Європолу та компетентних органів України, підрозділів Національної поліції, МВС України; вжиття заходів, які виключають можливість несанкціонованої передачі цієї інформації юридичним та фізичним особам, яким вона не призначена;
- надання консуальтивно-методичної допомоги компетентним органам України, підрозділам Національної поліції, МВС України з питань співробітництва з Європолом.

4 червня 2015 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про ратифікацію Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та Європейським поліцейським офісом щодо встановлення захищеної лінії зв'язку», що був підписаний у березні 2015 р. в Гаазі. Це надасть можливість за допомогою захищеної лінії зв'язку здійснювати обмін інформацією між Україною та країнами-членами Європейського союзу через Європол у режимі реального часу.

3. Інтегрована інформаційно-пошукова система (ІПКС) МВС України.

Провідна роль у створенні, впровадженні та використанні інформаційних систем як міжвідомчого, так і внутрішньовідомчого призначення належить Департаменту інформаційних технологій МВС України, а також Департаменту інформаційної підтримки та координації поліції (ДІПКП) «102» Національної поліції України, створеного Наказом Національної поліції України від 30 грудня 2015 р. № 228, який організовує та здійснює передбачені законодавством України заходи, спрямовані на інформаційно-аналітичне та інформаційно-пошукове забезпечення правоохоронної діяльності й захист персональних даних під час їх обробки у структурних підрозділах апарату Національної поліції України. ДІПКП визначає основні напрями діяльності поліції у сфері інформатизації, здійснює інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу, бере участь у розробленні проектів нормативно-правових актів МВС з питань, що належать до компетенції поліції та стосуються інформаційно-аналітичного забезпечення, а також обробки персональних даних в органах і підрозділах поліції.

ДІТ (УІТ) МВС України забезпечується функціонування наступних видів обліків: *оперативно-розшукових, оперативно-довідкових; адміністративних; статистичних*, які, зокрема, містять відомості про:

- події та факти кримінального змісту, в тому числі пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів;
- адміністративні правопорушення;
- підприємства, організації та установи, що становлять оперативний інтерес;
- об'єкти дозвільної системи;

- викрадені, загублені та вилучені предмети злочинного посягання, у тому числі зняття вчинення злочинів та правопорушень, речові докази;
- повідомлення спецпарату та іншу оперативну інформацію;
- фото- та відеотеки;
- місць вчинення злочинів та пригод;
- осіб криміногенних категорій;
- осіб:
  - власників посвідчень водія;
  - які скоїли кримінальні правопорушення;
  - які відбули покарання у місцях позбавлення волі;
  - які скоїли адміністративні правопорушення;
  - наркоманів;
  - злочинців, які перебувають у розшуку;
  - які зникли безвісти;
  - невпізнаних трупів та невідомих хворих;
  - які становлять оперативний інтерес;
- паспортну реєстрацію громадян та інші.

Відомості, що містяться в оперативно-розшукових обліках, можуть бути використані в цілях:

- виявлення осіб, що готують вчинення кримінальних правопорушень і організації за ними оперативного нагляду, встановлення їх кримінальних, родинних, дружніх, ділових та інших зв'язків, способів вчинення злочинів, здійснення заходів щодо профілактики злочинів, які готуються;
- цілеспрямованого проведення оперативно-розшукових заходів щодо виявлення і викриття осіб, які вчинили злочини, що переходять від кримінальної відповідальності або відбування покарання;
- аналізу результатів оперативної роботи поліції і розробки на цій основі заходів щодо її оптимізації;
- організації взаємодії різних органів і оперативних підрозділів, координації їх роботи з виявлення, перевірки і оперативної розробки злочинних елементів;
- здійснення повсякденного контролю за організацією оперативної роботи, своєчасному виявленню і усуненню наявних недоліків і надання практичної допомоги оперативним підрозділам;

- систематизації, зберігання і використання архівних матеріалів оперативної роботи тощо.

Оперативно-профілактичний облік призначається для інформаційного забезпечення індивідуально-профілактичної роботи з особами з кримінального середовища. Цей облік ведеться в усіх оперативних підрозділах НП України стосовно осіб, поведінка яких свідчить про їх кримінальну активність, проте відсутні підстави для заведення на них оперативно-розшукових справ.

До таких осіб відносяться:

- «зłodії в законі» та злочинні лідери й авторитети;
- особи, які перебувають під адміністративним наглядом;
- підозрювані в немедичному вживанні наркотичних засобів;
- звільнені після відбуття покарання фальшивомонетники, порушники правил про валютні операції, кишенькові зłodії, шахраї та деякі інші категорії з груп підвищеного рецидиву;
- особи, які втягують неповнолітніх в антигромадську діяльність;
- неповнолітні, засуджені з відстрочкою виконання вироку або умовно, амністовані й такі, що мають діагноз «наркоманія».

3. Інтегрована міжвідомча інформаційно-телекомунікаційна система контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, що перетинають державний кордон «Аркан».

4. Інтегрована інформаційно-телекомунікаційна система прикордонного контролю «Гарт-1», яка представлена двадцятьма підсистемами, що досить успішно використовуються для покращення інформаційного обміну даними.

Наприклад, сучасний програмно-технічний комплекс автоматизації прикордонного контролю «Гарт-1/П», який призначений для скорочення часу на перевірку осіб та їх паспортних документів безпосередньо у пунктах пропуску. Інформація з пунктів пропуску щодо пропускних операцій та осіб, які перетнули державний кордон надходить безпосередньо до Центрального сховища даних Адміністрації Державної прикордонної служби України у реальному часі. На найближчу перспективу відпрацьовується механізм застосування у прикордонному контролі методів розпізнавання біометричних даних

осіб, що перетинають державний кордон. Для роботи з службовою документацією в органах охорони державного кордону використовується програмно-технічний комплекс «Гарт-3/П». Для здійснення оперативної ідентифікації затриманих осіб за інформацією з Центрального сховища даних Адміністрації Державної прикордонної служби України створено автоматизоване робоче місце «Патруль». Для реєстрації інформації на затриманих осіб використовується інформаційна підсистема «Порушник».

Найважливішим елементом кримінального аналізу є наявність повної, розгорнутої, достовірної інформації про правопорушення. Запорукою отримання такої інформації є не тільки наявні в ДПСУ бази даних «Ризик», оперативна інформація, інформація з джерел масової інформації, а насамперед, якісне опрацювання ситуативного аналізу у відділах прикордонної служби з подальшим його нарощуванням у підрозділах аналізу ризиків органів охорони державного кордону.

Кримінальний аналіз здійснюється на підставі: інформації з тематичних (періодичних) аналізів на оперативному й оперативно-тактичному рівнях; визначення загроз, ризиків і збирання за ними інформації з наявних баз даних, з інформації від оперативно-розшукових відділів, відділів прикордонної служби, прикордонного контролю, правоохоронних органів, ПО суміжних держав, ЗМІ тощо; визначення об'єктів (ділянок ДК, пунктів пропуску, органів управління, прикордонних підрозділів тощо), яким притаманний окремо взятий профіль ризику і профілю загрози (області правопорушення та характерних лише для нього деталей) та алгоритму дій за ним в органах управління, а також їх реалізація безпосередньо в оперативно-службовій діяльності на ДК.

5. Єдиний реєстр досудових розслідувань.

6. Інформаційні системи та колекції Експертної служби МВС України.

Як вже зазначалося, колекції наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів призначені для:

- встановлення виду наркотичного засобу;
- визначення спільності походження тих, що надійшли з об'єктами, які є в колекції;

- встановлення джерела спільності походження тих, що надійшли з об'єктами, які є в колекції;
- встановлення регіону вирощення рослин, які використовуються для виготовлення наркотиків;
- виявлення складу компонентів наркопрепаратів, найбільш розповсюджених у незаконному обігу;
- для оцінки так званих «середніх разових доз вживання наркотиків», адже для експертної оцінки таких доз наркопрепаратів необхідні не тільки опубліковані в науковому друці дані про наркотичну активність тих або інших наркотичних засобів та психотропних речовин, але й результати експертних досліджень складів наркотиків, які вилучаються з незаконного обігу.

Методика дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів передбачає порівняння з відомими зразками та, тому, в лабораторіях створюються колекції зразків наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. Інформаційно-довідкова колекція доповнюється сертифікатами якості на облікові об'єкти та документами, які підтверджують офіційний канал надходження зразків. Колекція призначена для забезпечення ефективності діагностування невідомих наркотичних засобів, які надходять на дослідження. Натурна колекція доповнюється атласом ІЧ-спектрів об'єктів, які її складають, котрий експерти формують самостійно.

Для проведення експертизи наркотичних засобів надзвичайно важливо мати колекції зразків, які відповідають міжнародним вимогам стандартизації. Такі стандарти надходять через Інтерпол, а також у рамках Програми ООН «BUMAD» («antidrugs»), яка передбачає відповідне фінансування закупівлі зразків.

Актуальним для протидії злочинам даної категорії є встановлення спільності джерела походження наркотичних засобів та встановлення регіону вирощення рослин, які використовуються для виготовлення наркотиків¹.

---

¹ Волкова А. Э. Информационно-справочные криминалистические учеты: теория, организация, использования / А. Э. Волкова, Э. А. Разумов. – Сумы: ИПП «Мрія», 2013. – С. 166–167; Яровенко В. В. Практика создания и использования криминалистических коллекций наркотических средств / В. В. Яровенко, О. В. Полещук // Право и политика. – 2007. – № 4. – С. 84–87.

7. Автоматизовані робочі місця (АРМ) співробітників правоохоронних органів.

8. Автоматизовані навігаційно-моніторингові системи.

Уважаємо, що деякі з зазначених програмно-технічних комплексів можливо віднести до категорії техніко-криміналістичних засобів, суб'єктами застосування яких є працівники Експертної служби МВС України.

Для інформаційно-довідкового забезпечення кримінальних проваджень використовуються такі інформаційні технології:

- а) технології розпізнавання та аналізу об'єктів;
- б) біометричні;
- в) телекомунікаційні;
- г) аналітичної обробки інформації, інтелектуального пошуку інформації в різних інформаційних ресурсах;
- д) технології обґрунтування та прийняття рішень;
- е) геоінформаційні (далі – ГІС), навігаційні та супутникові технології;
- ж) технології радіочастотної ідентифікації;
- и) технології імітаційного та прогностичного моделювання¹.

Зазначені технології мають великий потенціал та можливості щодо отримання об'єктивної інформації. Вони надають вірогідність швидкого отримання достовірних відомостей про об'єкти, які підлягають реєстрації, а також контролю об'єктів, виведених або обмежених у цивільному обігу.

Необхідність отримання реального уявлення про просторове розміщення окремих об'єктів, від яких залежить оперативна обстановка, з використанням карт та планів ініціювало появу ГІС. Указані системи відрізняють:

- а) розвинені аналітичні функції;
- б) можливість керувати великими обсягами даних;
- в) інструменти для введення, обробки й відображення просторових даних.

Ключовою концепцією бази геоданих є набір даних. База геоданих містить три основних типи наборів даних:

---

¹ Див.: Курин А. А. Криминалистическая регистрация : концептуальные основы единой телекоммуникационной системы : монография / А. А. Курин. – Волгоград : ВА МВД России, 2011. – С. 163–164.

- класи просторових об'єктів (Feature classes);
- растрові набори даних (Raster datasets);
- непросторові таблиці (Tables).

Ці набори даних додають в базу геоданих з розширеними можливостями (наприклад, шляхом створення топології мережі або підтипів) для моделювання поведінки, збереження цілісності даних і роботи з одним з важливих наборів просторових відношень.

База даних забезпечує:

- доступ і управління великими об'ємами географічних даних, що зберігаються у файлах і базі даних;
- обробку різних типів даних і інших об'єктів;
- вживання складних правил і відношень в «інтелегентних» ГІС, безпосередньо моделюючих реальність.

Геоінформаційні системи відрізняються від інших інформаційних систем саме тим, що володіють ефективними можливостями аналізу просторових даних і на його основі виконують просторове моделювання об'єктів і явищ. Геопросторовий аналіз є однією з найбільш цікавих сфер ГІС. Аналітичні можливості ArcGIS дозволяють отримати відповіді на безліч просторових запитів, вирішити велику кількість просторових задач у різних предметних областях. Використовуючи ГІС-аналіз, можна комбінувати інформацію з багатьох незалежних джерел і отримувати нові набори інформації (результати), застосовуючи просторові оператори. Також відкриваються шляхи до розуміння просторової неоднорідності та просторових залежностей, які можуть зробити просторовий аналіз багатим джерелом інформації.

Геопросторовий аналіз – це процес пошуку просторових закономірностей в розподілі географічних даних і взаємозв'язків між об'єктами. В результаті аналізу географічної інформації виходить якісно нова інформація і виявляються раніше невідомі закономірності. Метою просторового аналізу є отримання нової інформації з даних для прийняття рішень. У той час як присвоєння символів вашими даними і перегляд їх на карті самі по собі є формою аналізу, і карти спочатку включають інтерпретацію шаблонів і зв'язків, які вони відображають, просторовий аналіз робить крок вперед шляхом застосування географічних, статистичних та математичних операцій до нанесеним на карти даними. Система ArcGIS містить сотні аналітичних інстру-

ментів і операцій, які можуть застосовуватися для вирішення широкого кола завдань: від пошуку об'єктів, які відповідають певним критеріям, до моделювання природних процесів або використання просторової статистики для визначення інформації, яку може надати набір точок при розподілі феномена¹.

Значне поширення наркотиковмісних рослин у різних країнах світу, зокрема й в Україні сприяло вдосконаленню розслідування злочинів у досліджуваній сфері та методів боротьби з культивуванням та розповсюдженням наркотиковмісних рослин засобами ГІС-технологій та цифровими методами складання топографічних та тематичних карт у процесі моніторингу наркоситуації в тому чи іншому регіоні.

Основною метою створення системи ГІС-моніторингу ділянок можливого вирощування наркотиковмісних рослин є вдосконалення інформаційного забезпечення правоохоронних органів при розробці комплексних заходів протидії вживанню наркотичних засобів та їх незаконному обігу.

Система ГІС-моніторингу має забезпечувати: збирання, зберігання, обробку, відображення та розповсюдження просторових даних, призначених для здійснення контролю фактичних масштабів вирощування наркотиковмісних рослин. Вона орієнтована на підвищення оперативності та якості розроблюваних заходів у структурі підрозділів ДПН НП України.

У цьому сенсі заслуговує на увагу досвід створення розподілених ГІС (ГІС «Наркотики»)², призначених для: формування, обробки, зберігання та забезпечення циркуляції геоінформації між підрозділами ДПН НП України тощо.

---

¹ Див.: Савков П. А. Методичні рекомендації щодо проведення геопросторового аналізу в сучасних геоінформаційних системах / П. А. Савков, Р. В. Писаренко, Є. В. Шмиголь // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2015. – Вип. 50. – С. 244–247.

² Див.: Волкова С. С. Экспертная оценка прогнозируемого произрастания наркосодержащих растений в ГИС «Наркотики» / С. С. Волкова, С. С. Карпухин // Геодезия и картография. – 2011. – №11. – С. 42–46; Карпухин С. С. Использование ГИС в мониторинге районов прогнозируемого произрастания растений, содержащих наркотические вещества / С. С. Карпухин, С. С. Волкова // Научное обеспечение агропромышленного комплекса Поволжья и сопредельных территорий / материалы научной конференции, посвящённой 100-летию Пензенского научно-исследовательского института сельского хозяйства (г. Пенза. 30 июня – 3 июля 2009 г.). – Пенза : РИО ПГСХА.2009. – С. 20–26.

У поняття «моніторинг районів прогнозованого пророщення рослин, що містять наркотичні речовини, включають такі процеси:

- 1) збір та систематизація базової апіорної інформації про розповсюдження рослинності, ґрунтового покриву та його руйнації, сучасних даних дистанційного зондування на райони спостережень, відомостей, які надаються службами наземного спостереження та населенням;
- 2) складання карт-основ районів прогнозованого пророщення наркотиковмісних рослин;
- 3) маршрутні обстеження, аеровізуальні спостереження з висадженням на ділянках з найбільшою ймовірністю пророщення наркотиковмісних рослин;
- 4) кінцеве дешифрування та обробка матеріалів аерозйомок із застосуванням регіональних еталонних баз даних наркотиковмісної рослинності та рослинності¹, що маскує для складання вдосконалених ГС-матеріалів та відображення меж з установленими даними про виявлені райони незаконного посіву та вирощування наркотиковмісних рослин.

Прогнозування місць виникнення несанкціонованих посівів та ареалів пророщення коноплі – надзвичайно складна проблема, особливо в реальних умовах невизначеності та неповноти вихідних даних. Як єдиний можливий метод досягнення прийнятних результатів у літературі² визнається спосіб аналізу суджень спеціалістів з цього питання, які базуються на експертному оцінюванні, що, своєю чергою містить перспективи подальших наукових досліджень у цій галузі.

Крім цього, вирішення завдань розслідування та профілактики злочинів у досліджуваній сфері зумовлює необхідність активного використання даних інформаційних систем, аналітичних довідок, результатів відповідних спостережень щодо розповсюженості наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, відповідних прогнозів та оцінок, які є базою інформаційного забезпечення розслідування й профілактики злочинності.

---

¹ Див.: Волкова С. С. Структура геоинформационного мониторинга районов распространения наркотикосодержащих растений / С. С. Волкова, С. С. Карпухин // Геодезия и картография. – 2011. – №2. – С. 29–34.

² Див.: Волкова С. С. Экспертная оценка прогнозируемого произрастания наркосодержащих растений в ГИС «Наркотики» / С. С. Волкова, С. С. Карпухин // Геодезия и картография. – 2011. – №11. – С. 42–46.

Проведене нами дослідження розглядуваного питання показало, що на сьогодні в Україні діє недосконала система моніторингу стану обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, їх незаконного розповсюдження та аналізу наркозлочинності, що характеризується:

- неналагодженою координацією дій та інформаційною взаємодією органів виконавчої влади, місцевого самоврядування й громадських об'єднань, які в межах своїх повноважень здійснюють заходи контролю у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та протидії їх незаконному розповсюдженню;
- відсутністю об'єктивних даних про кількість осіб, які допускають уживання наркотичних засобів та психотропних речовин не за медичними призначеннями, їх регіональне розподілення й соціально-демографічні характеристики;
- відсутністю інформації про обсяг культивування рослин, включених до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;
- неналежним контролем за суб'єктами господарювання, які здійснюють виробництво, виготовлення, зберігання, реалізацію, облік та перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;
- відсутністю оцінки ефективності заходів, що вживаються для протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів тощо.

Крім цього, часта зміна галузевого законодавства, утворення та ліквідація державних органів контролю в досліджуваній сфері породжують комплекс проблемних питань, які ускладнюють процес становлення означеної системи моніторингу та обмежують можливості правоохоронних органів щодо питань профілактики злочинів у цій сфері.

По-перше, ні «Концепцією створення системи моніторингу ситуації у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів»¹, ані Планом заходів щодо її реаліза-

---

¹ Див.: Концепція створення системи моніторингу ситуації у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2011 року № 1193-р [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1193-2011-%D1%80>.

ції¹ чітко не визначено переліку органів, залучених до функціонування цієї системи моніторингу, не узгоджено їх повноваження та не виключено дублювання їх функцій.

По-друге, завдання, які закладено в план заходів щодо реалізації Концепції створення системи моніторингу ситуації у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів до 2014 року практично повністю входили до сфери вирішення Державної служби України з контролю за наркотиками (ДСКН України), яка була головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у сфері формування та забезпечення реалізації державної політики з питань обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, а також координації діяльності органів виконавчої влади з цих питань (нині ліквідовано). Однак рішення про створення системи моніторингу саме на базі ДСКН України, яка декілька років поспіль успішно пророблювала ці питання, так і не було прийнято.

По-третє, окремі споріднені напрями системи моніторингу здійснюються різними державними установами, які безпосередньо не пов'язані між собою вирішенням спільних завдань. Так, наприклад, хіміко-фармацевтичний та клінічний моніторинг лікарських препаратів як складової системи раннього виявлення нових хімічних (синтетичних) речовин щодо яких є інформація про їх проблемне немедичне вживання, використання в немедичних цілях, зокрема як складових окремих видів наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів – віднесено до сфери діяльності нещодавно утвореного «Українського моніторингового та медичного центру з наркотиків та алкоголю при Міністерстві Охорони Здоров'я України». А моніторинг нових хімічних (синтетичних) речовин щодо яких устанавлюються ознаки, що свідчать про їх належність до наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів або аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин віднесено до сфери діяльності – Державної

---

¹ Див.: План заходів щодо реалізації Концепції створення системи моніторингу ситуації у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04 липня 2012 року № 534-р [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/534-2012-%D1%80>.

служби України з лікарських засобів (яку, до речі, уже було ліквідовано та знову створено) з передачею відповідних повноважень інших органам. У свою чергу, моніторинг ситуації у сфері протидії наркозлочинності, а також наявної інформації про джерела й шляхи надходження в незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів здійснюють територіальні органи ДПН НП України (реорганізовані УПНОН (УБНОН) МВС України, які на сьогодні також реформуються). Названі напрями моніторингу, на наш погляд, повинні доповнювати один одного та бути об'єднані в єдиний напрям чи здійснюватися одним з названих суб'єктів.

По-четверте, рішення про включення нових засобів та речовин, виявлених у незаконному обігу до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів або визнання їх аналогами наркотичних заходів, психотропних речовин через численні бюрократичні процедури узгодження приймається протягом декількох місяців, що дозволяє організованим групам та окремим особам, які здійснюють їх незаконний обіг, довгий час уникати покарання.

3.2 Експертна профілактика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

Можливості судових експертиз у встановленні обставин, що сприяли вчиненню злочинів, висвітлювалися у працях багатьох учених, серед яких: І. А. Алієв, Т. В. Авер'янова¹, Р. С. Белкін, В. А. Журавель, Н. І. Клименко², Є. Д. Лук'янчиков³, О. М. Моїсєєв, І. Я. Фрідман, О. Р. Шляхов та ін. Увага в їх працях приділялася переважно профілактиці економічних та корисливо-насильницьких злочинів.

Експертна профілактика визначається як система заходів щодо застосування спеціальних знань у профілактичній діяльності, яка проводиться державними органами, а також громадськими установами.

---

¹ Див.: Авер'янова Т. В. Судебная экспертиза : курс общей теории / Т. В. Авер'янова. – М. : Норма, 2009. – 480 с.

² Див.: Клименко Н. І. Експертна профілактика / Н. І. Клименко, Н. А. Комісарова // Криміналістичний вісник. – 2007. – № 1(7). – С. 51–56.

³ Див.: Лук'янчиков Є. Д. Використання спеціальних знань в оглядах про злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів / Є. Д. Лук'янчиков // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, НАВСУ, 2004. – № 1 (4). – С. 44–48.

М. П. Яблоков стосовно цього зазначає, що методи та засоби експертно-криміналістичної профілактики можуть бути частиною експертного дослідження (у рамках розслідування) та самостійної профілактичної діяльності організацій, що проводять криміналістичні експертизи¹.

У першому випадку, на думку вченого, експерти-криміналісти вирішують поставлені слідчим питання, направлені на виявлення умов, які сприяли вчиненню розслідуваного ним злочину, що потребують спеціальних криміналістичних знань. При встановленні таких обставин за пропозицією слідчого вони можуть надати свої рекомендації щодо способів усунення цих умов. Слідчий використовує їх при складанні власних уявлень у відповідні установи, організації, що можуть реалізувати профілактичні пропозиції слідчого. Водночас експерт з власної ініціативи у своєму висновку за відсутності спеціально поставлених слідчим запитань може висловитися щодо виявлених ним умов, які сприяли вчиненню злочину та надати профілактичні пропозиції.

У другому випадку експертні установи, накопичивши експертні дані про недосконалість захисту тих або інших об'єктів від злочинних посягань, отримані в процесі експертно-криміналістичних досліджень за завданнями слідчих, можуть узагальнити ці дані, розробити на їх основі профілактичні рекомендації та самостійно проінформувати відповідні державні або приватні структури про виявлені ними недосконалісті та профілактичні пропозиції щодо їх усунення.

Більшість авторів до процесуальної форми експертної профілактики відносить:

- 1) проведення експертизи зі встановлення обставин, що сприяли вчиненню злочину (проведення експертизи з питань профілактичного характеру);
- 2) установа обставин, що мають значення для профілактики правопорушень за власною ініціативою експерта (використання права експерта на ініціативу).

---

¹ Див.: Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования : история, современное состояние и проблемы : монография / Н. П. Яблоков. – М. : Норма : Инфра-М, 2016. – С. 173.

Відзначимо, що питанням використання спеціальних знань щодо запобігання правопорушенням у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів не приділялося належної уваги. Результати аналізу слідчої та судово-експертної практики доводять, що експертна профілактика вказаної категорії злочинів не відповідає потребам протидії злочинності, а тому потребує активізації.

Недоліками, що знижують результативність експертної профілактики правопорушень у досліджуваній сфері є:

- 1) невіршеність низки правових, організаційних та методичних питань профілактичної роботи в СЕУ Мін'юсту та Експертної служби МВС України;
- 2) відсутність належних умов для виявлення обставин, що сприяли злочинам під час проведення судових експертиз;
- 3) недооцінка можливостей експертної профілактики слідчими;
- 4) низька ініціатива експертів щодо вирішення питань профілактичного характеру тощо.

З огляду на те, що переважна більшість судових експертиз, які призначаються в кримінальних провадженнях зазначеної категорії, проводяться державними СЕУ, основними суб'єктами експертної профілактики є співробітники Експертної служби МВС України та СЕУ Мінюсту України.

Прямої указівки щодо обов'язку експертних установ та судових експертів виявляти умови, які сприяють учиненню злочинів, і надавати рекомендації профілактичного характеру процесуальне законодавство не містить. Однак діяльність експерта, сама по собі створює широкі можливості для цього. При проведенні експертиз, об'єктами яких є наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори та використанні для їх дослідження надсучасного аналітичного обладнання, експертів краще, ніж будь-кому іншому, доступні для аналізу факти (установлені закономірності), існування яких створює умови для вчинення аналогічних злочинів. Саме тому за результатами проведених досліджень експерт має можливість підготувати для органів досудового розслідування рекомендації щодо їх усунення.

Як показують результати аналізу практики, слідчі НП України не живають належного комплексу заходів щодо необхідності встанов-

лення причин або умов, що сприяли вчиненню злочинів та практично не використовують відомості, установлені у висновку експерта в профілактичній діяльності (лише 7 % опитаних нами слідчих використовують інформацію, викладену у висновках судових експертиз під час планування заходів профілактичного характеру). Очевидно, це обумовлено й тим, що до останнього часу в криміналістиці та судовій експертизі не було чіткості у викладенні цих питань. Натомість майже 83 % причин та умов, що сприяли скоєнню зазначеної категорії злочинів слідчі пов'язують з низькою якістю превентивної та роз'яснювальної роботи з громадськістю, засудженими особами тощо. При цьому не акцентується увага на:

- результатах експертних досліджень, у ході проведення яких:
  - а) ідентифікується наркотична, психотропна речовина;
  - б) установлюються властивості хімічних речовин, реагентів та сполук, які входять до їх складу;
  - в) виявляються відомості, що характеризують способи, засоби або устаткування, використане під час їх виготовлення;
- прозорості (законності) роботи установ фармацевтичної галузі, закладів охорони здоров'я, недоліках у контролі (обліку) за лікарськими засобами, хімічними речовинами, що було використано для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, місцем їх зберігання, реалізації або знищення, діяльністю відповідальних за це осіб та заходах, що доцільно виконати для профілактики вчинення такої категорії кримінальних правопорушень.

Наведені дані свідчать про те, що експертні дослідження проводяться у відриві від профілактичних завдань та не повністю відповідають потребам протидії злочинності.

Безсумнівно, результатів лише експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів для встановлення всіх умов, що спростили вчинення злочинів у цій сфері недостатньо. Проте висновки цих досліджень безумовно сприяють більш повному й точному їх з'ясуванню та розробці пропозицій щодо їх недопущення в майбутньому.

Проведений нами аналіз матеріалів судово-експертної практики вказаної категорії кримінальних правопорушень доводить, що причини або умови, що сприяли вчиненню злочину може бути виявлено:

- за завданням слідчого (прокурора);
- за власною ініціативою експерта на підставі п. 4 ч. 3 ст. 69, ч. 3 ст. 101 КПК України;
- за рекомендацією керівника судово-експертної установи.

На етапі призначення судово-експертного дослідження слідчий, за можливості попередньо проконсультувавшись з експертом або спеціалістом, визначає, за допомогою вирішення яких експертних завдань може бути виявлено обставини, що сприяли злочину. У постанові про доручення проведення експертизи формулює питання таким чином, щоб експерт мав можливість, досліджуючи надані йому об'єкти, установити обставини, що могли сприяти їх учиненню та прихованню. Експерт може реалізувати власне право на ініціативу¹ та, виходячи із загальних уявлень про обставини злочину на підставі спеціальних знань, установити факти, які мають криміногенне значення² та вказати їх у висновку, що відповідає вимогам КПК України (п. 4 ч. 3 ст. 69, ч. 3 ст. 101), Закону України «Про судову експертизу» (п. 2 ч. 1 ст. 13), Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (п. 4 ч. 2.1).

У порядку експертної ініціативи судовий експерт може не тільки вказати на фактори, що зумовлюють учинення злочину, але й запропонувати необхідні профілактичні заходи, не виходячи за рамки компетенції. Коли експерт доходить висновку про те, що надані йому для дослідження матеріали дозволяють вирішити питання профілактичного характеру, які слідчий не поставив перед ним на вирішення, він повідомляє про це слідчого. У разі згоди слідчого з аргументацією експерта, він має право надати необхідні йому документи (речі), повідомити додаткові відомості тощо³. Якщо ж поставлені слідчим запитання виходять за межі компетенції експерта або для вирішення

---

¹ Див.: Ядыкин В. С. Проблемы экспертной профилактики преступлений и пути их решения (на примере законодательства Республики Казахстан) / В. С. Ядыкин // Вестник ВЭГУ. – 2009. – № 5 (43). – С. 159.

² Див.: Надгорный Г. М. Экспертная профилактика : недостатки, пути совершенствования / Г. М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : Вища школа, 1987. – № 34. – С. 28.

³ Див.: Слепнева Л. И. Профилактическая деятельность сотрудников экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел / Л. И. Слепнева // 50 лет НИИ криминалистики : сборник научных трудов. – М. : ЭКЦ МВД России, 1998. – С. 31.

яких недостатньо наданих матеріалів чи він не може дати відповідь на деякі запитання, експерт прямо вказує на це у висновку¹ з належним обґрунтуванням.

Ключовою в установленні обставин, що сприяли злочину, та розробці профілактичних рекомендацій, вважаємо безпосередню участь керівника судово-експертного підрозділу. При надходженні до СЕУ матеріалів на експертизу та призначенні експерта-виконавця або експертної комісії, керівник СЕУ установи вивчає подані матеріали для виявлення можливостей проведення профілактичних досліджень. Якщо це доцільно, доручає експертові проведення експертизи та рекомендує здійснити профілактичне дослідження наданих об'єктів з наданням необхідної організаційної або методичної допомоги. Сформульовані у висновку профілактичні рекомендації з моменту направлення їх особі, яка призначила дослідження, перебувають на контролі в керівника СЕУ до моменту отримання відповіді про вжиті заходи.

У багатьох випадках установлення максимальної кількості обставин, що сприяли злочину та розробка рекомендацій щодо їх усунення, особливо під час дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, потребує застосування комплексу знань². Зважаючи на різноманітність відомостей, необхідних для проведення таких досліджень та складність їх організації, доцільно проводити такі дослідження в спеціальних структурних підрозділах державних експертних установ особами, які спеціалізуються в галузі профілактики правопорушень³.

У необхідних ситуаціях, як вважає О. М. Моїсєєв, для вирішення завдань експертної профілактики, експерт, за погодженням зі слідчим, може розширити коло об'єктів дослідження, переформулювати

---

¹ Див.: Профилактическая деятельность экспертных учреждений системы Министерства юстиции СССР : методическое пособие для судей, следователей и судебных экспертов / отв. ред. М. Я. Сегай. – М. : Всесоюзный научно-исследовательский институт судебных экспертиз, 1980. – С. 33–34.

² Див.: Фридман И. Я. Комплексные экспертные исследования в целях профилактики правонарушений / И. Я. Фридман // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1980. – № 20. – С. 25–27.

³ Див.: Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н. І. Клименко. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – С. 189.

питання або отримати від підприємств та організацій потрібні відомості та зразки¹. Так, наприклад, для всебічного дослідження обставин, що підтверджували можливість виготовлення наркотичних засобів у підпільній нарколабораторії, експерти різних спеціальностей провели ряд самостійних досліджень. Метою їх проведення було встановлення ознак протиправного використання обладнання лабораторії та джерела походження вилучених хімічних речовин. Для цього було затребуване дані про особливості синтезу деяких лікарських препаратів від фармацевтичних і хімічних підприємств та проведено дослідження зразків речовин, наданих законними виробниками. Крім цього, було затребуване відомості про обладнання, що могло бути використано для виготовлення механічних приладів лабораторії; досліджено документи з використанням зразків, наданих митницею та іншими державними службами. Окремі експерименти проводилися на обладнанні хіміко-фармацевтичних підприємств. За результатами всебічного дослідження вилученого обладнання, реактивів, напівфабрикатів і документів комісія спеціалістів різних судово-експертних установ установила ознаки, що свідчать про можливе призначення хімічної лабораторії до незаконного виробництва наркотиків і ймовірне джерело походження обладнання та хімічних речовин.

При проведенні судових експертиз наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів експертові слід звертати увагу на такі обставини, що сприяють учиненню правопорушень:

- 1) недоліки або порушення в технології виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або лікарських засобів, що їх містять;
- 2) порушення правил легального обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, лікарських засобів, які їх містять, що призвело до їх потрапляння у сферу незаконного обігу;
- 3) порушення вимог відпуску, зберігання та обліку наркотичних засобів, психотропних речовин, лікарських засобів, що їх містять або рецептурних бланків на право їх отримання;
- 4) умови, що полегшують виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин саморобним способом;

---

¹ Див.: Моїсєєв О. М. Технологія експертної профілактики / О. М. Моїсєєв // Правничий часопис Донецького університету. – 2008. – № 2 (20). – С. 46–52.

- 5) можливості використання як складових частин або реагентів для виготовлення наркотичних засобів, хімічних речовин та окремих лікарських препаратів, що містять у своєму складі психоактивні компоненти, що є у вільному обігу;
- 6) домішки та наповнювачі, небезпечні для здоров'я осіб.

За результатами проведених досліджень у цій сфері встановлено, що основна вмістовна частка окремих, найбільш поширених у незаконному обігу особливо небезпечних психотропних речовин (амфетаміну, метамфетаміну тощо (60% та більше)) для збільшення об'єму перед їх реалізацією, замінюється додаванням різних речовин-наповнювачів:

- неорганічного складу (фізіологічно неактивних), наприклад, сульфату натрію, карбонату кальцію, тальку;
- органічного складу – із числа вуглеводів (сахарози, глюкози, фруктози тощо);
- фармацевтичних препаратів (анальгін, кофеїн, парацетамол тощо)¹.

Засоби, що додаються до складу наркотичних речовин, крім наповнення, також підвищують їх ефективність², впливають на колір і вигляд речовини. *Наприклад, особливо небезпечна психотропна речовина амфетамін трапляється в незаконному обігу у вигляді кристалічного порошку (рідше пігулок або капсул) білого, кремового, бежевого, світло-коричневого чи рожевого кольорів (залежно від наповнювача), що вказує на її індивідуальність за характерною ознакою (кольором) та виділяє із загальної маси поширених у незаконному обігу речовин.*

Зважаючи на вказані особливості, за результатами судово-експертних досліджень може бути визначено якісні та кількісні показники наркотично-активних компонентів у досліджуваних речовинах, виокремлено та досліджено «профілі» домішок, що використовуються як їх наповнювачі³. Отримані відомості дозволять простежити

---

¹ Див.: Еремін С. К. Анализ наркотических средств / С. К. Еремін, Б. Н. Изотов, Н. В. Веселовская. – М. : Мысль, 1993. – 45 с.

² Див.: Хмельницький Р.А. Хромато-масс-спектрометрия (методы аналитической химии) / Р. А. Хмельницький, С. С. Бродский. – М. : Химия, 1984. – С. 91.

³ Див.: Шкурдода С. В. Дослідження впливу домішок, штучно внесених до складу речовин, які містять амфетамін і метамфетамін, при профілюванні методом хромато-мас-спектрометрії / С. В. Шкурдода, М. Л. Тарасевич, В. В. Пасічник // Експертно-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів : практика, досвід, проблеми / за заг. ред. І. П. Красюка. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2012. – Вип. 22. – С. 4–10.

шляхи поширення наркотичних речовин територією держави, підвищити надійність та достовірність порівняльних досліджень, установити спільність джерел походження речовин за сполуками, що їх складають¹ або визначити ділянки місцевості, на яких вирощуються наркотиковмісні культури, приблизні часові характеристики їх збирання тощо.

Наприклад, при проведенні слідчих (розшукових) дій за місцем проживання осіб, які здійснювали збут героїну, вилучено зразки речовини, засоби, що було використано для її фасування й пакування та готові для збуту партії. Раніше в різних осіб у різних частинах міста було виявлено подібні дози наркотичного засобу. У ході судово-експертного дослідження встановлено схожість: а) кількісного складу основних компонентів та мікродомішок речовин; б) морфологічних ознак та молекулярного складу матеріалу для пакування; в) ознак технології пакування та навичок осіб, які його проводили². Установлені факти дозволили дійти висновку про єдине джерело походження об'єктів, що було надано для порівняння, довести причетність усіх підозрюваних до однієї злочинної групи.

Можливість установлення обставин, що сприяли кримінальному правопорушенню й розробка рекомендацій щодо їх усунення в конкретному кримінальному провадженні залежить від обсягу та змісту вихідної інформації, яку отримує експерт з різних джерел: безпосередніх об'єктів дослідження, постанови слідчого, ухвали суду, інформації, отриманої експертом під час участі в процесуальних діях, з довідково-допоміжних колекцій тощо³.

Окрему проблему складає питання щодо форм надання профілактичних рекомендацій експерта ініціаторові проведення експертизи. Погляди вчених з цього питання різняться. Одні наполягають на тому, що виявлені в ході експертного дослідження умови, що сприяли

---

¹ Див.: Барам Г. И. Качественный и количественный состав опия как уникальная характеристика его партии / Г. И. Барам, С. С. Барсегян // Наркология. – 2007. – № 1. – С. 24–27.

² Див.: Кримінальне провадження № 121739087981211 СВ ЛМУ УМВС України в Луганській області.

³ Див.: Фридман И. Я. Исходная информация для профилактической работы судебных экспертов / И. Я. Фридман // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1985. – Вып. 31. – С. 32–37.

злочину, експерт може викласти тільки у висновку (І. А. Алієв, Т. В. Авер'янова, Н. І. Клименко, В. О. Снетков, І. Я. Фрідман). Інші висловлюються за подання профілактичних рекомендацій в окремому документі (О. М. Моїсєєв, Д. П. Гуріна) з дальшим його направленням ініціаторові призначення дослідження або організації, яка може їх усунути з проханням повідомити СЕУ про вжиті заходи.

Оскільки причини та умови, що сприяли кримінальному правопорушенню частково пов'язані з обставинами, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, установлювати їх сторона обвинувачення має право шляхом проведення процесуальних дій, зокрема й судової експертизи або їх комплексу. Слідчий має право визнати будь-які встановлені факти – обставинами, що сприяли злочину на підставі та за результатом аналізу висновку експерта або підтримати обставини, що могли сприяти злочину, а також пропозиції щодо їх усунення, установлені експертом, який проводив відповідне судово-експертне дослідження. В іншому випадку, обставини, що могли сприяти вчиненню злочину, установлені під час проведення експертизи та пропозиції профілактичного характеру щодо можливості їх усунення, висловлені експертом, є єдиним цілим. А через те, що названі обставини є результатом процесуальної діяльності експерта, вони мають бути відображені у висновку експерта. Інших процесуальних форм оформлення результатів проведених досліджень так само, як обставин та рекомендацій профілактичного характеру ніж у висновку експерта, який є процесуальним документом, законодавство України не передбачає.

У висновку експерта, крім обґрунтованих відповідей на запитання, може міститися лише опис проведених досліджень, зроблені висновки, зокрема щодо фактів, які можуть мати відношення до обставин, що сприяли злочину. В окремих випадках такі факти рекомендується оформляти у вигляді приміток до висновку або з тактичних міркувань узагалі не акцентувати на них у висновку, указавши їх у супровідному листі. Інших відомостей, зокрема оцінок правового змісту встановлених фактів, міститися не повинно, бо не є компетенцією експерта.

На підставі аналізу пропозицій І. Я. Фрідмана, Н. І. Клименко, О. М. Моїсєєва, Д. П. Гуріної та інших учених, профілактичну діяль-

ність судового експерта пропонуємо розглядати як єдиний комплекс заходів, що складається з таких етапів:

- 1) виявлення фактів, що можуть мати відношення до обставин, що сприяли злочину;
- 2) обґрунтування висновків та розробка на їх основі профілактичних рекомендацій;
- 3) упровадження профілактичних рекомендацій експерта;
- 4) з'ясування ходу реалізації профілактичних пропозицій. Розглянемо їх детальніше.

На етапі виявлення фактів, що можуть мати відношення до обставин, що сприяли злочину, судовий експерт з'ясовує експертні завдання, вивчає надані матеріали кримінального провадження та об'єкти дослідження, оцінює їх зміст з профілактичної точки зору. У разі потреби ознайомлюється з відповідними нормативними актами, методичними вказівками або матеріалами слідчої практики в цьому напрямі, на підставі вивчення яких формулює відповідні рекомендації профілактичного характеру.

На наступному етапі експерт оцінює результати проведеного ним дослідження, формулює проміжні висновки щодо обставин, які могли сприяти правопорушенню, наводить рекомендації щодо їх усунення. Профілактичні рекомендації, так само як і результати проведених досліджень та отримані відомості, що підтверджують доцільність ужиття профілактичних заходів фіксуються у висновку експерта¹. Указані експертом профілактичні рекомендації мають відповідати таким вимогам:

- ґрунтуватися на фактичних матеріалах кримінального провадження;
- у разі потреби підтверджуватися експериментальними дослідженнями;
- бути прийнятними з економічної точки зору, реально здійсненими в конкретних умовах розвитку науково-технічного прогресу.

---

¹ Див.: Цимбал П. В. Використання матеріалів експертних закладів у профілактичній роботі / П. В. Цимбал, І. Я. Фрідман // Зб. наук. пр. Академії ДПС України. – 2003. – № 2 (20). – С. 259.

Дальшою дією є направлення висновку експерта ініціаторові проведення дослідження для впровадження отриманих результатів у практичну діяльність з проханням повідомити судово-експертну установу про вжиті заходи профілактичного характеру.

Установлені експертом відомості оцінюються та порівнюються з іншими наявними в кримінальному провадженні відомостями. Для цього КПК України передбачає можливість залучення та допиту експерта (ст. 356), який проводив дослідження, або спеціаліста (ст. 360) для отримання додаткових даних або роз'яснень щодо окремих положень висновку, характеру та можливостей провадження запропонованих рекомендацій. *Наприклад, допитаний у судовому засіданні експерт показав, що лізергінова кислота, що використовувалася при виготовленні наркотичного засобу, не виготовляється в Україні, а могла бути завезена з території Російської Федерації.* Наведений факт було перевірено, інформація підтвердилася, завдяки чому було перекрито канал контрабандного постачання в Україну цієї речовини.

У разі визнання судом установлених експертом фактів обставинами, що сприяли злочину та погодження запропонованих їм рекомендацій, суддя інформує керівника судово-експертної установи (експерта), де проводилася експертиза, про те, наскільки корисними для профілактики кримінальних правопорушень виявилися запропоновані рекомендації та як саме вони використані. Подібна практика психологічно сприятиме прояву ініціативи експерта та поліпшенню ситуації в експертній профілактиці правопорушень.

Інший характер носить організація профілактичної роботи, коли обставини, що сприяли злочину, виявлені за результатом узагальнення та аналізу експертної практики. Указаний напрям діяльності дозволяє отримати криміналістично значиму інформацію про:

- хімічні речовини та (або) лікарські засоби:
  - а) які найчастіше використовуються при виготовленні наркотичних засобів або психотропних речовин, їх аналогів (наприклад, медичний препарат «Трайфед», що містить у своєму складі псевдоефедрин гідрохлорид тощо);
  - б) вплив яких на організм людини аналогічний дії особливо небезпечних психотропних речовин (наприклад, медичний препарат «Баклофен» відпускається без рецепта, зловживання

яким може спричинити залежність або призвести до летальних наслідків);

- в) які за властивостями схожі із засобами, що чинять одурманюючий вплив на свідомість та використовуються в протиправних цілях.

На основі отриманих відомостей можливо:

- 1) запровадити дієвий механізм контролю за їх використанням (наприклад, установити спеціальні обмеження на продаж, використання). *Наприклад, Київським НДІСЕ на підставі аналізу матеріалів судово-біологічних та судово-хімічних досліджень і відомостей кримінальних проваджень, по яких встановлено факти застосування протиасматичного препарату «Астмол» як одурманюючого засобу з дальшим використанням безпорадного стану потерпілих для скоєння проти них злочинів, направлено до МОЗ України пропозиції щодо обмеження його продажу. Пропозиції було враховано та реалізовано способом установа спеціального порядку відпуску з аптек вказаного препарату¹);*
- 2) вирішити питання про їх виключення з відповідної номенклатури. Інформувати населення про небезпеку зловживання такими засобами, а також підвищувати самовідповідальність осіб (лікарів, фармацевтів та ін.);
- 3) провести спеціальні негласні перевірки установ фармацевтичної галузі, закладів охорони здоров'я, інших місць виготовлення, зберігання або реалізації наркотиковмісних лікарських засобів, хімічних речовин з метою виявлення джерел і перекриття каналів їх надходження до незаконного обігу;
- 4) розробити систему спеціального маркування лікарських засобів, які містять у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини або інші психоактивні компоненти та можуть використовуватися для їх виготовлення щодо належного контролю за їх реалізацією;

---

¹ Див.: Фридман И. Я. Использование результатов физико-химических и биологических исследований для выявления обстоятельств, способствующих правонарушениям / И. Я. Фридман // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1980. – № 21. – С. 64–66.

- 5) установити додаткові обмеження на право придбання наркотичних засобів, психотропних речовин, лікарських засобів, що вони містять:
  - а) тільки за рецептом лікаря з його дальшим обов'язковим вилученням, що унеможливить повторне придбання;
  - б) на чітко визначену партію по одному рецепту;
  - в) з обов'язковим пред'явленням разом з рецептом документа, що посвідчує особу з фіксацією інформації про угоду в спеціальній базі даних;
- 6) розробити спеціальні комп'ютерні програми з моніторингу та контролю за лікарськими засобами з можливостями:
  - а) ідентифікації рецептурних бланків, що пред'являються при їх отриманні;
  - б) контролю за реалізацією лікарських засобів, обмеження доступу до них сторонніх осіб;
- 7) запровадити процедуру обов'язкової реєстрації та зберігання рецептурних бланків, за якими відпускаються лікарські засоби, що містять наркотичні компоненти для належного контролю за їх використанням;
- 8) удосконалити механізм моніторингу за списанням та знищенням прострочених препаратів, які містять наркотичні речовини для недопущення зловживань на етапі їх утилізації та потрапляння до сфери незаконного обігу.

Крім цього, задля підвищення ефективності експертної профілактики також вважаємо за необхідне:

- забезпечити організацію спільної розробки пропозицій профілактичного характеру (наприклад, про застосування криміналістичних прийомів огляду в діяльності Департаменту організації протидії митним правопорушенням Державної фіскальної служби України);
- ужити заходів щодо створення єдиної системи міжвідомчої взаємодії експертних установ і лабораторій правоохоронних органів та установ охорони здоров'я у сфері виявлення нових наркотичних засобів.

На думку авторів, актуальною є реалізація заходів, спрямованих як на посилення контролю з боку органів виконавчої влади та правоохоронних органів за діяльністю об'єктів легального обігу наркотичних

засобів та психотропних речовин (хіміко-фармацевтичних заводів та підприємств), так і на своєчасне виявлення, ідентифікацію та раннє попередження розповсюдження нових потенційно небезпечних речовин. Тож доцільно реалізувати такий комплекс заходів:

- 1) створення в Україні спеціалізованої хіміко-аналітичної лабораторії. Мета її створення полягає в можливому моніторингу та прогнозуванні розвитку наркоситуації в країні, зокрема й у сфері створення нових видів потенційно небезпечних наркотичних засобів та психотропних речовин. Безумовно, вирішення цієї проблеми є поза межами традиційної аналітики та потребує залучення можливостей знань у галузі сучасної дослідницької хімії.

До основних завдань діяльності Лабораторії доцільно віднести такі:

- проведення синтезу нових видів речовин, що потенційно можуть мати психоактивні властивості, небезпечні для життя та здоров'я громадян, для попереджувального внесення їх у відповідні списки Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та вжиття необхідних заходів, спрямованих на усунення можливості появи таких речовин у незаконному обігу на території України;
- виявлення раніше невідомих (нових) хімічних речовин (з'єднань) відносно яких є підозра щодо їх аналогічності відомим наркотичним засобам, у різних пробах та зразках, включаючи біоматеріали людини (у взаємодії із судово-медичними установами МОЗ України та іншими організаціями, які здійснюють діяльність щодо виявлення фактів уживання наркотичних засобів у різних групах населення);
- вирішення питань про аналогічність виявлених нових потенційно небезпечних речовин за хімічним складом певному наркотичному засобу, а також організація комплексного (спільно з відповідними структурами МОЗ України) дослідження його аналогічності за психоактивним впливом на організм людини, з дальшою підготовкою пропозицій щодо включення таких речовин у відповідні списки Переліку, а також розробкою методичних матеріалів з їх виявлення та ідентифікації;

- створення та ведення натурної колекції зразків наркотичних засобів та їх прекурсорів з метою їх використання як стандартних зразків при проведенні класифікаційних, діагностичних та ідентифікаційних досліджень;
- створення та актуалізація бібліотек спектрів для забезпечення однакової інтерпретації результатів хроматографічних досліджень, зокрема й на міжвідомчому рівні;
- створення та реконструкція технологій виробництва різних наркотичних засобів у цілях виявлення ознак, що дозволяють ідентифікувати таке виробництво, зокрема за побічними ознаками його діяльності, з підготовки відповідних методичних рекомендацій для працівників державних судово-експертних установ, оперативних підрозділів та підрозділів досудового слідства;
- проведення (участь у проведенні) скрінингових досліджень, направлених на виявлення фактів наявності в організмі людини наркотичних засобів та інших психоактивних речовин, у цілях виявлення нових видів наркотичних засобів, популяційного (регіонального, вікового, професійного) розповсюдження різних наркотичних засобів.

Для забезпечення якості досліджень та їх легітимації, зокрема на міжнародному рівні, Лабораторія повинна відповідати вимогам чинного законодавства України, а також Управління ООН по наркотикам та злочинності, бути акредитованою за міжнародним стандартом ISO/IEC 17025 (стандарт ISO 17025), що необхідно враховувати вже на стадії її проектування та створення;

- 2) для зменшення фактору латентності зловживання синтетичними наркотиками та посилення заходів щодо виявлення фактів отрути такими речовинами з летальним наслідком доцільно нормативно закріпити обов'язок лікарів та судово-медичних експертів при розтині всіх померлих та загиблих осіб віком старше 6 років звертати увагу на наявність ознак соматичних порушень алкогольної етіології, ознак, які свідчать про хронічну інтоксикацію наркотичними засобами або психотропними речовинами; проводити необхідні хімічні дослідження біологічних об'єктів померлого на наявність алкоголю та попередні

(скрінінгові), а за можливістю дослідження, що підтверджують дослідження біологічних об'єктів на наявність наркотичних засобів та психотропних речовин.

Для створення системи раннього виявлення та запобігання появи в незаконному обігу нових видів наркотичних засобів доцільно розглянути такі пропозиції:

- 1) створення Центру моніторингу нових видів наркотиків, напрямами діяльності яких буде активне співробітництво та обмін інформацією між країнами про нові види наркотичних засобів, що з'являються в цивільному обігу;
- 2) організація механізму передачі органами виконавчої влади зразків нових наркотичних засобів в експертні та науково-дослідні організації для проведення експертизи щодо їх впливу на організм людини;
- 3) розробка системи оперативного прийому повідомлень від населення про випадки появи в цивільному обігу нових наркотичних засобів, зокрема синтетичних та дизайнерських наркотиків;
- 4) складання переліку заборонених до обігу хімічних формул (структурних груп) речовин, що мають наркотичний вплив на організм людини;
- 5) організація роботи спеціалізованих підрозділів правоохоронних органів щодо виявлення нових наркотичних засобів та встановлення заходів контролю за їх обігом у складі компетентних відомств.

Для підвищення ефективності розслідування та профілактики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин синтетичного та напівсинтетичного походження доцільним є здійснення таких заходів:

- розробка єдиних критеріїв експертної оцінки речовин щодо віднесення їх до аналогів та похідних наркотичних засобів і психотропних речовин;
- розробка єдиної методики проведення хімічних експертиз щодо віднесення речовини до аналогів або похідних наркотичних засобів і психотропних речовин;
- організація взаємодії слідчих, оперативних та судово-експертних підрозділів у ході збирання та вивчення результатів прове-

дення НС(Р)Д щодо наявності даних про умисел на збут, придбання та зберігання аналогів синтетичних наркотичних засобів, які входять до складу різних сумішей для паління, солі для ванни та інші товари побутового призначення;

- взаємодія відомчих підрозділів Національної поліції з Інтернет-провайдерами для припинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом синтетичних наркотичних засобів за допомогою мережі Інтернет;
- взаємодія відомчих підрозділів Національної поліції зі службами, які здійснюють пересилку поштових та багажних відправлень.

Реалізація запропонованих заходів, на нашу думку, буде сприяти більш ефективному та якісному розслідуванню, а також профілактиці злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Законодавчо-правові та нормативні документи

1. Вирок Артемівського районного суду м. Луганська від 25.02.2014 № 4355/702/14-к.

2. Вирок Барського районного суду Вінницької області від 09.06.2011 № 1-109 / 2011 р.

3. Висновок експерта від 16.09.2013 № 5028/12, 5183/15, 5184/05 Донецький НДІСЕ.

4. Інструкція про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : затверджена Наказом Міністерства Внутрішніх Справ України від 14.08.2012 № 700 [Електронний ресурс] // Ліга Закон : офіційний правовий портал України. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS391.html.

5. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затверджена наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900>.

6. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : затверджена наказом Міністерства юстиції України від 12 грудня 2011 року № 3505/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 07 вересня 2015 року № 1659/5) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11>.

7. Інструкція про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах внутрішніх справ України : затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 09 липня 2014 року № 653 (зареєстро-

вано в Міністерстві юстиції України 28 липня 2014 р. за № 870/25647) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0870-14>.

8. Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів : затверджена Наказом МВС України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Держкордону України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України № 3/1/2/5/2/2 від 9 січня 1997 р. // Юридичний вісник України. – 1999. – № 41 (225) 14–20 жовтня. – С. 10–24.

9. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : затверджена наказом Міністерства Внутрішніх Справ України від 03 листопада 2015 року № 1339 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#n14>.

10. Інструкція про порядок направлення представника Національного центрального бюро Інтерполу до Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол : затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України 25 квітня 2016 року № 319 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 19 травня 2016 року за № 749/28879).

11. Інструкція про порядок прийняття органами охорони державного кордону Державної прикордонної служби України рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства : затверджена Наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України 05.12.2011 № 946 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 29 грудня 2011 р. за № 1564/23302) (із змінами, внесеними згідно з Наказом МВС України № 150 від 02.03.2016 та ін.).

12. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України : затверджена наказом Центрального управління Служби безпеки України від 29 травня 2015 року № 371 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0738-15>.

13. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998

року № 53/5 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

14. Інструкція про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні : затверджена наказом Центрального управління Служби безпеки України від 19 березня 2016 № 138 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 14 квітня 2016 р. за № 564/28694) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0564-16>.

15. Інтерпол : статус доступний [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державної прикордонної служби України. – Режим доступу: <http://dpsu.gov.ua/ua/interpol>.

16. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. – К. : Юрінком, 1996. – 80 с.

17. Концепція створення системи моніторингу ситуації у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2011 року № 1193-р [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1193-2011-%D1%80>.

18. Кримінальне провадження № 12015040650001100 Жовтневий РВ ГУМВС України в Дніпропетровській обл.

19. Кримінальне провадження № 121739087981211 СВ ЛМУ УМВС України в Луганській області.

20. Кримінальне провадження № 180213238976340462 Буринський РВ УМВС України в Сумській області.

21. Кримінальне провадження № 42013080230000999 СО УСБ України в Донецькій області.

22. Кримінальне провадження № 43243180110000125 Слов'янський МВ ГУМВС України в Донецької області.

23. Кримінальний кодекс України : зі змінами та доповненнями станом на 25 лютого 2014 року. – Х. : ООО «Одисей», 2014. – 232 с.

24. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змін та допов. станом на 14 трав. 2014 р. : (відповідає офіц. текстові). – К. : Центр учбов. л-ри, 2014. – 236 с.

25. Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 06 травня 2000 року №770 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/770-2000%D0>.

26. План заходів щодо реалізації Концепції створення системи моніторингу ситуації у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04 липня 2012 року № 534-р [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/534-2012-%D1%80>.

27. Положення про екзаменаційні комісії та порядок надання працівникам органів внутрішніх справ та їх позбавлення права участі як спеціалістів у проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів : затверджене наказом Міністерства юстиції України від 15 грудня 2011 року № 925 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0047-12>.

28. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03 листопада 2015 року № 1343 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15>.

29. Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу : затверджене Наказом Національної поліції України від 21.12.2015 № 193.

30. Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 02 липня 2008 року № 595 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-п>.

31. Порядок дій посадових осіб Державної прикордонної служби України та органів Національної поліції України в разі виявлення в пунктах пропуску через державний кордон України осіб, автомобільних транспортних засобів і паспортних документів, які перебувають у банках даних інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу : затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України 14.06.2016 № 505 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 28 липня 2016 р. за № 1052/29182).

32. Порядок обміну інформаційно-аналітичними матеріалами між суб'єктами інтегрованого управління кордонами : затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства інфраструктури України, Міністерства фінансів України, Служби безпеки України 01.09.2015 № 1050/254/341/749/562 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 10 вересня 2015 р. за № 1094/27539).

33. Порядок проведення рецензування висновків експертів та висновків експертних досліджень : затверджений наказом Міністерства юстиції

України від 05 травня 2015 року № 775/5, зареєстрованого в Мініюсті 06.05.2015 за № 605/27050 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0605-15>.

34. Про затвердження таблиць невеликих, великих і особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться в незаконному обігу : наказ Міністерства охорони здоров'я від 1 серпня 2000 року №188 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

35. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними : Закон України від 15 лютого 1995 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

36. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15 лютого 1995 року № 60-95-ВР [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

37. Про обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів : Закон України від 15 лютого 1995 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

38. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 28. – ст. 232.

39. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 4 (зі змінами, внесеними постановою від 18.12.2009 № 16) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>.

40. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2013 року № 735-р [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

Монографії, навчальні посібники, статті

41. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза : курс общей теории / Т. В. Аверьянова. – М. : Норма, 2009. – 480 с.

42. Азаров Ю. І. Щодо окремих питань призначення та проведення експертизи у кримінальному провадженні / Ю. І. Азаров // Наукове за-

безпечення досудового розслідування : проблеми теорії та практики : зб. тез доповідей V всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 лип. 2016 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 34–36.

43. Аксельруд Г. А. Экстрагирование (система твердое тело – жидкость) / Г. А. Аксельруд, В. М. Лысянский. – Л. : Химия, 1974. – 256 с.

44. Алексеев С. Г. Правовой статус сведущих лиц в судопроизводстве США и Канады / С. Г. Алексеев, Б. А. Лукичев // Общество и право. – 2011. – № 2 (34). – С. 270–272.

45. Алексеев С. Г. Сведущие лица в странах англосаксонской правовой системы / С. Г. Алексеев, Б. А. Лукичев // Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в России и Украине : материалы межд. науч.-практ. конф. в рамках проекта «Российско-украинские криминалистические чтения на Слобожанщине» в 2 т. / под ред. И. М. Комарова. – Белгород, 2011. – Т. II. – С. 9–12.

46. Аубакиров А. Ф. О методике экспертного анализа отдельных видов преступлений / А. Ф. Аубакиров, С. Ф. Бычкова // Сб. науч. тр. КазНИИСЭ «Теоретические и практические вопросы судебной экспертизы». – Вып. 2. – Алматы, 1993. – С. 27–31.

47. Ахмедова Р. К. Использование метода ВЭЖХ-МС для анализа наркотических средств и психотропных веществ / Р. К. Ахмедова, Н. В. Кораблева, М. У. Абдуллаева // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Вип. 13 / ред. кол.: М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2013. – С. 305–312.

48. Барам Г. И. Качественный и количественный состав опия как уникальная характеристика его партии / Г. И. Барам, С. С. Барсегян // Наркология. – 2007. – № 1. – С. 24–27.

49. Бараненко Б. І. Негласні слідчі (розшукові) дії та особливості їх проведення оперативними підрозділами органів внутрішніх справ : навчально-практичний посібник / Б. І. Бараненко, О. В. Бочковий, К. А. Гусева та ін. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. – 414 с.

50. Баранов В. М. Применение специальных технических средств в ходе оперативно-розыскного мероприятия «проверочная закупка» при документировании преступлений / В. М. Баранов, А. М. Свистильников // Вестник Тюменского института повышения квалификации сотрудников МВД России. – 2013. – № 1. – С. 43–46.

51. Батоев В. Б. Особенности применения UFED в деятельности оперативных подразделений органов внутренних дел / В. Б. Батоев // Вестник Академии СК РФ. – 2015. – № 1. – С. 216–219.

52. Башта І. Удосконалення організації оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів / І. Башта // Национальный юридический журнал: теория и практика. – Июнь 2014. – С. 204–207.

53. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – 2-е изд., доп. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.

54. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 480 с.

55. Белкин Р. С. Курс криминалистики. Общая теория криминалистики : в 3 т. Т 1 / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 408 с.

56. Беляева Л. И. Возможности судебно-ботанической экспертизы / Л. И. Беляева // Избранные вопросы судебно-медицинской экспертизы. – Хабаровск, 2003. - № 6. – С. 128–131.

57. Бим-Бад Б. М. Образование в контексте социализации / Б. М. Бим-Бад, А. В. Петровский // Педагогика. – 1996. – №1. – С. 3–10.

58. Бишманов Б. М. Эксперт и специалист в уголовном судопроизводстве / Б. М. Бишманов. – М., 2003. – 224 с.

59. Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень : підручник / В. В. Бірюков, В. Г. Хахановський, В. С. Бондар та ін. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 368 с.

60. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М., 1973. – 270 с.

61. Бобовкин М. В. Рецензирование заключения эксперта как форма консультативной деятельности специалиста: проблемы теории и практики / М. В. Бобовкин, С. В. Волкова // Учёные-криминалисты и их роль в совершенствовании научных основ уголовного судопроизводства : матер. вузов. юбил. науч.-практ. конф. (к 85-летию со дня рождения Р. С. Белкина) : в 2-х ч. Ч. 1 – М. : Академия управления МВД России, 2007. – С. 292–297.

62. Бобырев В. Г. Применение хроматографии в судопроизводстве : учебное пособие / В. Г. Бобырев. – Волгоград : изд-во ВолГУ, 2005. – 68 с.

63. Бодров Н. Ф. Использование специальных знаний при расследовании взяточничества и других проявлений коррупции в сфере образования : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Криминалистика; судебно-экспертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность» / Н. Ф. Бодров. – М., 2013. – 24 с.

64. Большая советская энциклопедия. 2-е издание в 51 томе. Т. 48 : Шербрук – Элодея / гл. ред. Б. А. Введенский. – М. : Государственное научное издательство «Большая Советская Энциклопедия». – 1957. – 672 с.

65. Бондар В. С. Концептуальні засади інтегративної моделі застосування спеціальних криміналістичних знань у кримінальному судочинстві / В. С. Бондар, М. Я. Сегай // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2009. – № 3. – Ч. 1. – С. 70–76.

66. Бондар В. С. Методологічні передумови оптимізації криміналістичних досліджень матеріальних слідів-відображень у розслідуванні крадіжок з проникненням у житло / В. С. Бондар // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1 у 2 ч. – 2008. – Ч. 2. – С. 73–82.

67. Бордюгов Л. Г. История появления и становления процессуальной фигуры «сведущее лицо» / Л. Г. Бордюгов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб наук. пр. – Харків : НДІСЕ ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса. – 2013. – Вип. 13. – С. 241–250.

68. Бордюгов Л. Г. Носители специальных знаний и проблемы их использования в уголовном производстве / Л. Г. Бордюгов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 68–73.

69. Бордюгов Л. Г. Применение и использование специальных знаний в уголовном процессе Украины / Л. Г. Бордюгов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Харків : Право, 2014. – Вип. 14. – С. 174–183.

70. Бордюгов Л. Г. Профілактика екологічних правопорушень у вугільній промисловості як функція судово-екологічної експертизи / Л. Г. Бордюгов // Криміналістичний вісник. – 2010. – № 2(14). – С. 47–54.

71. Боруленков Ю. П. Юридическое познание (некоторые методологические, теоретические и праксеологические аспекты) : монография / под науч. ред. проф. В. Н. Карташова. – М. : Юрлитинформ, 2014. – 392 с.

72. Брон А. Н. Дослідження особливо небезпечного наркотичного засобу дезоморфіну методом газової хроматографії з мас-селективним детектуванням : метод. лист / А. Н. Брон, Н. Є. Зав'ялова, О. С. Зав'ялов. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2013. – 13 с.

73. Буряк В. Ю. Експертиза наркотичних речовин : навчальний посібник / В. Ю. Буряк, Ю. І. Геваза, О. П. Замошець. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 305 с.

74. Бухонський С. О. Щодо процесуального становища спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні / С. О. Бухонський, К. В. Калюга // Право : історія, теорія, практика. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 4-5 грудня 2015 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 104–107.

75. Быков А. В. Основы организации деятельности современной системы обеспечения внутренней безопасности США / А. В. Быков, М. И. Прохоров // Российский следователь. – 2008. – № 12. – С. 38–40.

76. Бычкова С. Ф. Судебная экспертиза : научные, организационно-правовые и методические вопросы : учеб. пособие / С. Ф. Бычкова. – Алматы : Аркаим, 2002. – 431 с.

77. Вандер М. Б. Использование микрочастиц при расследовании преступлений / М. Б. Вандер. – СПб., 2001. – 224 с.

78. Вараксин В. И. Судебно-экспертное право. Этапы становления / В. И. Вараксин, С. А. Смирнова // Вестник криминалистики / отв. ред. А. Г. Филиппов. – Вып. 1 (13). – М. : Спарк, 2005. – С. 70–76.

79. Вартузов В. В. Звіт про науково-дослідну роботу «Дослідження синтетичних канабіноїдів» / В. В. Вартузов, О. М. Барікова, О. О. Польський. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2011. – 41 с.

80. Вартузов В. В. Звіт про науково-дослідну роботу «Розроблення методики експертного дослідження амфетамінів» / В. В. Вартузов, М. В. Шалига, О. М. Барікова та ін. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2013. – 43 с.

81. Варфоломеева Т. В. Получение сведений о фактах с помощью производных вещественных доказательств / Т. В. Варфоломеева // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : Вища школа, 1982. – № 25. – С. 57–64.

82. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / А. Н. Васильев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 72 с.

83. Ведищев Н. П. Незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов (вопросы квалификации, расследования, ОРМ, экспертизы) : монография / Н. П. Ведищев, Д. Ю. Гладищев. – М. : Юрлитинформ, 2016. – 205 с.

84. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

85. Вельш П. Г. Особенности применения специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений, связанных с нарушением авторских и смежных прав : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / П. Г. Вельш. – Владимир, 2012. – 22 с.

86. Веренич И. В. Использование специальных знаний в процессе расследования преступлений, совершенных в сфере строительства, эксплуатации зданий и сооружений : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / И. В. Веренич. – М., 2010. – 27 с.

87. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні й тактичні аспекти) : монографія / В. К. Весельський. – К. : НВТ «Правник» – НАВСУ, 1999. – 126 с.

88. Вещественные доказательства: информационные технологии процессуального доказывания / под общ. ред. д.ю.н., проф. В. Я. Колдина. – М. : Норма, 2002. – 768 с.

89. Викрито рівненського наркоторговця : приклади передового досвіду [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Експертної служби МВС України. – Режим доступу: <http://dndekc.mvs.gov.ua/?p=4295>.

90. Винберг А. И. К вопросу об основах криминалистической техники как разделе науки советской криминалистики / А. И. Винберг // Правоведение. – 1967. – № 1. – С. 90–94.

91. Вовчанська О. А. Розслідування незаконного перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / О. А. Вовчанська. – Дніпропетровськ, 2014. – 202 с.

92. Войцеховський А. В. Тенденції створення регіональних міжнародних правоохоронних організацій у сучасних умовах / А. В. Войцеховський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2014. – Вип. 28. Т. 3. – С. 169–173.

93. Волеводз А. Г. Противодействие компьютерным преступлениям : правовые основы международного сотрудничества / А. Г. Волеводз. – М. : ООО «Издательство «Юрлитинформ», 2001. – 496 с.

94. Волкова С. А. Идентификация конопли посевной и табака настоящего стоматографическим методом / С. А. Волкова, И. В. Соколенко // Судебная экспертиза. – 2009. – № 4. – С. 45–51.

95. Волкова А. Э. Информационно-справочные криминалистические учеты: теория, организация, использования / А. Э. Волкова, Э. А. Разумов. – Сумы : ИПП «Мрія», 2013 – 344 с.

96. Волкова С. С. Структура геоинформационного мониторинга районов распространения наркотикосодержащих растений / С. С. Волкова, С. С. Карпунин // Геодезия и картография. – 2011. – №2. – С. 29–34.

97. Волкова С. С. Экспертная оценка прогнозируемого произрастания наркосодержащих растений в ГИС «Наркотики» / С. С. Волкова, С. С. Карпунин // Геодезия и картография. – 2011. – №11. – С. 42–46.

98. Вольнский А. Ф. Судебно-экспертная и технико-криминалистическая – разные виды деятельности / А. Ф. Вольнский, С. С. Чегодаев, В. Ю. Ткач // Известия Тульского государственного университета. Юридические науки. – 2013. – № 2. – С. 22–30.

99. Волынский В. А. Криминалистическая техника: наука – техника – общество – человек / В. А. Волынский. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 311 с.
100. Воронков Ю. М. Исследование шафранового масла (методические рекомендации) / Ю. М. Воронков, О. В. Тухканен // Теория и практика судебной экспертизы. – 2013. – № 4(32). – С. 88–97.
101. Гаврилин Ю. В. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений в понятиях и схемах : учебник / Ю. В. Гаврилин. – М. : Книжный мир, 2004. – 336 с.
102. Гайнельзянова В. Р. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с нарушением правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / В. Р. Гайнельзянова. – Челябинск, 2012. – 26 с.
103. Галимов Э. М. Идентификация географического места происхождения наркотических веществ на основе изотопного анализа углерода и азота / Э. М. Галимов, В. С. Севостьянов, Е. В. Кульбачевская, А. А. Голявин // Масс-Спектрометрия. – 2004. – Т. 1. – № 1. – С. 31–36.
104. Гогов Р. А. Методика расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, совершаемых организованными группами : дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Р. А. Гогов. – М., 2010. – 256 с.
105. Голикова Т. Д. Новеллы уголовно-процессуальной регламентации судебной экспертизы в Украине / Т. Д. Голикова, В. П. Колонюк, Ю. Б. Форис // Восток-Запад : партнерство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы : матер. междунар. науч.-практ. конф. (г. Алматы, 6 ноября 2014 г.). – Астана, 2014. – С. 107–108.
106. Головин А. Ю. Дефиниция следственных ошибок / А. Ю. Головин // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2015. – № 1–2. – С. 3–18.
107. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / А. Ю. Головин. – М. : ЛексЭст, 2002. – 335 с.
108. Головин А. Ю. Криминалистическая характеристика преступлений как категория современной криминалистики / А. Ю. Головин // Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. – 2012. – № 1–2. – С. 43–55.

109. Головин А. Ю. Криминалистические системы и классификации : вопросы практического применения / А. Ю. Головин // Вестник ТулГУ. Юридические науки. – 2014. – № 1. – С. 3–11.

110. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання : генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / В. Г. Гончаренко, В. В. Курдюков, К. В. Легких // Вісник Академії адвокатури України. – 2007. – № 2(9). – С. 21–34.

111. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовной судопроизводстве (Методологические вопросы) / В. И. Гончаренко. – К. : Вища школа, 1980. – 160 с.

112. Гора І. В. Використання спеціальних знань адвокатом : науково-практичний посібник / І. В. Гора. – К. : Прецедент, 2013. – 62 с.

113. Гора І. В. Залучення спеціаліста й експерта адвокатом за кримінальним процесуальним кодексом України / І. В. Гора // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 1 (26). – С. 156–162.

114. Гора І. В. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України / І. В. Гора // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 209–214.

115. Гора І. В. Проблемні питання залучення експерта стороною захисту / І. В. Гора // Криміналістика і судебна експертиза : Межвед. науч.-метод. сб. / отв. ред. И. И. Емельянова. – К. : Министерство юстиции Украины, 2014. – Вып. 59. – С. 87–98.

116. Грамович Г. И. Криминалистическая техника (научные, правовые, методологические, организационные основы) : моногр. / Г. И. Грамович. – Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2004. – 215 с.

117. Грамович Г. И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособие / Г. И. Грамович. – Минск : Минская школа МВД СССР, 1987. – 65 с.

118. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс. – Новое изд. перепеч. с изд. 1908 г. – М., 2002. – 1088 с.

119. Гуріна Д. П. Експертна профілактика: форми реалізації та способи фіксації / Д. П. Гуріна // Вісник академії адвокатури. – 2009. – № 1(14). – С. 146–151.

120. Гуріна Д. П. Завдання експертної профілактики / Д. П. Гуріна // Актуальні проблеми держави і права, 2008. – Вип. 44. – С. 233–236.

121. Гусев А. В. Актуальные направления криминалистического исследования механизма реализации познаний специалиста / А. В. Гусев // Общество и право. – 2015. – 1 (51). – С. 219–223.

122. Гусев А. В. Концепция формирования специального криминалистического познания и механизма его реализации в уголовном судопро-

изводстве вне судебно-экспертной деятельности : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 / А. В. Гусев. – Краснодар, 2015. – 51 с.

123. Гусев А. В. О концепции неэкспертной реализации специальных криминалистических познаний в уголовном судопроизводстве / А. В. Гусев // Ученые-криминалисты и их роль в совершенствовании научных основ уголовного судопроизводства : матер. вузов. юбил. науч.-практ. конф. (к 85-летию со дня рождения Р. С. Белкина) : в 2-х ч. Ч. 1. – М., 2007. – С. 296–300.

124. Гусев А. В. О разграничении функций экспертно-криминалистических подразделений полиции / А. В. Гусев, Г. М. Меретуков, С. А. Данильян // Вестник криминалистики. – 2013. – Вып. 2(46). – С. 32–36.

125. Густов Г. А. Моделирование в работе следователя : учебное пособие / Г. А. Густов. – Ленинград, 1988. – 176 с.

126. Давидюк П. П. Міжвідомча методика дослідження наркотичних засобів з рослин конопель та маку снотворного : методичний посібник / П. П. Давидюк, В. В. Вартузов, О. О. Посільський та ін. – К., 2009. – 78 с.

127. Давыдов В. В. Теория деятельности и социальная практика / В. В. Давыдов // Вопросы философии. – 1996. – № 5. – С. 52–62.

128. Даньшина К. М. Дослідження наркотичних, сильнодіючих, отруйних, лікарських засобів та психотропних речовин в алкогольних і безалкогольних напоях методом тонкошарової хроматографії із застосуванням скринінгу / К. М. Даньшина // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Вип. 13 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2013. – С. 318–323.

129. Декарт Рэнэ. Избранные произведения / Рэнэ Декарт. – М. : Государственное издательство политической литературы (Политиздат), 1950. – 712 с.

130. Демчук В. Є. Особливості організації та здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. Використання можливостей Інтерполу / В. Є. Демчук // Досудове розслідування : актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, 17 жовт. 2014 р. / редкол. : С. Є. Кучерина (голов. ред.), В. В. Федосєєв (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2014. – Вип. 6. – С. 196–200.

131. Деятельность экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел по применению экспертно-криминалистических методов и средств в раскрытии и расследовании преступлений : учебное пособие / В. А. Ивашков, М. Н. Овсянникова, Л. И. Слепнева и др.; под ред.

В. А. Снеткова. – М. : Экспертно-криминалистический центр МВД России, 1996. – 104 с.

132. Діяльність підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків з виявлення та ліквідації підпільних нарколабораторій : посібник / М. С. Хруппа, Д. Й. Никифорчук, В. А. Семенюк та ін.; за заг. ред. М. С. Хруппи. – К. : НАВСУ, 2004. – 192 с.

133. Довгань А. А. З досвіду роботи Нідерландського експертно-криміналістичного інституту / А. А. Довгань // Експертно-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів : практика, досвід, проблеми / за заг. ред. І. П. Красюка. – К. : Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2010. – Вип. 17. – С. 25–30.

134. Дослідження наркотиків, поширених на території України : метод. рекомендації / С. О. Шимановський, В. Т. Машкін, О. П. Замошець, І. В. Семенова. – К. : ДНДЕКЦ, 1997. – 92 с.

135. Дослідження синтетичних канабіноїдів : метод. рекомендації / В. В. Вартузов, О. М. Барікова, О. О. Посільський – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2011. – 22 с.

136. Дудоров О. О. Кримінальне право : навчальний посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк / за заг. ред. М. І. Хавронюка. – К. : Ваіте, 2014. – 944 с.

137. Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.

138. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 504 с.

139. Експертно-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів : практика, досвід, проблеми / за заг. ред. О. А. Федотова. – К. : Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2015. – Вип. 28. – 47 с.

140. Еремін С. К. Анализ наркотических средств / С. К. Еремін, Б. Н. Изотов, Н. В. Веселовская. – М. : Мысль, 1993. – 45 с.

141. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный [Электронный ресурс] / Т. Ф. Ефремова // Толковый словарь Ефремовой : [сайт]. – Режим доступа: www.efremova.info/word/spetsializirovannyj.html.

142. Ефремова І. О. Щодо деяких способів учинення злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів / І. О. Ефремова // Сучасні проблеми криміналістики : матер. міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої

100-річчю з дня народження д.ю.н., проф. В. П. Колмакова (27–28 вересня 2013 року, м. Одеса) / упоряд.: В. В. Тищенко, О. П. Вашук. – Одеса : Юридична література, 2013. – С. 121–123.

143. Єштокін В. І. Дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів з використанням спектроденситометра «TLC SCANNER»: метод. реком. / В. І. Єштокін, Ю. В. Ковра. – К. : ДНДЕКЦ, 2008. – 19 с.

144. Жукова Т. В. Борьба с уличной наркопреступностью в Австрийской Республике / Т. В. Жукова // Российский следователь. – 2009. – № 9. – С. 31–33.

145. Журавель В. А. Залучення експерта: процесуальні та організаційні проблеми / В. А. Журавель // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 15–20.

146. Журавель В. А. Окрема криміналістична методика розслідування злочинів : форма, структура, зміст / В. А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць / Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого ; ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2007. – № 7. – С. 17–24.

147. Журавель В. А. Проблеми організації досудового розслідування в контексті положень чинного Кримінального процесуального кодексу України / В. А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Вип. 14 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2014. – С. 16–25.

148. Журавель В. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів / В. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 2 (49). – С. 177–186.

149. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. – К. : Ваіте, 2015. – 391 с.

150. Замошець О. П. Можливості криміналістичного дослідження амфетамінів та їх похідних : метод. посіб. / О. П. Замошець, Б. М. Жук. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2003. – 22 с.

151. Зарубіна М. В. Дослідження метадону фізико-хімічними методами / М. В. Зарубіна, К. М. Даньшина // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. – Вип. 10 / М-во юстиції України, Харківський НДІ судових експертиз ім. М. С. Бокаріуса, Нац. юридична акад. – Харків : Право, 2010. – С. 410–416.

152. Зеленецкий В. С. Судебная экспертиза наркотических средств самодельного изготовления. Предупреждение экспертных ошибок : метод. пособ. / В. С. Зеленецкий. – М. : ВНИИСЭ, 1990. – 97 с.
153. Зернов С. И. Техничко-криминалистическое обеспечение расследования преступлений, сопряженных с пожарами : учебное пособие / С. И. Зернов. – М. : ЭКЦ МВД России, 1996. – 128 с.
154. Зинин А. М. Участие специалиста в процессуальных действиях : учебник / А. М. Зинин. – М. : Проспект, 2014. – 254 с.
155. Зорин Г. А. Эвристические приемы и методы для построения и реализации интегративно-модульной тактики / Г. А. Зорин // Эффективность уголовной юстиции в контексте верховенства права : матер. Междунар. науч. конф. – Мн., 2003. – С. 189–191.
156. Зуйков Г. Г. Выявление в процессе расследования причин и условий, способствующих совершению преступления, и принятие мер к их устранению : пособие для слушателей Высшей школы / Зуйков Г. Г. – М. : Изд-во НИ и РИО ВШ МООП РСФСР, 1964. – 68 с.
157. Иванова Е. В. Использование специальных знаний при выявлении и расследовании преступлений, связанных с опасными для здоровья веществами : теория и практика : дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.12 «Криминалистика; судебно-экспертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность» / Е. В. Иванова. – М., 2014. – 472 с.
158. Иванова Е. В. Специальные знания о наркотических средствах в судопроизводстве России : монография / Е. В. Иванова. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2009. – 352 с.
159. Иванова Е. В. Расследование преступлений, совершенных с использованием веществ, опасных для здоровья : монография / Е. В. Иванова. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 440 с.
160. Интегративные тенденции в современном мире и социальный прогресс / под ред. М. А. Розова. – М., 1989. – 289 с.
161. Ишин А. М. Современные проблемы использования сети Интернет в расследовании преступлений / А. М. Ишин // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2013. – Вып. 9. – С. 116–123.
162. Ищенко П. П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты) / П. П. Ищенко. – М. : «Юридическая литература», 1990. – 160 с.
163. Ищенко А. В. Використання спеціальних знань у правоохоронній практиці : старі та нові проблеми / А. В. Ищенко, Р. П. Марчук // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – К., 2001. – Вип. 3. – С. 204–211.

164. Калекин Р. А. Дифференциация производных бензамидов с использованием ИК-спектроскопии / Р. А. Калекин, Е. М. Саломатин, В. А. Калекина // Судебная экспертиза. – 2009. – № 4. – С. 33–38.

165. Калугин С. С. Тактические операции поиска наркотических веществ в строениях и транспортных средствах : дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / С. С. Калугин. – Ижевск, 2004. – 242 с.

166. Капітанчук Л. Ю. Використання спеціальних знань при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України / Л. Ю. Капітанчук // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3–2. – С. 304–307.

167. Карлов А. Л. Использование в доказывании по уголовным делам сведений, составляющих тайну связи, расположенных в сети Интернет / А. Л. Карлов // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России. – 2015. – №2(19). – С. 142–146.

168. Карлов В. Я. Использование криминалистической техники в расследовании преступлений : научно-практическое пособие / В. Я. Карлов. – М. : Экзамен, 2006. – 192 с.

169. Карпухин С. С. Использование ГИС в мониторинге районов прогнозируемого произрастания растений, содержащих наркотические вещества / С. С. Карпухин, С. С. Волкова // Научное обеспечение агропромышленного комплекса Поволжья и сопредельных территорий : материалы научной конференции, посвящённой 100-летию Пензенского научно-исследовательского института сельского хозяйства (г. Пенза. 30 июня – 3 июля 2009 г.). – Пенза : РИО ПГСХА, 2009. – С. 20–26.

170. Клевцов В. В. Использование специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ : монография / В. В. Клевцов, С. А. Тишков. – Орел : ОрЮИ МВД России, 2012. – 158 с.

171. Клименко И. И. Проблемы расследования и предупреждения преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств : учебное пособие / И. И. Клименко. – Барнаул : Изд-во ААЭП, 2002. – 132 с.

172. Клименко Н. Криминалистические знания : природа и содержание / Н. Клименко, Р. Домбровский // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : КНИИСЭ, 1995. – № 47. – С. 3–10.

173. Клименко Н. І. Експертна профілактика / Н. І. Клименко, Н. А. Комісарова // Криміналістичний вісник. – 2007. – № 1(7). – С. 51–56.

174. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н. І. Клименко. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – 528 с.

175. Коберник С. Д. Совершенствование следственной тактики следственного осмотра с участием группы специалистов / С. Д. Коберник, М. Я. Сегай, В. К. Стринжа // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : Вища школа, 1986. – № 33. – С. 33–39.

176. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Коваленко. – Луганськ, 2004. – 242 с.

177. Коваленко В. В. Використання спеціальних знань при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій / В. В. Коваленко, М. О. Яковенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 118–126.

178. Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій : монографія / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ / В. В. Коваленко. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. – 248 с.

179. Коваленко Е. Г. Использование экспертных знаний в деятельности органов внутренних дел по предупреждению хищений социалистического имущества : учебное пособие / Е. Г. Коваленко. – К. : НИИ РИО МВД СССР, 1990. – 86 с.

180. Когосов А. П. Формы использования специальных знаний при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов : монографія / А. П. Когосов, А. В. Петров. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 200 с.

181. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій / І. І. Когутич. – К. : Атіка, 2008. – 888 с.

182. Койсин А. А. Характерные группы следов, выявляемые при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств / А. А. Койсин // Сибирский юридический вестник. – 2003. – № 3. – С. 4–7.

183. Колдин В.Я. Версионный анализ : монографія / В.Я. Колдин. – М. : Юрлитинформ, 2014. – 152 с.

184. Колдин В. Я. Вызовы времени и экспертно-криминалистические технологии правоприменения / В. Я. Колдин // Научные труды. Российская академия юридических наук. Выпуск 15. – М. : ООО «Издательство «Юрист», 2015. – С. 1262–1265.

185. Колдин В. Я. Следственно-экспертная ситуация как основа информационного взаимодействия следователя, эксперта и специалиста при производстве следственных действий / В. Я. Колдин // Судебная экспертиза. Научно-практический журнал. – Саратов : Изд-во Саратов. юрид. ин-та МВД России, 2005, № 2. – С. 12–18.

186. Колдин В. Я. Судебная идентификация : учебное пособие / В. Я. Колдин. – М. : ЛексЭст, 2003. – 528 с.

187. Колесник В. А. Негласні слідчі (розшукові) дії : кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки й проведення : науково-практичний посібник / В. А. Колесник; Академія адвокатури України. – К. : Прецедент, 2014. – 135 с.

188. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Харьков : Юрид. ин-т, 1985. – 93 с.

189. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / А. Н. Колесниченко // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / В. К. Лисиченко, В. И. Гончаренко, М. В. Салтевский и др.; под ред. В. К. Лисиченко. – К. : Выща школа, 1988. – С. 7–15.

190. Колонюк В. П. Судово-експертне право на захисті від правопорушень в інформаційній сфері / В. П. Колонюк, Ю. Б. Форіс // Теорія і практика юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері : Матеріали науково-практичної конференції (8 червня 2016 р., м. Київ) / упорядн. : В. М. Фурашев, С. Ю. Петряев. – К. : НДПП НАПрН України, Апарат РНБО України, КНДІСЕ Мініюсту України, НТУУ «КПІ», 2016. – С. 155–161.

191. Коновалов С. И. Теоретико-методологические проблемы криминалистики : монография / С. И. Коновалов. – Ростов-на-Дону : РЮИ МВД России, 2001. – 208 с.

192. Коновалова В. Е. Допрос : тактика и психология : учебное пособие / В. Е. Коновалова. – Харьков : «Консум», 1999. – 157 с.

193. Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений : теоретические основы / В. Е. Корноухов. – М. : НОРМА : ИНФРА-М, 2012. – 224 с.

194. Корнуков В. М. Конституционные основы положения личности в уголовном судопроизводстве / В. М. Корнуков; под ред. В. А. Познанского. – Саратов, 1987. – 178 с.

195. Корчагин О. Н. К вопросу о совершенствовании правовых механизмов борьбы с незаконными химическими лабораториями по производству наркотиков / О. Н. Корчагин, А. Н. Севрюков // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России. – 2015. – №2 (19). – С. 7–14.

196. Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Н. М. Косміна. – Харків, 2011. – 217 с.

197. Костицкий М. В. Введение в юридическую психологию : методологические и теоретические проблемы / М. В. Костицкий – К. : Высшая школа, 1990. – 259 с.

198. Котюк І. Основи теорії судового пізнання. ч. 1. Загальнотеоретичні аспекти: навчальний посібник для студентів юридичних факультетів / І. Котюк. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – 435 с.

199. Кощинець В. В. Використання спеціальних психологічних знань судом при розгляді кримінальних справ про злочини проти життя, здоров'я та гідності особи : монографія / В. В. Кощинець. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2005. – 179 с.

200. Кощинець В. В. Спеціальні психологічні знання в кримінальному процесі : теоретичні засади та практичні проблеми : навчальний посібник / В. В. Кощинець, В. Я. Марчак – Чернівці : Рута, 2007. – 215 с.

201. Кравчук О. В. Порядок призначення судових експертиз у сфері інтелектуальної власності за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О. В. Кравчук, Ю. В. Циганюк // Криміналістичний вісник. – 2013. – № 2 (20). – С. 34–45.

202. Крестовников О. А. Системно-деятельностный анализ методологии криминалистики : монография / О. А. Крестовников; под общ. ред. профессора В. Я. Колдина. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 272 с.

203. Кривонос М. В. Особливості використання спеціальних знань при проведенні обшуку в провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів / М. В. Кривонос // Митна справа. – 2013. – № 6 (90). – Частина 2, книга 2. – С. 70–76.

204. Криминалистика : курс лекцій / Н. П. Яблоков. – М. : НОРМА – ИНФРА М, 2000. – 371 с.

205. Криминалистическое исследование героина : метод. рекомендации : учебно-методическое пособие / В. И. Сорокин, Г. В. Любецкий, М. А. Макаров и др.; под ред. В. И. Сорокин. – М. : ЭКЦ МВД России, 2005. – 48 с.

206. Криминалистическое исследование наркотических средств, психотропных веществ и сильнодействующих : учебное пособие / П. А. Иванов, Т. В. Попова, А. Г. Звонарев и др. – Челябинск : Челяб. юрид. институт МВД России, 2004. – 132 с.

207. Криміналістика : підручник / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – 666 с.

208. Криміналістика : підручник / кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Ковалова, В. А. Журавель та ін. / за заг. ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-те вид., перероб. і доп. – Харків : Право, 2008. – 464 с.

209. Криміналістичне дослідження сумішей, що містять нові психотропні речовини (дизайнерські препарати) : звіт НДР (заключ.) / МЮУ, КНДІСЕ; кер. О. В. Цимбал; викон. : Ж. Г. Гріненко, І. А. Варавіна, К. Г. Салганенко. – К. : КНДІСЕ, 2011. – 92 с.

210. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – 2-ге вид. – К. : «ВД Дакор», 2013. – 786 с.

211. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

212. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т.1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація. – Харків : Право, 2012. – 767 с.

213. Круть О. В. Щодо рецензії на висновок судового експерта правомірності її використання в судочинстві / О. В. Круть // Адвокат. – 2013. – № 2(149). – С. 36–37.

214. Кудінов С. С. Використання спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій / С. С. Кудінов // Вісник академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11, № 3 (31). – С. 154–161.

215. Кузнецов А. А. Тактические и технические аспекты работы с цифровыми средствами фиксации при проведении оперативно-розыскных мероприятий / А. А. Кузнецов, Д. В. Муленков // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2009. – № 1 (7). – С. 48–59.

216. Кузнецова О. В. Особливості розслідування незаконних діянь з отруйними та сильнодіючими речовинами : монографія / МВС України, Луган. держ. ун-т. внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 271 с.

217. Курдюков В. В. Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертиз в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. В. Курдюков. – К., 2009. – 17 с.

218. Курзинер Е. Э. Участие специалиста в следственных действиях / Е. Э. Курзинер // Вестник ЮУрГУ. – 2008. – № 2. – С. 46–48.

219. Курилін І. Р. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / І. Р. Курилін. – К., 2007. – 16 с.

220. Курин А. А. Криминалистическая регистрация : концептуальные основы единой телекоммуникационной системы : монография / А. А. Курин. – Волгоград : ВА МВД России, 2011. – 168 с.

221. Латыпов В. С. Сведущие лица – кто они? / В. С. Латыпов // Современная криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы : материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, заслуженного юриста РСФСР, доктора юридических наук, профессора Н. П. Яблокова (Москва, 22 декабря 2015 г.) / ред.-сост. М. А. Лушечкина. – М. : МАКС Пресс, 2015. – С. 242–245.

222. Леоненко М. Л. Деякі аспекти визначення процесуального статусу перекладача за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / М. Л. Леоненко, І. Л. Щербина // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 178–186.

223. Ли Э. А. Совершенствование использования компьютерных технологий в расследовании преступлений : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Э. А. Ли ; Кыргыз. гос. юрид. акад. при Правительстве Кыргыз. Респ. – Бишкек, 2011. – 25 с.

224. Лисиченко В. К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учебное пособие / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль. – К. : КГУ, 1987. – 100 с.

225. Лисиченко В. К. Проблема правового регулювання положення та функцій спеціаліста при його участі в слідчих діях та судовому засіданні / В. К. Лисиченко, М. Є. Шумило // Вісник Дніпропетровського університету : Правознавство. – Дніпропетровськ, 1995. – Вип. 2. – С. 86–99.

226. Лисиченко В. К. Формы использования специальных познаний и виды участия специалистов на предварительном следствии / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск, 1983. – С. 10–18.

227. Лозовой А. И. Проблемные вопросы судебной экспертизы в проекте нового уголовного процессуального кодекса Украины / А. И. Лозовой, Э. Б. Симакова-Ефремян // Lietuvos Respublikos Baudziamojo Proceso Kodeksui – 10 Metu: recenzuotu moksliniu straipsniu, Lietuvos ir

uzsienio saliu baudziamojo proceso, baudziamosios teises ir kriminalistijos aktualijoms ir problematikai, rinkinys / Vilniaus universiteto Teises fakultetas / Vilnius, 2012 : UAB «VILNIAUS PANDA». – P. 430–443.

228. Луганські експерти допомогли у викритті наркоторговця : приклади передового досвіду [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Експертної служби МВС України. – Режим доступу: <http://dndekc.mvs.gov.ua/?p=4706>.

229. Лук'янчиков Є. Д. Використання спеціальних знань в оглядах про злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів / Є. Д. Лук'янчиков // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, НАВСУ, 2004. – № 1 (4). – С. 44–48.

230. Лук'янчиков Є. Д. Консультація – форма використання спеціальних знань / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Д. Лук'янчиков // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 20–25.

231. Лук'янчиков Є. Д. Розширення форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві / Є. Д. Лук'янчиков // Вісник Академії адвокатури України. – 2008. – Вип. 12. – С. 79–83.

232. Макеева Н. В. Расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ : учебное пособие / Н. В. Макеева, Е. Ю. Самолаева, И. В. Титовец. – М. : Издательство «Щит-М», 2011. – 180 с.

233. Махмудов В. И. Расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков, в приграничных регионах России : дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В. И. Махмудов. – Калининград, 2000. – 179 с.

234. Махов В. Н. Участие специалиста в следственных действиях : учебное пособие / В. Н. Махов. – М. : ВИПирМП, 1975. – 88 с.

235. Мельникова Э. Б. Участие специалистов в следственных действиях / Э. Б. Мельникова. – М. : «Юрид. лит.», 1964. – 87 с.

236. Методичний посібник для працівників органів досудового слідства з питань призначення та проведення судової експертизи / А. М. Коструб, К. В. Дубонос, В. М. Зайцев та ін.; за заг. ред. В. Б. Дубовика. – 2-ге вид., оновл. та доповн. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2013. – 208 с.

237. Мещеряков В. А. Преступления в сфере компьютерной информации : основы теории и практики расследования / В. А. Мещеряков. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2002. – 408 с.

238. Мещеряков В. А. Цифровые (виртуальные) следы в криминалистике и уголовном процессе / В. А. Мещеряков // Воронежские кримина-

листические чтения : сб. науч. тр. / Воронеж. гос. ун-т ; отв. ред. О. Я. Баева. – Воронеж, 2008. – Вып. 9. – С. 221–232.

239. Митин А. В. Исследование курительных ароматических смесей / А. В. Митин // Судебная экспертиза. – 2010. – № 1. – С. 30–40.

240. Михайлов А. Н. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании субъективной стороны при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом аналогов наркотических средств / А. Н. Михайлов // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России. – 2016. – №1(22). – С. 134–144.

241. Моисеева Т. Ф. Комплексное криминалистическое исследование потожировых следов человека / Т. Ф. Моисеева. – М. : ООО «Городец-издат», 2000. – 224 с.

242. Моїсєєв О. М. Технологія експертної профілактики / О. М. Моїсєєв // Правничий часопис Донецького університету. – 2008. – № 2 (20). – С. 46–52.

243. Морозова Л. А. Теория государства и права : учебник. 4-е изд., перераб. и доп. / Л. А. Морозова. – М. : Российское юридическое образование, 2010. – 384 с.

244. Мостепаненко М. В. Философия и методы научного познания / М. В. Мостепаненко. – Ленинград : Лениздат, 1972. – 263 с.

245. Мохов А. А. Теория и практика использования медицинских знаний в гражданском судопроизводстве России / А. А. Мохов. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 465 с.

246. Мочагин П. В. Виртуально-информационный и невербальный процесс отражения слеодообразований как новое направление в криминалистике и судебной экспертизе / П. В. Мочагин // Вестник Удмуртского университета. Экономика и право. – 2013. – № 2. – С. 148–154.

247. На Тернопільщині викрито наркозлочинне угруповання : приклади передового досвіду [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Експертної служби МВС України. – Режим доступу: <http://dndekc.mvs.gov.ua/?p=3773>.

248. Нагорный В. А. Понятие и признаки специальных знаний в уголовном процессе / В. А. Нагорный // Юридическая наука. – 2013. – № 4. – С. 146–149.

249. Надгорный Г. М. Гносеологические аспекты определения «специальные знания» / Г. М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : Вища школа, 1980. – № 21. – С. 37–42.

250. Надгорный Г. М. Экспертная профилактика : недостатки, пути совершенствования / Г. М. Надгорный // Криминалистика и судебная

експертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : Вища школа, 1987. – № 34. – С. 26–31.

251. Назаркин Е. В. Взаимосвязь судебных экспертиз и оперативных проверок по системе криминалистической регистрации при раскрытии и расследовании квартирных краж / Е. В. Назаркин // Уголовное судопроизводство: проблемы теории, нормотворчества и правоприменения : сб. науч. тр. – Рязань, 2006. – № 1. – С. 190–193.

252. Натура Д. А. О получении криминалистически значимой информации в ходе осмотра места происшествия сотрудниками ФБР США / Д. А. Натура // Вестник криминалистики. – 2010. – Вып. 2. – С. 51–54.

253. Наукова-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., перероб. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.

254. Неволя В. В. Інтерпол та Європол : співвідношення діяльності міжнародних організацій в боротьбі з організованою злочинністю / В. В. Неволя // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2011. – № 24. – С. 15–20.

255. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні : навч.-практ. посібник / Кудінов С. С., Шехавцов Р. М., Дроздов О. М. та ін. – Харків : Оберіг, 2013. – 344 с.

256. Негрышев Д. В. Обобщение практики исследования кетаминов / Д. В. Негрышев // Криміналістичний вісник. – 2012. – № 1 (17). – С. 210–215.

257. Некраха Д. О. Стан та перспективи експертних досліджень в СБУ, окремі проблемні питання / Д. О. Некраха, О. І. Охрименко // Криміналістика і судебна експертиза : міжвідом. наук.-метод. зб. / Мініюст України, КНДІСЕ ; редкол. : А. В. Янчук, О. М. Олійник, О. Г. Рувін та ін. – К., 2015. – Вип. 60. – С. 48–57.

258. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : учебник для юридических вузов и факультетов / В. С. Нерсесянц. – М. : Издательская группа НОРМА – ИНФРА М, 1999. – 552 с.

259. Нестеров А. В. Экспертика : общая теория экспертизы. – М. : Типография НИУ ВШЭ, 2014. – 261 с.

260. Нехорошев С. В. Разработка методов и средств контроля веществ, материалов и изделий в криминалистике : дис. на соискание уч. степени д-ра техн. наук : спец. 05.11.13 «Приборы и методы контроля природной среды, веществ, материалов и изделий» / С. В. Нехорошев. – Томск, 2015. – 393 с.

261. Новик В. Криміналістическі аспекти доказування в процесі уголовного преследования / В. Новик // Уголовное право. – 2006. – № 4. – С. 106–110.

262. Обнаружители наркотических веществ [Электронный ресурс] // Бюро научно-технической информации «Техника для спецслужб». – Режим доступа: <http://www.bnti.ru/index.asp?tbl=02.09.13>.

263. Одеські експерти допомогли викрити наркоторговців : приклади передового досвіду [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Експертної служби МВС України. – Режим доступу: <http://dndekc.mvs.gov.ua/?r=4310>.

264. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : Азбуковик, 1997. – 944 с.

265. Осипенко А. Л. Оперативно-розыскное противодействие незаконному обороту наркотических средств, совершаемому с использованием телекоммуникационных устройств / А. Л. Осипенко, П. В. Миненко // Вестник Воронежского института МВД России. – 2014. – №1. – С. 151–155.

266. Отримання інформації з телекомунікаційних мереж мобільного зв'язку та її використання у кримінальному провадженні : наук.-практ. посібник / О. В. Меживой, О. І. Хараберюш, Д. В. Безруков, І. Ф. Хараберюш; за ред. професора І. Ф. Хараберюша. – Донецьк : ДЮІ МВС України, 2013. – 300 с.

267. Ошлыкова Е. А. Методика расследования незаконного сбыта наркотических средств и поддержания государственного обвинения по уголовным делам данной категории : монография / Е. А. Ошлыкова. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 200 с.

268. Панько Н. А. Доказове значення висновку експерта : практичний аспект / Н. А. Панько // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 260–265.

269. Парфіло О. А. Актуальні питання організації судово-експертної діяльності в Україні / О. А. Парфіло // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 7–8 листопада 2013 року). – Х. : Право, 2013. – С. 26–28.

270. Пархоменко В. И. Взаимодействие следователей, оперативных работников и специалистов при расследовании уголовных дел о незаконном обороте наркотических средств и психотропных веществ : монография / В. И. Пархоменко; под ред. проф. В. П. Лаврова. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 176 с.

271. Петюнин Г. П. Использование новых реактивов – проявителей при исследовании некоторых психотропных препаратов методом хроматографии в тонких слоях сорбента / Г. П. Петюнин, А. В. Чубенко, Н. В. Кузнецко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збір-

ник наукових праць. Вип. 13 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2013. – С. 300–305.

272. Пидусов Е. А. Применение специальных знаний при проведении оперативно-розыскных мероприятий в сфере незаконного оборота наркотических средств, психотропных, сильнодействующих и ядовитых веществ / Е. А. Пидусов, О. Н. Рябчунова // Вестник Воронежского института МВД России. – 2009. – №3. – С. 122–124.

273. Плесовских Ю. Г. Судебно-экспертное исследование : правовые, теоретические, методологические и информационные основы производства: монография / Ю. Г. Плесовских. – М. : Юрист, 2008. – 239 с.

274. Плешаков С. М. К вопросу о возникновении судебно-экспертного права / С. М. Плешаков // Научные труды. Российская академия юридических наук. – Вып. 9: В 3 т. Т. 3. – М. : Юрист, 2009. – С. 1146–1149.

275. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії : проблеми провадження та використання в доказуванні // Юридичний часопис НАВС. – №1(5), 2013. – С. 270–276.

276. Поліщук І. Ю. Щодо питання призначення судової експертизи стороною захисту в рамках кримінального провадження / І. Ю. Поліщук // Актуальні питання судово-експертного забезпечення кримінальних проваджень : матеріали круглого столу (10 квітня 2014 р.) / МВС України, НАВС. – К., 2014. – С. 224–226.

277. Полтавський А. О. Деякі особливості роботи вимірювальної лабораторії при акредитації за ДСТУ ISO 17025 / А. О. Полтавський, Г. В. Ліночев, О. О. Посільський // Криміналістика и судебная экспертиза : Межведомственный научно-методический сборник. – Вып. 58, ч. 2 / отв. ред. И. И. Емельянова. – К. : Министерство юстиции Украины, 2013. – С. 147–150.

278. Поляков В. В. Криміналістическіе особенності бесконтактного способу совершения наркопреступлений / В. В. Поляков, М. В. Кондратьев // Известия Алтайского государственного университета. – № 2 (86). – Том. 1. – 2015. – С. 83–86.

279. Полях А. М. Криміналістична характеристика та основи розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / А. М. Полях. – Харків, 2009. – 196 с.

280. Попелюшко В. О. Експертні знання в кримінальному провадженні за новим КПК України та допит експерта в суді / В. О. Попелюшко // Криміналістика и судебная экспертиза : Міжвідомчий наук.-методич. збірник. – 2013. – Вип. 58. – Ч. 2. – С. 68–74.

281. Порубов Н. И. Допрос : процессуальные и криминалистические аспекты : монография / Н. И. Порубов, А. Н. Порубов. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 304 с.

282. Присекин А. В. Криминалистическое исследование тайников как способа сокрытия незаконного оборота наркотических средств : монография / А. В. Присекин, В. В. Яровенко. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 152 с.

283. Прокопенко Н. М. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування незаконного збуту наркотиків : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Н. М. Прокопенко. – Харків, 2014. – 172 с.

284. Профилактическая деятельность экспертных учреждений системы Министерства юстиции СССР : методическое пособие для судей, следователей и судебных экспертов / отв. ред. М. Я. Сегай. – М. : Всесоюзный научно-исследовательский институт судебных экспертиз, 1980. – 184 с.

285. Радбиль Т. Б. Язык и метод в современной судебной экспертизе / Т. Б. Радбиль, В. А. Юматов : монография / под ред. д.ю.н., проф. А. Ю. Арефьева. – М. : Юрлитинформ, 2015. – 216 с.

286. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. – М. : Изд-во Юрлитинформ, 2001. – 352 с.

287. Ревака В. М. Використання спеціальних знань у діяльності органів слідства та дізнання / В. М. Ревака // Вісник прокуратури. – 2010. – №3 (105). – С. 34–35.

288. Рекомендуемые методы идентификации и анализа агонистов рецепторов синтетических каннабиноидов в изъятых материалах : Руководство для использования национальными лабораториями экспертизы наркотиков / Организация объединенных наций. – Нью-Йорк, 2014. – 60 с. – Сведения доступны также по Интернету: http://www.unodc.org/documents/scientific/Synthetic_Cannabinoids_Manual_Russian.pdf

289. Репешко П. І. Процесуальні права та обов'язки судового експерта за кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року [Електронний ресурс] / П. І. Репешко, В. В. Гузенко. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kand-nauk>.

290. Репешко П. І. Стан нормативно-правового забезпечення державного регулювання розвитку судово-експертної діяльності в Україні / П. І. Репешко, В. В. Гузенко, О. М. Шабля // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. – Харків : Право, 2011. – Вип. 11. – С. 233–243.

291. Роганов С. А. Расследование преступлений в сфере нетрадиционного наркобизнеса : научно-практическое издание / С. А. Роганов. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2005. – 549 с.

292. Роганов С. А. Теория и практика расследования преступлений в сфере криминального бизнеса синтетических наркотических средств : дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 / С. А. Роганов. – СПб., 2005. – 589 с.

293. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Б. В. Романюк. – К. : НАВС, 2002. – 196 с.

294. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Б. В. Романюк. – К., 2002. – 222 с.

295. Россинская Е. Р. К вопросу о современной концепции судебной экспертологии / Е. Р. Россинская // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. – 2014. – № 13. – С. 210–220.

296. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е. Р. Россинская. – 3-е изд., доп. – М. : Норма – ИНФРА-М, 2011. – 736 с.

297. Рубежанська О. Критерії класифікації обладнання, яке використовується при незаконному виготовленні наркотичних засобів або психотропних речовин / О. Рубежанська // Юридична Україна. – 2014. – № 5. – С. 91–94.

298. Руководство по вопросам развития потенциала судебной экспертизы документов (ST/NAR/42). – Нью-Йорк : ООН, 2010. – 48 с.

299. Савков П. А. Методичні рекомендації щодо проведення геопросторового аналізу в сучасних геоінформаційних системах / П. А. Савков, Р. В. Писаренко, Є. В. Шмиголь // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2015. – Вип. 50. – С. 244–247.

300. Садовский В. Н. Основание общей теории систем. Логико-методологический анализ / В. Н. Садовский. – М. : Наука, 1974. – 278 с.

301. Сажаев А. М. Работа следователя по обнаружению, фиксации и изъятию наркотических средств при осмотре места происшествия и обыске (технично-криміналістический аспект) / А. М. Сажаев, К. В. Бугаев // Проблемы криміналістической науки, следственной и экспертной практики : межвузовский сборник научных трудов – Омск : Академия МВД России, 2003. – Вып.2. – С. 121–131.

302. Светличный А. А. Использование специальных знаний при расследовании убийств по найму : дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Криміналістика; судово-експертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность» / А. А. Светличный. – Тула, 2014. – 326 с.

303. Свобода Є. Ю. Рецензування висновків експерта : поняття та сутність / Є. Ю. Свобода // Наукове забезпечення досудового розслідування : проблеми теорії та практики : зб. тез доповідей V Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 лип. 2016 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 244–247.

304. Сегай М. Я. Актуальные проблемы экспертной технологии в условиях НТР / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : Вища школа, 1984. – Вып. 29. – С. 3–6.

305. Сегай М. Я. Методология судебной идентификации : монография / М. Я. Сегай; отв. ред. Л. Е. Ароцкер. – К. : изд. РИО МВД УССР, 1970. – 256 с.

306. Сегай М. Я. Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу» / М. Я. Сегай, Ю. Б. Форіс // Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посібник / КНДІСЕ, Акад. адвокатури; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – 2-вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.

307. Сегай М. Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) : монография / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. – К. : «Ін Юре», 1997. – 174 с.

308. Сегай М. Я. Судебная экспертология : объект, предмет, природа и система науки / М. Я. Сегай // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Харків : Право, 2003. – Вып. 3. – С. 25–32.

309. Семенов А. Ю. Некоторые аспекты выявления, изъятия и исследования следов, возникающих при совершении преступлений в сфере компьютерной информации / А. Ю. Семенов // Сибирский юридический вестник. 2004. – № 1. – С. 53–55.

310. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. В. Семенов. – К., 2006. – 18 с.

311. Сенчик Н. А. Криминалистическая характеристика преступлений / Н. А. Сенчик // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : Вища школа, 1983. – Вып. 26. – С. 26–31.

312. Сидоренко О. А. Наркотические средства и алгоритм работы с ними на месте происшествия / О. А. Сидоренко, Д. В. Кайргалиев, Д. В. Васильев // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1-1. – Сведения доступны также по Интернету: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?Id=19603>.

313. Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблемні питання застосування нового кримінального процесуального кодексу України під час призначення та проведення судової експертизи / Е. Б. Сімакова-Єфремян // Криміналістика і судовая експертиза : Межведомственный научно-методический сборник. – Вып. 58. ч. 2 / отв. ред. И. И. Емельянова. – К. : Министерство юстиции Украины, 2013. – С. 54–58.

314. Слепнева Л. И. Профилактическая деятельность сотрудников экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел / Л. И. Слепнева // 50 лет НИИ криминалистики : сборник научных трудов. – М. : ЭКЦ МВД России, 1998. – С. 29–35.

315. Слободян Я. І. Методики проведення судових експертиз : проблемно-орієнтувальний аналіз / Я. І. Слободян // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2013. – № 1 (29). – С. 265–272.

316. Словник української мови : в 11 томах. – Том 9. – К.: Наукова думка, 1978. – 917 с.

317. Случевский В. К. Учебник русского уголовного процесса / В. К. Случевский. – Спб., 1895. – 370 с. – Сведения доступны также по Интернету: <https://books.google.com.ua>.

318. Снетков В. А. Основы деятельности специалиста экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел : учебное пособие / В. А. Снетков. – М. : ГУ ЭКЦ МВД России, 2001. – 72 с.

319. Советский энциклопедический словарь. – 3-е изд. / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Советская энциклопедия, 1984. – 1599 с.

320. Современный словарь по педагогике / сост. Е. С. Рапацевич. – Минск : Современное слово, 2001. – 928 с.

321. Соколова О. А. Диагностика в дактилоскопии : монография / О. А. Соколова. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 192 с.

322. Соколовский З. М. Понятие специальных знаний (к вопросу об основаниях назначения экспертизы) / З. М. Соколовский // Криміналістика і судовая експертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : Вища школа, 1969. – № 6. – С. 199–205.

323. Сорокотягин И. Н. Криміналістическіе проблемы использования специальных познаний в расследовании преступлений : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криміналістика; теория оперативно-розыскной деятельности» / И. Н. Сорокотягин. – Екатеринбург, 1992. – 30 с.

324. Степанюк Р. Л. Особливості тактики негласних слідчих дій у структурі окремої криміналістичної методики / Р. Л. Степанюк // Сучасні проблеми криміналістики : матер. міжнар. наук.-практ. конф., присв.

100-річчю з дня народження д.ю.н., проф. В. П. Колмакова (27–28 вересня 2013 року, м. Одеса) / упоряд. : В. В. Тищенко, О. П. Ващук. – Одеса : Юридична література, 2013. – С. 292–294.

325. Степущенко О. А. Определение некоторых эндоканнабиноидов в растительных ароматических смесях «Спайс» / О. А. Степущенко, И. М. Фицев, И. Ю. Горшунов та ін. // Судебная экспертиза. – 2010. – № 1. – С. 41–54.

326. Стригун Д. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування контрабанди наркотичних засобів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Д. Ю. Стригун. – К. : НАВС, 2011. – 279 с.

327. Стринжа В. К. Процесуальні питання використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві (до розробки нового КПК України) / В. К. Стринжа, Г. М. Надгорний, М. Я. Сегай // Вісник АПРНУ. – 1994. – № 2. – С. 148–154.

328. Строгович М. С. Уголовный процесс / М. С. Строгович. – М. : Юридат, 1946. – 430 с.

329. Судебная фотография и видеозапись : учебник / В. Г. Булгаков, В. А. Зотчев, А. А. Курин. – Волгоград : ВА МВД России, 2005. – 816 с.

330. Судебные экспертизы (Возможности, подготовка материалов, назначение, оценка) / И. П. Кононенко, Г. М. Надгорный, М. Я. Сегай и др. – К. : РИО МВД УССР, 1981. – 412 с.

331. Судова автотехнічна експертиза : рецензування висновку експерта : інформ. лист / М-во внутр. справ України; Експертна служба; уклад. С. О. Шевцов. – Х., 2011. – 48 с.

332. Сыромятников С. В. Производные наркотических средств и психотропных веществ / С. В. Сыромятников, И. И. Сарычев // Наркоконтроль. – 2011. – № 2. – С. 21–25.

333. Табаков А. В. Классификационные исследования в криминалистической науке / А. В. Табаков // Учёные записки Санкт-Петербургского им. В. Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии. – 2005. – № 2 (24). – СПб. : РИО СПб филиала РТА, 2005. – С. 201–210.

334. Табаков А. В. Криминалистические классификации наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов по основаниям, связанным с технологией изготовления / А. В. Табаков // Учёные записки Санкт-Петербургского им. В. Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии. – 2008. – № 1 (30). – СПб. : РИО СПб филиала РТА, 2008. – С. 29–57.

335. Телегина Т. Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений : монография / Т. Д. Телегина. – М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2011. – 152 с.

336. Темердашев А. З. Определение некоторых наркотических средств природного и синтетического происхождения с использованием методов хромато-масс-спектрометрии / А. З. Темердашев, Н. В. Киселева, В. Г. Матвиенко // Аналитика и контроль. – 2014. – Т. 18. – № 3. – С. 266–279.

337. Тимошок І. М. Порядок проведення судових експертиз у кримінальному процесі за ініціативою сторони захисту : проблеми та шляхи вирішення / І. М. Тимошок, О. В. Косякова, Л. В. Цвик // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку : збірник матеріалів круглого столу. / редкол. : Кобилянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю. ; ННІПФЕКП НАВС. – К. : Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ, 2015. – С. 201–203.

338. Тищенко В. В. Становлення технологічного підходу – новаційний напрямок розвитку криміналістики / В. В. Тищенко, А. А. Барцицька // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – С. 560–566.

339. Тищенко В. В. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці : монографія / В. В. Тищенко, А. А. Барцицька. – Одеса : Фенікс, 2012. – 198 с.

340. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В. В. Тищенко. – Одеса : Фенікс, 2007. – 260 с.

341. Тищенко В. В. Щодо сутності спеціальних знань і форм їх використання в кримінальному провадженні / В. В. Тищенко // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертизи ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 7–8 листопада 2013 року). – Харків : Право, 2013. – С. 44–46.

342. Ткаченко Н. М. Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України / Н. М. Ткаченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 1. – С. 11–14. – Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_1_5.

343. Токарев В. В. Формирование и ведение некоторых справочных коллекций в физико-химических лабораториях экспертно-криминалистических подразделений (ЭКП) органов внутренних дел / В. В. Токарев // Экспертная практика. – 1990. – № 29. – С. 29–33.

344. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : ООО «А ТЕМП», 2009. – 944 с.

345. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. Репринтное издание. – М., 2000. – 424 с.

346. Томилин В. В. Исследование объектов биологического происхождения как источник идентификации личности / В. В. Томилин, М. В. Кисин // Судебно-медицинская экспертиза. – 1991. – № 2. – С. 36–41.

347. Тузовский А. Ф. Онтолого-семантические модели в корпоративных системах управления знаниями : дис. на соискание уч. степени д-ра техн. наук : спец. 05.13.02 / А. Ф. Тузовский. – Томск, 2007. – 381 с.

348. Туровець Ю. М. Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля в умовах дії нового кримінального процесуального законодавства України / Ю. М. Туровець, О. В. Кравчук // Криміналістичний вісник. – 2014. – № 2 (22). – С. 21–27.

349. Усов А. И. Подготовка экспертов в Окленде / А. И. Усов, О. А. Ламухина // Теория и практика судебной экспертизы. – 2009. – № 1. – С. 45–47.

350. Фастовець В. А. Окремі аспекти залучення спеціаліста до участі в процесуальних діях / В. А. Фастовець // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Вип. 13 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2013. – С. 125–129.

351. Федотов О. А. До питання що централізації судово-експертної діяльності в Україні / О. А. Федотов // Криміналістика і судмедична експертиза : міжвідом. наук.-метод. зб. / Мініюст України, КНДІСЕ; редкол. : А. В. Янчук, О. М. Олійник, О. Г. Рувін та ін. – К., 2015. – Вып. 60. – С. 41–48.

352. Федчишина В. В. Управління судово-експертною діяльністю у процесі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу / В. В. Федчишина // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. – 2014. – № 2. – С. 358–363.

353. Федюнин А. Е. Процессуальные правила и критерии допустимости доказательств, полученных при раскрытии и расследовании преступлений с использованием технических средств / А. Е. Федюнин // Актуальные проблемы раскрытия и расследования преступлений : межвуз. сб. науч. тр. – Красноярск, 2005. – Вып. 7. – С. 60–68.

354. Философский энциклопедический словарь / под ред. Л. Ф. Ильчева, П. Н. Федосеева, С. М. Ковалева и др. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

355. Фонарев М. Ю. Досудебное производство по делам о преступлениях, связанный с незаконным оборотом наркотиков, осуществляемое органами дознания (организационные и уголовно-процессуальные вопросы) : дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / М. Ю. Фонарев. – М., 2004. – 226 с.

356. Форис Ю. Б. О формировании судебно-экспертного права : постановка проблемы / Ю. Б. Форис // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Вип. 3. – Харків : Право, 2003. – С. 45.

357. Форис Ю. Б. Поняття судово-експертного права / Ю. Б. Форис // Судово-експертна діяльність : сучасний стан та перспективи розвитку : збірник матеріалів круглого столу / редкол. : Кобилянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю. ; ННПФЕКП НАВС. – К. : Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ, 2015. – С. 356–358.

358. Фридман И. Я. Использование результатов физико-химических и биологических исследований для выявления обстоятельств, способствующих правонарушениям / И. Я. Фридман // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : Вища школа, 1980. – № 21. – С. 63–69.

359. Фридман И. Я. Исходная информация для профилактической работы судебных экспертов / И. Я. Фридман // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : Вища школа, 1985. – Вип. 31. – С. 32–37.

360. Фридман И. Я. Комплексные экспертные исследования в целях профилактики правонарушений / И. Я. Фридман // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : Вища школа, 1980. – № 20. – С. 25–27.

361. Хазиев Ш. О системе судебно-экспертных учреждений США / Ш. Хазиев // Теория и практика судебной экспертизы. – 2010. – № 1. – С. 240–246.

362. Хазиев Ш. Н. Особенности организации судебных экспертиз в странах англо-американского права : Ш. Н. Хазиев // Теория и практика судебной экспертизы. – 2007. – № 4. – С. 218–221.

363. Хакимов Р. М. Участие специалиста в проведении оперативно-розыскных мероприятий по делам о преступлениях, связанных с незаконным оборотом наркотических средств / Р. М. Хакимов // Организация предварительного расследования. Проблемы и перспективы : Сборник статей. – М. : Юнити-Дана, 2015. – 511 с.

364. Хараберюш О. І. Використання правоохоронними органами техніки щодо протидії контрабанді / О. І. Хараберюш // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 327–330.

365. Хараберюш О. І. Інформаційно-телекомунікаційні технології у протидії контрабанді / О. І. Хараберюш // Право і суспільство. – 2014. – № 2. – С. 217–221.

366. Хараберюш І. Ф. Окремі проблеми використання оперативно-технічних засобів у кримінальному процесі / І. Ф. Хараберюш // Національна поліція Донеччини: проблеми становлення та стратегія розвитку – 2016 : Всеукр. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 21 жовтня 2016 р.) : тези доповідей / ДВНЗ «ПДТУ», Головне упр. Нац. поліції в Донецькій області, Донецькій юридичний ін-т. – Маріуполь, 2016. – С. 155–157.

367. Хахановський В. Г. Інформаційно-аналітичне забезпечення ОРД: основні поняття та нормативно-правова база / В. Г. Хахановський // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів. – 2002. – № 2(1). – С. 191–195.

368. Хмельницький Р. А. Хромато-масс-спектрометрия (методы аналитической химии) / Р. А. Хмельницкий, С. С. Бродский. – М. : Химия, 1984. – 216 с.

369. Ходанович В. О. Використання науково-технічних засобів в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій / В. О. Ходанович // Вісник Академії адвокатури України. – 2016. Том 13. – Число 2(36). – С. 111–118.

370. Хоша В. В. Теоретичні та практичні аспекти інтерпретації вимог міжнародного стандарту ISO/IEC 17025 з урахуванням специфіки судово-експертної діяльності / В. В. Хоша // Криминалистика и судебная экспертиза : Межведомственный научно-методический сборник. – Вып. 58, ч. 2 / отв. ред. И. И. Емельянова. – К. : Министерство юстиции Украины, 2013. – С. 144–147.

371. Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування / Д. М. Цехан // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія юриспруденція : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2013. – Вип. 5. – С. 256–260.

372. Цимбал П. В. Використання матеріалів експертних закладів у профілактичній роботі / П. В. Цимбал, І. Я. Фрідман // Зб. наук. пр. Академії ДПС України. – 2003. – № 2 (20). – С. 257–264.

373. Циркаль В. В. Некоторые особенности тактики допроса с участием специалиста / В. В. Циркаль // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : Вища школа, 1981. – Вып. 22. – С. 52–54.

374. Циркаль В. В. Тактика производства следственных действий с участием специалистов : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; судоустройство; прокурорский надзор; криминалистика» / В. В. Циркаль. – К., 1984. – 25 с.

375. Чельцов М. А. Проведение экспертизы в советском уголовном процессе / М. А. Чельцов, Н. В. Чельцова. – М., 1954. – 280 с.

376. Черновський О. К. Особливості залучення спеціаліста-психолога та надання психологічних консультацій під час судового розгляду /

О. К. Черновський // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2013. – Випуск 644. Правознавство. – С. 110–114.

377. Чистова Л. Е. Расследование незаконного культивирования наркотикосодержащих растений : монография / Л. Е. Чистова. – М. : Юрлитинформ, 2015. – 184 с.

378. Чистова Л. Е. Расследование преступлений в сфере незаконного оборота сильнодействующих и ядовитых веществ / Л. Е. Чистова. – М. : Юрлитинформ, 2014. – 232 с.

379. Чорноус Ю. М. Початковий етап розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями : навч. посіб / Ю. М. Чорноус, А. П. Сакаль. – К. : ВБ «Аванпост-прим», 2015 – 185 с.

380. Чухраев Д. А. Місця незаконного зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів [Електронний ресурс] / Д. А. Чухраев // Часопис академії адвокатури України. – 2013. – № 1. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e.../2013-1/13cdatia.pdf?>

381. Шамонова Т. Н. Особенности участия специалиста-криминалиста в расследовании преступлений против личности : учебное пособие / Т. Н. Шамонова, Л. П. Уалерианова, Т. В. Стегнова. – М. : ЭКЦ МВД России, 1996. – 56 с.

382. Шаповалова Л. А. Участие специалиста-биолога и почвовед в следственных действиях / Л. А. Шаповалова, Е. А. Хлесткова // Криминалистика и судебная экспертиза : Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. – К. : Вища школа, 1985. – Вып. 31. – С. 40–43.

383. Шапошников А. В. Применение масс-фрагментографии для определения наркотиков в биологических объектах / А. В. Шапошников // Современные методы исследования вещественных доказательств. – Рига, 1989. – С. 128–129.

384. Шарманкин С. В. Практика расследования уголовных дел о преступлениях в сфере незаконного оборота синтетических наркотических средств, совершенных с использованием сети Интернет (на примере деятельности Управления ФСКН России по Приморскому краю) / С. В. Шарманкин // Вестник Сибирского юридического института ФСКН России. – 2015. – № 3(20). – С. 28–33.

385. Шебалин А. В. Особенности этапа предварительной проверки материалов о незаконном сбыте наркотических средств, совершённом бесконтактным способом / А. В. Шебалин // Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями : материалы тринна-

дцатої міжнародної науково-практичної конференції. Частина 1. – 2015. – С. 150–154.

386. Шевчук В. «Криміналістичний фантом» чи реальність (ще раз про криміналістичну характеристику злочинів) / В. Шевчук // Юридична Україна – 2003. – № 3. – С. 17–21.

387. Шевчук В. М. Криміналістичні проблеми дослідження та систематизації способів вчинення контрабанди / В. М. Шевчук // Митна справа : наук.-аналіт. журн. з питань митної справи. – 2002. – №4. – С. 38–49.

388. Шевчук В. М. Основи методики розслідування контрабанди : навчальний посібник / В. М. Шевчук. – Харків, 2001. – 48 с.

389. Шепитько В. Ю. Інститут «спеціальних знань» і деякі тенденції криміналістики / В. Ю. Шепитько // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 7–8 листопада 2013 року). – Харків : Право, 2013. – С. 98–99.

390. Шехавцов Р. М. Особливості процесуальної регламентації проведення негласних слідчих (розшукових) дій / Р. М. Шехавцов // матеріали постійно-діючого наук.-практ. семінару : Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення (19 жовтня 2012 року, м. Харків). – Харків: Оберіг, 2012. – С. 240–250.

391. Шимановський С. О. Дослідження наркотиків, поширених на території України / С. О. Шимановський. – К. : МВС України, 1997. – 92с.

392. Шкурдода С. В. Дослідження впливу домішок, штучно внесених до складу речовин, які містять амфетамін і метамфетамін, при профілюванні методом хромато-мас-спектрометрії / С. В. Шкурдода, М. Л. Тарасевич, В. В. Пасічник // Експертно-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів : практика, досвід, проблеми / за заг. ред. І. П. Красюка. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2012. – Вип. 22. – С. 4–10.

393. Шляхов А. Р. Структура експертного дослідження і ґносеологічна характеристика висновків експерта-криміналіста / А. Р. Шляхов // Труды ВНИИСЭ. Вип. 4. – М., 1972. – 112 с.

394. Штофф В. А. Введение в методологию научного познания : учебное пособие / В. А. Штофф. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. – 191 с.

395. Шульга А. О. Моральні засади залучення перекладача у кримінально-процесуальну діяльність / А. О. Шульга // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : збірник наукових праць. – Донецьк : Друкарня ДЮІ ЛДУВС МВС. – 2012. – № 2. – С. 133–135.

396. Щербаковский М. Г. Функции специалиста в уголовном судопроизводстве Украины / М. Г. Щербаковский, М. Г. Чернец // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 118–125.

397. Эйсман А. А. «Заключение эксперта» (Структура и научное обоснование) / А. А. Эйсман. – М. : «Юрид. лит.», 1967. – 152 с.

398. Эйсман А. А. Экспертология в системе научного знания / А. А. Эйсман // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР : сб. науч. трудов ВНИИСЭ. – М., 1980. – 464 с.

399. Экспертная криминалистическая идентификация : специальные методы и частные методики экспертно-криминалистической идентификации : метод. пособ. для экспертов, следователей и судей / В. Я. Колдин, В. Е. Корноухов, З. П. Козинер; под ред. проф. В. Я. Корухова. – М. : РФЦСЭ при Минюсте России, 1996. – Вып. 2. – 187 с.

400. Энциклопедия судебной экспертизы / под ред. Т. В. Аверьяновой и Е. Р. Россинской. – М. : Юристъ, 1999. – 551 с.

401. Юматов В. А. Технологические и организационные аспекты оптимизации деятельности специалистов и экспертов в уголовном судопроизводстве : дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В. А. Юматов. – Н. Новгород, 2006. – 176 с.

402. Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования : история, современное состояние и проблемы : монография / Н. П. Яблоков. – М. : Норма – Инфра-М, 2016. – 192 с.

403. Яблоков Н. П. Оперативно-розыскные средства и приемы в методике расследования организованной преступной деятельности / Н. П. Яблоков // Вестник Московского университета. Серия: Право. – 2001. – №6. – С. 14–22.

404. Яблоков Н. П. Структура способа совершения преступления как элемента его криминалистической характеристики / Н. П. Яблоков // Способы сокрытия следов преступления и криминалистические методы их установления. – М. : Академия МВД СССР, 1984. – С. 42–46.

405. Ядыкин В. С. Проблемы экспертной профилактики преступлений и пути их решения (на примере законодательства Республики Казахстан) / В. С. Ядыкин // Вестник ВЭГУ. – 2009. – № 5 (43). – С. 157–160.

406. Яковлев Я. М. Психологические особенности познавательной деятельности судебного эксперта / Я. М. Яковлев // Криминалистический сборник. – Рига, 1974. – С. 73–77.

407. Якутин Ю. В. Совершенствование интеграционного взаимодействия хозяйствующих субъектов как фактор повышения эффективности

корпорацій : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра экон. наук : спец. 08.00.96 / Ю. В. Якутин. – М., 2001. – 36 с.

408. Яремчук В. О. Правова регламентація участі спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій / В. О. Яремчук // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Вип. 14 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Харків : Право, 2014. – С. 112–119.

409. Яремчук В. О. Функції та форми участі спеціаліста під час проведення слідчих дій / В. О. Яремчук // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 10. – С. 123–130.

410. Яровенко В. В. Практика создания и использования криминалистических коллекций наркотических средств / В. В. Яровенко, О. В. Полещук // Право и политика. – 2007. – № 4. – С. 84–87.

411. Ярослав Ю. Ю. До питання присутності осіб при проведенні судових експертиз / Ю. Ю. Ярослав // Криміналістика и судебная экспертиза : Межвед. науч.-метод. сб. / отв. ред. И. И. Емельянова. – К. : Министерство юстиции Украины, 2014. – Вып. 59. – С. 87–98.

412. Ярослав Ю. Ю. Звіт про результати проведення громадського обговорення проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://old.minjust.gov.ua/file/28531>.

413. Ярослав Ю. Ю. Уніфікація структури методик експертного дослідження / Ю. Ю. Ярослав, А. О. Полтавський // Судова експертиза. Сучасний стан та перспективи розвитку : тези доповідей. – К. : М-во юстиції України, 2010. – С. 66–69.

414. Besacier, R. Guilluy, J. L. Brazier, H. Chaudron-Thozet, J. Girard, A. Lamotte, «Isotopic analysis of C as a tool for comparison and origin assignment of seized heroin samples», J. Forensic Sci. 42, 1997. – P. 429–433.

415. Black's Law Dictionary / By ed. B. A. Garner, 9-th ed. – St. Paul, MN: Thomson Reuters, 2009. – 1920 p.

416. Hielkena J. Experts in Dutch criminal procedure // Complex cases: perspectives on the Netherlands criminal justice system / Ed. by M. Malsch, J. F. Nijboer. Amsterdam: Thela Thesis, 1999.

417. Smith F.C. A Guide to Forensic Testimony: the Art and Practice of Presenting Testimony as an Expert Technical Witness / F. C. Smith, R. G. Vace. – Boston: Pearson Education Inc., 2003. – 560 p.

418. Speight J. G. The Scientist or Engineer as an Expert Witness . – N.Y.: CRC Press, 2009. – 210 p.

Наукове видання

КРИВОНОС

Максим Васильович

БОНДАР

Володимир Сергійович

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ
У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ,
ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН,
ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ**

Монографія

Формат 60×84¹/₁₆. Ум. друк. арк 23,9. Тираж 300 пр. Зам. № 2003-1.

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.
93400, м. Северодонецьк, вул. Донецька, 1.

В И Г О Т О В Л Ю В А Ч

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи МК № 11 від 26.01.2007 р.